KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

Rasa Skališienė

VAIKŲ DIENOS CENTRĄ LANKANČIŲ PAAUGLIŲ MERGAIČIŲ VEIKLINIMAS ATSAKINGUMUI INTERNETO SOCIALINIUOSE TINKLUOSE: GRINDŽIAMOJI TEORIJA

Mokslo daktaro disertacija

Socialiniai mokslai, edukologija (07S)

Klaipėda, 2017

Mokslo daktaro disertacija rengta 2012-2017 m., ginama Klaipėdos universitete pagal suteiktą Vytauto Didžiojo universitetui su Klaipėdos universitetu, Mykolo Romerio universitetu, Vilniaus universitetu LR Švietimo ir mokslo ministro 2011 m. birželio 8 d. įsakymu Nr. V-1019 ir 2017 m. liepos 17 d. įsakymu Nr. V-574 doktorantūros teisę.

Mokslinis vadovas
prof. dr. Lilia Žukauskienė (Klaipėdos universitetas, socialiniai mokslai, edukologija, 07S).

Turinys

ĮVADAS 7

1. LITERATŪROS APŽVALGA 21

1.1. Paauglių pažeidžiamumo interneto socialiniuose tinkluose problema 21

1.1.1. Paaugliai – aktyvi interneto socialinių tinklų vartotojų grupė 22

1.1.2. Paaugliams interneto socialiniuose tinkluose kylančios grėsmės 27

1.1.3. Paauglių pažeidžiamumo interneto socialiniuose tinkluose veiksniai 31

1.2. Paauglių mergaičių atsakingumo formavimas kaip edukacijos uždavinys 37

1.2.1. Atsakingumo konceptas tarpdisciplininiu požiūriu 37

1.2.2. Paauglių mergaičių atsakingumo raiška 44

1.2.3. Paauglių atsakingumas interneto socialinių tinklų dimensijoje: edukacijos reikmė 50

1.2.4. Edukacinės aplinkos Vaikų dienos centre kūrimo teoriniai ir praktiniai aspektai 54

2. TYRIMO METODOLOGIJA 59

2.1. Grindžiamoji teorija kaip kokybinio tyrimo metodologija 59

2.2. Tyrimo duomenų rinkimas 62

2.3. Tyrimo duomenų analizė 66

2.4. Tyrimo etika 75

3. TYRIMO REZULTATAI 77

3.1. Fenomenai 77

3.1.1. Veržimasis veikti virtualioje erdvėje: „*IST – laikmečio saldainiai“* *78*

3.1.2. Grėsmės IST įžvalga: *„Vienas žingsnis ir viskas gali baigtis blogai“* 86

3.1.3. Specialistų veiklos permainos: *„Padėti, o ne drausti“* 98

3.1.4. Mergaičių sąmoningumo didinimas: *„Rožinių akinių nuėmimas“* 106

3.1.5. Paskata veikti pačiai: *„Duoti meškerę, o ne žuvį“* 119
3.2. Paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui interneto socialiniuose tinkluose grindžiamoji teorija 132
DISKUSIJA 141
IŠVADOS 151
REKOMENDACIJOS 155
LITERATŪROS SĄRAŠAS 159

Santrumpos

IST – interneto socialiniai tinklai
VDC – vaikų dienos centras
SRŠ – socialinės rizikos šeima
GTM – grindžiamosios teorijos metodologija

Įvadas

Tyrimo problema. Šiandien internetas yra svarbi jaunimo kasdienio gyvenimo dalis, jis teikia nemažai mokymosi, laisvalaikio, bendravimo galimybių. Socialiniai interneto tinklai apibūdinami kaip sparčiai besivystanti interneto dalis (Haataja, 2010), jie vienija bendrus interesus turinčius žmones, kurie patys kuria tam tikros svetainės turinį ir bendrauja tarpusavyje virtualiai (Wellman, kt., 2009). Dalyvaudami interneto socialiniuose tinkluose (toliau – IST) jauni žmonės dažnai patiria ir įvairias rizikas, keliančias pavojų jų saugumui. Pažeidžiamumo IST problema ypač opi paauglystėje, nes būtent šiame amžiaus tarpsnyje pasiekiamas rizikingo dalyvavimo interneto socialiniuose tinkluose pikas (Gamez-Guadix, Borrajo, Almendros, 2016; Paluckaitė, Žardeckaitė-Matulaitienė, 2016).

Pereinant iš vaikystės į suaugusiojo pasaulį, intensyviai vyksta asmens tapatumo paieškos, dėl ko paaugliai neretai puola į kraštutinumus, jiems kyla įvairių prieštaravimų, atsiranda noras rizikuoti realioje, taip pat ir virtualioje erdvėje (Dowell, Burgess, Cavanaugh, 2009). Paauglystėje dar nėra visiškai susiformavę gebėjimai kritiškai vertinti aplinką, atsispirti negerovėms, todėl šiame amžiuje jauni žmonės yra ypač pažeidžiami (Steijn, 2014; Schilder, kt., 2016).

Paauglių pažeidžiamumo interneto socialiniuose tinkluose problema kelia vis daugiau atgarsių tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu mastu, randasi vis daugiau pastangų „reguliuoti“ virtualią erdvę vaikų saugumui užtikrinti. Europos Sąjungoje (toliau –

ES) teisės aktais bandoma reglamentuoti informacijos internete sklaidą ir kontrolę, tačiau dėl virtualios erdvės specifikos tai įgyvendinti labai sudėtinga.

Vienas iš pagrindinių ES įstatymų – *ES Vaikų apsaugos skaitmeniniame pasaulyje aktas* (2011) akcentuoja nepilnamečių apsaugos interneto socialiniuose tinkluose reikmę, ES valstybių narių įsipareigojimą užtikrinti vaikų saugumą ir privatumą virtualioje erdvėje. *Europos strategija dėl vaikams geresnio interneto* (2012) numato Jungtinėje Europoje kurti funkciškai darnias, tvarias infrastruktūras, kad vaikai galėtų naudotis geresniu internetu, kad būtų skatinamas jų augimas ir kartu plėtojamos inovacijos.

Europos Parlamento rezoliucija dėl vaikų apsaugos skaitmeniniame pasaulyje (2012) ragina valstybes nares sklandžiai ir laiku į nacionalinę teisę perkelti ir įgyvendinti įstatymus dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija. Atsižvelgdama į grėsmių vaikams internetinėje erdvėje mastą ir padarinius, ES Ministrų Taryba nuo 1999 metų visose ES šalyse pradėjo vykdyti *„Saugesnio interneto“ programą.* Ji buvo skirta užtikrinti vaikų apsaugą interneto aplinkoje, sudaryti sąlygas nepilnamečiams saugiai naudotis internetu, socialiniais tinklais, interneto dienoraščiais ir pan.

Lietuvoje vienas iš pagrindinių dokumentų, reguliuojančių visuomenės informavimo sritį, yra *Lietuvos Respublikos visuomenės informavimo pakeitimo įstatymas* (2006), apibrėžiantis viešosios informacijos rinkimo, rengimo, skelbimo ir platinimo tvarką, viešosios informacijos rengėjų, skleidėjų, jų dalyvių, žurnalistų ir jų veiklą reglamentuojančių institucijų teises, pareigas bei atsakomybę. LR *Asmenų duomenų teisinės apsaugos įstatymu* (2008) siekiama ginti žmogaus privataus gyvenimo neliečiamumo teisę, susijusią su asmens duomenų tvarkymu.

Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas (2002; 2009) apibrėžia viešosios informacijos, darančios nepilnamečiams neigiamą poveikį, kriterijus, pagal kuriuos informacija yra ribojama ir/ar draudžiama.

Nuo 2005 m. Lietuva, kaip ir kitos ES šalys, pradėjo įgyvendinti *„Saugesnio interneto“ programą*. 2015−2016 metų laikotarpiu saugesnio interneto projekto veiklas tęsė 4 partneriai: Informavimo centras – Švietimo informacinių technologijų centras (ITC); Informavimo/mokymo centras – „Langas į ateitį“; Pagalbos linija – „Vaikų linija“; Karštoji linija – Ryšių reguliavimo tarnyba (RRT). Šiuo projektu siekiama plėtoti interneto kaip patikimos aplinkos paslaugas, įgalinti vaikus saugiai elgtis virtualioje erdvėje.

Saugesnio interneto centras (SIC) siekia plėtoti nacionalinę saugesnio interneto paslaugų sistemą, teikiant visuomenei tris svarbiausias paslaugas: 1) informavimo, 2) pagalbos linijos ir 3) karštosios linijos. „Pagalbos linijos“ paslaugas saugesnio interneto klausimais teikianti „Vaikų linija“ orientuojasi į pagalbą vaikams, kurie internete susidūrė su viliojimu, patyčiomis, priekabiavimu, patyrė žalingą informacijos turinį, nemalonius jausmus ir/ar baimę. „Karštoji linija“ numato galimybę pranešti apie internete pastebėtą neteisėtą ar žalingą informaciją, kuri yra patikrinama ir perduodama atsakingoms institucijoms.

2017 m. telekomunikacijų bendrovė „Telia“ pristatė saugaus elgesio iniciatyvą *„Augu internete“*, kurios tikslas – šviesti tėvus, mokytojus, vaikus interneto saugumo klausimais , patarti jiems. Dėmesys saugumo internete problemai ir pastangos ją spręsti atsispindi *LR 2014-2020 metų Europos sąjungos fondų investicijų veiksmų programoje* (2014). Šiuo dokumentu siekiama stiprinti gyventojų suvokimą apie saugų ir atsakingą elgesį virtualioje erdvėje.

Paauglių patiriamų grėsmių IST moksliniai tyrimai (Livingstone ir kt., 2011; Notten, Nikken, 2014) rodo, kad įstatymai nėra pakankama ir efektyvi priemonė sprendžiant jų pažeidžiamumo problemą. D. Bereikienė, Ž. Vaščova (2011) pažymi, jog vaikui saugios internetinės aplinkos užtikrinimo priemonės, varžančios vaiko teises ir laisves, nėra efektyvios: realiai vaiko neapsaugo nuo žalingo poveikio ir neužtikrina saugios erdvės pasauliniame tinkle, bet to, nepagrįstu mastu riboja jo teisę į bendravimo ir susirašinėjimo slaptumą.

S. Livingstone ir kt. (2011) tyrimai atskleidžia, kad Lietuvoje gan aukštas naudojimosi internetu lygis, todėl ir rizika vaikams čia yra didesnė nei šalyse, kuriose naudojimosi internetu lygis yra žemesnis. Europos mastu atliktais tyrimais (EU Kids Online, 2011) nustatyta, jog Lietuvoje gyvenantiems paaugliams trūksta saugaus naudojimosi internetu įgūdžių, jie tinkamai neįvertina savo elgesio ir galimų pasekmių interneto socialiniuose tinkluose. Panašias tendencijas atskleidžia ir E. Helsper ir kt. (2013) tyrimai, kuriuose Lietuvos vaikai priskiriami prie „*neapsaugotų socialinių tinklų naudotojų*“, nes naudodamiesi interneto socialinių tinklų teikiama nauda, daro tai be tėvų paramos ar jų dalyvavimo.

Paaugliai internete dažnai kontaktuoja su nepažįstamaisiais, naudojasi smurtinio ir seksualinio turinio interneto svetainėmis, dažnėja elektroninių patyčių atvejai (Smith, Steffgen, Sittichai, 2013; Žibėnienė, Brasienė, 2013; Livingstone, 2011; Ruškus, Žvirdauskas, Kačenauskaitė, 2009; Pilkauskaitė-Valickienė, Raižienė, Žukauskienė, 2009). Priekabiavimas bei nepageidaujami seksualinio turinio pranešimai, asmeninės informacijos skelbimas, asmens tapatybės vagystės ir pan. didina paauglių pažeidžiamumą interneto erdvėje (Christofides, Muise, Desmarais, 2012; Barbovski, Marinescu, Velicu, 2011; Livingstone, 2008).

IST, kaip ypač palankią terpę santykiams užmegzti, ypač vertina *rizikos grupės vaikai*. S. Livingstone, E. Helsper (2008) tyrimais atskleista, kad rizikos grupės paaugliai yra labiausiai pažeidžiami, nes jie socialiniuose tinkluose randa galimybę užmegzti asmeninius ryšius, bet negeba įžvelgti jų gresiančių pavojų. Mažiau patenkinti savo gyvenimu paaugliai jaučiasi labiau savimi pasitikintys, vertina interneto aplinką kaip trūkstamo bendravimo galimybę (Pociūtė, Krancaitė, 2012; Livingstone, Helsper, 2007). Moksliniais tyrimais (Notten, Nikken, 2014; Paluckaitė, Žardeckaitė-Matulaitienė, 2016) nustatyta socialinio konteksto reikšmė paauglių rizikingam dalyvavimui IST: nedarniose ir/ar nepilnose šeimose augantiems paaugliams dažnai trūksta socialinių įgūdžių, tad jų dalyvavimui IST labiau būdinga didesnė rizikos raiška.

Paauglių pažeidžiamumo IST kontekste pabrėžiamas *lyties aspektas*. G. M. Johnson (2011), V. Dowdel (2009) tyrimai rodo, kad berniukai labiau linkę naudotis internetu laisvalaikiui praleisti, daugiau dėmesio skiria sporto, žaidimų svetainėms ar pornografiniams interneto puslapiams; mergaitės dalyvavimą IST labiau sieja su socialinių ryšių palaikymu, kūrimu, komunikacine veikla. *Life Online through children's eyes tyrimo* (2017) duomenimis, mergaitės daugiau laiko praleidžia bendraudamos socialiniuose tinkluose nei berniukai. Todėl paauglių mergaičių bendravimas IST dažnai gali lemti didesnį jų pažeidžiamumą tokiais aspektais kaip priekabiavimas, patyčios, persekiojimas, išnaudojimas, seksualinis priekabiavimas, vilionės (Dowdell, Bradley, 2010). Mergaitės socialiniuose tinkluose labiau linkusios viešinti seksualinio pobūdžio nuotraukas (Rafferty, 2009), jos dažniau su kitais dalijasi informacija apie savo kasdieninę veiklą (Wiliams, Merten, 2009), dažniau susiduria su seksualinio pobūdžio grėsmėmis (Wolak ir kt., 2008).

Europos strategija dėl vaikams geresnio interneto (2012) numato, kad vaikai turi būti informuojami apie pavojus, kuriuos gali patirti internete, taip pat ir apie priemones, padedančias nuo tų pavojų apsisaugoti arba juos įveikti. Vienas iš esminių paauglių saugumo internete veiksnių − tėvų dalyvavimas jų internetinėje veikloje (Livingstone, kt., 2008).

Tačiau rizikos grupės paaugliai dažnai auga nedarniose, menkus socialinius įgūdžius turinčiose šeimose (Guščinskienė, Kondrotaitė, 2006; Masiliauskienė, Griškutė, 2010). Socialinės rizikos šeimose vyrauja socialinė-kultūrinė, ekonominė bei edukacinė krizė, o vaikų raidos sutrikimus lemia tiek objektyvi situacija visuomenėje, tiek ir subjektyvūs šeimos narių išgyvenimai, jų požiūris į krizinę situaciją (Kovachevikj, Bijedikj, Kuralikj-Kjishikj, Muftikj, 2009).

Neigiama socialinės rizikos šeimos aplinka neskatina sveiko ir produktyvaus asmenybės augimo ir vystymosi (Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymas, 2006). Pastebėtina, kad *Lietuvos statistikos departamento* (2016) duomenimis, Lietuvoje yra apie dešimt tūkstančių socialinės rizikos šeimų, jose auga apie devyniolika tūkstančių vaikų. Tai susirūpinimą keliantys skaičiai. Siekiant užtikrinti socialinės rizikos šeimoms ir jų vaikams savalaikę pagalbą, Lietuvoje yra įteisinta socialinės paramos šeimai sistema. Institucinę pagalbą rizikos šeimų vaikai gali gauti *Vaikų dienos centruose* (toliau – *VDC*), teikiančiuose ne tik socialines paslaugas, bet ir organizuojančiuose vaikų ugdymą (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų katalogas, 2006).

Šiandien įvairios saugaus elgesio internete iniciatyvos ir programos labiau orientuotos į formaliąją mokyklos aplinką. Tačiau socialinės rizikos šeimų vaikai dažnai čia nepritampa, jie nelanko mokyklos ar net iš jos „iškrenta". Labiau psichologiškai ir socialiai pažeisti vaikai lanko *VDC*, kur organizuojamas jų socializacijos procesas, kur neformalioje aplinkoje įgyvendinami ir saugaus, ir atsakingo dalyvavimo IST tikslai.

Teoriškai atsakingumo IST reikmė įžvelgiama saugumo internete (*online safety*) sampratoje, kuri, pasak A. Thierer (2014), per pastarąjį dešimtmetį keitėsi, seniau sau-

gumas virtualioje erdvėje buvo traktuojamas kaip žinios, didinančios vartotojų saugumą bei padedančios jiems išvengti internetinių grėsmių. Šiandien ši samprata platesnė, saugumas internete suprantamas kaip sąlygos, padedančios virtualiame pasaulyje išlikti saugiam, iškilus netikėtam pavojui ar rizikai (Phippen, 2017). A. Therier (2014) pažymi, kad saugumo internete sąvoka tampa vis tikslesnė ir daugiaaspektė, apimanti įvairias saugumo IST sąlygas: skaitmeninį raštingumą ir pilietiškumą, gyvenimo įgūdžius, kritinį mąstymą, sąmoningumą, pasitikėjimą, *atsakomybę*, empatiškumą, konfidencialumą, atsparumą ir kt.

Moksliniuose tyrimuose (Steijn, 2014; Shilder ir kt., 2016) akcentuojama, kad dažnai vaikas, norėdamas jaustis saugus internete, žino, ką reikia daryti, tačiau žinojimas ne visada lemia saugų elgesį, todėl siūloma taikyti paauglių atsakingumą inspiruojančias edukacines strategijas, skatinančias juos savo elgesį grįsti ne tik žiniomis, bet ir gebėjimais bei vertybinėmis nuostatomis (Cassells, Gilleran ir kt., 2016, p. 13).

V. Aramavičiūtės (2016), A. G. Mergler, W. Patton (2008) tyrimais atskleista, kad atsakingo gyvenimo ir veikimo sąlyga yra asmens gebėjimas suprasti, pažinti savo emocijas ir pasirinkimus, vykdyti pareigas, elgtis vadovaujantis moraliniu mąstymu. R. Berns (2009), E. Nedzinskas, N. Bankauskienė (2009), A. G. Mergler, W. Patton (2008), A. Čiužas (2005) ir kiti asmeninės atsakomybės (angl. *personal responsibility*) komponentais įvardija minčių ir jausmų sąmoningumą, elgesio pasirinkimą ir kontrolę, elgesio pasekmių analizę.

Atliktų tyrimų logika (Steijn, 2014; Shilder ir kt., 2016; Wolf, 2016) leidžia daryti prielaidą, kad paaugliams žinių apie atsakingumą IST teikimas, gebėjimų formavimas padeda suprasti atsakingo elgesio privalumus (reikšmingumą sau ir kitiems), veikimo būdų pasirinkimus ir pasekmes.

Rizikos grupės šeimos dažnai negali užtikrinti vaikų gerovės, patenkinti jų pažintinių, socialinių, dorovinių poreikių. Priešingai, *VDC*, nors ir iš dalies, bet įgyvendina edukacinius tikslus: ugdo vaikų socialinius įgūdžius, jų savarankiškumą, stiprina socialinį atsparumą, teikia socialinę pedagoginę pagalbą ir kt. (Nacionalinė nevyriausybinių organizacijų vaikų dienos centrų programa, 2002). *VDC* fizinė erdvė, socialinė bei edukacinė aplinka sudaro prielaidas rizikos grupės paauglių veiklinimui atsakingai dalyvauti IST, tačiau edukacinio proceso organizavimas *VDC*, veiklinant paaugles mergaites atsakingumui IST, dar nėra moksliškai pagrįstas.

Temos ištirtumas. Užsienio moksliniuose tyrimuose analizuojama paauglių rizikingo dalyvavimo socialiniuose tinkluose raiškos problema (Meter ir kt.; 2015; Doornwaard, 2015; Livingstone ir kt., 2014; Christofides ir kt., 2012; Barbovski, Marinescu, Velicu, 2011; Valcke, Wever, Keer, 2011; Kolpakova, Luybimova, Levina, 2012; Dowdell, Bradley, 2010). Esama tyrimų (Paluckaitė, Žardeckaitė-Matulaitienė, 2016; Noll, 2013; Burrow-Sanchez, 2011; Bergman, Hutner, 2011; Wells, Mitchell, 2008), nustačiusių grėsmių IST poveikį rizikos grupės paaugliams, tačiau neatskleidžiamos jų įveikos galimybės ugdymo priemonėmis.

Atlikta darbų, nagrinėjančių paauglių dalyvavimą IST lyties aspektu: paauglių lyties ir savęs pristatymo socialinėse medijose sąsajas (Herring, Kapidzic, 2015); internetinės veiklos skirtumus lyties požiūriu (Johnson, 2011); mergaičių ir berniukų patiriamas rizikas virtualioje erdvėje ir jų saugumą (Livingstone ir kt., 2014); rizikingo mergaičių ir berniukų elgesį internete (Notten, Nikken, 2014); paauglių mergaičių ir berniukų dalyvavimą IST, jo ryšį su romantinių ir/ar seksualinių santykių patirtimi (Sorbring, 2014). Šiuose moksliniuose tyrimuose aptariami abiejų lyčių paauglių elgesio IST ypatumai, tačiau trūksta gilesnių ir išsamesnių mergaičių dalyvavimo IST tyrinėjimų.

Ši aktuali problema Lietuvoje pradėta nagrinėti palyginus neseniai. Tyrimai atskleidžia šiuos problemos aspektus: jaunimo rizikingą dalyvavimą internetinėje veikloje (Paluckaitė, Žardecaitė-Matulaitienė, 2016); paauglių dalyvavimą socialiniuose tinkluose ir grėsmes, patiriamas virtualioje erdvėje (Žibėnienė, Brasienė, 2013); paauglių priklausomybę nuo interneto socialinių tinklų (Bacys, 2012); naudojimąsi internetu ir grėsmių suvokimą (Ruškus, Žvirdauskas, Kačenauskaitė, 2010); dalyvavimą socialiniuose tinkluose ir asmenybės bruožus (Pociūtė, Krancaitė, 2012); vaikinų sąmoningumo ugdymą reflektuojant internetinę pornografiją (Ruškus, Sujeta, 2011); duomenų apsaugą virtualiuose socialiniuose tinkluose (Štitilis ir kt., 2012); interneto keliamas grėsmes ir vaiko teisę į asmeninį gyvenimą (Bereikienė, Vaščova, 2011), vaikų privatumo apsaugą internete (Mačėnaitė ir kt., 2011). Tyrimų analizė rodo, kad ši problema daugiau nagrinėjama teisės, sveikatos, psichologijos mokslų atžvilgiu, tačiau šia opia tema itin stinga edukologijos tyrinėjimų.

Moksliniuose darbuose (Cassells, Gilleran ir kt., 2016; Schilder ir kt., 2016; Paluckaitė, Matulaitienė- Žardeckaitė, 2016; Vanderhoven, Schellens, Valcke, 2014; Smith, Steffgen, Sittichai, 2013, Livingstone ir kt. 2011) aktualizuojamas paauglių ugdymas, siekiant išvengti jų rizikingo dalyvavimo ir pažeidžiamumo IST. Tačiau rizikos grupės mergaičių atsakingo dalyvavimo IST problema moksliniais tyrimais dar nėra pagrįsta.

Paauglių pažeidžiamumo internete problemos sprendimo strategijos daugiau tyrinėjamos formaliuoju, mokyklos lygmeniu (Paluckaitė, Žardeckaitė-Matulaitienė, 2016; Melgosa ir kt., 2013; Wells, 2006). Tačiau pastaruoju metu kryptingos edukacijos reikšmė didėja ne tik mokyklose, bet ir vaikų, jaunimo, centruose bei kitose ugdymo ir socialines paslaugas teikiančiose institucijose.

Tiriamos problemos aktualumą nusako tai, jog *VDC* lankančios rizikos grupės mergaitės yra viena iš labiausiai pažeidžiamų grupių virtualios komunikacijos prieigose, tačiau jų atsakingumo IST problemos iki šiol niekas netyrinėjo. Problemos šiuo aspektu tyrinėjimai reikšmingi moksliniu bei praktiniu požiūriu, nes padeda sukaupti mokslinės informacijos apie rizikos grupės mergaičių dalyvavimo IST patirtis bei jų pažeidžiamumo veiksnius, geriau suvokti atsakingumą kaip vieną iš veiksnių, siekiant paauglių mergaičių saugumo IST. Paauglystėje sparčiai formuojasi asmenybė, jos dorovinė sąmonė, įvaldomos dorovinio elgesio normos. *VDC* lankančių paauglių mer-

gaičių atsakingumas IST šiandien yra itin aktuali problema, jos tyrimas yra vertingas ne tik pačių rizikos grupės paauglių, bet ir jų šeimos bei visos visuomenės atžvilgiu. Atsakingumas reiškiasi kaip veiklos sąlyga ir pasekmė, todėl aktualu nustatyti, kaip *VDC* specialistai organizuoja edukacinį procesą, veiklindami paaugles mergaites atsakingumui IST. Mokslinio tyrimo su specialistais išvados atskleidžia praktines mergaičių veiklinimo atsakingumui IST galimybes *VDC.*

Mokslinio tyrimo ***problema*** detalizuojama tokiais klausimais:

1. Kokios priežastys skatina *VDC* specialistus veiklinti paaugles atsakingumui IST?
2. Kokie kontekstiniai veiksniai skatina paauglių mergaičių veiklinimą atsakingumui IST?
3. Kokios įsiterpiančios sąlygos padeda ir/ar trikdo paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procesą?
4. Kokios *VDC* specialistų vykdomos veiksmų ir sąveikų strategijos veiklina paaugles mergaites atsakingumui IST?
5. Kokios yra paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST pasekmės?

Tyrimo objektas – *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST.

Tyrimo tikslas – sukonstruoti grindžiamąją teoriją, padedančią suprasti *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST reiškinį.

Tyrimo uždaviniai:

1. Atskleisti priežastis, skatinančias *VDC* specialistus veiklinti paaugles mergaites atsakingumui IST.
2. Nustatyti kontekstinius bei įsiterpiančius veiksnius, lemiančius paauglių mergaičių veiklinimą atsakingumui IST.
3. Išryškinti *VDC* specialistų veiksmų strategijas, siekiant paauglių mergaičių atsakingumo IST.
4. Identifikuoti *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST pasekmes.

Konceptualiajam disertacinio tyrimo pagrindimui aktualios *socialinio konstruktyvizmo, C. Gilligan Rūpesčio etikos bei simbolinio interakcionizmo teorijų* nuostatos.

Šis tyrimas grindžiamas *socialinio konstruktyvizmo teorija* (Schutz, 1962, Durkheim 1973, Berger, Luckmann, 1999)*,* teigiančia, *jog žmogaus vystymasis yra socialiai nulemtas, o žinios konstruojamos per santykį su kitais.* P. L. Berger, T. Luckmann (1999) vysto šią teoriją remdamiesi A. Schutz (1962), E. Durkheim (1973) idėjomis apie pagrindinį uždavinį – atsakyti kaip subjektyvi reikšmė tampa socialiniu faktu. P. L. Berger, T. Luckmann (1999) teigimu, žinios yra kuriamos, performuojamos bei palaikomos socialinių procesų, o žinojimas ir socialinis veiksmas lemia vienas kitą. Teorijos atstovų požiūriu, bet koks pažinimas, žinios bei pati

realybė yra bendros žmonių socialinės veiklos konstruktas. P. Berger, T. Luckmann (1999) pastebi, kad realybė nėra „objektyvybė“, kuri „laukia, kad būtų atrasta“, ji yra kuriama ir perkuriama bendroje žmonių veikloje. Pasak autorių, jog mokymas ir mokymasis taip pat yra socialiniai procesai, vykstantis ne „žmogaus galvoje“, bet tarp žmonių. Todėl mokytojui keliamas uždavinys – diagnozuoti, kokia tikėtina kiekvieno besimokančiojo artimiausios raidos sritis ir kokia konkreti ugdytojo ar kitų patyrusių ugdymo proceso dalyvių pagalba galėtų būti veiksmingiausia (Vygotsky, 1978). Pagal socialinį konstruktyvizmą mokymosi procese besimokantysis yra aktyvus, socialus ir socialiai motyvuotas, žinios ir gebėjimai šiame procese konstruojami per patirtį, sąveikaujant ir padedant suaugusiesiems (Pollard, 2002, p. 154).

Disertaciniame tyrime šios idėjos svarbios, atskleidžiant, kaip paauglių mergaičių žinojimas gali paveikti jų dalyvavimą virtualioje erdvėje. *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST neatsiejamas nuo žinių konstravimo; jis vyksta glaudžioje mergaičių ir specialistų sąveikoje, dalijantis interpretacijomis bei esant lygiaverčiam dalyvavimui. Teorijos idėjos gali pasitarnauti atskleidžiant socialinės aplinkos įtaką paauglių mergaičių atsakingumo IST formavimuisi, praplečiant specialisto vaidmens reikšmę edukaciniame procese.

Atvira lyčių kova, prasidėjusi XIX amžiuje ir XX amžiuje išaugusi į platų moterų – feminizmo – judėjimą, įrodė, kad lyčių socialinius vaidmenis lėmė ne vien gamta, bet ir žmonių sukurtos visuomenės struktūros (Parpart, Conelly, 2000). Feministinės teorijos atstovai (Firestone, 1970; Mitchell 1984) kovojo už moterų socialinę lygybę, kuri prieštarauja patriarchatui ir diskriminacijai. Feminizmo akiratyje – lyčių santykiai, galios paskirstymas, moters tapatumo problema (Parpart, Conelly, 2000). Paauglių mergaičių atsakingumo internalizacijos kontekste svarbi C. Gilligan *Rūpesčio etikos teorija* (Gilligan, 1982; 1985). Tai besiformuojanti normatyvinės moralės teorija, kurios išeities taškas – santykių formuojamas asmuo. Teorija siejama su feministiniu diskursu. Feministinis rūpesčio etikos aspektas reiškiasi tuo, kad moterys dėl įvairialypės (psichologinės, socialinės, kultūrinės, ekonominės ir kt.) sąsajos su rūpesčiu/rūpinimusi/rūpestingumu yra išnaudojamos tiek privačiame, tiek viešajame gyvenime (Bikauskaitė, 2011). Santykiai su kitais ne tik formuoja subjekto tapatybę, bet ir atveria moralinio veikimo galimybes. Gyvenime moterys susiduria su savųjų interesų ir kitų asmenų norų bei poreikių, savanaudiškumo ir atsakomybės prieštaravimais, bet jų moralinę brandą lemia šių dviejų polių suderinamumas (Gilligan, 1982; 1985).

Disertaciniam tyrimui šios idėjos aktualios, siekiant suprasti socialinio tinklo (šeimos, draugų, visuomenės) įtaką paauglių mergaičių elgesio IST modelių formavimuisi ir jų atsakingumo raiškai. Ši teorija svarbi atskleidžiant, kokią reikšmę turi *VDC* specialistų ir mergaičių sąveika jų veiklinimo atsakingumui IST procese, siekiant suprasti, kaip padėti joms sąmoningai dalyvauti IST, tenkinant ne tik kitų, bet ir savo poreikius.

Metodologiniu požiūriu šiame darbe reikšminga *simbolinio interakcionizmo nuostata*. Sisteminės grindžiamosios teorijos autoriai (Strauss, Corbin, 1990, p. 5) teigia, jog

jų idėjų teorinis pamatas kyla iš pragmatizmo ir simbolinio interakcionizmo. Simbolinio interakcionizmo pradininkas G. H. Mead (1934) buvo pragmatizmo atstovas, todėl logiška, jog šios teorijos yra glaudžiai susijusios. XIX a. pabaigoje susiformavusioje pragmatizmo teorijoje (Dewey, 2013) teigiama, kad moksliniai metodai svarbūs atskleidžiant mąstymo struktūras, kurias būtų galima kuo efektyviau pritaikyti praktikoje.

Simbolinio interakcionizmo atstovų G. H. Mead (1934), H. Blumer (1969) požiūriu, svarbiausias yra veiksmas, kuris nustato individo aplinkos suvokimo ypatybes. Pasak autoriaus, pažinimo procesas siejamas su *Kito* supratimu per komunikaciją ir įsijautimą į jo vaidmenį, per *Kito* kalbos, simbolių, elgesio suvokimą bei perėmimą, t.y. internalizavimą bei interpretaciją, kurios padeda suvokti socialiniame kontekste vykstančius reiškinius. Konstruodamas grindžiamąją teoriją, tyrėjas siekia suvokti *Kito* pasaulį per kalbą, simbolius ir sąveiką, kuria socialinės realybės suvokimą.

Šio tyrimo atveju autorė siekia suprasti, kaip *VDC* specialistai suvokia mergaičių veiklinimą atsakingumui IST. Grindžiamoji teorija yra praktinio lygmens teorija, todėl sukurtos žinios gali padėti esminiam reiškinio suvokimui, įvertinimui bei praktikos tobulinimui.

Tyrimo metodologija. Empiriniam tyrimui pasirinkta *kokybinio tyrimo metodologija.* Kokybinis tyrimas padeda atsakyti į klausimą, kaip tam tikras fenomenas vyksta, ir leidžia kelti klausimą, kodėl jis reiškiasi vienu ar kitu būdu (Silverman, 2011). Tai indukcinis tyrinėjimo kelias: nuo praktinio fenomeno analizės link teorijos konstravimo (Atkins, Wallace, 2012). Pasirinkta metodologija suteikia galimybę ieškoti atsakymo į klausimą apie VDC specialistų patirtis, padedant mergaitėms įveikti interneto socialiniuose tinkluose kylančias grėsmes, atskleisti edukacinius būdus veiklinant mergaites atsakingam dalyvavimui IST.

Tyrimas atliktas taikant *grindžiamosios teorijos metodologiją***,** *sisteminės grindžiamosios teorijos versiją* (Strauss, Corbin, 1990). Tokį pasirinkimą visų pirma lėmė tai, jog ši metodologija tikslinga taikyti generuojant teorinį modelį mažai tyrinėtoje srityje. Nagrinėjant mažai analizuotą socialinį reiškinį, apibendrinimai ir išvados pateikiami remiantis tik empiriniais duomenimis, kurie apibendrinami laikantis griežtos duomenų analizės struktūros ir atsisakant bet kokių išankstinių hipotezių. Kita priežastis − grindžiamojoje teorijoje pabrėžiama konceptų, generuojamų konkrečiomis metodologinėmis procedūromis, kūrimo svarba, kuo daugiau remiantis subjektyviomis tyrimo dalyvių patirtimis ir jų vartojama kalba. Galiausiai šios teorijos tikslas − ne patikrinti hipotezes, bet atrasti ir generuoti naujas hipotezes ar subjektyviomis patirtimis pagrįstus paaiškinimus apie stebimą fenomeną. Remiantis tyrimo dalyvių patirtimis ir naudojant aukšto lygmens konceptualizavimo įrankius (Strauss, Corbin, 1990; Corbin, Strauss, 2008), atliekami tiriamo fenomeno paaiškinimai, atrandamos ir generuojamos naujos hipotezes, sukonstruojama grindžiamoji teorija.

Tyrimo rezultatų mokslinis naujumas. Pirmą kartą Lietuvoje teoriškai pažvelgta į *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimą atsakingumui IST, sukurta substan-

tyvioji teorija, leidžianti giliau suprasti šį procesą. Šiandien mokslininkų bei visuomenės diskusijose telkiamas dėmesys į suaugusiųjų atsakomybę už vaikų, jaunimo saugumą virtualioje erdvėje. Šio tyrimo rezultatai leidžia į problemą pažvelgti naujai, pabrėžiant pačių paauglių mergaičių atsakingumo svarbą virtualioje erdvėje, atskleidžiant jų veiklinimo paskatas ir trikdžius.

Disertacinis tyrimas papildo edukacinės erdvės sampratą paauglių veiklinimo atsakingumui IST aspektu, atskleidžia alternatyvių, su jaunimu dirbančių, neformaliųjų organizacijų reikšmingumą (šiuo atveju *VDC)*, veiklinant paaugles atsakingumui IST.

Tyrimo rezultatai atskleidžia tokias socialinės rizikos mergaičių veiklinimo atsakingumui IST priežastis, kaip paauglių rizikingi veiksmai IST, jų biografijos, nemokėjimas elgtis atsakingai ir socialinės aplinkos įtaka. *VDC* specialistų veiksmų/sąveikų strategijų, veiklinant paaugles mergaites atsakingumui IST, atskleidimas, įsiterpiančių veiksnių ištyrimas padeda suprasti mergaičių žinių apie atsakingumą IST bei gebėjimų elgtis atsakingai pokyčius. Sukurta grindžiamoji teorija atskleidžia, kad pradžioje identifikuota paauglių mergaičių veikimo IST laisvė be atsakomybės edukacinėje sąveikoje keičiasi į atsakingą laisvę IST.

Susisteminti paauglių veiklinimo atsakingumui IST veiksniai aktualizuoja *VDC* veiklos kaitos, paauglių ir specialistų sąveikos, specialistų kompetencijų, tėvų edukacinio įgalinimo, bendruomenės sutelktumo bei tarpinstitucinių paslaugų kompleksiškumo tolesnius mokslinius tyrinėjimus.

Svarbu pastebėti, kad pats grindžiamosios teorijos kaip tyrimo metodologijos naudojimas edukologijos mokslų kontekste yra pakankamai inovatyvus. Pasak A. Petruškevičiūtės (2015), R. Pranckūnienės (2013), Lietuvoje grindžiamoji teorija kaip tyrimo metodologija edukologijoje taikoma itin retai, dažniau ja remiamasi kitų socialinių mokslų tyrimuose: sociologijos (Ruolytė-Verschoore, 2013; Jasiukevičiūtė, 2014; Šumskaitė, 2014; Žalkauskaitė, 2016); gerontologijos (Orlova, 2014); psichologijos (Jurgaitytė-Avižinienė, 2013) tyrimuose. Naujausios edukologijos disertacijos (Kasperiūnienė, 2017; Butėnas, 2015; Petruškevičiūtė, 2015; Pranskūnienė, 2013; Sabaliauskas, 2011), parengtos pagal grindžiamosios teorijos metodologiją, parodo, kad šios metodologijos taikymas išlieka aktualus.

Ši disertacija papildo edukologijos mokslo tyrimus, kuriuose konstruojama grindžiamoji teorija, taikant A. Strauss ir J. Corbin (1990) sisteminę versiją. Išsamus šios grindžiamosios metodologijos versijos aprašymas atveria naujas galimybes gilesniems kokybiniams edukacinių reiškinių tyrinėjimams.

Tyrimo rezultatų praktinė reikšmė.

Pagrįsta sistemingo rizikos grupės mergaičių veiklinimo atsakingumui IST reikmė gali paskatinti *VDC* specialistus efektyvinti darbą su paauglėmis būtent šioje srityje. Šio tyrimo rėmuose atskleistas paauglių dalyvavimas IST leidžia pažvelgti į šią sritį išskirtinai iš mergaičių perspektyvos, orientuojant edukaciją į mergaitėms kylančias IST grėsmes, atkreipiant dėmesį į jaunesnių mergaičių pažeidžiamumo IST proble-

mą, siekiant pačių paauglių mergaičių aktyvaus vaidmens bei lygiaverčio dalyvavimo edukaciniame procese.

Paauglių mergaičių pažeidžiamumo IST problema aktuali šių dienų kontekste, todėl atsakingumo IST vystymosi proceso suvokimas leistų kurti paauglių mergaičių atsakingo dalyvavimo IST koncepcijas, programas, siekiant edukacijos inovacijų įvairiuose lygmenyse. Sukonstruota substantyvioji teorija atskleidžia *VDC* realijas, išryškina mergaičių veiklinimo atsakingumui IST proceso paskatas ir tobulintinas vietas. Tai teikia daug informacijos praktiniam darbui su paaugliais *VDC*, atskleidžia specialistų pasirengimo darbui šiuo klausimu tikrovę, leidžia įžvelgti jų profesinės kaitos poreikį ir perspektyvas šių dienų kontekste. Būtent šie aspektai pasitarnauja rengiant edukacines programas, metodikas, specialistų tobulinimosi gaires ir pan.

VDC specialistų patirtis atskleidžia būtinybę ugdyti atsakingą IST vartotoją, išryškina institucijų, dirbančių su socialiai jautriomis grupėmis, dalyvavimo svarbą šiame procese. Taip pat parodo bendruomeninio bei tarpinstitucinio bendradarbiavimo poreikį, veiklinant mergaites atsakingam dalyvavimui IST. Sukonstruota grindžiamoji teorija reikšminga įgyvendinant moksliškai pagrįstas inovacijas *VDC*, padeda suprasti praktikų, mokslininkų ir politikų sutelktumo svarbą edukacinio proceso šioje institucijoje efektyvinimui.

Disertacijos struktūra.

Disertacijos struktūrą sudaro įvadas, mokslinės literatūros apžvalga, metodologinė dalis, empirinė dalis, diskusija, išvados, rekomendacijos, literatūros sąrašas.

Disertacijos įvade pagrindžiamas problemos aktualumas tarptautiniu, nacionaliniu, instituciniu lygmenimis, iškeliami probleminiai klausimai, suformuluotas objektas, tikslas, uždaviniai, aptariama tyrimo metodologija, atskleidžiamas disertacijos mokslinis bei praktinis naujumas, pristatoma disertacijos struktūra, tyrimo rezultatų sklaida.

Mokslinės literatūros apžvalgoje atskleidžiama mokslinė informacija, susijusi su tiriama problema, analizuojamas paauglių pažeidžiamumas IST, atskleidžiama atsakingumo IST svarba, paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST prielaidos Vaikų dienos centre. Problema atskleidžiama remiantis mokslinės literatūros, tyrimų ataskaitų, įstatyminės bazės ir kitų problemą pagrindžiančių šaltinių analize.

Metodologinėje dalyje pristatoma grindžiamosios teorijos A. Strauss, J. Corbin (1990) versija. Aprašomi duomenų rinkimo ir duomenų analizės metodai, tyrimo dalyvių atranka, pristatomos jų sociodemografinės charakteristikos, aprašoma tyrimo etika.

Tyrimo rezultatų dalyje analizuojami gauti duomenys pagal pasirinktos tyrimo metodologijos logiką. Išryškinami tyrimo rezultatai aprašant penkis tyrimo metu išskirtus fenomenus, pateikiami atrankinio tyrimo rezultatai, t.y. aprašoma sukonstruota *grindžiamoji teorija – paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST.*

Diskusijų dalyje sukonstruota grindžiamoji teorija kritiškai reflektuojama kitų mokslinių idėjų, teorijų, koncepcijų, tyrimų kontekste. Taip pat atskleidžiami tyrimo trikdžiai, metodologiniai apribojimai, tyrimo metu kilę iššūkiai ir nesklandumai.

Pabaigoje pateikiamos *išvados,* kurios formuluojamos atliepiant mokslinės problemos klausimus bei tyrimo uždavinius. Taip pat pateikiamos *rekomendacinio* pobūdžio įžvalgos nacionaliniu, instituciniu bei bendruomeniniu lygmenimis. *Literatūros sąraše* pateikiami moksliniai darbai, teisės aktai, tyrimo ataskaitos ir pan.

Disertacijos tyrimo rezultatų sklaida.

Disertacijos tema paskelbtos publikacijos:

- Žukauskienė, L., **Skališienė, R.** 2016. Факторы поведения девочек подростков в социальных сетях интернета. In: *Теория и практика психолого-социальной работы в современном обществе.* ФГАОУ ВО Национальный исследовательский Нижегородский государственный университет им. Н.И.Лобачевского, Арзамас, p. 320 – 336.
- **Skališienė, R**. 2015. Online social networks threats experienced by girls attending a child day care center. STEPP. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika,* Nr.11, p. 25 – 36.
- **Jokūbaitė, R.** 2014. Paauglių rizikingo elgesio internete veiksniai. *Tiltai,* Nr. 1 (66), p. 1 – 12.
- **Jokūbaitė, R.** 2012. Pedagogų veikla, vykdant paauglių piktnaudžiavimo internetu prevenciją mokykloje. *Tiltai,* Nr. 4 (61), p. 1 – 12.

Disertacijos tema skaityti pranešimai mokslinėse konferencijose:

- 2017 m. gegužės 12 d. dalyvauta tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Inclusive education: chalanges and opportunities“. Skaitytas pranešimas „Opportunities of educating responsibility in online social networks among teenage girls at Children‘s Day Care Centers“ (Vilnius, LEU).
- 2016 m. kovo 25 d. dalyvauta tarptautinėje mokslinėje-praktinėje konferencijoje „Theory and practice of psycho-social work in modern society“, skaitytas pranešimas „Factors of adolescents girls‘ behaviour on social networking websites“. Nižhny Novgorodo valstybinis universitetas, Arzamaso filialas (Rusija).
- 2014 11 26. Dalyvauta mokslinėje praktinėje konferencijoje „Jaunimas globalioje visuomenėje: pokyčiai ir iššūkiai“ (Kaunas). Skaitytas pranešimas „Analysis of online threat‘s in social networks experienced by the girls attending Children Day-Care Centre“.
- 2013 10 3 – 4 d. Dalyvauta tarptautinėje mokslinėje konferencijoje „Švietimo ir ugdymo kokybė regioninių ir globalių iššūkių kontekste“ (Klaipėda, KU). Skaitytas pranešimas „Paauglių rizikingo elgesio internete raiškos ypatumai“.

Mokymuose tobulinta kvalifikacija, kokybinių tyrimų strategijos aspektu:

- 2016 06 28 – 30 dalyvauta tyrimų metodologijos mokymuose „Diskurso analizė“ (prof. dr. Judith Green, University of California, Santa Barbara, Santa Barbara, CA, USA). KU.
- 2016 06 28 – 30 dalyvauta tyrimų metodologijos mokymuose „Naratyvinė analizė“ (Assoc. prof. dr. Alba Lucy Guerrero Pontificia Universidad Javeriana, Bogota, Kolumbija). KU.
- 2015 10 01 dalyvauta viešojoje diskusijoje „Qualitative Research Methods in Education“ (Ispanija, Almeria University).
- 2014 12 19 dalyvauta moksliniame seminare „Fenomenologinė strategija edukologijos tyrime“. KU.
- Dalyvauta seminare-diskusijoje „Hermeneutika medijų pasaulyje“. 2014 m. spalio 24 d., KU.

I.

Literatūros apžvalga

Teorinėje disertacijos dalyje pristatoma su tyrimo objektu susijusios mokslinės literatūros analizė. Mokslininkai iki šiol diskutuoja dėl mokslinės literatūros šaltinių analizės vietos grindžiamojoje teorijoje (Corbin, Strauss, 2008; Charmaz, 2014). Pasak grindžiamosios teorijos atstovų (Strauss, Corbin, 1990), literatūros analizė iki tyrimo pradžios „gadina“ tyrėją, nes išankstinės nuostatos gali turėti įtakos duomenų rinkimui ir analizei, tačiau pradėjus tyrimą teorinė analizė jau galima. Todėl šios disertacijos teorinė dalis buvo rengiama jau pradėjus rinkti empirinio tyrimo duomenis ir juos analizuoti.

Apžvelgiant literatūrą, buvo siekiama giliau suprasti paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST reiškinį. Šiuo tikslu teoriškai aktualizuojama paauglių pažeidžiamumo IST problema, išskiriami paauglių saugumą virtualioje erdvėje lemiantys veiksniai. Tarpdisciplininiu požiūriu pristatomas atsakingumo konceptas, išryškinami paauglių mergaičių atsakingumo raiškos ypatumai. Aptariama atsakingumo IST svarba, edukacinės aplinkos *VDC* kūrimo teoriniai ir praktiniai aspektai.

1.1. Paauglių pažeidžiamumo interneto socialiniuose tinkluose problema

Šiame poskyryje analizuojami paauglių dalyvavimo IST ypatumai, atskleidžiamos virtualioje erdvėje paaugliams kylančios grėsmės, aptariami veiksniai, mažinantys ir didinantys paauglių pažeidžiamumą IST.

1.1.1. Paaugliai – aktyvi interneto socialinių tinklų vartotojų grupė

Socialinis tinklas yra interaktyvi interneto struktūra (interneto svetainė), vienijanti bendrus interesus turinčius žmonių grupes, kurios pačios kuria konkrečios svetainės turinį ir jos automatizuotomis priemonėmis tarpusavyje bendrauja virtualiai (Welman kt., 2009). Socialiniai (interneto) tinklai pripažįstami kaip sparčiai besivystanti interneto dalis, kuriai priskiriami tiek paprasti diskusijų forumai, tiek sudėtingi visuomeniniai ir (ar) komerciniai internetiniai projektai. Socialiniai tinklai – tai sparčiai besivystanti interneto dalis, interaktyvi komunikacijos priemonė, susijusi su internete besidalijančių informacija, nuomonėmis asmenų veikla bei jų elgesiu (Haataja, 2010).

A. L. Safko, D. K. Brake (2009) teigimu, tinklalapis, sudarydamas pagrindą pokalbio priemonėms, palengvina ir jo turinio (vaizdinės ir garsinės medžiagos) perdavimą.

Skirtingose socialinių tinklų svetainių sampratose atskleidžiami įvairūs šios komunikacinės priemonės aspektai. Pasak D. Boyd ir N. Ellison (2008), socialinių tinklų svetainės yra tokia žiniatinklio (angl. *web*) paslauga, kuri sudaro galimybes: 1) konstruoti viešą ar pusiau viešą profilį (angl. *side-view)* apribotos sistemos viduje; 2) matyti kitų vartotojų sąrašą, su kuriais dalijamasi ryšiais; 3) peržiūrėti, keisti savo ir kitų vartotojų sukurtų ryšių sąrašą sistemos viduje.

P. DiPerna (2006) socialinio tinklo svetainių apibūdinimui vartoja terminą *„jungiamieji tinklapiai*“ (angl. *connector websites*), t.y. internetinės socialinės programos, teikiančios ryšį tarp vartotojų, ieškančių ir/ar suteikiančių informaciją apie save ir/ar kitus. Socialinių tinklų svetainės, pasak P. DiPerna (2006), atlieka „tarpininko“ funkciją, teikiant kontaktus ir palengvinant socialinius mainus bei plečiant tinklo bendruomenę. Teisiniu požiūriu, socialinių tinklų svetainės apibrėžiamos kaip komerciniai subjektai, kurių dėka vartotojai gali kurti profilius ir/ar internetinius puslapius.

M. Fraser, S. Dutta (2010, p. 72) pateikia socialinių tinklų svetainių skirstymą pagal kategorijas, tuo atskleisdami jų įvairovę, plačias pasirinkimo galimybes.

- *Egocentriniai tinklai* – tai populiarios „profilio“ svetainės *MySpace ir Facebook*, skirtos bendravimui su draugais, teikiančios galimybes virtualiai tapatybei kurtis, kūrybiškumui reikštis (dainos, nuotraukos ir t.t.).
- *Bendruomeniniai tinklai*. Šios svetainės apjungia narius stipriais ryšiais, dažniausiai paremtais tautiniu, socialiniu, religiniu ar kitokiu tapatumu.
- *Oportunistiniai tinklai* – tai tokios svetainės, kurių nariai prisijungia dėl tokių racionalių priežasčių kaip verslo ryšiai (pvz., Linkedin, Plaxo).
- *Į aistras nukreipti tinklai* – tai svetainės, suburiančios žmones pagal juos vienijančius interesus, pomėgius, taip pat vadinamos „bendrų interesų bendruomenėmis“. Narystė šiose svetainėse apibrėžiama horizontaliai, pagal „aistras“ – tai, pavyzdžiui, gali būti gyvūnai, automobiliai, filmai ir daugelis kitų.
- *Dalijimosi informacija* – svetainės, suburiančios žmones pagal informacijos turinį, kai dalijamasi filmuota medžiaga, fotografijomis ir pan. (pvz. YouTube).

Įprastai yra skiriamos trys pagrindinės veiklų socialiniuose tinkluose sritys. Pirmoji veiklos sritis – aktyvus komunikavimas su „draugais“ (įskaitant žinutes (angl. *messages*), vienalaikiai pokalbiai (angl. *synchronous chat*), sienos funkcijos naudojimas (angl. *wallposts*) (Pempek ir kt., 2009). Draugų įkeltų nuorodų, vaizdo medžiagos, nuotraukų komentavimas, draugų pažymėjimas savo įkeltose nuotraukose taip pat patenka į šią kategoriją, nes taip yra parodoma draugui, kad jų ryšys yra reikšmingas. Antroji veiklos sritis – pasyvus naudojimasis, kai yra domimasi, ką draugai paskelbė savo profilyje ant „sienos“, peržiūrimos draugų nuotraukos, skaitomi komentarai (Pempek ir kt., 2009). Tyrimais nustatyta, kad dažnai vyrauja antroji „Facebook“ tinklo vartotojų veiklos sritis, t. y. didžioji dalis laiko yra praleidžiama sekant „Facebook'e“ kitų žmonių įdėtą turinį, o ne patiems skelbiant savo medžiagą tinkle (Pempek ir kt., 2009). Jei tiriamieji ir užsiimdavo pirmosios srities veikla, tai savo interneto tinkle bendraudavo su nedaugeliu savo tinklo draugų, nors „draugų“ sąrašas buvo ir labai ilgas. Trečia – skelbimas informacijos, kuri nėra tiesiogiai kam nors skirta (Burke ir kt., 2011).

Socialinio tinklo sampratoje išryškėja bendri šiai komunikacijos priemonei būdingi bruožai: vartotojai kuria profilius, kuriuose pateikia įvairią informaciją apie save, pvz., fotonuotraukas ir pan.; bendravimui ieško kitų vartotojų, kurie turi panašius interesus, pomėgius; kaupia kitų vartotojų kontaktus, jais dalijasi; rašo komentarus; kažką reklamuoja ir pan. Socialiniai tinklai sudaro galimybę kurtis bendrų interesų turinčioms grupėms, diskutuoti forumuose, transliuoti vaizdo įrašus ir t.t. Kita vertus, šiuose tinkluose susidaro sąlygos ir negatyviems veiksmams prieš vartotojus arba pačių vartotojų paskatintiems. Išlieka reali grėsmė, kad vartotojai gali susidurti su patyčiomis, užgauliojimais, privačios informacijos vagystėmis ir kitais socialiniuose tinkluose kylančiais pavojais. Iškyla saugumo socialiniuose tinkluose problema.

Mokslinėje literatūroje (Becker, Chen, 2009; Carminati Ferrari, Perego, 2009; Zhang, Sun, Zhu, Fang, 2010) išskiriami saugumo socialiniuose tinkluose reikalavimai: *privatumas, prieinamumas ir atsakingumas.* Autorių darbų analizė leidžia įžvelgti, kad socialinių tinklų kontekste privatumas suprantamas kaip vartotojo tapatybės anonimiškumas jo erdvės ir bendravimo atžvilgiu. Šis reikalavimas tiesiogiai susijęs su internetinės prieigos kontrole, o neautorizuoti subjektai taip pat negali būti susieti su privačiais vartotojo profilio duomenimis. Prieinamumo reikalavimas numato, kad vartotojų publikuoti duomenys visada būtų pasiekiami. Atsakingumas apibrėžia, kad netinkamas vartotojų elgesys turi būti identifikuojamas ir netoleruojamas, kad bendraujantys subjektai suprastų bendravimo teisėtumą ir autentiškumą.

Socialinių tinklų prieinamumo, anonimiškumo požymiai suponuoja šios interneto priemonės populiarumą visuomenėje. Paaugliai yra viena iš aktyvių interneto socialinių tinklų grupių (Lekavičienė ir kt., 2010). Kad kasdieniame paauglių gyvenime internetas užima svarbią vietą, atskleidžia tarptautiniai tyrimai: 93% 9 – 16 metų

paaugliai naudojasi internetu ne rečiau kaip kartą per savaitę, 60% internete naršo beveik kiekvieną dieną (Livingstone ir kt., 2011).

Paauglių veikla internete įvairi: dominuoja internetiniai žaidimai, informacijos paieška, video peržiūros, internetiniai dienoraščiai, dalyvavimas socialiniuose tinkluose ir kt. (EU Kids Online, 2010).

B. Pociūtės, E. Krancaitės (2012) atliktame tyrime išryškėjo dvi paauglių veikimo socialiniame tinkle tendencijos: 1) socialiai aktyvios veiklos „Facebook“ tinkle (pvz., „susirašinėju su draugais“; „komentuoju kitų įkeltas nuotraukas, vaizdo įrašus, būsenas ir pan.“, „dalyvauju įvairių grupių diskusijose“ ir pan.); 2) socialiai pasyvios veiklos (pvz., „peržiūrinėju kitų žmonių asmenines nuotraukas, vaizdo įrašus“, „‘šnipinėju’ dominančius asmenis“ ir pan.) ir veiklos, nesusijusios su komunikavimu (pvz., „žaidžiu įvairius žaidimus“, „dalyvauju įvairiuose konkursuose“).

EU Kids Online (2010) atliktuose tyrimuose pažymima, kad Lietuvoje net 95% paauglių naudojasi internetu ne rečiau kaip kartą per savaitę, aktyviai bendrauja interneto socialiniuose tinkluose, dauguma jų turi savo asmeninį profilį. Nustatyta, kad 59% 9 – 16 metų paaugliai turi bent vieną profilį socialiniuose tinkluose (iš jų 26% 9 – 10 metų ir 82% 15 – 16 metų amžiaus); Olandijoje turinčių socialinį profilį skaičius yra kiek didesnis (80%) nei Lietuvoje (76%).

M. Johnson (2011), I. Dowdel ir kt. (2009) pabrėžia paauglių naudojimosi IST skirtumus lyties aspektu. Berniukai šią erdvę išnaudoja laisvalaikiui praleisti, daug dėmesio skirdami sporto, žaidimų svetainėms ir/ar pornografiniams interneto puslapiams; mergaitės – socialinių ryšių užmezgimui ir palaikymui.

Lietuvoje svarbiausios paauglių veĩklos internete yra naršymas informaciniuose pažintiniuose tinklalapiuose, vaizdo ir kitos medžiagos mainai, peržiūra, muzikos klausymasis, bendravimas socialiniuose tinkluose (Žibėnienė, Brasienė, 2013).

Paauglystė yra toks amžiaus tarpsnis, kuriam būdingi saviti fiziologiniai, kognityviniai, socialiniai bei emociniai pokyčiai, tai audringo ir prieštaringo vystymosi laikotarpis (Žukauskienė, 2012). Paaugliai yra labai imli visuomenės grupė, jautriai reaguojanti į įvairius socialinius pokyčius. Siekdami išreikšti save taip, kaip tai daro suaugusieji, paaugliai prisiima įvairius socialinius vaidmenis, bando išbandyti save įvairiose gyvenimo situacijoje, ieškoti orientyrų, susijusių su gyvenimo prasme. Pauglystėje plečiasi pasaulio pažinimo ribos, kinta santykių su kitais žmonėmis supratimas. Virtuali socialinių tinklų erdvė labai dėkinga aplinka kurti, ieškoti savęs.

Paauglių aktyvus dalyvavimas socialiniuose tinkluose siejamas su savo tapatumo konstravimo internetinėje erdvėje poreikiu. Įprastai subjektyvų savęs, kaip individo, derinančio įvairius socialinius vaidmenis, suvokimą formuoja socioekonominis statusas, lytis, amžius, tautybė, tačiau internetinėje erdvėje šie veiksniai tampa antraplaniais, visi interneto vartotojai tampa lygūs. Vietoje socialinio kuriamas virtualus tapatumas (Vaičiulienė, 2011).

Virtualaus tapatumo konstravimo problema sulaukia vis daugiau mokslinių diskusijų, keliant klausimą apie tokio konstravimo naudą ir/ar žalą. Kai kurie mokslininkai (Dowell, Burgess, Cavanaugh, 2009) akcentuoja pozityviąją šio reiškinio pusę: naudojantis naujų ryšių technologijomis, bendravimas padeda išvengti fizinio kontakto, išplečiama erdvė, kurioje galima kurti save. Daugumai žmonių buvimas virtualiame pasaulyje tampa būdu ištirti, studijuoti savo tapatumą. Kito požiūrio šalininkai (Caplan, 2005) labiau tiki virtualaus tapatumo konstravimo rizika, ypatingai pabrėždami nesusiformavusią, paauglio asmenybę. Internetinė erdvė sudaro paaugliams sąlygas susikurti tokį įvaizdį, kurio kūrimui realiame gyvenime prireiktų labai daug pastangų, o kartais iš viso tai būtų neįmanoma.

Pasitelkęs fantaziją, paauglys gali susikurti kokį nori įvaizdį. Virtualioje erdvėje paaugliai ir jaunuoliai, lyginant su savęs pristatymu realiame gyvenime, jaučiasi labiau atsipalaidavę, kartais agresyvesni, mažiau socialiai patrauklūs (Caplan, 2005). Dažnai virtualus tapatumas yra asmens idealusis *Aš*, kuris internete išstumia „blogą" realųjį *Aš* ir padeda patenkinti tuos poreikius, kurie nėra patenkinti realiame gyvenime (Fraser, Dutta, 2010).

Pasak M. Fraser, S. Dutta (2010), interneto socialiniai tinklai, tokie kaip *MySpace, Facebook, Bebo, YouTube* ir kiti, tampa vis galingesni, jie keičia kiekvieno internauto kasdienybę, požiūrį į save, kai sąveikaujama su kitais, kai dirbama ar kai dalyvaujama veikiant platesnėje visuomenėje. Autoriai pažymi, kad pačiu aukščiausiu lygmeniu socialinė sąveika yra susijusi su asmens tapatumo klausimu. Pirmiausia reikia suvokti savo tapatumą, kad būtų galima sąveikauti su kitais. Savęs pristatymas internete atsiejamas nuo fizinio kūno, nuo tiesioginio kontakto *akis į akį* pasekmių. Tai skatina interneto socialinių tinklų vartotojus tapti savo asmenybės klastojimo, iškraipymo, melagingo pateikimo ir visiškos apgaulės meistrais. Pavyzdžiui, negražios ir jaunos paauglės virsta nepaprasto grožio moterimis, drovūs vaikinai – visuomeninių reikalų ekspertais. Interneto pasaulyje žmogus tampa beasmeniu, daugialypiu.

D. Sergijenko (2011) nustatė, kad internete vartotojai sukuria tokį savęs įvaizdį, kuris dažniausiai yra visiškai kitoks nei viešumoje, siekia savo pašnekovams pasirodyti tik iš gerosios pusės. Pasak autorės, ypač paaugliai socialiniuose tinklalapiuose jaučiasi drąsesni ir iškalbingesni, nes jie, neturėdami gyvenimiškos patirties, daug ko nežinodami ir nesuprasdami, vedami smalsumo siekia išbandyti, kas nežinoma, išgyventi nepatirtus jausmus. Realiame gyvenime paauglys gali turėti keletą draugų, bet socialiniuose tinkluose jį gali supti šimtai. Virtualiame gyvenime paauglys gali priklausyti skirtingoms grupėms, net padaręs ką nors šokiruojančio, nebus jų atstumtas taip, kaip gali būti atstumtas realiame gyvenime. Tai skatina pristatyti save kuo patrauklesnį.

Pasak G. Navaičio, K. Ralio (2009), pažintys virtualioje erdvėje užmezgamos labai greitai, todėl drovūs ar uždari žmonės čia pasijaučia neturintys jokių bendravimo problemų. Tai skatina užmegzti plačias pažintis. Siekiantys naujų pažinčių patiria ir nusivylimų, tačiau dažniau dėl to būna „kaltas" ne internetas, bet pats internautas, ne-

paisęs bendravimo taisyklių, skelbiančių neskubėti atskleisti asmeninės informacijos savo internetiniam draugui, nekalbėti netiesos ir pan.

U. Paluckaitė ir kt. (2016) J. G., Noll ir kt. (2013), J. J. Burrow-Sanchez ir kt. (2011), M. Wells (2008), J. Wolak ir kt. (2008) akcentuoja ypač problemišką rizikos grupės paauglių dalyvavimą IST.

Rizikos vaiku vadinamas „asmuo iki 18 metų, turintis emocinių, elgesio sutrikimų ir nelankantis mokyklos arba turintis elgesio problemų mokykloje, arba/ir paliktas be nuolatinės priežiūros, valkataujantis, elgetaujantis, arba/ir patyręs psichologinę, fizinę, seksualinę prievartą, smurtą ir kt., linkęs įsitraukti ar būti įtrauktas į nusikalstamą veiklą“ (Leliūgienė, 2003).

A. Juodeikaitės (2012), L. Leliūgienės, A. Juodeikaitės (2005) atlikti tyrimai atskleidė, jog rizikos grupės vaikai dažnai turi bendravimo sunkumų, jų interesai ir poreikiai greitai kinta; trūksta atsakomybės, jie yra impulsyvūs. U. Paluckaitės ir kt. (2016), G. Noll ir kt. (2013) atlikti tyrimai rodo, jog nepasitikintys savimi, turintys elgesio ir emocijų sunkumų bei nepritampantys visuomenėje paaugliai pasižymi itin atvira informacijos sklaida bei drąsiomis bendravimo formomis IST. Autoriai pastebi, jog tokių paauglių viešinamas informacijos turinys susijęs su agresyvaus elgesio formų demonstravimu, necenzūrinės kalbos viešinimu ir pan.

J. J. Burrow-Sanchez ir kt. (2011), M. Wells (2008) tyrimais atskleista, kad dalis jaunimo siekia sulaukti internete paguodos ir palaikymo, nes realiame gyvenime to negauna, turi tarpasmeninių santykių sunkumų šeimoje ir su bendraamžiais, yra labiau linkę žavėtis artimais internetiniais santykiais. Visa tai didina riziką būti persekiojamiems ir pažeidžiamiems. Keliama prielaida, kad paaugliai, sergantys depresija ir/ar turintys kitų sutrikimų, sieks užmegzti internetinius santykius, jog susidorotų su problemomis ir išvengtų vienatvės jausmo (Wolak, Finkelhor, Mitchell, 2004).

U. Paluckaitė ir kt. (2016), M. Wells (2008) atkreipia dėmesį į tarpusavio komunikacijos efektyvumą šeimoje. Tyrėjai pabrėžia, kad glaudi tėvų ir vaikų komunikacija padeda paaugliams geriau suvokti galimas IST grėsmes ir mažina pavojingo elgesio raišką; ir priešingai, vaikai, su kuriais tėvai neaptaria saugaus dalyvavimo IST klausimų, kur kas dažniau demonstruoja nesaugias dalyvavimo IST praktikas (pvz., slaptažodžių atskleidimas, asmeninės informacijos viešinimas nepažįstamiesiems, dovanų priėmimas ir kt.). Kitų tyrėjų (Wolak ir kt., 2008) požiūriu, mergaitės dažniau rizikuoja patirti IST grėsmes nei berniukai. Tyrėjai (Wolak ir kt., 2008) pabrėžia mergaičių, kurios tampa seksualiai aktyvios ankstyvosios paauglystės laikotarpiu, imlumą internetinei viktimizacijai. Jos, tikėtina, dalyvaus pavojinguose seksualiniuose veiksmuose bei dažnai turės artimus santykius su vyresniais nepažįstamaisiais virtualioje erdvėje.

Apibendrinimas. Internetas – ne tik informacinė, komunikacinė, bet ir socialinė erdvė, kurioje veikiantysis ar jų grupės susieti tam tikrais ryšiais ir santykiais. Socialinis tinklas, kaip interaktyvi interneto dalis, vienija bendrus interesus turinčius žmones reikštis virtualioje erdvėje. Socialiniai tinklai skirstomi atsižvelgiant į tiksli-

nes grupes, kurios telkiasi pagal poreikį bendrauti, vystyti verslo ryšius, pagal interesus, pomėgius ar informacijos turinį ir pan. Paaugliai virtualioje erdvėje yra aktyvūs veikėjai. Berniukai dažniau socialiniuose tinkluose siekia patenkinti laisvalaikio poreikius (sportas, žaidimai), o mergaitės dažniau socialinius tinklus pasitelkia komunikaciniams poreikiams tenkinti. Susirūpinimą kelia rizikos grupės paauglių dalyvavimas IST, kai tas dalyvavimas dažnai yra pernelyg atviras ir drąsus. Tokie paaugliai nevengia bendravimo su nepažįstamaisiais, asmeninės informacijos viešinimo ir kitų rizikingų veiksmų. Rizikos grupės paauglių mergaičių bendravimas su nepažįstamais internete atskleidžia internetinės viktimizacijos pavojus. Šios tyrėjų mintys aktualizuoja paauglių mergaičių atsakingumo socialiniuose tinkluose problemą.

1.1.2. Paaugliams interneto socialiniuose tinkluose kylančios grėsmės

Aktyvus paauglių dalyvavimas IST, internete kylančios grėsmės leidžia įžvelgti paauglių pažeidžiamumo problemą. Įvairios veiklos virtualioje erdvėje skatina paauglius kurtis kitokį nei realųjį, savo įvaizdį, siekti atrodyti stipresniais, protingesniais, nepažeidžiamais ir pan. Tačiau, kai nėra realaus kontakto su kitu žmogumi, nėra santykio, nėra galimybės užsimegzti bendrumui, paaugliai gali išlikti pažeidžiami. Tad vis aktyvesnis paauglių dalyvavimas interneto socialiniuose tinkluose skatina ir viešą kalbėjimą apie grėsmes, kylančias virtualioje erdvėje šio amžiaus vartotojams.

Mokslo ir technologijų pažanga sudaro prielaidas rastis naujoms rizikingoms situacijoms, kurios ženkliai skiriasi nuo egzistavusių ankstesniais amžiais (Beck, 1992). Mokslas ir technologijos akivaizdžiai duoda daug naudos, tačiau sukuria ir grėsmes, kurias sunku pamatuoti, įvertinti ir rasti efektyvius jų įveikimo būdus. Interneto socialiniai tinklai perkelia žmonių bendravimą į naują lygmenį, kuriame vyrauja kitokie erdvės ir laiko parametrai.

Nekvestionuojant interneto socialinių tinklų aktualumo paaugliams, atkreiptinas dėmesys į interneto grėsmes, kylančias jauno nesusiformavusio žmogaus asmenybei, kuriai dar trūksta žinių, gebėjimų ir kritiško mąstymo vertinant supančią aplinką. Tai iššūkis ir visai visuomenei. Siekiant grėsmių IST prevencijos, pirmiausia būtina jas identifikuoti ir atskleisti jų pasekmes paaugliams.

Užsienio mokslinėje literatūroje (Livingstone ir kt., 2011; Hasebrink ir kt., 2009; Wolak, 2006) aptariamos įvairios grėsmių internete klasifikacijos: vienose jų labiau akcentuojamos specifinės grėsmės internete, pvz.: seksualinės, kituose – bendro pobūdžio grėsmės. U. Hasebrink, S. Livingstone, L. Haddon (2009) internetinių grėsmių klasifikacija labiau atspindi bendro pobūdžio internetinių grėsmių įvairovę (žr. 1 pav.).

Ypatingą susirūpinimą visuomenei kelia grėsmės, susijusios su internete skleidžiamos informacijos turiniu ir kontaktais, taip pat ir komercinio pobūdžio grėsmės. Pirmajai grupei priskiriamos grėsmės, kurias kelia provokuojantis ir žalingas skleidžiamos informacijos turinys.

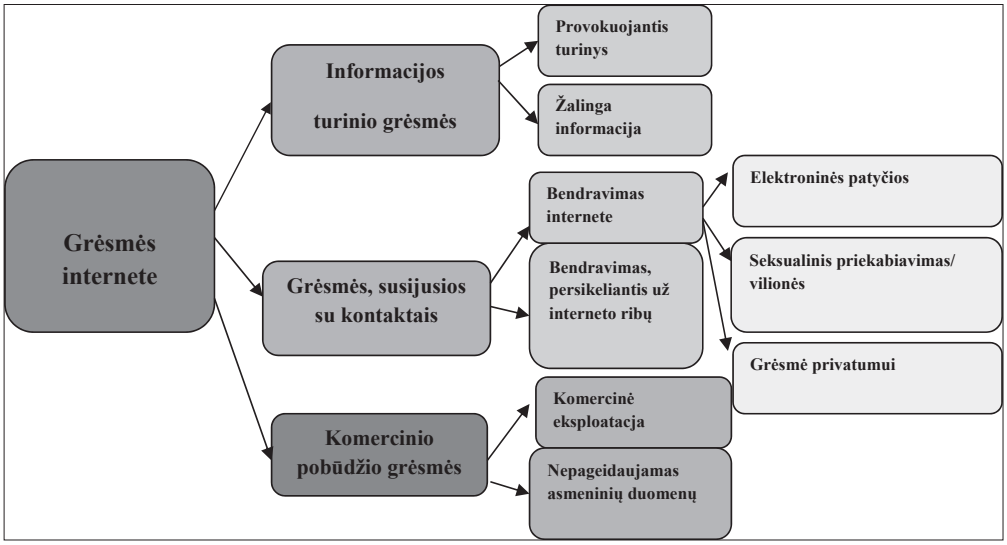

1 pav. Grėsmių internete klasifikacija (Hasebrink, Livingstone, Haddon, 2009)

Grėsmės, kylančios dėl vartotojų bendravimo, reiškiasi ne tik internete, bet ir už jo ribų. Bendravimas internete gali sukurti sąlygas elektroninėms patyčioms, seksualinėms vilionėms ar asmens privatumo pavojui iškilti. Komercinio pobūdžio grėsmės reiškiasi per komercinę eksploataciją ir nepageidaujamą asmeninių duomenų kaupimą (Hasebrink, Livingstonas, Haddon, 2009).

Patiriamų interneto grėsmių kontekste dažnai vartojama sąvoka – *įtinklinta viktimizacija* (angl. *Online Victimization*), kuri apibrėžia vartotojo tapimą interneto auka, kai jis patiria grėsmes ir žalingas pasekmes. J. Wolak, K. J. Mitchell ir D. Finkelhor (2006), tirdami viktimizacijos internete problemą, išryškina seksualinio pobūdžio grėsmes, kurios pasireiškia šiomis formomis:

1) seksualinis *priekabiavimas arba siūlymas* (kai interneto vartotojas kviečiamas įsitraukti į seksualinio pobūdžio veiklas ar pokalbius arba suteikti seksualinio pobūdžio informacijos apie save); 2) *agresyvus seksualinis priekabiavimas*, kai asmuo įtraukiamas į ne internetines veiklas, pavyzdžiui, telefoninius pokalbius; 3) *nepageidaujamas seksualinio pobūdžio medžiagos atskleidimas,* kai atliekant internetinę paiešką ar siunčiant laiškus, atskleidžiami nuogų žmonių, erotiniai arba pornografiniai vaizdai; 4) *grasinimai*, kai jaunam žmogui siunčiama jį žeidžianti informacija arba internete viešinama medžiaga apie jį (Wolak, 2006, p. 78).

E. Dowell, A. Burgess, D. J. Cavanaugh (2009) išskyrė šias grėsmę keliančias *elgesio internete formas:* asmeninės informacijos skelbimas (mokyklos pavadinimas, el. adresas, savo nuotraukų siuntimas); susirašinėjimas su nepažįstamais asmenimis

internete (susitikimai su asmenimis realybėje, besivystantys santykiai); internete inicijuotas priekabiavimas (žeidžiantys juokeliai); internete inicijuotos sekso svetainės.

Paaugliai dažnai negali tiksliai įvardyti, kas internete skaito ir mato informaciją apie jo šeimą ir/ar draugus (Dowdell, Bradley, 2010). Socialiniame tinkle asmeniniai duomenys gali tapti prieinamais ir tiems, kurie imasi provokuoti vartotojui nemalonias situacijas.

N. Willard (2007), nagrinėdama vaikų ir jaunimo viktimizaciją internete, išskiria šešias grėsmių grupes:

- *seksualinio pobūdžio grėsmės*: atsitiktinai internete prieinama arba sąmoningai demonstruojama pornografija, įtraukimas, pasirengimas seksualiniams santykiams, seksualinių kontaktų paieška, seksualinio išnaudojimo demonstravimas;
- *patyčios internete*: socialinė agresija ir žiaurumas, kai siunčiama žalinga informacija, dažnai tęsiant mokykloje pradėtą tyčiojimąsi, kerštaujant. Patyčios internete vyksta siunčiant asmens reputacijai žalingą medžiagą, siekiant sukelti nemalonumų, atskleidžiant kieno nors paslaptis, pašalinant iš internetinio tinklo grupes, siunčiant bauginančią informaciją;
- *nesaugios internetinės bendruomenės*: į depresiją linkę moksleiviai gali įsitraukti į virtualias bendruomenes (angl. *its-your-choice*), kuriose aptariamos savižudybės, anoreksijos, mirties ir kitos temos;
- *grėsmingos internetinės grupės*: įpykę jaunuoliai gali įsitraukti į suaugusiųjų vadovaujamas ir neapykantą skleidžiančias grupes arba formuoti savąsias;
- *grasinimai ir žala*: grasinančios medžiagos, kuri leidžia įtarti, jog asmuo patyrė žalą, pateko į nemalonę, skelbimas internete;
- *kita:* įsitraukimas į žaidimus, taip pat ir į žiaurius; lošimai, įvairiems tikslams nesąžiningai naudojama medžiaga (Willard, 2007, p. 2).

Moksliniuose tyrimuose (Livingstone ir kt. 2011; Ruškus, Žvirdauskas, Kačenauskaitė, 2009; Pilkauskaitė-Valickienė, Raižienė, Žukauskienė, 2009) konstatuojama, kad paauglių elgesys internetinėje erdvėje kinta, tampa vis labiau pavojingesnis: dažnai kontaktuojama su nepažįstamaisiais, naudojamasi smurtinio ir seksualinio turinio interneto svetainėmis, daugėja elektroninių patyčių.

Europoje atlikto tyrimo *EU Kids Online* (2010) rezultatai rodo, kad trečdalis (30%) 9 – 16 metų Europos vaikų yra bendravę internete su kuo nors, su kuo anksčiau nebuvo susitikę akis į akį. Lietuvoje daugiau nei pusė (52%) vaikų internetu užmezga kontaktus su nepažįstamaisiais. Tai yra trečias rodiklis Europoje po Estijos (54%) ir Švedijos (54%). Lietuvoje beveik ketvirtadalis (23%) vaikų susitiko su asmenimis, su kuriais susipažino internete. Vaikai, gyvenantys Lietuvoje ir Estijoje, Europos kontekste išsiskiria savo pasiryžimu internetines pažintis pratęsti bendraujant realiai (EU Kids Online, 2010).

S. Livingstone ir kt. (2011) tyrimais nustatyta, kad beveik ketvirtadalis (21%) 11 – 16 metų amžiaus vaikų Europoje yra gavę kitų interneto vartotojų sukurtą potencialiai žalingo turinio informaciją, susijusią su neapykanta (12%), anoreksija (10%), savęs žalojimu (7%), psichoaktyvių medžiagų naudojimu (7%), savižudybe (5%) ir pan. Lietuvoje vaikai taip pat nėra apsaugoti nuo internete platinamos pornografinio turinio medžiagos. Dalis yra matę seksualinio pobūdžio vaizdinę medžiagą (25%). Tyrėjai atskleidė, kad tėvai dažniausiai apie tokius faktus net nežino, tik dalis pripažino žinoję apie vaiko internete stebimus seksualinio pobūdžio vaizdus (27%). Tokiose šalyse, kaip Estija, Lietuva, Norvegija, Čekija ir Švedija, šeši iš dešimties vaikų internete susiduria su viena ar daugiau grėsmių (Livingstone ir kt., 2011).

Patiriamų internetinėje erdvėje grėsmių analizė rodo, kad paaugliai tampa ne tik grėsmių aukomis, bet taip pat savo netinkamais veiksmais, dalyvavimu inicijuoja ir/ar palaiko šių grėsmių atsiradimą. Paauglių pavojingo elgesio internete raišką atskleidžia vaidmenys, kuriuos paauglys atlieka virtualioje erdvėje. Išskiriami trys paauglių vaidmenys: pasyvaus vartotojo (gavėjo), aktyvaus dalyvio ir iniciatoriaus (žr. 2 pav.).

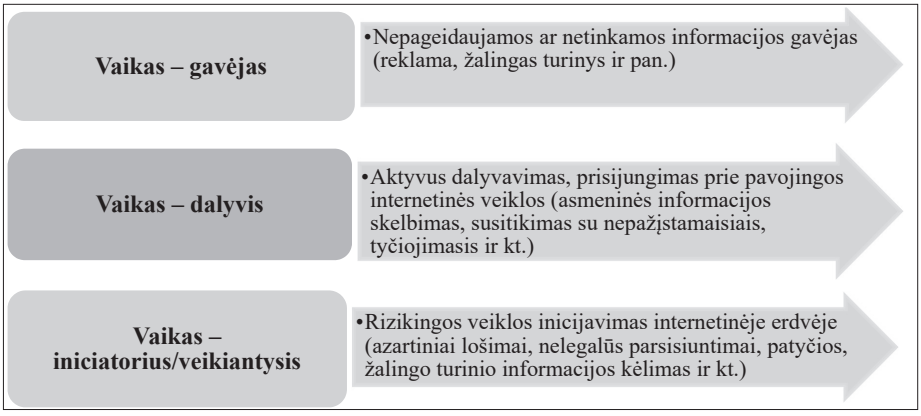

2 pav. Vaikų vaidmenys rizikingoje internetinėje veikloje (Hasebrink, Livingstone, Haddon, Olaffson, 2009)

Kaip matyti paveiksle, interneto grėsmės skiriasi priklausomai nuo paauglių pasirinkto vaidmens:

- *pasyvųjį vaidmenį* paauglys atlieka, kai internete jis yra tik nepageidaujamos, potencialiai grėsmingos informacijos gavėjas;
- *aktyvųjį vaidmenį* paauglys atlieka, kai reiškiasi pavojingoje interneto veikloje, prisideda prie grėsmę skatinančių veiksmų;
- *iniciatoriaus vaidmenį* paauglys atlieka, kai jis pats veikia pavojingai, jo veikla internete kelia grėsmę kitiems vartotojams (Hasebrink, Livingstone, Haddon, Olaffson, 2009, p. 28).

Apibendrinimas. Interneto socialinių tinklų populiarumas paauglystėje gali skatinti pozityvius ir negatyvius veiksmus, sukelti virtualioje erdvėje tykančius pavojus. Aktyviai dalyvaudami socialiniuose tinkluose, paaugliai patiria šias grėsmes: seksualinio pobūdžio riziką, bendravimą su nepažįstamaisiais, elektronines patyčias, asmeninių duomenų praradimą ir/ar viešinimą, asmens tapatybės vagystes, žalingo turinio informacijos sklaidą, išnaudojimą komerciniams tikslams ir pan. Tokia patirtis gali būti žalinga besiformuojančiai paauglio asmenybei, kelti grėsmę jo gerovei. Paauglių vaidmuo internetinių grėsmių atžvilgiu gali būti tiek pasyvus, tiek aktyvus. Paaugliai gali tapti internetinių grėsmių aukomis, tačiau taip pat gali būti ir šių grėsmių tęsėjai ar iniciatoriai. IST keliamų grėsmių identifikavimas sudaro prielaidas paauglių rizikingo elgesio prevencijai.

1.1.3. Paauglių pažeidžiamumo interneto socialiniuose tinkluose veiksniai

Rizikingi veiksmai interneto socialiniuose tinkluose yra viena iš priežasčių, skatinančių paauglius patirti grėsmę, padidinančių ir jų pažeidžiamumą. Rizikingo elgesio paauglystėje problemą tyrinėjęs R. Jessor savo *Probleminio elgesio teorijoje* (1991) rizikingą elgesį apibrėžia kaip socialiai nepriimtiną, neatitinkantį visuotinai pripažintų taisyklių ir todėl nepageidaujamą. Paauglių elgesį autorius labiau sieja su delinkventinio elgesio formomis: nusikalstamumu, rizikingu vairavimu, sveikatai pavojingu elgesiu ir pan. Individas (asmenybė), jo elgesys ir suvokta aplinka – trys tarpusavyje susijusios sistemos, kurių sąveikos ypatumais R. Jessor (1991) grindžia probleminio elgesio kilmę. L. Bulotaitė (2014) išskiria grupes veiksnių, turinčių įtakos kiekvienai rizikingo elgesio sistemai: probleminį elgesį skatinantys (*rizikos* veiksniai), arba priešingai – kontroliuojantys įsitraukimą (*apsaugantys* veiksniai). Pusiausvyra tarp rizikos ir apsaugančių veiksnių kiekvienoje sistemoje turi lemiamos reikšmės paauglio probleminio elgesio raiškai.

Kiekvieną poveikį ar įtaką, didinančius problemos radimąsi, jau egzistuojančios komplikavimosi tikimybę, R. Jessor (1991) įvardija rizikos veiksniais, kurie suformuoja prielaidas problemai kilti ir/ar paskatina tolesnį jos vystymąsi. R. Jessor (1991) išskirtos trys rizikingo elgesio veiksnių grupės:

- *Asmens sistemos veiksniai:* nuostatos, lūkesčiai, vertybės, požiūris į save ir visuomenę, kurie yra socialinio išmokimo ir patirties rezultatas. Prie rizikos veiksnių šioje sistemoje priskiriamas nepriklausomybės siekimas, išsilavinimo nuvertinimas, menka savivertė, tolerantiškas požiūris į deviantinį elgesį ir pan.
- *Elgesio sistemos veiksniai:* probleminis elgesys, kuriuo apibūdinamas alkoholio, narkotikų vartojimas, rūkymas, deviantinis elgesys, ankstyvi lytiniai santykiai ir pan. Probleminis elgesys vienoje srityje didina tikimybę tokiam elgesiui atsirasti ir kitoje. Šioje sistemoje probleminio elgesio skatinamoji priežastis – įsitraukimas į rizikas ir visuotinai priimtino elgesio stoka.

- *Suvoktos aplinkos sistemos veiksniai:* socialinė kontrolė, elgesio modeliai ir parama stiprinant suvokimą apie šeimą, bendraamžius, mokyklą ir pan. Prie rizikos veiksnių šioje sistemoje priskiriamas nuosaikus tėvų požiūris į probleminį vaiko elgesį, žemas vaikų elgesio kontrolės ir paramos jiems lygis, probleminis bendraamžių elgesys ir teigiamas jo vertinimas.

Rizikingo elgesio veiksnių kontekste R. Jessor (1991) daro prielaidą, kad pašalinus paauglio „asmenybės deficitą“, jo noras elgtis rizikingai turėtų sumažėti. Tinkamas elgesys socialiai priimtinas, todėl jo tikimasi ir jis turi būti skatinamas. Individas yra sociali būtybė, todėl aplinkos poveikis yra itin reikšmingas. L. Bulotaitės (2014) vertinimu, R. Jessor (1991) probleminio elgesio modelyje akcentuojama asmenybės, elgesio ir aplinkos sąveikos įtaka rizikingam elgesiui, tačiau per mažai dėmesio skiriama kognityvinei bei emocinei paauglio raidai, kuri ir yra apsisprendimo elgtis rizikingai paskata.

J. Buzaitytės-Kašalynienės (2015) tyrimo rezultatai taip pat patvirtina, kad rizikingą elgesį gali skatinti individualios savybės (vidiniai veiksniai) ir aplinkos sąlygos (išoriniai veiksniai) bei jų sąveika. L. Bulotaitė (2014), be asmenybinių ir aplinkos veiksnių, išskiria trečiąją grupę – tarpininkaujančius veiksnius, t.y. rizikos suvokimas, asmens emocijų reguliavimo ypatumai, lūkesčiai, susiję su rizikingo elgesio padariniais.

Paauglių pažeidžiamumą IST didinantys veiksniai. Sparti naujų komunikacijos technologijų pažanga suponavo naujos rizikingo elgesio formos atsiradimą – rizikingą elgesį internete (Dowdell ir kt., 2009; Schilder ir kt., 2015; Paluckaitė, Matulaitienė, 2016). Paauglių rizikingo elgesio virtualioje erdvėje psichologiniais tyrimais (Leung, 2009; Onga ir kt., 2011; Pociūtė, Krancaitė, 2012 ir kt. Biolcati, Cani, 2015) atskleista, jog tokiam elgesiui atsirasti įtakos turi šie asmenybės bruožai: vienišumas, pasitikėjimas savimi, polinkis į depresiją ir kt.

Individualiuoju lygmeniu gali būti išskirti šie paauglių pažeidžiamumą IST didinantys veiksniai: amžius, lytis, emocinės būsenos, asmenybės bruožai, elgesio problemos, įgūdžiai veikti IST ir kt.

Normaliu paauglystės amžiaus reiškiniu ir net būtinu konstruktyviam tapatumo formavimuisi pripažįstamas rizikavimas (Zimmermann, 2010; Boyer, 2006; Dworkin, 2005). Šiam reiškiniui apibūdinti vartojamas *eksperimentavimo* terminas, kuris suprantamas kaip rizikingo elgesio išbandymas. Būtent ne rizikavimas, o eksperimentavimas yra būdingas ir naudingas paaugliams, siekiantiems įgyti svarbių, suaugusiųjų gyvenimui reikalingų įgūdžių (Dworkin, 2005). Savaime eksperimentavimas nėra nei pavojingas, nei problemiškas, tačiau tam tikromis aplinkybėmis gali sukelti neigiamus padarinius. A. A. Ceyhan (2011) probleminį elgesį internete sieja su paauglių dalyvavimo internete siekiais. Autoriaus požiūriu, jei internetu naudojamasi norint gerai praleisti laiką, užmegzti socialinius ryšius, santykius su nepažįstamaisiais, rizikingo elgesio tikimybė padidėja žymiai dažniau nei tuomet, kai internete ieškoma kokios nors informacijos.

Paauglių pažeidžiamumui interneto socialiniuose tinkluose įtakos turi lytis. Šis klausimas kelia įvairias diskusijas ir prieštaravimus mokslinėje plotmėje (Sasson, 2016; Herring, 2015; Pedersen, 2013; Wolak ir kt. (2008). Kai kurie autoriai teigia, jog tyrimai lyties atžvilgiu esminių skirtumų neatskleidžia (Doornwaard ir kt., 2015; Sorbring ir kt. 2014); kita tyrėjų dalis šį teiginį kvestionuoja, akcentuodami vienos ar kitos lyties pažeidžiamumą. S. C. Herring ir kt. (2015) teigimu, mergaitės IST veikia aktyviau nei berniukai, jos daugiau dėmesio skiria patraukliam savęs pristatymui IST. Tyrėjai pastebi, jog mergaitės IST sulaukia daugiau seksualinio pobūdžio pasiūlymų ir kvietimų nei berniukai. H. Sasson, G. Mesch (2014) pastebi, jog mergaitės, kurios stokoja tėvų supratimo ir palaikymo, yra linkusios rinktis rizikingas dalyvavimo IST formas. J. Wolak ir kt. (2008) papildo šių tyrimų duomenis, teigdamas, jog socialinę atskirtį išgyvenančios paauglės atviriau ir drąsiau bendrauja su nepažįstamaisiais IST, dalijasi su jais asmenine informacija, nevengia susitikti ir kt.

Vis dėlto paauglių bendravimas interneto socialiniuose tinkluose labiau priklauso nuo amžius nei nuo lyties (Liau, 2005). Vyresni paaugliai internete dažniau užsiima įvairia komunikacine veikla nei jaunesni, o tai gali sukelti ir įvairesnes rizikas, didinti jų pažeidžiamumą. Tokios emocinės būsenos kaip vienišumas, gėda ir kt. gali pastūmėti paauglius rizikingam dalyvavimui IST. R. Biolcati, D. Cani (2015) tyrimais nustatyta, jog paauglės mergaitės stipriau išgyvena vienišumo jausmą, realiame gyvenime joms sunkiau sekasi palaikyti ryšį su kitais, rasti draugų, todėl virtualioje erdvėje naujų draugų paieškas ir santykius jos vertina palankiau. Vienišumą išgyvenančios mergaitės internetinių draugų turi daug.

B. Pociūtės, E. Krancaitės (2012) tyrimais atskleista, kad socialinį nerimą ir vienišumą jaučiantys asmenys yra linkę piktnaudžiauti internetu socialiniams poreikiams patenkinti. Paaugliai, kurių neurotiškumo, atvirumo bruožai yra labiau išreikšti, linkę dažniau į savo draugų grupę IST priimti nepažįstamuosius. Paauglių pažeidžiamumui IST įtakos turi nepasitenkinimas savo gyvenimu. Mažiau patenkinti savo gyvenimu paaugliai naudojasi internetu kaip bendravimo aplinka, kurioje jaučiasi labiau savimi pasitikintys, ypač teigimai vertina anoniminio bendravimo galimybes (Pociūtė, Krancaitė, 2012; Livingstone, Helsper, 2008).

Paauglių pažeidžiamumui IST įtakos gali turėti rizikos suvokimas ir vertinimas (Pociūtė, Krancaitė, 2012; Sudavičiūtė, Endriulaitienė, Raižienė, 2006). Nors šiame amžiaus tarpsnyje pažintiniai gebėjimai yra pakankamai išsivystę, neretai paaugliai nesupranta rizikų ir pasikliauja tik savo intuicija, negeba įvertinti rizikų, numatyti visų galimų pasekmių ir priimti racionalių sprendimų. S. Vandoninck, L. d'Haenens D. Smahel (2014) aiškina suaugusiųjų ir paauglių rizikos suvokimo skirtumus. Supratimas apie interneto pavojus priklauso nuo paauglių turimų žinių apie internetinės veiklos virsmą problemišku ar kenksmingu. Tai, ką suaugusieji vertina kaip problemiška, paaugliai gali visiškai nesieti su neigiama ar jiems žalinga patirtimi.

J. Wolak, D. Finkelhor, K. Mitchell, M. Ybarra (2008) tyrimais nustatyta, kad IST linkusiems bendrauti su nepažįstamaisiais paaugliams dažnai būdingas probleminis elgesys − taisyklių nesilaikymas, bendravimo problemos, įsitraukimas į kitas rizikingo elgesio formas (alkoholio vartojimas ir pan.). Dar vienas paauglių pažeidžiamumą IST didinantis veiksnys – reikiamų įgūdžių stoka. S. Vandoninck, L. d'Haenens, D. Smahel (2014) vartoja sąvoką „*instrumentiniai veiksmai*". Sąvokos esmė − techninių priemonių įvaldymas, konkretūs veiksmai ar elgesys, siekiant išvengti probleminės situacijos.

Socialiniu lygmeniu paauglių pažeidžiamumą internete didintų tokie veiksniai kaip auklėjimo šeimoje stilius, šeimos taisyklės, bendraamžių ir net politinės situacijos įtaka (Paluckaitė, Žardeckaitė-Matulaitienė, 2015; Vanderhoven ir kt., 2014; Vandoninck ir kt., 2014; Christofides ir kt., 2012; Livingstone, 2008).

Rizikingai veikti internete paauglius gali skatinti šeimos santykių kokybė, šeimos sudėtis, materialinė padėtis (Jokūbaitė, 2014). Paaugliai, kurių santykiai su tėvais, bendraamžiais nėra tvirti, dažniau ieško bendravimo galimybių internete (Christofides, Muise, Desmarais, 2012), internetą vertina kaip palankų būdą užmegzti asmeninius ir intymius ryšius su kitais (Livingstone, Helsper, 2008). Paaugliai, kurie vengia su tėvais aptarti asmeninius klausimus, aktyviai lanko interneto svetaines, drąsiau elgiasi, todėl gali patirti didesnę riziką.

Paauglių rizikingam elgesiui internete įtakos gali turėti neigiama bendraamžių įtaka, patiriama socialinė atskirtis ir kt. Psichologinė, socialinė mokyklos aplinka, mokymosi sunkumai, ribotos savirealizacijos galimybės mokykloje taip pat didina paauglių pažeidžiamumą IST (Jokūbaitė, 2014).

Paauglių pažeidžiamumą IST mažinantys veiksniai. Individualiuoju lygmeniu gali būti išskirti šie: paauglių atsakingumas, sąmoningumas, savikontrolės gebėjimai, baimės (nerimo) jausmas. R. Shilair ir kt. (2015) tyrimais nustatyta, kad informacinių strategijų, kurios motyvuoja individus prisiimti asmeninę atsakomybę už jų pačių saugumą virtualioje erdvėje, kūrimas yra internetinio saugumo raktas. Asmeninės atsakomybės stiprinimas yra veiksmingos intervencijos siekiant saugumo internete sąlyga. B. Pociūtės, E. Krancaitės (2012), Paluckaitės, Žardeckaitės-Matulaitienės (2016), Schilder ir kt. (2016) tyrimais atskleista, kad atsakingumas, pareigingumas, sąmoningumas dažnai lemia, kad paaugliai interneto socialiniuose tinkluose vengia riziką keliančių bendravimo formų. Saviveiksmingumo kaip tikėjimo savo veiksmais internete, pasitikėjimo stiprinimas sudaro prielaidas saugumui virtualioje erdvėje.

Kita esminė saugumo internete sąlyga yra savikontrolė, kuri reiškiasi slapyvardžių vartojimu, internete skelbiamos informacijos ribojimu, draugų atranka IST (Wolf, 2016). Savo veiksmų kontrolė tiek rizikingo elgesio, tiek viktimizacijos IST atvejais leidžia išvengti galimos žalos arba ją sumažinti. Elgesio kontrolė, pasekmių suvokimas ir įvertinimas sudaro sąlygas saugioms praktikoms IST (LaRose, 2008).

Elgesio veiksnių tyrimuose (Bulotaitė, 2014) baimė dažniausiai siejama su rizikos vengimu, pastebima, jog mergaitės dažniau nei berniukai jaučia baimę ir nerimą. „Saikinga“ baimė skatina saugų elgesį. Žemas baimės lygis sumažina saugumą, nes šiuo atveju grėsmės neįvertinamos kaip pakankamai svarbios. Tačiau aukšto lygio baimė taip pat gali slopinti saugų elgesį galbūt todėl, kad žmonės slopina baimę, o ne stengiasi kovoti su pavojais (LaRose ir kt. 2008). Baimės veiksnys bus efektyviausias, kai pavojinga informacija bus kaupiama kartu su informacija, kaip įveikti pavojus, nes ji didina saviveiksmingumą. Kai pranešimas kelia baimę, bet nesiūlo veiksmingų priemonių, kaip su ja kovoti, asmuo neigia egzistuojantį pavojų arba nelinkęs jo įveikti.

Socialiniu lygmeniu prie veiksnių**,** mažinančių paauglių pažeidžiamumą IST, gali būti priskiriama šeimos narių tarpasmeninė komunikacija, paauglių veiklos internete stebėjimas, mokyklos specialistų dalyvavimas, politiniai sprendimai dėl saugumo internete, bendruomeninės pastangos.

Daugelis tėvų patiria sunkumų komunikuodami su vaikais „nepatogiomis“ temomis, pavyzdžiui, apie žalingus įpročius, seksualinę patirtį ir pan. Tėvai ir vaikai turi skirtingą suvokimą, koks turėtų būti „geras pokalbis“ apie pavojingą elgesį internete. Tėvų ir vaikų komunikacijos efektyvumas gali lemti vaikų dalyvavimo IST raišką. Tėvų ir vaikų komunikacijos bei televizijos programų žiūrėjimo tyrimais nustatyta, kad efektyvi tarpasmeninė komunikacija daro teigiamą įtaką jaunimo suvokimui ir mažina jų pavojingą elgesį (Burrow-Sanchez ir kt., 2011).

Australijoje atlikto tyrimo rezultatai (Fleming ir kt., 2006) parodė, kad vaikai, su kuriais tėvai nėra aptarę internetinio saugumo, internete elgėsi nesaugiau: nepažįstamiesiems atskleidė slaptažodžius, priėmė dovanas iš nepažįstamųjų ir pan. Tie vaikai, su kuriais tėvai diskutavo apie saugų naudojimąsi internetu, veikė saugiau.

J. Buzaitytės-Kašalynienės (2015) tyrimai patvirtina, kad sprendžiant paauglių rizikingo elgesio problemas, būtina pedagoginė pagalba, kurios teikėjų dėmesio centre turėtų būti uždavinys –atskleisti vaikams problemos įveikos būdus, socialinės aplinkos keliamus reikalavimus. Intervencijomis turi būti siekiama pokyčių dviem kryptimis: tuo pačiu metu stiprinti vaikų gebėjimus ir augimo potencialą ir gerinti aplinkos sąlygas.

Vaikams ir jų šeimoms sėkmingai spręsti su saugiu internetu susijusius klausimus gali padėti mokyklos konsultantai. Jie turi prevencinių programų vykdymo strategines gaires, gali informuoti tėvus, kaip palaikyti bendravimą su vaiku, kaip šeimoje vykdyti naudojimosi internetu taisykles ir jų laikytis: namų erdvėje parinkti vietą kompiuteriui, apibrėžti bendrai praleidžiamą laiką internete ir pan. Mokyklų konsultantai gali tarpininkauti tėvų ir vaikų bendravimui, parodyti, kaip galima vienyti internetinio saugumo strategijas mokyklos ir namų aplinkoje (Burrow-Sanchez ir kt., 2011).

Mokyklos konsultantai gali padėti tiems vaikams, kurie yra ypač pažeidžiami internetinės viktimizacijos. Įvertindami nesaugų elgesį internete, kitus rizikos veiksnius, jie gali įtraukti tėvus į prevencinės programos, stiprinančios vaikų įgūdžius, būtinus problemų sprendimui, vykdymą (Burrow-Sanchez ir kt., 2011). Mokykla gali teikti

žinių, kaip reaguoti į reikalavimus ir persekiojimus internete, su kokiais asmenimis apie tai galima pasikalbėti, kaip telkti tėvus, mokytojus, mokyklos konsultantus ir pareigūnus (Farrukh ir kt., 2014).

Dar vienas svarbus veiksnys, mažinantis paauglių pažeidžiamumą IST, yra politiniai sprendimai dėl vaikų ir jaunimo saugumo virtualioje erdvėje. Šios problemos sprendimo poreikis apibrėžtas tarptautiniuose bei nacionaliniuose dokumentuose. Vienas iš pagrindinių visuomenės informavimo sritį reguliuojančių įstatymų Lietuvoje yra *Lietuvos Respublikos Visuomenės informavimo pakeitimo įstatymas* (2006), nubrėžiantis viešosios informacijos rinkimo, rengimo, skelbimo ir platinimo tvarką, viešosios informacijos rengėjų, skleidėjų, institucijų teises, pareigas ir atsakomybę. Kaip apsaugoti nepilnamečius nuo negatyvios informacijos įtakos, apibrėžia kitas dokumentas: *Lietuvos Respublikos nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas* (2002). Lietuvos Respublikos ryšių reguliavimo tarnyba nuo 2005 metų kartu su partneriais įgyvendina projektą „*Saugesnis internetas*“. Tai *Europos Komisijos Informacinės visuomenės ir žiniasklaidos generalinio direktorato programa*, kurios tikslai orientuoti į saugesnį, ypač vaikų, naudojimąsi internetu. Programa apima keturias veiklos sritis: kovą su neteisėtu turiniu; nepageidaujamo ir žalingo turinio nustatymą ir šalinimą; saugesnės aplinkos skatinimą bei informacijos sklaidą.

Pastaruoju metu vis dažniau diskutuojama, koks yra visuomenės ir bendruomenės vaidmuo, rūpinantis vaikų saugumu internete (Farrukh, Sadwick, Villasenor, 2014). Įstaigoms, nevyriausybinėms organizacijoms (NVO), žiniasklaidai tenka atsakingų veikėjų vaidmuo. Atsakingi yra ir tinklų kūrėjai, programuotojai, techninių infrastruktūrų atstovai ir įrankių valdytojai (tinklų paslaugų teikėjai, prieigos teikėjai, platformų ir paieškos teikėjai, kiti) (Farrukh, Sadwick, Villasenor, 2014).

Internetas yra kultūrinio ir socialinio vyksmo aplinka, todėl socialinės normos ar taisyklės atlieka kontroliuojantį/reguliuojantį vaidmenį. Tinklo bendruomenė, kuriai asmuo save priskiria, turi didelę įtaką – ji yra socialinių normų, socialinių vertybių ir poreikių atspindys (Murray, 2011). Visybiška asmens elgesio kontrolė internete neįmanoma, nes žmogus yra savarankiškas ir veikia laisvai (Murray, 2011, p. 271). IST suteikia asmeniui veiksmų laisvę, kuri suponuoja apsisprendimą dėl vienokių ar kitokių veiksmų virtualioje erdvėje.

Mažinant paauglių pažeidžiamumą IST, suaugusieji gali formuoti virtualios erdvės sampratą, tačiau jie gali atlikti tik *palydėtojų* funkcijas. Pagrindinis veikėjas IST yra pats paauglys. Įstatymais ar kitais standartais sukurti vienodas tarptautines elgesio internete normas nėra paprasta, nes veiksmų internete „kosmosas“ peržengia bet kurios kultūros ribas. Įstatymų kūrimas dažnai kritikuojamas dėl ilgai trunkančio proceso, būtino jo įgyvendinimui ir pritaikymui. Teisėkūros mechanizmai dažnai neatitinka interneto dinamikos (Hirsch, 2010). Įstatymai, užtikrinantys skaidrumą, kontrolę IST, yra svarbi priemonė, tačiau individas/vartotojas turi būti pats atsakingas už savo veiksmų valdymą. Dėl virtualios erdvės specifikos galima sau leisti „būti pamirštam“ arba

permesti atsakomybę paslaugų teikėjams ir/ar kitiems vartotojams (Meyer-Schönberger, 2010). Tačiau savireguliavimas (asmeninė atsakomybė) yra didesnis privalumas nei teisinis reglamentavimas. Savireguliavimas gali funkcionuoti tik tuomet, kai yra stiprūs asmeniniai motyvai (Hirsch, 2010). Vidinė motyvacija tampa efektyvia savireguliacijos priemone, taigi ir atsakingumą stiprinančiu veiksniu (Brown, 2010). Individo atsakingumas apriboja neapgalvotą naudojimąsi laisve IST.

Apibendrinimas. Paauglių pažeidžiamumo IST raišką lemia šį reiškinį skatinantys bei mažinantys veiksniai. Išskiriami veiksniai, didinantys ir mažinantys paauglių pažeidžiamumą individualiuoju bei socialiniu lygmenimis. *Individualiuoju lygmeniu* paauglių pažeidžiamumą IST didina lytis, amžius, emocinės būsenos, asmenybės bruožai, elgesio problemos, įgūdžių IST stoka; mažina – atsakingumas, sąmoningumas, savikontrolės gebėjimai, baimės/nerimo jausmas. *Socialiniu lygmeniu* paauglių pažeidžiamumą IST lemia šeimos praktikuojamas auklėjimo stilius, šeimos taisyklės, bendraamžių įtaka, vyraujanti politinė situacija; mažina – glaudi šeimos narių tarpasmeninė komunikacija, paauglių veiklos IST stebėjimas, mokyklos specialistų dalyvavimas, palankūs politiniai sprendimai, bendruomeninės pastangos. Paaugliams trūksta supratimo, ką reiškia būti atsakingam IST, kokios gali būti veikimo virtualioje erdvėje pasekmės, kaip reikėtų vertinti problemines situacijas ir jas spręsti. Šios priežastys suponuoja paauglių mergaičių atsakingumo IST problemos tyrimą.

1.2. Paauglių mergaičių atsakingumo formavimas kaip edukacijos uždavinys

Šiame poskyryje atsakingumo konceptas pirmiausia aptariamas tarpdisciplininiu požiūriu: filosofiniu, sociologiniu, psichologiniu bei edukologiniu. Analizuojama, kaip reiškiasi mergaičių atsakingumas paauglystėje, aptariamas paauglių atsakingumas IST dimensijoje, pagrindžiama edukacijos reikmė. Atskleidžiami edukacinės aplinkos *VDC* kūrimo teoriniai ir praktiniai aspektai.

1.2.1. Atsakingumo konceptas tarpdisciplininiu požiūriu

Atsakingumo konceptas (lot. *conceptus* – suimtas; suvoktas). Žodis *atsakingas* reiškia *toks*, už kurį reikia atsakyti, svarbus, o *atsakomybė* – tai dorovinių, pareiginių ir teisinių reikalavimų paisymas (Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, 2012). *Atsakomybė* reiškia žmogaus priedermę atsakyti už savo veiksmus tais atvejais, kai jų padariniai priskiriami jam (Halder, 2002, p. 25). Sąvokos *atsakingumo* (priesaga *–umas* rodo ypatybės pavadinimą) ir *atsakomybės* (priesagos *-ybė* vediniai įvardija ypatybių pavadinimus, bet tai konkretesnė ypatybės reikšmė) sąvokos vartojamos kaip sinonimai (Umbrasas, 2009). Pabrėžiamas ir diferencijuotas šių sąvokų vartosenos laukas,

kildinant jas iš skirtingų žodžio *atsakyti* reikšmių (pvz., laiduoti kažko sėkmę ir pan.) (Nedzinskas, Bankauskienė, 2009, p. 137).

Edukologijoje sąvoka *atsakomybė* (angl. *responsibility*) reiškia bendriausią asmenybės dorovinį bruožą, motyvuojantį rūpestingai veiklai atliekant pareigas (šeimos, visuomenės, darbo, bendravimo ir kt.) (Jovaiša, 2007, p. 27).

Atsakomybė (*responsibility*) integruoja tokias reikšmes kaip nuostatą atsakyti (*liability*), reakciją, į ką reikia atsakyti (*answerability*), išmintingumą [sąmoningumą], pagrįstumą (*reasonability*), tikslumą (*precision*), patikimumą [priklausomybę] (*dependability*) (Rümelin, 2011). Asmeninė atsakomybė (*personal responsibility*) numato individo pasirinkimus, veiksmų inicijavimą ar savarankišką atlikimą. Jei kas nors daroma savarankiškai, žmogus gali būti už tai atsakingas tiek morališkai, tiek teisiškai (Kohns, Ponton, 2006). Taigi atsakingumo kategorija žymi atliekamos veiklos objektą, veikimo tikslą, subjekto apmąstymų laipsnį ir situacijos suvokimą, atliekamus veiksmus siekiant tikslo, veiksmų, kuriems pritariama arba nepritariama, pobūdį.

Atsakingumo konceptas filosofiniu požiūriu. Filosofiniuose darbuose dažniau vartojama *atsakomybės* sąvoka. Atsakomybės idėjos ištakos – moralės filosofijoje, graikų mąstytojų darbuose. Sokrato mokyme likimas teoriškai jau neatlieka atsakomybės funkcijos už visus žmonių veiksmus. Akcentuojama žmogaus proto autonomija, kurią apsprendžia priartėjimas prie žinojimo. Išmintingumas turi sutapti su dorovine sąmone, kuri skatina būti gerais ir moraliai atsakingais. Bet dorovingumo tapsmas neįmanomas be žinojimo, sąmoningo ir laisvo siekio gerinti ne tik savąjį, bet ir kitų žmonių gyvenimą (Aristotelis, 1990). Platono mokyme skelbiama žmogaus dvasios atsakomybė už gyvenimo būdo pasirinkimą (Aristotelis. 1990). Dvasios prigimties netobulumas numato tobulėjimo galimybę. Aristotelis atsakingumą priskiria tik žmogui, kurio protą traktuoja priežastingumo, likimo ir/ar atvejo kontekste, atskirai nuo prigimtinio priežastingumo (cit. Kanišauskas, 2009). Aristotelis sieja individo atsakingumo ir laisvės fenomenus. Pasak mąstytojo, tik praktinei išminčiai būdingas imperatyvumas arba įsakomoji galia, kurios tikslas – „*nustatyti, ką reikia daryti ir ko nereikia*“ (Aristotelis, 1990, p.180). Taigi filosofijos istorijoje atsakomybės idėja buvo plėtojama kartu su laisvės (valios laisvės, sprendimo priėmimo ir veikimo laisvės) tema, todėl jos sampratą dažnai lemdavo laisvės suvokimas. Žmogus turi teisę priimti sprendimus ir veikti pagal savo prioritetus, bet jis privalo atsakyti už jų pasekmes ir negali kitiems primesti kaltę už negatyvius savo sprendimų rezultatus. Graikų etikoje svarbiausi buvo gėris, dorybė ir apdairumas. Klausiama: Ką man daryti, kad geriau sektųsi? Konceptualus požiūris į atsakomybę tik mezgėsi, Naujųjų laikų etika jau kėlė kitą klausimą: Ką turėčiau daryti, kad daryčiau gerai? (Maclntyre, 2014, p. 87).

XVII – XVIII a. a. Vakarų Europos filosofijos mokymuose, I. Kanto etikos teorijoje vienijamos praktikos (veiklos) ir vertybės (gėrio) sąvokos, vertybė netenka visų ontologinių charakteristikų, geru pripažįstamas tik poelgis, tai, kas susiję su valia (Kantas, 2010). I. Kantas formuluoja autonominį praktinio proto įstatymą kaip kategorinį

imperatyvą, visuotinį įstatymą, toliau vystydamas laisvės ir atsakomybės idėją. XIX a. pirmosios pusės filosofiniuose mokymuose atsakomybės kategorija analizuojama atsakomybės kaip vertybės (G. W. F. Hegel), egzistencinio atsakomybės poreikio (S. Kierkegaard), asmeninės atsakomybės (W.Windelband, W. Dilthey, E. Diurkheim) ir kitais aspektais (Internet Encyclopedia of Philosophy, 2017).

Konceptualiai atsakomybės kategorija pagrindžiama XX a. egzistencializmo filosofijoje (M. Heidegger, K. Jaspers, J. P. Sartre), kuri žmogų traktuoja kaip mąstantį ir suvokiantį savo būtį, atsakingą už savo egzistenciją. Pripažįstant visišką laisvę, asmuo privalo atsakyti už savo veiksmus tiek prieš save, tiek prieš visus. Ypač svarbu ne *kas*, bet *kaip* jis pasirenka (cit. Pedersen, 2009).

Egzistencialistinėje žmogaus sampratoje atsakomybės fenomenas yra esminis, tačiau šis problemos kontekstas buvo analizuojamas mažai, tik sąsajoje su laisve, kaip kita jos puse. Atsakomybės problemą analizavęs E. Fromas (1990) „bėgimo nuo laisvės“ fenomeną siejo su atsakomybės našta, kai pačiam tenka nustatyti savo gyvenimo, veiksmų trajektorijas (cit. Леонтьев, 2005). Taigi šioje sampratoje atsakomybė yra laisvės sekmuo (logiška samprotavimo prielaidų išvada), ji siejama su galimybe apsispręsti.

Atsakomybės fenomeną fundamentaliai nagrinėjo filosofas Hans Jonas (1903 – 1993). Mąstytojas ieškojo atsakymo į ontologinę (egzistencinę) atsakomybės prasmę. Pagrindinė filosofo teorijos idėja – būtis savaime yra „gėris“ (Jonas, 1984). D. Bacevičiūtė (2013, p. 26) išskiria dvi filosofo sukurtas atsakomybės imperatyvo sampratas (Jonas, 1984, p. 90 – 93): *pirmoji – formalioji* atsakomybė (priežastinių padarytų veiksmų priskyrimas veikimo subjektui), *antroji – substantyvioji* atsakomybė (pozityvi, į tikslą orientuota atsakomybė, kuri apibrėžia, kas turi būti padaryta). Labiau kreipdamas ne į patį veiksmą, o į jo padarinius, H. Jonas atsakomybės imperatyvas prideda laiko dimensiją, t.y. išsiplečia, kaip jis teigia, „į tikrą numatomą/apskaičiuojamą *ateitį* kaip mūsų atsakomybės negalutinį matmenį“ (cit. Bacevičiūtė, 2013, p. 27).

Gyvenimo *technologizavimo* sąlygomis laisvės problema susijusi su susvetimėjimu, kurio raiška pasižymi įvairiomis formomis. Todėl dorovingos asmenybės skirtybės bruožas yra gebėjimas padaryti sąmoningą ir dorą pasirinkimą, kurio pagrindas būtų atsakomybė (Jonas, 2003). Atsakomybė atspindi objekto esmę, subjekto atsakomybę skatina jo sąžinė. H. Jonas išskiria ir asmeninę (Jonas, 1984, p. 91), ir kolektyvinę atsakomybę (Jonas, 1984, p. 220).

Žvelgiant retrospektyviai, atsakomybės sampratoje pirmiausia akcentuojama subjektyvi individo raiška gyvenime ir veikloje, priklausomybė ir tik vėliau objektyvios vertybės, priklausomybė ir ryšiai subjektų ekonominėje, politinėje teisinėje, dorovinėje-psichologinėje erdvėje. Atsakomybė aiškinama kaip tarpusavio objektyvaus ir subjektyvaus santykis socialinės sąveikos sistemoje (Ореховский, 2015). Šiuolaikinėje filosofinėje sampratoje moralinė atsakomybė nagrinėjama ne tik kaip atsakomybės rūšis – dažniau siekiama atsakyti į klausimą, *kaip veikti* tarpusavyje susijusių įsipareigojimų įtakoje (Werner, 2003, p. 29). S. Gosepath (2006, p.116; 393) skiria

pirminę ir antrinę moralinę atsakomybę. *Pirminė* tiesiogiai kyla iš pačių veiksmų ir individualių užduočių. *Antrinė*, kai pripažįstama, jog reikia pašalinti blogį, net jei tiesiogiai nedalyvaujama jam atsirandant ar egzistuojant (Gosepath, 2006, p. 117).

Struktūriniu požiūriu atsakomybė apima tarpusavyje susijusius elementus: 1) atsakomybės subjektą (kas atsako); 2) atsakomybės lygmenis ir instanciją (prieš ką atsakingas subjektas, koks atsakomybės lygmuo); 3) objektyvius atsakingumo pamatus (už ką ir kodėl atsako subjektas). Trečiasis elementas yra atsakomybės problemos kompleksiško sprendimo, tad ir veiklos sėkmės didinimo akstinas (Ореховский, 2015).

Atsakomybė yra nulemta autonomijos. Asmuo turi būti atsakingas už bet kokias savo veiksmų pasekmes, nes savo veiksmus jis atliko laisva valia, sąmoningai (Kuzmickas, 2013). Atsakomybė tapatinama su pareigingumu, disciplinuotumu, kontrole (Ореховский, 2015), siejama su altruizmu, nes įsipareigojama veikti dėl kitų gerovės (Gosepath, 2006, p. 117). *Subjektyvusis atsakomybės* aspektas reiškiasi tuo, kaip žmogus suvokia ir aiškina supantį pasaulį, kokioje situacijoje ir kokiu lygmeniu jis prisiims atsakomybę ir kaip ji bus išreikšta (Ореховский, 2015). Čia svarbus determinančių klausimas. Išorinę atsakomybės pusę atskleidžia reikalavimų ir veiksmų, kuriuos visuomenė kelia individui, visuma. Vidinę pusę rodo paties individo „vidinis darbas“, pareigos ir įsipareigojimo pajauta atliepti tuos reikalavimus (Ореховский, 2015). Kiekvieno žmogaus atsakomybės lygmuo skirtingas, jis siejamas su žiniomis, gebėjimais, patirtimi ir pan. Kad būtų paisoma visuotinai priimtų taisyklių ir reikalavimų, tam įtakos turi keli *faktoriai.* Pirma, ar teisingai žmogus supranta tas taisykles, ar turi poreikį ir galimybes jų laikytis. Antra, labai svarbu, kad žmogus gebėtų numatyti taisyklių nesilaikymo pasekmes, suvoktų bausmės laipsnį už jų nesilaikymą. Išoriniai faktoriai taip pat daro įtaką taisyklių ir reikalavimų vykdymui. Vidinė atsakomybė, kaip dorovinių savybių sankaupa, sudaro prielaidas efektyviam taisyklių vykdymui savęs ir kitų, visos visuomenės atžvilgiu (Ореховский, 2015). Taigi ugdant atsakomybę svarbu įvertinti jos lygmenį, taip pat žmogaus galimybes ją prisiimti. Daugelis filosofų (Maclntyre, 2014, p. 21) atsakomybę suprato ne tik kaip etikos principą, bet kaip vertybę ar santykį, tačiau dorovės teorijos, kiek jos laikytinos filosofijos teorijomis, realaus poelgio atžvilgiu yra neutralios.

Atsakingumo konceptas sociologiniu požiūriu. Sociologai (Nisbet ir kt.) įžvelgia, kad tokių vertybių kaip *garbė, lojalumas, draugystė, etiketas* kontekstai, kuriuose jų reikšmės ir kryptis buvo perduodamos per amžius, iš esmės pasikeitė. Dabar šios vertybės dėl technologijos, mokslų ir politinės demokratijos procesų tapo abstrakčios, atitrūkusios nuo to, kas specifiška ir konkretu (Nisbet, 2000, 83 – 84), tad ir visuomenės narių santykiuose įsivyravo moralinis reliatyvizmas.

Visuomenėje, kaip nenutrūkstamame dialektiniame procese, svarbios trys tarpusavyje susijusios dalys: eksternalizacija, objektyvacija ir internalizacija. Subjektas „eksternalizuoja savo paties būtį socialiniame pasaulyje ir internalizuoja šį pasaulį kaip objektyvią tikrovę“ (Berger, Luckman, 1999, p. 163). Internalizacija yra kitų žmonių ir socialinės tikrovės prasmių supratimo pagrindas. Tačiau individas „perimdamas“ prasmes, daro

sąmoningą atranką, kokius principus ar normas jam priimti kaip savo, kokias traktuoti kaip nesančias ar neturinčias jam įtakos. Simetrija tarp objektyvios ir subjektyvios tikrovių niekada nebūna statiška, visam laikui nusistovėjusi būklė (Berger, Luckman, 1999, p. 169). Tai, ko reikalauja viešoji nuomonė, nuolat susiduria su *Aš.* Sociologai (Merleu-Ponty, Bourdieu, Mallin) įžvelgia sąmonėje „nusėdusias situacijas“ (paveiktas tradicijos), tačiau tuo pat metu „perspėja“, kad jų „sukelti veiksmai nėra, o iš tiesų ir negali būti tokie taisyklingi, kaip iš normatyvaus arba juridinio principo kilęs elgesys“ (Bourdieu, Wacquant, 2003, p. 43 – 44). Žmogus nėra valdomas instinktų, jis gali sąmoningai juos kontroliuoti ir kreipti norima linkme (Berger, Luckman, 1999, p. 73).

V. Kavolis ir E. Durkheim sociologijos teorijose laisvę, atsakomybę analizuoja kaip moralinės kultūros kategorijas. V. Kavolio sampratoje (2011, p. 91) atsakomybė neatskiriama nuo sąmoningumo ir laisvės, numato ne tik veiksmą, bet ir atsakingą galvojimą bei jauseną (Kavolis, 1994b, p.182, cit. Varnauskaitė, 2013, p. 324). Sociologinėje traktuotėje individo atsakomybės samprata konkuruoja su įvairiomis „socializuotomis atsakomybės sampratomis“, kuriuose moralinis veiksmas nėra visiškai laisvas arba vien tik priverstinis, jis yra veikiamas socialinės aplinkos. Todėl veikiantis individas yra visada atsakingas už tai, kas gali būti laikoma jo veiksmų padariniais, o kiti asmenys (darę poveikį veikiančiajam) taip pat yra atsakingi už jų padarytus veiksmus (Kavolis, 1994b, p. 182, cit. Varnauskaitė, 2013). E. Durkheim (1995) moralumo kontekste pabrėžia kolektyvinę atsakomybę, individo autonomiją kaip pareigos atlikimą. Prieštaraudamas filosofams, sociologas pareigą suprato ne tik kaip griežtų, įpareigojančių nurodymų rinkinį, kuriems svarbu paklusti, bet kaip veiksmus, kurie turi „paliesti ir išjudinti“ (Durkheim, 1995, p. 19, cit. Varnauskaitė, 2013, p. 194).

Atsakingumo konceptas psichologiniu požiūriu. Psichologijos tyrimuose (Piaget, Kohlberg, kt.) atsakingumas traktuojamas kaip sudėtinga ir daugiaaspektė asmenybės savybė, kurios struktūroje sąveikauja kognityvinis, emocinis, valios, motyvacinis, elgesio komponentai. Pastarasis siejamas su realiu „praktikavimu“, įmanomas tik realiose gyvenimo situacijose, esant sąlygoms atsakingumo raiškai (Navickas, Vaičiulienė, 2010).

Humanistinės psichologijos atstovai (Rogers, 2005; Maslow, 2009) teoriškai pagrindžia atsakingumo ryšį su laisvės kategorija. Individualus tikrovės suvokimas reguliuoja elgesį, asmenybė pati yra aktyvi, atsakinga už savo veiksmus. Žmogus reaguoja ne į absoliučią realybę, bet į tą, kurią suvokia, t.y. į fenomenalaus patyrimo lauką taip, kaip jį suvokia ir išgyvena (Rogers, 2005). A. Maslow (2009, 2011) savo poreikių koncepcijoje skiria žemesnio ir aukštesnio lygmens poreikių struktūras. Saviaktualizacija, kaip aukščiausias poreikis, nepasiekiama be autonomijos ir savireguliacijos. Individualybės saviraiška tampa aukščiausiu poreikiu, lemiančiu harmoningos, laisvos ir atsakingos, savimi pasitikinčios asmenybės tapsmą (Maslow, 2009).

P. A. Linley, J. Maltby (2009) tyrimuose atsakingumas traktuojamas kaip asmens gebėjimas. A. Mergler (2007) asmeninę atsakomybę supranta kaip gebėjimą identifikuoti ir reguliuoti savo mintis, jausmus ir elgesį, taip pat pasirengimą būti atsakingam

už padarytus savo pasirinkimus, prisiimti šių veiksmų socialines ir asmenines pasekmes. Asmeninės atsakomybės sampratoje (Devlin, 2002) išskiriami keturi komponentai: 1) minčių ir jausmų supratimas, kontrolė; 2) padarytų veiksmų supratimas ir kontrolė; 3) pasiruošimas būti atsakingam už savo elgesio pasekmes; 4) supratimas ir rūpestis dėl savo poelgių su kitais; šis komponentas iš esmės apima tris sritis: *metakogniciją, atsakingumą ir socialinę atsakomybę*. Metakognicijos lygmeniu aktualu yra turėti žinių apie pažintines strategijas, jų kontroliavimą, reguliavimą, taip pat naujų žinių poreikis (Devlin, 2002, p. 114). Antrasis komponentas, apimantis veiksmų supratimą, yra susijęs su pažintiniais procesais. Trečiasis komponentas tiesiogiai susijęs su atsakomybe. Ketvirtasis komponentas – socialinė atsakomybė apima savarankišką elgesį, atliepiantį kitų visuomenės narių poreikius bei interesus (žr. 3 pav.).

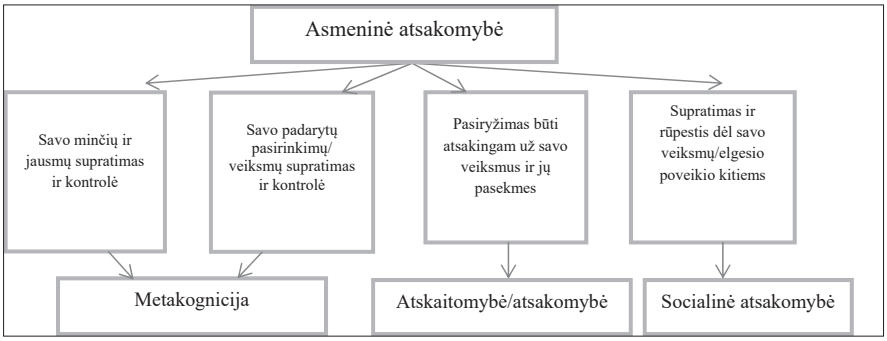

3 pav. Asmeninės atsakomybės komponentai (Devlin, 2002)

A. Mergler, W. Patton (2007) išskiria atsakingumo dėmenis, atsakingumo sąsajas su sąmoningumu: 1) jausmų ir minčių sąmoningumą; 2) elgesio pasirinkimą ir kontrolę; 3) pasekmių įvertinimą. I. Salusky ir kt. (2009) atsakingumą sieja su patikimumu ir skrupulingumu. Asmens gebėjimas suprasti, pažinti savo emocijas ir pasirinkimus yra būtina atsakingo gyvenimo ir veikimo sąlyga. Žmogaus veikimo būdus, elgesio savitumą lemia jo individualybė, santykiai su grupe, šios grupės normos ir vertybės, kurių įsisąmoninimas ir išgyvenimas padeda geriau kontroliuoti savo elgesį (Mergler, Patton, 2007, p. 35).

Asmeninė atsakomybė siejama su pasirengimu priimti visuomenės sukurtas individualaus elgesio normas ir pagal jas gyventi. Jei individui nepavyksta jų laikytis, jis nekaltina kitų išorinių faktorių. Asmeninė atsakomybė baigiasi, kai dėl asmeninių nesėkmių pradedama kaltinti kitus, aplinkybes, visuomenę (Haskins, 2009).

Asmeninė atsakomybė kaip gebėjimas brandžiai atsakyti į įvairius iššūkius ir gyvenimo aplinkybes gali būti išvystytas. Jei taip neįvyksta, asmuo gali tapti aplinkybių auka, negali sąmoningai ir tikslingai valdyti savo minčių, jausmų ir veiksmų. Dažniau atpažįstamas pagal tokius aukai būdingus požymius kaip bejėgiškumas, priklausomybė,

apatija, baimė, nepasitikėjimas savimi ir pan. Aukos, pasirinkdamos gyvenimo kryptį, turi menką asmeninį kapitalą įveikdamos gyvenimo iššūkius (Thomas, 2012). Atsakingumą, kaip laisvos veiklos valdymo savybę, pirmiausia diegia tėvai, vėliau kiti ugdytojai, o ilgainiui jis tampa autoreguliacine savybe **(**Kaliteyevskaya, Leontiev, 2004).

Atsakingumo konceptas edukologiniu požiūriu. Edukologijos tyrimuose vyrauja atsakingumo kaip dvasinės, dorovinės kultūros vertybės samprata (Bitinas, 2004, 2013; Aramavičiūtė, 2016, 2014; Jovaiša, 2012; Martišauskienė, 2013; ir kt.).

Atsakingumu nusakomas asmens santykis su jam keliamais reikalavimais, laisvo apsisprendimo sąlygomis, kaip ir kitose traktuotėse (filosofinėje, sociologinėje), jo struktūroje skiriami *išorinis* (*socialinės atsakomybės*) *ir vidinis* (*moralinio įsipareigojimo*) komponentai (Bitinas, 2004, p. 149). V. Aramavičiūtė (2016) asmeninės atsakomybės definicijoje pabrėžia minties laisvę, moralinį mąstymą ir veikimą, etiką. Socialine atsakomybe (Mendelė-Leliūgienė, 2012; Petkevičius, 2004) nusakomas asmenybės santykis su jai keliamais doroviniais reikalavimais, vertybių pasirinkimu bei laisvu apsisprendimu. Socialiai atsakinga asmenybė geba atsakingai ir savarankiškai priimti etiškus sprendimus (Mendelė-Leliūgienė, 2013).

Šiandien atsakomybės sampratoje galima įžvelgti tam tikrą virsmą, ėjimą nuo atsakomybės kitiems prie atsakomybės sau, kai pats asmuo sąmoningai prisiima atsakomybę už tam tikrą veiklą, situaciją ar net už neveikimą; nuo kolektyvinės prie asmeninės atsakomybės, kai ji deleguota konkrečiam asmeniui, o ne grupei, todėl nėra už ko „pasislėpti“, siekiant jos išvengti; nuo atsakomybės kaip kontrolės prie atsakomybės kaip savikontrolės; nuo atsakomybės už praeitį prie atsakomybės už ateitį, kai apie ją galvojama ne tada, kada kas nors įvyko netinkamai, o dar prieš ją prisiimant, įvertinant situaciją ir savo galimybes veikti (Pocevičienė, 2015).

Edukologiniu požiūriu atsakingumas yra aktyvaus dorumo matas: socialine prasme jis determinuoja pasyvųjį, moraline – aktyvųjį dorumą. Atsakingumas kaip aktyviojo dorumo paskata orientuoja ugdytinį į kitų žmonių poreikius, jų problemas, pagalbą jas sprendžiant. Pasyviojo dorumo normos pabrėžia doram žmogui neleistinus poelgius. Atsakingumas (kaip ir tolerancija) yra dorinės kultūros komponentas, jungiantis į visumą dalinius dorinės elgsenos raiškos būdus (Bitinas, 2013, p. 150).

V. Aramavičiūtės (2016) tyrimais atskleistas atsakingumo kaip dorovinės vertybės ryšys su pareigingumo, sąžiningumo, teisingumo bei nuoširdumo vertybėmis, sudarančiomis humaniškumo turinį, gėrio branduolį. E. Martišauskienė (2013) atsakingumą apibrėžia taip pat kaip vieną iš bazinių vertybių, konkretizuojamų asmens vertybių lygmeniu: pareigų vykdymas, atsakomybė už savo veiksmus, nenuolaidžiavimas aplaidumui.

Atsakomybė yra pagrįsta žmogaus gebėjimu ne tik laisvai apsispręsti ir pasirinkti poelgius, bet kartu kreipti juos siekiant prasmingų tikslų ir teigiamų veiklos rezultatų (Nedzinskas, Bankauskienė, 2009, p. 141). Atsakomybė yra savimonės konstruktas, asmens savikontrolės mechanizmas, kuris parodo sąmoningumo, dorovinės kultūros ir laisvės laipsnį (Nedzinskas, Bankauskienė, 2009, p.143). Atsakingumas – iš anksto apgalvotas

veikimas, kai asmuo, dar tik ieškodamas problemos sprendimo, jau ima suprasti, jog pats ir atsakys už savo pasirinkimo bei veiklos pasekmes (Pocevičienė, 2003).

Taigi atsakingumas, kaip suvokta būtinybė, tampa pareiga ir pasireiškia *visur kur*, kas yra reikšminga asmeniniu bei socialiniu atžvilgiais. Tai iš anksto apgalvotas veikimas, kai asmuo, dar tik ieškodamas problemos sprendimo varianto, suvokia, savarankiškai ir laisva valia apsisprendžia, jog pats ir atsakys už savo pasirinkimo pasekmes. Kai žmogus gali laisvai reikštis ir dalyvauti sprendžiant svarbius klausimus, stiprėja jo savigarba ir pasitikėjimas, mažėja bejėgiškumo jausmas (Gordon, 2009). Šiame kontekste individo *AŠ* neištirpsta žmonių tarpusavio sąveikoje, bet, priešingai, joje įgauna jėgų tolesniems savo veiksmams. Ne atsakingumas kaip būtinybė ar pareiga, bet atsakingumas kaip poreikis yra brandžios asmenybės požymis (Скрыбченко, 2011).

Edukologijos tyrimų kontekste atsakingumas yra kriterijus, padedantis vertinti asmens poelgius. Šis asmenybės dorovinio brandumo požymis yra ugdomas (Jovaiša, 2012, p. 27). Atsakingumas skatina individo raišką, jo aktyvumą, gebėjimą laisvai ir savarankiškai priimti sprendimus. Bet, pavyzdžiui, paaugliams ir jaunimui reikia mokytis prisiimti asmeninę atsakomybę (Haskins, 2009).

Apibendrinimas. Galima pastebėti, kad atsakingumo konceptas atskleidžia gana sudėtingą reiškinį. Filosofinė, sociologinė, psichologinė ir edukologinė atsakingumo traktuotė atskleidė šiai kategorijai būdingą daugiamatiškumą. Atsakingumas suprantamas kaip moralinis principas, kaip vertybė, asmens savybė ir/ar gebėjimas. Atsakingumą skatina realybė, joje ir reikiasi šis individualus ir socialinis bruožas. Atsakingumą kaip asmenybės savybę sudaro kognityvinis, emocinis, valios ir elgesio komponentai. Asmens sąmoningumas (savęs suvokimas, gebėjimas reguliuoti jausmus, adekvati savivertė ir pan.), veiksmų pasirinkimas ir kontrolė bei pasekmių įvertinimas yra esminiai atsakingumo dėmenys. Asmeninė atsakomybė remiasi gebėjimu valdyti savo mintis, jausmus ir elgesį (sąmoningumas), suprasti ir prisiimti socialines ir asmenines veiksmų pasekmes. Atsakingumas pirmiausia yra veikiamas išorinių veiksnių (tėvai, kiti ugdytojai), kurie vėliau skatina savireguliacijos procesą. Edukacijos procesas sudaro sąlygas atsakingumo raiškos stiprinimui.

1.2.2. Paauglių mergaičių atsakingumo raiška

Paauglystėje pažintinė raida siejama su stiprėjančia savistaba. Paaugliai pradeda analizuoti savo mintis, jausmus, poelgius, formuojasi savęs kaip objekto ir kaip subjekto suvokimą. Socialinius vaidmenis bei siektinus idealus pasirenkantiems paaugliams būdingas eksperimentavimas (Žukauskienė, 2012).

Atsakingumo raišką paauglystėje lemia moralinio vystymosi ypatumai, kuriuos atskleidžia psichologijos asmenybės teorijos.

S. Froido (Freud) *psichoanalitinėje teorijoje* (cit. Žukauskienė, 2012, p. 523) sukurtame moralinio vystymosi modelyje asmenybę sudaro trys lygmenys – struktū-

ros: *Id, Ego* ir *Superego.* Pastaroji, lyg nuolatinė, nepailstanti sąmonė, nesvyruodama skiria gera nuo bloga. *Superego* susideda iš sąžinės, kurią daugiausiai sudaro tėvų draudimai, visuomenė vertybių ir moralės normų ir iš *Ego* idealo, atspindinčio elgesio standartus, kurių vaikas siekia. Siekiant visuomenės standartų atitikties, *Superego* slopina, kontroliuoja potraukius. Tos pačios lyties tėvų elgesio ir moralinių vertybių įsisavinimas sudaro pagrindą kurtis asmenybės dvasinių procesų struktūrai.

E. H. Eriksono (2004) (*psichosocialinio asmenybės vystymosi teorija*) papildė S. Freudo teoriją identiškumo paieška, siedamas *Ego* su žinojimu apie tai, kas esi ir kaip tinki supančiai aplinkai. Kad to pasiektų, asmuo turi įgytas apie save ir gyvenimą žinias sujungti ir suformuoti vieningą savęs vaizdą, kuris visuomenėje būtų prasmingas. Pasak E. H. Eriksono (2004), esama aplinkybių, palengvinančių tokio uždavinio sprendimą. Pirma, suaugusiųjų kultūra gali pasiūlyti paaugliams tinkamus elgesio modelius; antra, visuomenė gali atskleisti aiškias perėjimo į suaugusiųjų pasaulį apeigas. Paauglystė yra amžius, kai iš vaikystės, kuriai būdinga atsakingumo stoka, pereinama į suaugusiojo amžių, kuriam būdingas atsakingumas ir tam tikras valdžios poreikis.

Paauglystėje tapatumo paieškos pasižymi sumaištimi ir nepasitikėjimu tuo, kas buvo pasiekta ankstesnėse stadijose, – įgūdžiais, teigiamu savęs vertinimu, pasitikėjimu, autonomiškumu (cit. Vaičiulienė, 2011). Greitai besikeičiantis informacijos pasaulis, globalizacijos procesai aštrina esminį klausimą *Kas aš esu* ? (Legkauskas, 2013). Siekiant savomis pastangomis ieškoti identiškumo, paaugliams neretai sunku pasirinkti, todėl jie gali perimti grupės, socialinės aplinkos nuostatas, kurios nebūtinai atitinka jų interesus.

Paauglio *Aš* raidos sėkmė priklauso nuo tų uždavinių, kuriuos jis turi spręsti. Pirmiausia pažymėtinas didesnio savarankiškumo įgijimas (planuojant savo laiką, pasirenkant vertybes, tikslus, nustatant ryšius su grupėmis, kurioms paauglys priklauso, įgyjant atsparumą kitų įtakai, frustracijai, kartu gebėjimą paveikti kitus); savęs vertinimo pokyčiai (reiklumo sau didėjimas, įvairiapusis savęs vertinimas); bręstantis gebėjimas pasirinkti ilgalaikius tikslus, moralės raidą (Vaičiulienė, 2004).

Banduros (*socialinio išmokimo stebint teorija*) (1997) teigimu, moralinis elgesys atsiranda taip pat kaip ir bet kuri kita reakcijų sistema – per išmokimą, pastiprinimą, modeliavimą. Vyksta ir elgesio savikontrolės raida. Vaiko socialinio elgesio modeliui įtakos turi tėvai, vyresni broliai ar seserys, auklėtojai, bendraamžiai, bet ir pats vaikas taip pat yra atsakingas už savo veiksmus. Išmokimo procesas gali įvykti, kai pavyzdys nerodomas, tik žodžiu tiksliai paaiškinama, kaip elgtis (*vyksta verbalinis modeliavimas*). Vis dėlto dažniausiai tos verbalinės instrukcijos papildomos ir modeliniu elgesiu, taip palengvinamas išmokimas (Bandura, 1997).

Kognityvinės raidos teoretikai (J.Piaget) taip pat pabrėžia augančio vaiko moralinių samprotavimų kismą. Didėjantis pažintinis (kognityvinis) subrendimas ir socialinė patirtis padeda vaikui vis geriau suprasti sąveikaujančias socialines normas, kurios

reguliuoja moralinę atsakomybę (cit. Žukauskienė, 2012). J. Piaget (1965) moralę vadino „taisyklių įsisavinimu ir savanorišku jų laikymusi“. Paauglystėje moralės taisyklės suprantamos kaip abipusiu susitarimu pasiektas rezultatas (*bendradarbiavimo moralė*), priešingai negu ankstyvesniame amžiuje – kaip vyresniųjų primestos (*apribojimų moralė*). Vaiko moralėje įžvelgiama skirtumų: vienu požiūriu, būtina paklusti kitų sukurtiems įstatymams, t.y. išorinei kontrolei (*heteronominė moralė*, taisyklių pripažinimas kaip neabejotinų ir nepakeičiamų); kitu požiūriu, kiekvienam galioja jo paties sukurtos taisyklės, t.y. pritariama vidinei kontrolei (*autonominė moralė*, taisyklių laikymas susitarimo, kurį galima keisti, rezultatu). Augadamas vaikas vis labiau ima suprasti, kad nebūna visiškai gerų arba visiškai blogų dalykų, lanksčiau juos vertina, apie poelgį sprendžia pagal ketinimus (Piaget, 1965).

L. Vygotsky (*asmenybės vystymosi teorija*) (cit. Žukauskienė, 2012) sukūrė tyrimo būdus, padėjusius nustatyti, kaip vaikai ima suprasti juos supantį pasaulį. Žinių konstravimas, mokymas, socialinis kontekstas, kalba turi įtakos vaiko raidai. Vyksta kokybiniai mąstymo pasikeitimai, tobulėja ne vien įgūdžiai ar sugebėjimai.

L. Kohlberg (1973, p. 632) atskleidė, kad aukščiausią moralinio vystymosi pakopą pasiekia individas, paklūstantis racionaliems, universaliems principams: teisingumo, žmogaus teisių lygybės, pagarbos žmogaus orumui. Pasiekti visišką moralinį sąmoningumą moralinis veikėjas gali tik nuosekliai pereidamas tris lygmenis: *ikikonvencinį, konvencinį ir pokonvencinį* (cit. Bikauskaitė, 2014). *Ikikonvenciniu* lygmeniu socialines taisykles, gėrio ir blogio sąvokas vaikas interpretuoja pagal fizines ar hedonistines savo paties veiksmų pasekmes arba tų, kurie tas taisykles sukuria, fizinę galią. *Konvenciniu* lygmeniu moralinis veikėjas įsisąmonina, kad šeimos, tam tikros socialinės grupės, visuomenės lūkesčiai lemia, koks veiksmas yra geras ir priimtinas, o koks ne. *Pokovenciniu lygmeniu* moralinis veikėjas stengiasi moralines vertybes ir principus apibrėžti nepriklausomai nuo lojalumo tam tikrai socialinei grupei ir iš jos kylančiai autoriteto galiai. Moralinis veikėjas įsisąmonina, kad moralus elgesys yra toks, kuris atitinka universalius etinius teisingumo, abipusiškumo, lygybės principus (Kohlberg, 1984).

V. Navicko, A. Vaičiulienės (2010) pastebėjimu, L. Kohlberg teorijoje nei pirmo, nei antro moralės raidos lygmens moraliniai sprendimai nėra internalizuoti. Iš pradžių vaikas siekia naudos, bijo bausmės, vėliau – tapatina save su tėvais ir jiems paklūsta. Tik vėliau moraliniai sprendimai tampa racionalūs, internalizuoti. Paauglio moraliniai vertinimai yra pakankamai nepriklausomi, jiems nereikia kitų pritarimo.

Savirealizacijos ir atsakingumo ryšys. C. Rogers (2005) paauglystės amžiaus tarpsnyje konstatuoja ryšį tarp didesnės savęs realizacijos ir prisiimamos vis didesnės atsakomybės. Tačiau kiekvienam paaugliui reikia mokytis prisiimti atsakomybę už sėkmes ir nesėkmes, nes tai skatina kritišką kitų reikalavimų, savo paties poreikių supratimą, padarytų veiksmų pasekmių įvertinimą.

Paauglystės amžiuje reiškiasi asmenybės savarankiškumas ir dinamiškumas, todėl *motyvaciniu, kognityviniu, emociniu, elgesio lygmenimis* gali vystytis ir atsakingumo savybė (Нургалиева, 2009). Tėvų paskatinimai, bausmės, elgesio modelių mėgdžiojimas padeda formuotis išorinei vaikų moralei, tačiau paauglys peržiūri ir įvertina jam diegiamus moralinius principus, tik tada formuojasi individuali, neprieštaringa vertybių sistema. Paauglystėje laisvės poreikis gali būti patenkintas esant atsakingumui, kuris tampa viena iš elgesį reguliuojančių jėgų (Kaliteyevskaya, Leontiev, 2004).

Paauglių moralinės raidos kontekste R. M. Berns (2009) akcentuoja gebėjimą atsakingai kontroliuoti savo impulsus, elgesį ir emocijas. Kartu pabrėžia, kad kol paaugliai nesupranta savo pasirinkimų, tikėtina, jie bus mažiau atsakingi už savo sprendimus ir jų pasekmes. Moralinio turinio informacijos internalizavimo ir elgesio sąsajas atspindi šie procesai:

1) *elgesio slopinimu grįsta internalizacija siekiant išvengti nerimo.* Šis procesas susijęs su individo įsitikinimu, kad jo veiksmai nuolat stebimi. Siekdamas išvengti bausmės, individas stengiasi elgtis pagal moralės reikalavimus net būdamas vienas. Šiuo atveju išorinės priežiūros individui nereikia, todėl jo elgesys panašus į internalizuotą;

2) *empatiškas rūpinimasis kitais.* Šis procesas priklauso nuo žmogaus gebėjimo įsijausti į kito vidinę būseną. Toks gebėjimas formuojasi socializacijos procese, tėvų elgesys skatina vaiko empatijos patirtį ir žinojimą, kad kitas žmogus yra pažeidžiamas;

3) *kognityvinė pusiausvyra.* Šis procesas susijęs su individo pastangomis apdoroti svarbią informaciją moralės atžvilgiu ir įgyti daugiau supratimo. Asmuo, pats įsitraukęs į moralinių idėjų kūrimą, jausis atsakingas už tas idėjas. Šiame lygmenyje ir vyksta vertybių internalizavimas (Hoffman, 1980).

Paauglystėje vertybių internalizacijai įtakos turi aplinkybės, asmenybiniai ir socializacijos veiksniai. *Aplinkybės* – tai įvairių šalių skirtumai, kultūros savitumas, sutartinės socialinės taisyklės. *Individualiesiems veiksniams* priskiriamas temperamentas, savikontrolė, savivertė, amžius ir intelektas, išsilavinimas, emocijos. *Socialiniai veiksniai* – tai šeima, draugai, mokykla, bendruomenė (Berns, 2009).

Paauglių atsakingumo, kaip vienos iš pagrindinių moralinių savybių, pokyčiai aptariami psichologiniuose deviantinio elgesio tyrimuose (Теняева, 2011). Atsakingumas deviantinio elgesio paaugliams padeda formuotis norminio elgesio įgūdžius. Tyrimais (Теняева, 2011) nustatyti deviantinio elgesio paauglių atsakingumo raiškos ypatumai lyties atžvilgiu: mergaitės labiau linkusios būti atsakingos, nežiūrint eksternalios reguliacijos ir sunkumų praktinės veiklos, praktinių ir socialinių įgūdžių srityje; berniukų siekimas atsakingai vykdyti pavedimus išreikštas silpniau, nors jų produktyvumas ir eksternalumas išreikštas taip pat kaip mergaičių. Mergaičių grupėje, lyginant su berniukais, nustatyti aukštesni sociocentrizmo, prasmingumo ir internalumo rodikliai (Теняева, 2011).

Moralinio vystymosi paauglystėje skirtumus lyties atžvilgiu atskleidė L. Kohlberg (1964) ir C. Gilligan (1982) tyrimai. C. Gilligan suabejojo, ar galima paaiškinti visų

žmonių elgesį remiantis L. Kolberg išskirtais moralinio vystymosi lygmenimis bei stadijomis (cit. Berns, 2009).

C. Gilligan (1982; 1985) atkreipė dėmesį į tai, kad L. Kohlberg (1964) modelis atstovauja tik vienam moralinio vystymosi aspektui, kurio pagrindą sudaro teisingumo balsas arba perspektyva, kad jo sampratoje moralinis veikėjas yra racionalus, nepriklausomas ir autonomiškas individas, kurio svarbiausia ypatybė – gebėjimas laisvai rinktis. L. Kohlberg (1964) akcentuotas teisingumo moralumas (*individualizmas*) susijęs su asmens teisėmis, todėl iškilus konfliktui, pirmenybė teikiama objektyviam teisingumui (cit. Bikauskaitė, 2014). C. Gilligan (1982) požiūriu, toks teisingumas visai nutolsta nuo globos. Globos moralumas (*kolektyvistinis požiūris*) grindžiamas teiginiu, kad žmonės yra susiję vieni su kitais, visuotinė gerovė neatsiejama nuo asmeninės. Asmuo, prisiimdamas kito sėkmės rezultatus, turi prisiimti ir atsakomybę. C. Gilligan *Rūpesčio etikos teorijoje* (1982) atskleidžia kitą, nei teigė L. Kohlberg, moralinio vystymosi aspektą, kurio pagrindą sudaro rūpesčio balsas arba perspektyva.

Skirtingus psichologų požiūrius į moralinį vystymąsi grindžia skirtingas žmogaus prigimties suvokimas. C. Gilligan (1985) *rūpesčio perspektyvos* sampratos centre konkrečių santykių su kitais žmonėmis saistomas asmuo, kuriam šie santykiai yra pamatinė, o ne atsitiktinė tikrovė, t. y. moralinis veikėjas pirmiausia yra kieno nors sūnus, dukra, motina, tėvas, kaimynas, draugas. Taigi santykiai su kitais formuoja ne tik subjekto tapatybę, bet ir jo moralę. Teisingumo ir rūpesčio pamokos, išmoktos santykiuose ankstyvojoje vaikystėje, formuoja lūkesčius, kurie yra patvirtinami ir modifikuojami vėliau – vaikystėje ir paauglystėje (Gilligan, Wiggins, 1999, p. 115).

C. Gilligan (1982) išsakė kritiką L. Kohlberg šališkumui lyčių atžvilgiu (jo tyrimai buvo atlikti su vyriškos lyties asmenimis). 1985 metais ji atliko moterų apklausas, kurių rezultatai atskleidė, jog moterys dažniausiai lieka toje pakopoje, kurioje asmens moralinį elgesį lemia santykiai su kitais žmonėmis.

G. Gilligan (1985) atpažino lyčių moralinio žodyno skirtumus: moteriškos lyties atstovės esą kalba rūpinimosi kalba, pasirinkta dėl tarpusavio priklausomybės, sąveikos suvokimo; vyriškos lyties – teisingumo kalba, kuri akcentuoja individualių interesų apsaugojimą. *Rūpesčio perspektyvos* sampratoje akcentuojami santykiai tarp žmonių, jų tarpusavio priklausomybė, iš tarpasmeninių santykių kylantis atsakingumas, kontekstualus, situatyvus ir partikuliarus moralinių problemų sprendimo būdas.

Asmuo gyvenime susiduria su priešstata tarp savųjų interesų ir kitų norų bei poreikių, tarp savanaudiškumo ir atsakomybės, todėl moralinė branda aiškinama kaip šių dviejų polių dermė. Tai konflikto įveikos kelias „tarp užuojautos ir autonomijos, tarp dorybės ir galios, kurią moteriškas balsas stengiasi išspręsti, kad įtvirtintų savąjį *Aš* ir išspręstų moralines problemas tokiu būdu, kad nė vienas nebūtų įskaudintas“ (Gilligan, 1982, p.71).

C. Gilligan (1982) išskyrė tris moralinio vystymosi pakopas, apibrėžtas *Rūpesčio etikos teorijoje:*

- *pirmoji* moralinio vystymosi pakopa, pavadinta *egoistine*, kadangi čia pirmenybė teikiama rūpesčiui (rūpinimuisi) savuoju *aš*, savo poreikiais. Stengiantis išvengti skausmo, skriaudos savo asmeniui, pagrindine elgesio strategija šiuo atveju tampa santykių nutraukimas, atsiribojimas. Perėjimą į kitą pakopą žymi suvokimas, kad paisyti tik savų interesų ir norų yra savanaudiška;
- *antroji* pakopa vadinama *altruistine*, kadangi rūpinimasis kitais bei jų poreikiais iškeliamas aukščiau asmeninių interesų. Aukščiausias moralinis gėris suvokiamas kaip pasiaukojimas dėl kitų;
- pusiausvyros stoka tarp savęs ir kitų, iš to kylantis nepasitenkinimas byloja apie perėjimą į *trečiąjį* lygmenį, kuriame išmokstama *rūpintis tiek savimi, tiek kitais*: „įtampa tarp savanaudiškumo ir atsakomybės panaikinama, išsklaidoma naujai, suprantant sąveiką tarp savojo *aš* ir *kitų*“ (Gilligan, 1982, p. 74).

Taigi moralinė branda pasiekiama, kai liaujamasi neigti savo poreikius dėl kitų ir suvokiama, kad jie yra tokia pat santykių dalis, kaip ir kitų žmonių poreikiai.

Remdamiesi psichologiniais mergaičių socializacijos tyrimais, C. Gilligan, A. A. J. Richards (2009, p. 21) teigia, jog suardyti tarpasmeniniai santykiai turi trauminių pasekmių žmogaus psichikai, lemia susvetimėjimą su savo paties balsu, atmintimi, žinojimu. Susvetimėjimas neretai slepiamas, tapatinamas su patriarchaline vertybių sistema. C. Gilligan, A. A. J. Richards ir kt. (2009) atskleidė, kad nuo vaikystės mergaitės neskatinamos suvokti savo autonomiškumo ir nepriklausomumo, atvirkščiai, pabrėžiama jų priklausomybė nuo santykių su kitais. Tačiau vėliau teigiama, kad jos nesugebėjo pasiekti moralinės brandos, kadangi brandžią asmenybę esą natūraliai ir neišvengiamai apibrėžia tik autonomija.

C. Gilligan (1982) ir jos kolegų ilgalaikiai tyrimai parodė, kad mergaitės patriarchalinę lyčių vaidmenų tvarką pradeda suvokti vėliau nei berniukai paprastai. Svarbus tyrėjų (Gilligan, Rogers, Tolman, 1991; Gilligan, Brown, 1992) pastebėjimas, kad mergaitės, pereidamos iš vaikystės į paauglystės amžių, patiria psichologinę krizę: keičiasi jų santykis su savimi, savo mintimis ir emocijomis, taip pat ir su kitais žmonėmis.

Vykstant socialinės patirties kaupimo ir socialinių nuostatų ugdymosi procesui, atitinkančiam nusistovėjusius lyčių vaidmenis, mergaitės praranda norą sakyti tai, ką iš tikrųjų galvoja ir žino, mąžta pasitikėjimas savo patirtimi, vengia reikšti savo nuomonę ar emocijas. Užuot sakiusios, ką iš tikrųjų galvoja, jos ima kalbėti tai, ko iš jų tikimasi. Mergaitės priverstos rinktis turėti balsą arba turėti santykius, legitimuojamus socialinės ir kultūrinės tvarkos.

Anot C. Gilligan (Gilligan, 1990; 2004; Gilligan, Rogers, Tolman, 1991), sveikos psichikos požymis – pasipriešinimas tokiam disociacijos (*atskyrimo, suskaldymo*) procesui, ir būtent tokio pasipriešinimo „išoriniam balsui“ požymius ji pastebi tarp tiriamų mergaičių pereinamuoju iš vaikystės į paauglystę laikotarpiu.

Apibendrinimas. Paauglystėje pažintinė veikla, socialinė patirtis, aktyvi saviraiška siejama su vis didesnės atsakomybės prisiėmimu. Išmokimas, pastiprinimas, socialinės normos reguliuoja moralinę atsakomybę, didina jos supratimą. Atsakingumo savybė stiprėja per moralinių sprendimų internalizavimą. Paauglystėje mergaičių atsakingumo raiška yra labiau nei berniukų sociocentrinė, paremta prasmingumu ir vidine kontrole, t.y. polinkiu atsakomybę už savo gyvenimo įvykius prisiimti sau. *Rūpesčio etikos teorijoje* asmuo yra susijęs santykiais su kitais asmenimis, kurie yra pamatinė tikrovė, formuojanti ne tik jo tapatybę, bet ir moralinį elgesį. Vyrų ir moterų moralinis žodynas skiriasi: vyrų kalboje vyrauja teisingumas, individualių interesų saugojimas; moterų kalboje dominuoja rūpinimosi, sąveikos poreikis. Mergaičių atsakingumas, kylantis iš tarpasmeninių santykių, yra svarbus sprendžiant moralines problemas. Nuo vaikystės mergaitės labiau skatinamos suprasti savo priklausomybę nuo santykių. Paauglystėje jos renkasi, ar išlaikyti, išsaugoti savąjį *Aš*, ar priimti socialinės, kultūrinės aplinkos pripažintus santykius. Paauglystėje mergaičių moralinė raida atsiduria tarp dviejų polių, t.y. savanaudiškumo ir atsakingumo; pusiausvyros tarp šių polių atradimas yra vienas svarbiausių mergaičių moralinės raidos uždavinių. Mergaičių atsakomybė už save ir kitus, balanso tarp savųjų ir visuomenės interesų patenkinimo suradimas yra paauglių mergaičių moralinės raidos požymis.

1.2.3. Paauglių atsakingumas interneto socialinių tinklų dimensijoje: edukacijos reikmė

U. Paluckaitė, K. Žardeckaitė-Matulaitienė (2016) akcentuoja, jog šiandien paauglių dalyvavimas virtualioje erdvėje paskatina įvairias rizikingo elgesio IST formas. Rizikingas elgesys šiuo atveju apibrėžiamas kaip pavojingi veiksmai ar veikla, kurie gali kelti grėsmę interneto vartotojui (Berson, Berson, 2005). Pastaruoju metu didėjantis vaikų ir paauglių naudojimasis internetu kelia vis didesnį mokslininkų ir praktikų susirūpinimas jų saugumu virtualioje erdvėje (Farrukh, Sadwick, Villasenor, 2014). Akcentuojama, jog nepaisant pastaruoju metu padidėjusio mokslinio dėmesio šios problemos analizei, internetinis vaikų, jaunimo saugumas išlieka dideliu iššūkiu šių dienų kontekste.

Kaip buvo minėta darbo pradžioje, saugumo internete samprata pastaraisiais metais sparčiai kinta. Jei anksčiau saugumo esmė buvo aiškinama tik kaip žinių supratimas, tai dabar saugumo internete samprata – daugialypis darinys, kurio struktūroje galima įžvelgti tokius dėmenis kaip atsparumas, pilietiškumas, informacinis raštingumas, atsakingumas ir kt. (Thierer, 2014). Moksliniuose darbuose taip pat galima pastebėti, jog siekiant užtikrinti paauglių saugumą, dažnai orientuojamasi į žinių jiems teikimą. S. Vandoninck, L. d'Haenens D. Smahel (2014) teigimu, vaikų žinios apie prevencines priemones leidžia jiems jaustis labiau gebančiais susidoroti su interneto keliamais pavojais.

Moksliniuose tyrimuose (Melgosa, Scott, 2013; Vanderhoven, Schellens, Valcke, 2013 Sharabi, Margalit, 2011), analizuojančiuose grėsmes, kylančias interneto tin-

kluose, akcentuojama paauglių ugdymo svarba. Informuotumas apie interneto pavojus motyvuoja vaikus sutelkti dėmesį į tai, kaip išvengti problemiškų situacijų internete arba užkirsti kelią, kad jos nepasikartotų. Taip sukuriama prevencinių priemonių koncepcija, kurią sudaro idėjos apie tai, ką vaikai iš tikrųjų daro ar svarsto daryti, kad išvengtų nemalonių ar probleminių situacijų internete (Vandoninck, d'Haenens, Smahel, 2014). Supratimas apie interneto pavojus yra labai svarbus siekiant paskatinti jaunimą imtis prevencinių priemonių.

Tobulėjant technologijoms, virtualioje erdvėje sparčiai besiplėtojant ir populiarėjant įvairioms veikloms, svarbu skatinti jaunus žmones tapti atsakingais informacinių technologijų vartotojais, gebančiais apsaugoti save nuo interneto keliamų grėsmių (Bergman, Hutner, 2011; Wells, Michell, 2008). B. Bitinas (2013) akcentuoja, kad dorinis ugdymas turėtų būti grindžiamas aukščiausiomis pareigos, atsakomybės, tolerancijos ir kitomis vertybėmis. Ugdymas yra moralinio ir etinio pobūdžio vyksmas, kuris visų pirma siejasi su atsakomybe.

R. M. Berns (2009) taip pat sieja moralinį ugdymą su gebėjimu atsakingai kontroliuoti savo impulsus, elgesį ir emocijas. Kol paaugliai nesupranta savo pasirinkimų, tikėtina, jog jie rečiau prisiims atsakomybę už savo sprendimus ir jų pasekmes.

Paauglių atsakingumo ugdymas neatsiejamas nuo jų sąmoningumo formavimo. Kritinės pedagogikos atstovų (Freire, 2000; McLaren, 1994; Foucault, 1998) teigimu, ugdymas turėtų suteikti vaikams ir jaunuoliams daugiau sąmoningumo, savarankiškumo, drąsos (McLaren, 1994). Dažniausios blogo elgesio priežastys atsiranda dėl sąmonės formavimosi trūkumų, tokių kaip klaidingi požiūriai, įsitikinimai ir pan. (Bitinas, 2004; Bulajeva, 2007). Sąmoningumas sukuria prielaidas asmenybės vertybinei sistemai susikurti (Lukošienė, 2007). A. Kolbergytė, V. Indrašienė (2012) akcentuoja, jog sąmoningumas turi būti stiprinamas vertybėmis, tokiomis kaip atsakomybė, įsipareigojimas.

Paauglių atsakingumo, įveikiant grėsmes interneto socialiniuose tinkluose, ugdymas neįmanomas be jų sąmoningumo skatinimo. Padedant paaugliams suprasti ir atpažinti socialiniuose tinkluose slypinčias grėsmes, ugdomas jų gebėjimas savarankiškai ir saugiai elgtis virtualioje erdvėje, keisti klaidingus įsitikinimus.

J. Gilligan (2002), analizuodama vaikų kritiškumo medijoms skatinimo problemą, pabrėžia ugdymo svarbą, siūlo mokyklose mokyti „žiniasklaidos raštingumo", kad vaikai laikytųsi atokiai nuo jiems brukamo beprasmio smurto.

Emocijos, išgyvenimai. Kai paaugliai įgyja žinių apie atsakingumo svarbą, įveikiant grėsmes interneto socialiniuose tinkluose, jie gali apsispręsti dėl prioritetų. Tačiau, kaip pabrėžia R. Vasiliauskas (2011), pernelyg didelis orientavimasis į žinias sumažina teigiamą emocinio poveikio įtaką. Kognityvinės struktūros visada yra persmelktos emocijomis ir, atvirkščiai, emociniams bruožams visada daro įtaką pažinimo galimybės. Kognityvinių ir emocinių imperatyvų dermė laiduoja ugdymo kokybę ir tampa svarbiu vertybių internalizacijos veiksniu, formuojančiu požiūrį į dvasines vertybes. Doroviniam apsisprendimui reikia kritiško vertinimo, prielaidų identifikavimo,

alternatyvų lyginimo, argumentavimo, nuomonės pagrindimo. Visos aktyvumo formos (žinios, įgūdžiai, gebėjimai) netampa vertybėmis savaime tol, kol pats vaikas jų neįprasmina, nesuteikia vertingumo, kol jų nesusieja su savo patirtimi.

Taigi paaugliai turi ne tik pažinti, bet ir išgyventi atsakingumo vertybę, suprasti jos reikšmingumą sau ir kitiems, suteikti jai prioritetą veikiant IST.

M. Ribble, T. N. Miller (2013) akcentuoja dalyvavimo internetinėje erdvėje etiką, atsakomybę, pedagogų pagalbą mokiniams ugdantis pagarbą sau ir kitiems interneto vartotojams, motyvuojant juos jausti rūpestį už save ir kitus. E.Vanderhoven, T. Schellens, M.Valcke (2014), M. Ribble, T. N. Miller (2013) aptaria, kaip pedagogai gali padėti mokiniams saugiai elgtis internetinėje erdvėje.

V. Shea (2003) akcentuoja bendrųjų interneto taisyklių laikymosi svarbą dalyvaujant virtualioje erdvėje. Tyrėja išskiria asmeninės informacijos viešinimo etiškumą, jog viešumas nepažeistų vartotojų privatumo; tolerancijos svarbą savo ir kitų atžvilgiu, jog viešinant informaciją nebūtų pažeistos kitų nuostatos ar įsitikinimai; atsakomybės prisiėmimą už savo veiksmų padarinius ir kt. Tačiau interneto vartotojams svarbu ne tik žinoti etikos taisykles, bet ir jų laikytis. Tai padeda užtikrinti atsakomybė, kuri reiškiasi kaip asmenybės savikontrolės mechanizmas. Ji pagrįsta žmogaus gebėjimu ne tik laisvai apsispręsti ir pasirinkti poelgius, bet kartu kreipti juos, siekiant prasmingų tikslų ir teigiamų veiklos rezultatų. Prisiimdamas atsakomybę už savo veiksmus ir poelgius, žmogus reiškiasi kaip visavertė asmenybė. Atsakomybę jis prisiima kaip savo paties tapatumą (Nedzinskas, Jankauskienė, 2009).

S. Vandoninck, L. d'Haenens D. Smahel (2014) tyrimai atskleidė, jog siekiant išvengti probleminių situacijų interneto socialiniuose tinkluose, svarbu, kad paaugliai kontroliuotų ir apribotų leidžiamą laiką internete ir asmeninės informacijos skleidimą, pavyzdžiui, viešintų tik padoraus turinio nuotraukas, apribotų bendravimą internete su mažai pažįstamais žmonėmis.

Paauglių motyvacija yra svarbus jų atsakingo dalyvavimo IST veiksnys. Atribucijos [lot. *attributio* – priskyrimas] arba veiksmų priežasčių aiškinimas, siejimas su aplinkybėmis, motyvais, priklauso nuo kontrolės pobūdžio: kaip individas aiškina savo laimėjimus, ką jis laiko atsakingu už savo sėkmes ir nesėkmes. Jei atsakomybė prisiimama sau, kontrolės pobūdis yra vidinis. Jei atsakomybė priskiriama kam nors kitam, kontrolės pobūdis yra išorinis. Jei individas jaučia, kad negali kontroliuoti padėties ir nėra atsakingas, jis praranda motyvaciją siekti laimėjimų (Berns, 2009).

R. Bieliauskaitė (2008) pabrėžia, kad ugdant paauglių atsakingumą labai svarbi jų savivertė, adekvati ir pakankamai aukšta, vidinis jausmas „aš galiu" kaip vienas svarbiausių atsakingą elgesį įgalinančių komponentų. Asmuo gali netikėti savo galiomis ir nesiimti atsakomybės funkcijų vykdymo arba tai daryti formaliai, kad įrodytų savo pranašumą. Todėl svarbu paisyti šių principų: padrąsinimo išreiškiant tikėjimą ir pasitikėjimą vaiku; atsakomybės jam patikėjimo; jo pasiekimų ir geriausių savybių pripažinimo ir kt. Atsakingas elgesys formuojasi, kai augdamas vaikas turi galimybę rinktis aiškiai

apibrėžtose ir saugiose ribose, kai patiria padarytų teisingų ir neteisingų pasirinkimų pasekmes, kai supranta, kad klaida yra būtina gyvenimo sudedamoji dalis.

E. Vanderhoven, T. Schellens, M. Valcke (2014) pastebi, kad internete paaugliai demonstruoja nesaugų elgesį, kuris reiškiasi įvairiomis formomis. Augantis socialinių tinklų svetainių populiarumas paaugliams kelia susirūpinimą dėl jų privatumo ir saugumo. Todėl mokslininkai, mokytojai, tėvai raginami šviesti paauglius apie grėsmes IST.

E. Vanderhoven, T. Schellens, M. Valcke (2014) išskiria instrumentinių veiksmų naudojimą, siekiant įveikti problemines situacijas internete. Tai dažnai apima techninio pobūdžio priemones, kurios reikalauja tam tikrų įgūdžių, pavyzdžiui, keičiant parametrus, įdiegiant filtrus ar programinę įrangą (pvz., norėdami išvengti patyčių internete, vaikai imasi tokių veiksmų kaip informacijos ištrynimas, pašalinimas iš kontaktų ar tam tikrų vartotojų „blokavimas“).

M. Ribble, T. N. Miller (2013), S. Livingstone, E. Helsper (2010) akcentuoja, kad sprendžiant paauglių patiriamų grėsmių internete problemą, svarbu ugdyti jų informacinius įgūdžius. Tačiau kitų autorių (Berson, Berson, Desai ir kt., 2008) nuomone, informacinis raštingumas nėra efektyviausias šios problemos sprendimo būdas. Mokslininkų atlikti tyrimai atskleidė, jog turint daugiau informacinių įgūdžių, kartu didėja ir paauglių dalyvavimo internetinėje erdvėje galimybės, todėl jie gali dažniau patirti ir įvairių grėsmių. Kai kurie autoriai nurodo, jog itin svarbu teikti vaikams žinių apie saugų naudojimąsi internetu, formuoti įgūdžius ir stiprinti motyvaciją, nepaisant to, kur juo naudojamasi, namie, mokykloje, internetinėse kavinėse ir pan. (Guan ir kt; 2009; Rosen, 2007; Sharland, 2006).

Taigi visų pirma paaugliai įgyja žinių apie galimas virtualias grėsmes, jų įveikos būdus, pagalbos galimybes susidūrus su grėsmėmis. Bendraujant su paaugliais, ugdomi jų praktiniai interneto naudojimosi gebėjimai, kurie užtikrina saugumą socialiniuose tinkluose.

J. D. Schilder ir kt. (2016) akcentuoja saugios naudojimosi internetu aplinkos kūrimo svarbą. Autorių teigimu, ugdymo institucijos turi pasirūpinti, kad vaikai pačioje ugdymo aplinkoje būtų pratinami saugiai naudotis internetu, tam tikslui numatyti taisykles bei naudojimosi internetu kontrolę. A. Farrukh ir kt. (2014) pabrėžia ugdymo institucijų vaidmenį ne tik skatinant vaikus saugiai naudotis internetu, bet ir šią patirtį taikant namuose.

Paaugliai turi mokytis savo veiksmus internetinėje erdvėje suprasti ir įvertinti. Atsakingumo vertybė paaugliui turėtų tapti prioritetine renkantis saugaus veikimo interneto socialiniuose tinkluose būdus. Todėl svarbu, kad atsakingumo ugdymo procesas šio amžiaus tarpsnio vaikams būtų patrauklus.

Remiantis konstruktyvizmo atstovų (Berger, Luckman, 1999) idėjomis, svarbu pačius paauglius įtraukti į ugdymo procesą, kad jie, vertindami savo patirtis, reflektuodami ir sąveikaudami vieni su kitais, atrastų saugaus veikimo internete būdus, suprastų motyvus, kodėl svarbu atsakingai elgtis internetinėje erdvėje.

Apibendrinimas. Pastaraisiais metais saugumo internete samprata suvokiama ne tik kaip žinių apie saugumą suteikimas, bet ir kritinio mąstymo, pilietiškumo, sąmo-

ningumo, atsakingumo ir kitų asmens savybių ugdymas. Atsakingumo, kaip veiksnio, saugumui IST užtikrinti suvokimas svarbus numatant interneto keliamų grėsmių įveikimo būdus. Atsakingumo vertybės tapsmas paauglių vidine jėga paskatintų juos pozityviems veiksmams, stabdytų nepageidaujamą elgesį internete. Ugdant paauglių atsakingumą, svarbu, kad jie patys mokytųsi svarstyti, analizuoti, priimti ar atmesti internete teikiamą informaciją, virtualioje erdvėje vykstančius įvykius, teiktų prioritetą atsakingai pasirinktiems veikimo socialiniuose tinkluose būdams. Atsakingumo internalizacija pažintiniu, kognityviniu ir vertybiniu lygmenimis ryškėja kaip edukacinė strategija, siekiant pozityvaus paauglių dalyvavimo virtualioje erdvėje.

1.2.4. Edukacinės aplinkos *Vaikų dienos centre* kūrimo teoriniai ir praktiniai aspektai

Edukacinės aplinkos samprata. L. Rupšienės (2016, p. 14) teigimu, į Lietuvos mokslo terminiją nuo XX a. 9-ojo dešimtmečio vis labiau „veržiasi“ terminas *edukacija*. Mokslininkai (Dumont, Istance, Benavides, 2010; Jucevičienė, 2013, p. 39) edukacinę aplinką supranta kaip dinamišką, informacinę ugdymo ir mokymosi veiklos erdvę, sukurtą edukatoriaus (mokytojo, konsultanto ar kito ugdomąjį poveikį kuriančio asmens) ir nulemtą *ugdymo tikslo,* jį atitinkančio *turinio, ugdymo formų*, *metodų bei priemonių*, kitų daiktų ir subjektų, turinčių įtaką besimokančiajam. Sąveikaudamas su informacijos šaltiniais bei didesnę patirtį turinčiais asmenimis, veikdamas sąmoningai, valingai, konstruktyviai ir refleksyviai, besimokantysis įgyja žinių, gebėjimų bei vertybių (Jucevičienė, Tautkevičienė, 2004, p. 102). Pats aktyviai veikdamas, mokosi spręsti kylančias gyvenimo ir veiklos problemas (Jucevičienė, 2013, p. 39; Wilson, 1996, cit. Butrimienė, Stankevičienė, 2008, p. 158).

Edukacinė aplinka gali būti natūrali (pvz., šeimoje, kai pasinaudojama natūraliąja aplinka, kurioje galimas palankus edukacinis poveikis), taip pat dirbtinė, specialiai organizuota. Bendras natūralios ir dirbtinės edukacinės aplinkos bruožas – daryti edukacinį poveikį individui, atsižvelgiant į individualius besimokančiųjų skirtumus: pradinę kompetenciją, požiūrį į mokymąsi, mokymosi poreikius, motyvaciją, individualų mokymosi stilių ir pan. (Jucevičienė, 2013). Edukacinę vertę turinčių erdvių gali būti ne viena, jų gali būti daug. Svarbiausia, kad jos įgalintų individą tobulėjimui, kuris realizuojamas per mokymą(si) (Brazdeikis, 2009). Mokomasi ne tik ugdymo institucijoje kuriamoje edukacinėje aplinkoje, bet ir už jos ribų. Mokymuisi tinkama aplinka gali būti ir masinės informacinės priemonės, ir internetas, ir jaunimo, vaikų užimtumo centrai bei kt. (Bartaševičius, 2012).

B. Bitino (2013, p. 60) teigimu, erdvė pozityviam auklėjimui kuriama tik aktyvia socialine ir pedagogine veikla. Pasak autoriaus, tikslingai įgyvendinamos pedagoginės funkcijos suteikia tokiai erdvei pedagoginį kryptingumą. Edukacinė aplinka apima tiek *fizinį* (technologijos, mokymo medžiaga, sąlygos), tiek *socialinį* (besimo-

kančiojo nuotaika, ugdytojo vaidmuo, grupės nuotaika, tarpusavio santykių kultūra, nusiteikimas mokytis) matmenis (Warger, 2009). Edukacinėje aplinkoje vyraujantis tarpusavio pasitikėjimas ir pagarba stiprina ugdytinio motyvaciją, o įtempta ir bauginanti aplinka ją slopina. Ugdytinį gali gąsdinti pritarimo jam nebuvimas, paties bejėgiškumas, netinkamos bausmės, kritika, priemonių stoka ir pan.

Pasak V. Biggs (1999), mokymasis vyksta ne tuomet, kai besimokantysis gauna informacijos „porciją“, bet tuomet, kai jis, sąveikaudamas su jį supančia aplinka, keičia savo supratimą ir ima ją matyti kitaip. P. Jucevičienė (2013) pabrėžia, kad sėkmingas mokymasis įmanomas tik tokioje aplinkoje, kur skatinamas asmens pasitikėjimas savimi, savo jėgomis, stiprinama jo mokymosi galia, ugdomas tikėjimas, kad sugebės veikti tam tikroje situacijoje.

Kaip rodo tyrimai, edukacinės aplinkos sampratoje dominuoja *mokymosi* dimensija (Bartaševičius, 2012; Jucevičienė, 2013, kt.). Tačiau edukacinės aplinkos kontekste vartojama ir *veiklinimo* sąvoka. Veiklinimas (angl. *practise;* vok. *Aktivisierung*) suprantamas kaip besimokančiųjų veiklos organizavimas pagal jų interesus ir polinkius, kad jie įgytų patirties, padedančios tiksliau vertinti savo interesus, polinkius ir gebėjimus (Jovaiša, 2007, p. 324). Veiklinimas numato, kad atsakomybė už savo veiklos rezultatus tenka pačiam besimokančiajam. Dėl veiklos organizavimo būdo ir stiliaus atsiranda didesnės galimybės aktyviai veikiantiesiems tiksliau vertinti savo interesus ir polinkius bei gebėjimus, todėl ryškesnis būna veiklos kokybės rezultatas ir jo siekimas.

Iš edukacinės aplinkos sampratos aiškėja, kad ji gali būti kuriama ne tik mokykloje, bet ir kitose institucijose. Viena tokių institucijų yra ***Vaikų dienos centrai*** (toliau – *VDC)*, teikiantys socialinės rizikos šeimų vaikams dienos socialinės priežiūros ir ugdymo paslaugas (LR Vaikų dienos centrų veiklos rekomendacijos, 2015). *VDC* yra Lietuvoje įteisintos socialinės paramos šeimai sistemos grandis, skatinanti socialinės rizikos šeimų aktyvumą, sprendžiant vaikų ugdymo (-si) problemas (Masiliauskienė, Griškutė, 2010).

Lietuvos statistikos departamento duomenimis (2013), mūsų šalyje *VDC* socialines dienos paslaugas gauna virš aštuonių tūkstančių socialinės rizikos šeimų vaikų. Juos į dienos centrus siunčia savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos tarnyba (Indrašienė, Šlapelienė, 2007). *VDC* gyvavimo laikotarpis Lietuvoje yra nedidelis – apie 20 metų, todėl įstatyminė bazė dar kuriama, veikloje vadovaujamasi daugeliu kitų įstatymų, kurie yra prieštaringi įneša nemažai painiavos. *VDC* remiasi programų įstatymine baze, kuri turi atitikti Europos Sąjungos ir Lietuvos įstatymų bazę.

Edukacinės aplinkos kūrimas. *VDC* veiklą reglamentuojančiuose dokumentuose (*Dėl Nacionalinės vaikų dienos centrų 2005–2007 metų programos patvirtinimo*, 2004 ir kt.; *Vaikų dienos centrų veiklos rekomendacijos*, 2015) išskiriami pagrindiniai šių centrų *veiklos tikslai:* 1) spręsti vaikų socialines problemas, organizuoti jų ugdymą, neformalųjį užimtumą užtikrinant socialinį darbą su tėvais; 2) sudaryti deramas vaikų socializacijos, vaikų nusikalstamumo ankstyvosios prevencijos, socialinių paslaugų socialinės rizikos šeimoms teikimo sąlygas.

VDC, vykdantis neformaliojo pobūdžio veiklą, yra viena iš edukacinių erdvių, kurioje, pasak mokslininkų (Targamadzė, 2017; Grudulaitė, 2016; Masiliauskienė, Griškutė, 2010; Eskytė, 2008 ir kt.), socialinės paslaugos teikiamos kartu su ugdomąja pagalba. *VDC* veiklą tyrinėjančių mokslininkų darbuose (Grudulaitė, 2016; Buzaitytė-Kašalynienė, Liaudginaitė-Zamalienė, 2012) galima įžvelgti, kad *VDC* veikla atitinka šeimos ir visuomenės poreikius. Šiuose centruose edukacinės paslaugos teikiamos konkretiems subjektams, centrai turi konkrečius veiklos tikslus ir apibrėžtas kryptis. Veikloje vyrauja šios edukacinės paslaugos: socialinio dalyvavimo stiprinimas, bendradarbiavimas su vaiko šeima, šeimos įgalinimas, specialisto autoritetas bei tarpinstitucinis bendradarbiavimas. I. Eskytės (2008) teigimu, *VDC* vaidmuo ypatingai svarbus vaikų ir jų šeimų socialinio dalyvavimo stiprinimui ir plėtotei. Socialinis dalyvavimas yra įmanomas tuomet, kai socialinės rizikos šeimai ir joje augančiam vaikui „padedama plėtoti savo veiksmų kompetencijas, jiems suteikiant galių būti partneriais, padedant jiems rasti resursų, leidžiančių plėtoti savo potencines galimybes, jas įgyvendinti socialinio dalyvavimo situacijose“ (Ruškus, Mažeikis, 2007, 180).

VDC siekiama sudaryti sąlygas vaikui, jo šeimai ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes savarankiškai spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį. *VDC* teikia paslaugas siekdami užtikrinti visuomenės socialinį saugumą, užkirsti kelią vaiko ir šeimos socialinių problemų iškilimui. Stiprinant socialinį dalyvavimą, ugdomos tokios individo savybės kaip drąsa, orumas, teisingumas, *atsakomybė,* gebėjimas laisvai pasirinkti, ateities planavimas, pagarba tradicijoms (Eskyte, 2008).

VDC aplinkoje specialistai padeda vaikams keisti vertybines nuostatas, taip atitraukdami juos nuo kenksmingo gatvės poveikio. Siekiant esminių vaiko elgesio pokyčių, svarbus bendradarbiavimas su vaiko šeima; siekiant vaiko įsiliejimo į visuomenę bei joje vykstančius procesus, būtina bendradarbiauti artimiausiems vaiko institutams (Eskytė, 2008).

VDC teikia informavimo, konsultavimo, tarpininkavimo ir atstovavimo paslaugas, vykdo elgesio korekciją, organizuoja kompiuterinio raštingumo užsiėmimus (Sipovič, 2007, p. 86). Su vaikų tėvais dirbama nuolat, jiems teikiama psichologinė, pedagoginė ir teisinė pagalba, šalinamos priežastys, dėl kurių vaikams gali būti paskirta globa (rūpyba). Ypač daug dėmesio skiriama siekiant šeimą įtraukti į pagalbos jai procesą, kad vaikai galėtų augti savo šeimose ir nebūtų atskirti nuo tėvų (Sipovič, 2007). Edukacinės aplinkos *VDC* kūrimas neįmanomas be bendradarbiavimo su vaiko šeima. J. Ruškus, N. Mažeikienė ir kt. (2013) pabrėžia šeimų įgalinimo svarbą, jį aiškina kaip perėjimą iš pasyvios būklės į aktyvią. Aktyvi individo būklė lemia pasitikėjimą savimi, teigiamą santykį su savimi, socialinį ir politinį suvokimą, gebėjimą būti svarbiam ir pajėgiam priimant sprendimus ir kontroliuojant aplinkos išteklius.

Aktualu pastebėti, jog *VDC* teikiama ugdomoji pagalba yra neformalaus pobūdžio. Neformalusis švietimas tampa vis aktualesnis ir reikšmingesnis, nes vien formaliojo

ugdymo metu įgytų žinių ir gebėjimų nepakanka sąmoningai, visapusiškai asmenybei ugdyti. Kokybiškas neformaliojo vaikų ugdymo organizavimas ir įgyvendinimas atitraukia vaikus nuo beprasmio laiko leidimo, žalingų įpročių, nusikalstamumo. Neformaliojo ugdymo veikloje formuojamos tokios vaiko savybės: atsakingumas, savarankiškumas, pasitikėjimas savimi, iniciatyvumas, kūrybiškumas, darbštumas; stiprinamas draugiškumo, iniciatyvumo, pasitikėjimo, atsakingumo, dorumo, pagarbos vertybių supratimas. Neformalioje veikloje vaikai ugdosi kompetencijas, kurios leidžia savarankiškai spręsti gyvenime kylančias problemas (Skirmanienė, 2013), įgyja asmeninių, edukacinių, socialinių gebėjimų, tolerancijos įgūdžių (Šukytė, 2007).

Galima teigti, kad *VDC* edukacinė aplinka, kurioje vyksta neformalaus pobūdžio veikla, sudaro sąlygas rizikos grupės paaugliams prasmingai leisti laiką, ugdytis asmenybės savybes, savarankiškumo įgūdžius, mokytis kurti draugiškus, pasitikėjimu grįstus santykius.

Nacionalinėje vaikų dienos centrų programoje (2004) numatyta, kad *VDC* turi dirbti ne mažiau kaip 50 procentų darbuotojų, turinčių socialinio darbuotojo, socialinio pedagogo, pedagogo, psichologo, medicinos darbuotojo kvalifikaciją. Tačiau dažniausiai socialines ir edukacines paslaugas teikia socialiniai darbuotojai, socialiniai pedagogai, savanoriai, studentai, atliekantys praktiką (Sipovič, 2007, p. 89).

VDC specialistai teikia įvairias paslaugas rizikos šeimoms ir jų vaikams, todėl itin svarbus jų autoritetas. L. Grudulaitė (2016), tyrinėjusi *VDC* specialistų autoriteto problemą, atskleidė, jog pozityvūs santykiai ir geri komunikaciniai gebėjimai yra pagrindiniai socialinio darbuotojo autoriteto veiksniai. Stiprinant socialinio darbuotojo autoritetą, labai svarbu, kad jis turėtų pedagoginių žinių ir teiktų pedagoginę pagalbą. Autorė atskleidė, kad specialistų bendradarbiavimas su šeima yra vienas iš esminių socialinio darbuotojo autoriteto komponentų, padedančių motyvuoti veiklai ir vaikus, ir šeimą, tikėtis pokyčių.

I. Eskytės (2008) teigimu, specialistui bendradarbiaujant su šeima, neišvengiama tam tikrų sunkumų. Dažniausiai jie atsiranda dėl to, kad tėvai neišsako savo vilčių ir lūkesčių dėl *VDC* teikiamų paslaugų. Todėl ir tėvai, ir vaikai tampa pasyvūs teikiamų paslaugų ir vykdomų veiklų planuotojai, o socialiniai darbuotojai veikia savo nuožiūra.

Galima teigti, kad edukacinės aplinkos *VDC* kūrimui svarbus specialistų ir šeimos bendradarbiavimas, kuris būtų grįstas lygiaverčiu abipusiu santykiu, dialogu bei kritine refleksija.

Mokslininkai (Buzaitytė-Kašalynienė, Liaudginaitė-Zamalienė, 2012; Švedaitė, 2005), nagrinėjantys socialinių bei edukacinių paslaugų teikimą *VDC,* atkreipia dėmesį į tarpinstitucinio bendradarbiavimo reikšmę. Daugeliu atvejų klientų problemos būna sunkios, jos kyla dėl įvairių priežasčių, todėl reikalauja holistinio požiūrio į kliento situaciją ir kompleksinės pagalbos. Socialinė pagalba turi būti derinama su kitomis paslaugomis, pavyzdžiui, švietimo, psichologine pagalba ir kt. (Buzaitytė-Kašalynienė, Liaudginaitė-Zamalienė, 2012).

B. Švedaitės (2005) teigimu, norint padėti klientams spręsti jų problemas, vien socialinio darbuotojo ar socialinio pedagogo žinių, įgūdžių ir poveikio klientui neužtenka, nes jie visada yra veikiami kitų veiksnių. Tarpinstitucinis bendradarbiavimas ryškėja kaip viena esminių sąlygų padėti klientams, palengvinti ir efektyvinti socialinių darbuotojų ir socialinių pedagogų darbą *VDC.* Kaip atskleidžia J. Buzaitytės-Kašalynienės, E. Liaudginaitės-Zamalienės (2012) atliktas tyrimas, *VDC* dirbančių socialinių darbuotojų ir socialinių pedagogų bendradarbiavimas su kitose institucijose/organizacijose dirbančiais specialistais kol kas yra nepakankamas.

Siekiant užtikrinti *VDC* veiklos kokybę, 2015 m. buvo atliktas teikiamų paslaugų vertinimas. 2015 metų *VDC* programų veiklos ataskaitose buvo fiksuoti pozityvūs pokyčiai vaiko ir jo šeimos gyvenime: sudarytos palankios sąlygos vaikų priežiūrai, teikiamos socialinės paslaugos, vykdomas vaikų ugdymas, žalingų įpročių prevencija bei šeimų socializacija (Vaikų dienos centrų veiklos, juose teikiamų socialinių paslaugų, įvertinimo ir plėtojimo galimybių tyrimas, 2015). Įgyvendinant programas, pastebėta, kad *VDC* lankančių vaikų elgesys ir pažangumas pagerėjo, dėl to vaikai įgijo vidurinį išsilavinimą ir mokėsi toliau, ėmė labiau pasitikėti savimi ir aplinkiniais, išmoko bendrauti, padidėjo jų socialinis atsparumas. Jų tėvai ėmė labiau rūpintis vaikais, pagerėjo santykiai šeimoje. Tačiau V. Targamadzės (2017) tyrimas atskleidė, kad *VDC* veiklos vertinimo ataskaitose stinga ekspertinio vertinimo kokybiniu požiūriu. Mokslininkės teigimu, *VDC* teikiamų paslaugų kokybė šiandien kelia daug diskusijų ir abejonių dėl jų veiksmingumo (Targamadzė, 2017). Todėl lieka aktualus neišspręstas uždavinys – *VDC* socialinių bei ugdomųjų veiklų gilus kokybinis tyrinėjimas, kuris atskleistų *VDC* veiklos veiksmingumą.

Apibendrinimas. Edukacinės veiklos sampratoje dominuoja sąvoka *mokymasis,* kaip individo tobulėjimo, žinių ir gebėjimų įgijimo, sėkmingo vystymosi bei integravimosi į visuomenę paskata. Esminiai edukacinės aplinkos kūrimo dėmenys yra siekiamas tikslas (-ai), ugdytojo ir ugdytinių sąveika, turinys, metodai, palankus psichologinis klimatas, sąlygos. Ugdymo realybė aktualizuoja naujas neformalaus pobūdžio edukacines erdves (centrai, medijos ir kt.). Mokslinių tyrimų ir įstatyminės bazės analizė rodo, kad *VDC* aplinka yra tinkama edukaciniams tikslams įgyvendinti, o šiame procese svarbūs šie aspektai: socialinio dalyvavimo stiprinimas, šeimų įgalinimas, specialisto autoritetas, tarpinstitucinis bendradarbiavimas. Aktyvios socialinės pedagoginės veiklos pagrindu *VDC* kuriama edukacine aplinka sudaro sąlygas vaikams konstruotis savo supratimą ir plėtoti gebėjimą spręsti problemas, ugdytis tokias asmenybės savybes kaip atsakingumas, atsparumas, savarankiškumas ir kt. *VDC* aplinka gali būti puikiai išnaudojama paauglių mergaičių veiklinimui, atsakingam dalyvavimui IST. *VDC* specialistai, taikydami aktyvumą skatinančius metodus, kurdami bendradarbiavimu grįstą sąveiką, gali veiklinti mergaites rinktis atsakingus sprendimus, formuoti atsakingos savo elgsenos virtualioje erdvėje modelį.

II.

Tyrimo metodologija

Duomenų rinkimui ir analizei buvo pasirinkta grindžiamosios teorijos metodologija, kuri leido tyrimo duomenų pagrindu sukonstruoti kontekstui artimą teoriją, nesiremiant teoriškai jau sukonstruotais konceptais ar kategorijomis. Šioje disertacijos dalyje pristatoma pasirinkta grindžiamosios teorijos sisteminė (Strauss, Corbin, 1990) versija, pateikiami šios strategijos pasirinkimo argumentai. Išsamiai pristatomi tyrimo duomenų rinkimo etapai, įvardijami tyrimo dalyviai, atskleidžiamos jų sociodemografinės charakteristikos. Nuosekliai pristatomos empirinių duomenų analizės procedūros, atskleidžiami esminiai tyrimo etikos užtikrinimo aspektai.

2.1. Grindžiamoji teorija kaip kokybinio tyrimo metodologija

Siekiant socialinės realybės pažinimo, pasirinkta kokybinė tyrimo kryptis, leidusi geriau suprasti tyrimo objektą – mergaičių veiklinimo atsakingumui IST prielaidas, remiantis tyrimo dalyvių patirtimi šiame procese. Socialiniais kokybiniais tyrimais, kitaip nei kiekybiniais, nesiekiama išmatuoti, pagrįsti, įrodyti, patikrinti priežastingumo ryšių, bet siekiama suprasti egzistuojančius reiškinius. Tai indukcinis tyrimas, kuris padeda išskirti tam tikrą objekto savybę ir padaryti apibendrinančias išvadas tos rūšies objektų atžvilgiu, veda nuo praktinio reiškinio analizės prie teorinių samprotavimų (Atkins, Wallace, 2012).

Kokybiniu tyrimu dėl jo metodologinių ypatumų nesiekiama verifikuoti jau suformuluotų teiginių apie socialinę tikrovę, bet siekiama ieškoti duomenų apie tyrimo dalyvių veiksmus, turėjusius įtakos vieno ar kito fenomeno atsiradimui, ir šių duomenų pagrindu kurti hipotetinį objekto ar padarinio modelį.

Kokybiniai tyrimai geriausiai tinka objektų apibūdinimui, yra nesunkiai pritaikomi prie dinamiškos tikrovės. Tyrėjas siekia realizuoti holistinį požiūrį – suprasti naujus socialinius objektus, įvertinti jų vaidmenį tobulinant socialinę tikrovę ir tik po to pereiti prie analitinio aprašymo (Kardelis, 2007). Tyrėjui rūpi žmonių, organizacijų veikla, šios veiklos motyvai, siekiai, jų laukiami veiklos rezultatai. Pasak socialinių tyrimų atstovo Th. Lund (2004), kokybinis tyrimas atliekamas tuomet, kai tyrėjas siekia atskleisti stebimą objektą ir per jį − priežastis.

K. Kardelio (2007) teigimu, kokybiniuose tyrimuose pateikiamų pavyzdžių gausa skaitytojui leidžia pajusti duomenų prasmę ir suteikti sąlygas susidaryti savo nuomonę. Kokybinio tyrimo metodologija leidžia giliau pažvelgti į tiriamąjį objektą, tyrinėti tam tikrai žmonių grupei būdingą situaciją (Tidikis, 2003). Aptariant kokybinio tyrimo privalumus, išskiriami šie *aspektai*: gilumas ir atvirumas; pasaulio matymas ne tyrėjo, bet tiriamųjų akimis; pastangos išvengti išankstinių nuostatų (Cohen ir kt., 2008; Turner, 2010).

Kokybinis tyrimas tinkamas siekiant ištirti gyvenimo istorijas, individų elgesį, organizacijų veiklą, socialinius judėjimus arba interaktyvias tarpusavio sąsajas. Kokybinio tyrimo pasirinkimą dažnai lemia šios priežastys: 1) tyrėjo įsitikinimai, paremti jo patirtimi; 2) tiriamos problemos savitumas. Kai kurios sritys savaime numato būtent kokybinio tyrimo tipą. Pvz., tyrimas, kuriuo siekiama atskleisti subjektyvios patirties prigimtį, susijusią su tokiais fenomenais kaip liga, narkomanija ir kt.; 3) siekis atskleisti ir suprasti mažai žinomus fenomenus; 4) siekis suprasti fenomeno detales, kurias sunku nustatyti kiekybiniais metodais (Страусс, Корбин, 2001, p.18).

A. Suddaby (2006) teigimu, grindžiamosios teorijos metodologija (Strauss, Corbin, 1990) remiamasi, kai norima sužinoti, kaip lauko tyrimo dalyviai interpretuoja savo realybę, kaip jų subjektyvios patirtys gali būti abstrahuotos, kaip teoriniais teiginiais atskleidžiami priežastiniai ryšiai tarp veikėjų.

Grindžiamoji teorija (toliau GT) pagrįsta suvokimu, jog socialinio fenomeno pasaulis yra kompleksiškas ir nėra paprastų jame vykstančių įvykių paaiškinimų (Corbin, Strauss, 2008). Įvykiai yra daugybės tarpusavyje kompleksiškai sąveikaujančių faktorių rezultatas. GT siekiama užfiksuoti kuo daugiau to kompleksiškumo, drauge žinant, jog viso kompleksiškumo užfiksuoti neįmanoma. Tai teorija, kuri induktyviai išvedama iš nagrinėjamo fenomeno. Ji kuriama, vystoma ir verifikuojama nuosekliai renkant ir analizuojant tiriamam fenomenui priklausančius duomenis. Duomenų rinkimui, analizei ir teorijai yra būdinga glaudi tarpusavio sąveika (Страусс, Корбин, 2001, p. 21).

V. Žydžiūnaitės (2016, p.144) teigimu, taikant grindžiamąją teoriją kaip metodologiją, remiamasi tiksliomis, sisteminėmis ir specifinėmis procedūromis: kodavimu,

atmintinių rašymu, nuolatiniu lyginimu ir kt. Šios procedūros padeda sukurti teoriją pagal surinktus kokybinius duomenis. Tyrėjai gali patikrinti, performuluoti ir plėtoti savo idėjas (remiantis tyrimais ir gyvenimiška patirtimi įgyta intuicija) pagal paaiškėjusius kokybinių duomenų rezultatus.

Grindžiamosios teorijos kūrimui svarbios kelios sąlygos: 1) susipažinti su procedūromis ir pasirengti jas taikyti; 2) įvaldyti procedūras ir taikyti jas viso tyrimo metu; 3) reikia atvirumo ir lankstumo, adaptuojant procedūras įvairiems fenomenams ir tyrimo situacijoms (Страусс, Корбин, 2001, p. 23).

Pasak A. Strauss ir J. Corbin (1990), GT leidžia surasti bendrus dėsningumus ir *nuo aprašomojo lygmens pereiti prie duomenų konceptualizavimo*, o ne tik savais žodžiais perpasakoti informantų potyrius. Autorių teigimu, subjektyvūs patyrimai padiktuoja tyrimo kryptį ir eigą, sisteminės analizės technikos ir procedūros suteikia tyrėjui pagrindą išvystyti (sukurti) tam tikros srities teoriją, kuri turi atitikti reikšmingumo, stebėjimo ir teorijos atitikimo, apibendrinimo, atkūrimo, tikslumo, griežtumo ir verifikacijos kriterijus. Procedūros suteikia analizės procesui tikslumo, griežtumo, skatina tyrėjo kūrybiškumą.

Gerai sukonstruota GT turi „išplaukti“ iš duomenų ir atitikti konkrečią realybės sritį, reprezentuoti ją, būti suprantama ir turėti prasmę tiems, kas tiria ir kas ją taiko savo praktikoje. Jei duomenys, kuriais remiasi teorija, yra aiškūs, o interpretacijos konceptualios ir plačios, ji turi būti abstrakti ir turėti pakankamai variacijų, kad būtų galima taikyti daugeliui kontekstų, susijusių su tiriamu fenomenu. Teorija turi užtikrinti su fenomenu susijusių veiksmų kontrolę. Galutinis rezultatas – nauja savarankiška abstrakti analitinė teorija, kurioje konceptualizuojami empiriniai rezultatai ir kuri paaiškina procesą arba reiškinį (Bagdonaitė-Stelmokienė, Žydžiūnaitė, 2016).

Šiam disertaciniam tyrimui pasirinkta **grindžiamosios teorijos metodologija** (toliau GTM). **Pasirinkimo argumentai:** 1) GTM rekomenduojama remtis, kai reikia generuoti teorinį modelį mažai tyrinėtoje srityje. *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST yra netyrinėta problema. GTM gali padėti geriau suprasti paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST fenomeną; 2) GTM taikoma siekiant išryškinti specifines fenomeno detales, naudojant griežtą ir detalią tyrimo duomenų analizės sistemą (atskleidžiant fenomeno priežastis, kontekstą, sąlygas, veiksmų strategijas, pasekmes). GT sukuriama generuojant kategorijas pagal konkrečias procedūras, remiantis subjektyviomis informantų patirtimis ir jų vartojama kalba. Šiame tyrime GT kuriama remiantis *VDC* specialistų patirtimi, veiklinant paaugles mergaites atsakingumui IST; 3) GT nepatikrina hipotezių, bet padeda atrasti ir generuoti naujas hipotezes ar stebimo fenomeno paaiškinimus. Remiantis subjektyviomis *VDC* specialistų patirtimis, sukonstruojama GT, giliau pažvelgianti į paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST fenomeną.

Reikšminga pabrėžti, jog GT versijų yra gana daug. Šiame disertaciniame darbe vadovaujamasi A. Strauss, J. Corbin (1967) *sisteminės grindžiamosios teorijos versi-*

ja. J. Corbin, A. Strauss (2008) siūlo šią versiją naudoti dėl susistemintos tyrimo duomenų analizės pateikties pagal paradigminį priežasties-pasekmės modelį. J. Corbin, A. Strauss (2008) požiūriu, pasaulis yra kompleksinis, atspindintis tiek pokyčius, tiek pastovumo laikotarpius. Tokiame pasaulyje šiandien veiksmas gali būti rutiniškas, o rytoj jau problemiškas. Atsakymai gali kelti naujus klausimus, o klausimai pasiūlyti atsakymus. Autoriai tiki, kad netikėtumai yra neišvengiami, procesai reikšmingi, reiškinio kompleksiškumas skatina tyrinėti ne tik kas problemiška, bet ir rutiniška. Mokslininkams svarbi žmonių reakcijų į įvykius ir problemas įvairovė, nes jų pobūdis lemia sąlygas, apibrėžiančias, ribojančias veiksmus ir sąveikas, o per jas patys žmonės kuria ir keičia pasaulį.

Taigi GTM pasirinkta kaip tinkamiausia, tiriant realiai egzistuojantį socialinį reiškinį − *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimą atsakingumui IST. Remiantis autentiška tyrimo dalyvių patirtimi ir naudojant aukšto lygmens konceptualizavimo įrankius, atliekami tiriamo fenomeno paaiškinimai, atrandamos ir generuojamos naujos hipotezes, sukuriama substantyvioji teorija, kuri gali būti perkeliama ir į kitas socialinės realybės aplinkas (Strauss, Corbin, 1990; Rupšienė, Pranckūnienė, 2010; Amsteus, 2014; kt.). Sukonstruota GT gali padėti kelti klausimus ne tik apie pokyčius VDC veikloje, bet ir apie edukacinių procesų, kurie yra kaitos pagrindas, supratimą.

2.2. Tyrimo duomenų rinkimas

Pasak J. W. Creswell (2009), kokybinis tyrimas yra suvokimo procesas, grindžiamas individualiomis žmonių socialinių problemų tyrimo tradicijomis. Tyrėjas sukonstruoja kompleksinį, holistinį paveikslą, analizuoja žodžius, išsamiai perduoda informantų požiūrius bei atlieka tyrimą natūralioje aplinkoje. Toks tyrimas prasmingas, kai tyrėjas tikisi suprasti reiškinį, kad galėtų vystyti geriausią praktiką (Creswell, 2012).

Pagal GTM, duomenys dažniausiai gaunami iš šių šaltinių: 1) interviu ir stebėjimo; 2) analitinių ar interpretacinių procedūrų (kodavimas, atmintinių rašymas, sąvokų sąveikos diagramos); 3) raštiškų ir žodinių ataskaitų (Strauss, Corbin, 2008). Vis dėlto pagrindiniu įrankiu laikomas nestruktūruotas arba pusiau struktūruotas interviu. Duomenų rinkimo priemonių kaita išplečia tyrėjo galimybes, tačiau informacijos gausa sunkina jos valdymą, todėl kyla nemažai metodologinių sunkumų (Bagdonaitė-Stelmokienė, Žydžiūnaitė, 2016).

Grindžiamosios teorijos sisteminės versijos atstovai (Strauss, Corbin, 1990) pabrėžia numatytų tyrimo procedūrų svarbą. Įprastai tyrėjas pirmiausia atlieka 20 – 30 interviu, renka duomenis tol, kol kategorijos ima kartotis. Duomenys išryškina tyrimo dalyvių išsakytas prasmes, „padaro“ jas matomas tyrėjui ir skaitytojui.

Vienas iš svarbiausių tyrimo procesų elementų, išskiriantis GT iš kitų metodologijų ir pripažįstamas visų GT atmainų, yra *teorinė atranka*. Ji reiškia, kad iš anksto nežino-

ma, kiek ir kokių duomenų prireiks atliekant tyrimą. Gavus pirmuosius duomenis, jie iš karto analizuojami, o pagal išryškėjusį poreikį renkami kiti duomenys, jie taip pat analizuojami ir vėl renkami nauji. Tad ir interviu klausimai kinta tyrimo metu, atsižvelgiant į kuriamą ir plėtojamą teoriją (Glaser, 2004). Teorinė atranka yra duomenų rinkimas, valdomas iš teorijos kylančių koncepcijų ir pagrįstas lyginimo idėja. Jos tikslas – ieškoti žmonių, vietų ar įvykių, kurie padėtų įžvelgti koncepcijų atmainas ir kategorijų dimensijų bei savybių gausą ir įvairovę (Petružytė, 2008). Svarbu pastebėti, kad kiekvienas naujas atvejis turi suteikti papildomos ir naujos informacijos, reikalingos kuriant koncepcines kategorijas. Tad tyrėjas suformuoja pradinę imtį, o vėliau, remdamasis duomenų analizės rezultatais, ją išplečia ir taip plėtoja teoriją (Bagdonaitė-Stelmokienė, Žydžiūnaitė, 2016). Procesas tęsiamas kol pasiekiamas teorinis prisotinimas (angl. *theoretical saturation*), kai duomenys nebeteikia naujos informacijos (Žydžiūnaitė, 2016).

Tyrimo dalyvių skaičius priklauso nuo tyrėjo įsipareigojimo atvejų analizei (giliau-mažiau-daugiau), bet pagrindinis faktorius yra duomenų prisotinimas (Žydžiūnaitė, kt., 2006). Tyrimo dalyvių atrankoje privaloma atsižvelgti ir į tiriamųjų gebėjimą reflektuoti savo patirtį. Čia yra keletas pragmatinių sunkumų, su kuriais tyrėjas gali susidurti. Pirma, patartina sudaryti kuo labiau homogenišką imtį. Tyrėjai įprastai bando sukurti homogenišką imtį, tai yra pasirinkti tuos žmones, kuriems mokslininkų tiriamas klausimas bus reikšmingas. Sprendimo priėmimas kartais yra praktinė problema (Kokiems žmonėms ši situacija yra aktuali? Kaip bus galima susisiekti su jais?). Ir kitas aspektas – interpretacinė problema (Ar šie žmonės skiriasi vienas nuo kito, kiek šie skirtumai leidžiami šiame tyrime?) (Silverman, 2011). Taip pat svarbu žinoti, ar yra galimybė turėti informaciją apie tiriamąjį, nes ji ne visada yra viešai prieinama.

Grindžiamojoje teorijoje tiriamųjų atranka – tikslinė, kai nesiekiama suformuoti reprezentatyvios imties vien dėl reprezentatyvumo. Pirmiausia suformuojama pradinė imtis, o vėliau, pagal duomenų analizės rezultatus, ji kryptingai padidinama (Strauss ir Corbin, 1990).

Tyrimo klausimas. Atliekant kokybinius tyrimus, itin svarbus pasirengimo etapas, tyrimo klausimų pusiau struktūruotam interviu parinkimas. J. Laforest (2009) tyrimo pradžioje siūlo parinkti bendresnio pobūdžio klausimus, kurie turi būti gerai apsvarstyti tiriamo reiškinio atžvilgiu. Tyrėjas turi būti gerai susipažinęs su nagrinėjama problema ir gebėti išskirti tikslinių klausimų grupes. J. Corbin, A. Strauss (2008) taip pat akcentuoja esminio klausimo pasirinkimo svarbą, nes tyrimo tikslas – sukurti teoriją. Todėl pirminis klausimas turėtų būti formuluojamas plačiai, vėliau siaurinamas ir tyrimo procese dar labiau fokusuojamas į nagrinėjamą fenomeną. Klausimai dažniausiai orientuoti į veiksmą ir procesą. Tyrimo klausimu nubrėžiama, kokie veiksmai, įvykių vieta, dokumentai, veikėjai (interviu dalyviai) bus tiriami. Po pirmojo interviu analizės prasideda esminio klausimo konkretinimas. Svarbu, kad tyrėjas savo klausimais neformuotų išankstinės tiriamųjų nuomonės (Страусс, Корбин, 2001). L. Coxen ir kt. (2008) rekomenduoja vengti uždaro tipo klausimų, kurie užkerta kelią

gilesniam informantų atsivėrimui, pasidalijimui patirtimi, bet formuluoti klausimus *„kaip“, „kada“, „kur“, „kas“, „kodėl“, „ką“*.

Tiriamųjų atranka ir interviu buvo atliekami taip, kad kiekvienas naujas atvejis suteiktų papildomos naujos informacijos, nes tai leidžia išskirti esmines grindžiamosios teorijos kategorijas.

Interviu dalyviai − *VDC* specialistai: 1) turintys darbo patirties su paaugliais ne mažiau kaip vienerius metus; 2) praktikoje turėję darbo patirties su paauglėmis, kurioms buvo kilusios grėsmės IST.

Tyrime dalyvavo 20 specialistų iš Vilniaus, Kauno, Klaipėdos, Mažeikių, Telšių, Šiaulių, Skuodo miestų ir rajonų *VDC.* Tokia imtis pasirinkta siekiant plačiau atskleisti paauglių mergaičių rizikingo elgesio internete vertinimą, specialistų matomas grėsmių įveikos galimybes. Pabrėžiama, jog kokybiniuose tyrimuose svarbiausia ne imties dydis, bet tyrėjo gebėjimai ir pasirinktų tiriamųjų informatyvumas (Patton, cit: Bitinas, Rupšienė, Žydžiūnaitė, 2008). Taigi dėmesys buvo telkiamas į tuos tyrimo dalyvius, kurie galėjo suteikti reikiamos informacijos tiriamuoju klausimu. Sudarant imtį atsižvelgta, kad būtų apimta kuo didesnė teritorija, t.y. *VDC* skirtinguose Lietuvos miestuose. Imtį sudarė objektai, kurie yra pakankamai informatyvūs tyrimo atžvilgiu, t.y. atsižvelgta į tyrimo poreikį, tiriamųjų santykį su tiriama problema.

Gavus informantų sutikimus, interviu buvo įrašinėjami ir vėliau transkribuoti. Interviu trukmė varijavo nuo 27 min. iki 1 val. 12 min. (vidutinė interviu trukmė – 54 min.). Galutinei duomenų analizei buvo atrinkti 16 dalyvių interviu, nes kai kurių duomenys kartojosi, kai kurių patirtis neatskleidė tyrimo reiškinio esmės.

Siekiant išsaugoti tyrimo dalyvių anonimiškumą, kiekvienam dalyviui buvo suteiktas kodas (pagal interviu atlikimo eiliškumą). Tyrimo dalyvių sociodemografinės charakteristikos pateikiamos 1 lentelėje.

Šiam disertaciniam tyrimui duomenys buvo rinki 2015 m. lapkričio − 2016 m. sausio mėnesiais. Paaiškinus *VDC* vadovams ir specialistams tyrimo tikslus ir gavus leidimą bei sutikimą vykdyti tyrimą, jis buvo vykdomas įvairiuose Lietuvos miestuose. Gavus *VDC* specialistų sutikimą dalyvauti tyrime, jų išsisakymai buvo fiksuojami diktofonu. Po tyrimo, užfiksavus duomenis, tyrimo ataskaita buvo siunčiama *VDC* specialistams, siekiant išvengti interpretacijos netikslumų. Daugelis interviu buvo atlikti specialistų darbo vietoje, iš anksto susitarus su *VDC* vadovu, esant galimybei − atskiroje patalpoje. Keleto interviu metu neišvengta trukdžių, t.y. vienu atveju, trūkstant patalpų, interviu atliktas šalia esant įstaigos vadovui, kitu atveju dalyvavo specialisto kolega. Vis dėlto darbo aplinka buvo komfortiškiausia tiek tyrėjai, tiek tyrimo dalyviui. Interviu pokalbių vykdymas atskirose patalpose leido padidinti konfidencialumo ir sumažinti trikdžių galimybes.

Pradėjus interviu duomenų analizę, išryškėjo kai kurių *VDC* specialistų minties raiškos, aiškumo problema, todėl buvo atliekami papildomi neformalūs pokalbiai, vyko susirašinėjimas el. paštu, pokalbiai telefonu.

1 lentelė. Tyrimo dalyvių sociodemografinės charakteristikos

Nr.	Informantai	Lytis	Pareigos	Darbo patirtis	Interviu trukmė
1.	Informantas 1	Moteris	socialinė darbuotoja	6 m.	(0:47:32)
2.	Informantas 2	Moteris	socialinė darbuotoja	6 m.	(1:10:15)
3.	Informantas 3	Moteris	socialinė darbuotoja	4 m.	(0:27:02)
4.	Informantas 4	Moteris	socialinė pedagogė	1 m.	(0:53:24)
5.	Informantas 5	Moteris	socialinė pedagogė	5 m.	(1:12:52)
6.	Informantas 6	Moteris	socialinė darbuotoja įstaigos vadovė	8 m.	(0:28:42)
7.	Informantas 7	Vyras	socialinis darbuotojas, įstaigos vadovas	25 m.	(0:58:56)
8.	Informantas 8	Moteris	socialinė pedagogė	9 m	(0:59.37)
9.	Informantas 9	Moteris	pedagogė	12 m.	(1:09:25)
10.	Informantas 10	Moteris	užimtumo organizatorė	4 m.	(0:46:03)
11.	Informantas 11	Moteris	socialinė darbuotoja	32 m.	(1:04:48)
12.	Informantas 12	Moteris	socialinė pedagogė	3 m.	(0:27:34)
13.	Informantas 13	Moteris	socialinė darbuotoja, įstaigos vadovė	15 m.	(0:41:55)
14.	Informantas 14	Moteris	socialinė pedagogė	8 m.	(1:00:14)
15.	Informantas 15	Moteris	socialinė pedagogė	2 m.	(0:36:05)
16.	Informantas 16	Moteris	socialinė darbuotoja	7 m.	(0:52:37)

Duomenys apie specialistų patirtį, veiklinant paaugles mergaites atsakingumui IST, šiame tyrime buvo renkami **pusiau struktūrinio interviu būdu**. Toks interviu pripažintas tinkamu duomenų rinkimo metodu, kai tyrėjui yra svarbu suprasti prasmių gilumą, o tyrimas visų pirma yra nukreiptas į įžvalgas bei supratimą (Marvasti, 2004). Šį metodą taip pat patartina rinktis, kai klausimas negali būti išnagrinėtas vadovaujantis kitomis perspektyvomis, dalyvių arba tiriamos populiacijos elgesiui paaiškinti nepakanka teorijų (Luobikienė 2010). Autoriai (Schilder ir kt., 2016; Vanderhoven ir kt., 2014), nagrinėjantys paauglių rizikingo elgesio internete prevencijos klausimus, konstatuoja tyrimų šia tema trūkumą, pabrėžia jų svarbą sprendžiant saugumo IST problemą.

Pusiau struktūruotas interviu pasižymi šiais *privalumais*: iš anksto numatomi būtini ir galimi klausimai; pusiau struktūruoto interviu procedūra ir klausimai standartizuojami tik iš dalies; griežtai neformalizuojamas pašnekesys ir tarp klausiančiojo bei informanto būna laisvesnė atmosfera (Turner, 2010). Pažymima, kad nors interviu yra pusiau struktūruotas, nes jo metu naudojamos parengtos tyrimo gairės – platesni klausimai, kuriuos lemia tyrimo tikslai, vis dėlto informantai gali laisvai formuluoti apibrėžimus, sąvokas ir reikšmes, pateikti savitą požiūrį nagrinėjama tema.

Taigi pusiau struktūruoto interviu pasirinkimą šiame tyrime lėmė šio metodo lankstumas, galimybė rinkti duomenis iš nedidelės informantų grupės, naudoti platesnius

tyrimo klausimus ir atskleisti problemą. Tyrimo pradžioje buvo orientuojamasi į *VDC* lankančių paauglių mergaičių dalyvavimo IST ypatumus bei edukacijos galimybes, siekiant jų saugumo. Konstruojant teoriją nagrinėjama, ką daro *VDC* specialistai IST tema, kokie jų veiksmai gali turėti įtakos saugiam mergaičių dalyvavimui IST. Tik vėlesniame tyrimo etape pradėjo ryškėti mergaičių atsakingumo IST problemiškumas, o tai paskatino klausimų šia tema detalizavimą ir plėtojimą.

Šiam interviu, remiantis mokslininkų rekomendacijomis, iš anksto parengti orientaciniai klausimai/gairės, tačiau tyrimo dalyviams suteikta galimybė savarankiškai formuluoti nagrinėjamo reiškinio aiškinimus, sąvokas, reikšmes, nuomonę. Ruošiantis tyrimui buvo iš anksto numatytos temos, problemos, kurias tyrimo metu norėta su informantais aptarti. Išskirti tokie klausimų blokai: 1) paauglių mergaičių dalyvavimo IST raiška; 2) specialistų veiksmai, pastebėjus mergaičių susidūrimus su grėsmėmis IST; 3) veiksniai, palaikantys ar trikdantys mergaičių saugumą IST. Tokių klausimų išskyrimą lėmė keletas priežasčių: visų pirma stokojama gilesnių tyrėjų įžvalgų apie mergaičių dalyvavimo IST raišką, todėl pirmasis klausimų blokas buvo orientuotas į paauglių mergaičių dalyvavimo IST patirčių atskleidimą; antruoju klausimų bloku siekta giliau pažvelgti į *VDC,* kaip edukacinę aplinką, todėl gilintasi į specialistų patirtis, išgyvenimus, veiklą siekiant saugaus, atsakingo mergaičių dalyvavimo IST; trečiasis klausimų blokas skirtas identifikuoti veiksnius, skatinančius ar trikdančius *VDC* lankančių paauglių saugų ir atsakingą dalyvavimą IST.

Svarbu paminėti, jog prie minėtų klausimų „neprisirišta“, tyrimo metu klausimai buvo keičiami vietomis, iškilus papildomiems klausimams, jie buvo užduodami tyrimo dalyviams.

2.3. Tyrimo duomenų analizė

Pasak J. Corbin, A. Strauss (2008), taikant GTM, būtina griežtai laikytis procedūrų ir taisyklių. Specifinės procedūros būdingos tiek duomenų rinkimui, tiek analizei. Duomenų analizavimas vykdomas trimis pagrindiniais etapais: atviras kodavimas, ašinis kodavimas ir atrankinis kodavimas.

Kodavimas – tai operacijos, kurias atliekant duomenys skirstomi, konceptualizuojami ir vėl iš naujo sujungiami (Страусс, Корбин, 2001). Tai centrinis procesas, kurio dėka kuriama teorija. Analitinės GT procedūros išvystomos tam tikslui, kad būtų: 1) greičiau sukurta teorija nei ji tiesiog patikrinta; 2) tyrimo procesui suteiktas griežtumas, kuris būtinas mokslinei teorijai sukurti; 3) padėta analitikui įveikti tuos nusistatymus, su kuriais jis ėmėsi tyrimo, ir atsisakyta prielaidų, kurios gali atsirasti tyrimo procese; 4) užtikrintas pagrindimas, pasiektas tankumas, išvystytas jautrumas ir integracija, būtini vertingai teorijai (Страусс, Корбин, 2001). Sienos tarp kodavimo tipų yra dirbtinos. Vienoje kodavimo sesijoje galima greitai judėti nuo vienos

kodavimo formos prie kitos, ypač tarp atviro ir ašinio kodavimo. Duomenų analizės rinkimas iš esmės yra interpretacija. Duomenų analizės procedūros nesudaro algoritmų, garantuojančių rezultatus, jas geriau taikyti lanksčiai, atsižvelgiant į aplinkybes, jų seka gali keistis (Страусс, Корбин, 2001, p.50).

Atviras kodavimas. Atviro kodavimo procesas vyksta keliais etapais: *teksto transkripcija, parafrazavimas, konceptualizavimas ir kategorizavimas.* Kodavimas yra daugiau nei tik parafrazavimas, nes jau šiame etape tyrėjas pradeda sąveiką su tyrimo duomenimis (Corbin, Strauss, 2008). Atvirojo kodavimo metu taikomos dvi pagrindinės procedūros, kurios padeda sąvokoms suteikti tikslumo ir konkretumo – tai lyginimas ir klausimo kėlimas.

Pirmas analizės žingsnis – *duomenų konceptualizavimas* – suskirstymas į stebėjimo vienetus, sakinius, paragrafus, priskyrimas kiekvienam atvejui, idėjai ar įvykiui ir pavadinimas. Sąvokų grupavimas vadinamas kategorizavimu (ryšiai yra kol kas tik prielaida) (Corbin, Strauss, 2008). Atspindintis kategoriją fenomenas gauna konceptualų (sąvokinį) pavadinimą, tačiau jis yra abstraktesnis nei tas, kuris suteikiamas sugrupuotoms sąvokoms. Kategorijos turi konceptualią reikšmę, nes jos gali sujungti ir įvardyti sąvokų grupes arba subkategorijas (Corbin, Strauss, 2008). Koduojant duomenis, pavadinimai buvo suteikiami ne tik vadovaujantis kategorijoms būdingų savybių logika, bet ir remiantis informantų subjektyviomis patirtimis. Kategorijų savybes svarbu atpažinti, nes jos formuoja kategorijų ir subkategorijų ryšių atsiradimo, analitinių procedūrų supratimo pagrindą (Страусс, Корбин, 2001, p. 60). Pagal GTM interviu analizė pradedama sekant eilutę po eilutės, frazę po frazės ar net atskirus žodžius. Tai techniškai gan nuobodus ir daug kantrybės reikalaujantis darbas, bet kategorijų sukūrimas eilučių analizės pagrindu ankstyvoje stadijoje svarbus, nes tai sudaro pagrindą teorinei imčiai, parodo, kur toliau eiti, kad būtų rasti fenomeno, kuriam priklauso kategorija, pavyzdžiai (Corbin, Strauss, 2008).

Kodavimo užrašai – „atmintinės“. Pirminiai sąvokų pavadinimai užrašomi tiesiai ant interviu arba užrašų. Vėliau sąvokos perkeliamos iš puslapių kaip koduoti užrašai. Tai vienas iš analitinių „atmintinių“ tipų. A. Strauss, J. Corbin, „atmintines“ (memas) apibrėžia kaip įvairių tipų ir formų užrašus, vaizduojančius santykius tarp kategorijų, kuriuos sudaro analizės rezultatai bei nuorodos tyrėjui (Corbin, Strauss, 2008). Jos yra konceptualios, vizualinės ar rašytinės (dažnai naudojamos kaip diagramos, schemos ir pan.). A. Strauss, J. Corbin (1990) išskiria tris jų tipus: kodų memos, teorinės memos ir darbinės memos.

Ašinis kodavimas. Tai naujų ryšių tarp kategorijų nustatymo etapas. Šis kodavimas reiškia duomenų sujungimą į kategorijas, kurios buvo suformuotos atviro kodavimo etape. Norint išanalizuoti išryškėjusias kategorijas (kurios ašiniame kodavime sinonimiškai vadinamos fenomenais) kontekstualiai, kodavimas atliekamas pritaikant paradigminį modelį (Corbin, Strauss, 2008). Taikant šį modelį, apie duomenis pradedama sistemiškai mąstyti ir juos jungti. Ašiniu kodavimu siekiama atskleisti fenome-

no priežastis, kontekstą, sąlygas, veiksmų strategijas bei pasekmes (Corbin, Strauss, 2008). Ašinis kodavimas sujungia duomenis iš naujo, padeda nustatyti ryšius tarp kategorijų ir jų subkategorijų. Čia vyksta kategorijų vystymas, bet aukštesniu lygmeniu nei atvirojo kodavimo etape. Konkretizuojančios charakteristikos suteikia kategorijai (fenomenui) tikslumo, todėl jos gali būti žymimos kaip subkategorijos.

Atviro kodavimo metu identifikuojama daug įvairių kategorijų. Kai kurios jų priskiriamos tam tikriems fenomenams. Kitos kategorijos priskiriamos sąlygoms, kurios susiejusios su fenomenais. Trečios kategorijos žymi veiksmų/sąveikų strategijas, būtinas valdyti fenomeną, reaguoti į jį. Pagaliau kai kurios kategorijos priskiriamos prie veiksmų/sąveikų pasekmių, parodo ryšį su tam tikru fenomenu (Strauss, Corbin, 1990).

Realios konceptualios etiketės, kurios priskiriamos kategorijoms, nebūtinai nurodo, ar kategorija žymi sąlygas, strategiją ar pasekmę. Tyrėjo uždavinys – identifikuoti jas kuriant fenomeno paradigminį „priežasties-pasekmės“ modelį (Corbin, Strauss, 2008). Kiekviena kategorija, ar ją žymintis fenomenas, ar viena iš apibrėžtų subkategorijų, turi būdingų jai savybių. Ašiniame kodavime subkategorijos susijusios su savo kategorijomis paradigminiame modelyje (žr. 2 lentelė).

2 lentelė. Paradigminis „Priežasties – pasekmės“ modelis (Strass, Corbin, 1990)

Priežastinės sąlygos →Fenomenas → Kontekstas → Įsiterpiančios sąlygos → Veiksmų/sąveikų strategijos → Pasekmės

Fenomenas: centrinė idėja, įvykis, atvejis, atsitikimas, dėl kurio imamasi veiksmų, sąveikų. Identifikuojant fenomeną, keliami klausimai: „Prie ko priskiriami šie duomenys ?“, „Kaip tarpusavyje susiję visi veiksmai ?“ ir pan. (Strauss, Corbin, 1990).

Priežastinės sąlygos: įvykiai, atvejai, kurie skatina fenomeno atsiradimą ir vystymą. Šios sąlygos duomenyse žymimos taip: „kada“, „tuo metu, kai“, „kadangi“, „todėl, kad“, „dėl šios priežasties“ ir pan. Taigi duomenyse ieškoma įvykių, kurie buvo prieš fenomeną (Strauss, Corbin, 1990).

Kontekstas: fenomeno savybės, jų rinkinys. Tai sąlygos, kurioms esant vyksta veiksmai ir sąveikos, svarbūs fenomeno valdymui, jo realizavimui, reagavimui į jį (Strauss, Corbin, 1990).

Įsiterpiančios sąlygos: platesnis struktūrinis kontekstas, kuris daro įtaką veiksmams ir sąveikoms. Šios sąlygos apima laiką, kultūrą, technologinį statusą, individo biografiją ir t.t. Šios sąlygos gali būti palaikančios ir apribojančios tam tikrus veiksmus. Ne visos sąlygos aplikuojamos kiekvienam veiksmui. Pačiam tyrėjui reikia

identifikuoti, kurias įpinti į analizę, kad būtų parodyta, kaip jos palaiko arba apriboja veiksmus (Strauss, Corbin, 1990).

Veiksmų/sąveikų strategijos: ypač svarbios, nes GT ir yra į veiksmą/sąveiką orientuotas teorijos kūrimo būdas. Jos padeda valdyti tam tikrame kontekste ir tam tikromis sąlygomis egzistuojantį fenomeną, jį realizuoti, į jį reaguoti. Veiksmai/sąveikos turi tam tikras savybes: 1) procesualumo, nes vystosi pagal savo prigimtį, laiko kaitos atžvilgiu; 2) tikslingumo, kryptingumo, nes atliekami dėl kokios nors priežasties. Fenomeno valdymas vyksta taikant *strategijas* ir taktikas. Veiksmai/sąveikos ne visada yra tiksliniai, jie gali būti ir refleksyvūs (kai kuriais atvejais), gali būti atliekami dėl tikslų, nesusijusių su tiriamuoju fenomenu (Strauss, Corbin, 1990).

Pasekmės: arba sąveikų rezultatai, kurie susiję su žmonėmis, vieta ar dalyku. Pasekmėmis gali būti laikomi atvejai ar įvykiai, jos gali įgyti atsakomųjų veiksmų/sąveikų formą. Pasekmės gali būti faktinės ir potencialios, dabartyje arba ateityje (Strauss, Corbin, 1990).

Tikslinga pažymėti, kad, pasak J. Corbin, A. Stauss (2008), kas yra vienų veiksmų/sąveikų pasekmės, tas gali tapti kito fenomeno priežastinėmis sąlygomis ar konteksto dalimi.

Klausimai, kurie keliami ašiniame kodavime, išryškina sąveikos tipą, orientuoja į konceptualias sąvokas ir į tai, kaip viena kategorija gali būti susijusi su kita (Страусс, Корбин, 2001). Kai lyginamas kiekvienas įvykis, siekiama sužinoti apie kiekvieną savybę, todėl reikia tikslių apibrėžimų, kurie padėtų nužymėti kiekvieno įvykio vietą duomenyse. Tai suteikia teorijai konceptualaus tankumo ir padeda rasti kiek įmanoma daugiau variacijų. Bet tyrėjui reikia būti atsargiam, jis atsakingas už balansą tarp pakankamo ir per didelio duomenų tankumo (Corbin, Strauss, 2008). Ašiniame kodavime kategorijų sujungimo procesas vyksta realiai. Darbas su duomenimis parodo, kad tam tikrų sąlygų savybių, strategijų ir rezultatų, susijusių su fenomenu, klasteriai tarpusavyje sąveikauja (Страусс, Корбин, 2001). Šiame kodavimo etape tyrėjas nuolat juda tarp induktyvaus ir deduktyvaus mąstymo, numano ryšių formuluotes arba galimas savybes, po to bando verifikuoti tai, kas išvesta deduktyviai, lygina vieną atvejį su kitu. Egzistuoja pastovi sąveika tarp prielaidos ir patikrinimo. Šis judėjimas tarp deduktyvaus ir induktyvaus mąstymo ir yra tai, kas daro teoriją grindžiamąja (Corbin, Strauss, 2008). Sąvokos, kurias tyrėjas gauna deduktyvaus mąstymo būdu, reikia nuolat verifikuoti faktiniais duomenimis. Iš pradžių jie laikomi išankstiniais, o jeigu jie nepatvirtinami, yra atmetami. Galutiniame variante teorija apribojama tomis kategorijomis, jų savybėmis ir sąveikų formuluotėmis, kurios atsispindi pirminiuose duomenyse – atmetama ne tai, kas tyrėjui atrodo netikroviška, bet tai, kas buvo netipiška.

Atrankinis kodavimas. Ašinio kodavimo metu sukuriamas pagrindas atrankiniam kodavimui. Šiame duomenų analizės etape identifikuojama esminė kategorija ir pagal ją aprašoma teorija apie tiriamą socialinį reiškinį. Ji yra centrinis analizės vienetas, t.y. centrinis fenomenas, iš kurio ašiniame kodavime išryškėjusios kategorijos yra peržiūrimos ir integruojamos atrankiniame kodavime. Kategorijų integracija ir

centrinės kategorijos pasakojimo linija vadovaujasi paradigminio modelio logika, tik daugiau abstraktesniu lygmeniu. Tyrėjas nustato pagrindinio pasakojimo liniją ir aprašo ją, įtraukdamas suformuluotas kategorijas. Duomenų rinkimo ir analizės proceso rezultatas yra praktinio lygmens teorija, kurią tyrėjas sukuria ir kuri skirta specifinei problemai ar žmonių grupei, procesui ar veiklai pagrįsti (Corbin, Strauss, 2008) (žr. 3 lentelė).

3 lentelė. Pagrindinės atrankinio etapo sąvokos

Pagrindinės sąvokos	
Istorija	aprašomasis pasakojimas (naratyvas) apie centrinį fenomeną
Istorijos linija	istorijos (aprašomosios) apie centrinę kategoriją konceptualizavimas
Atrankinis kodavimas	centrinės kategorijos atrankos procesas, kurio metu vyksta centrinės ir kitų kategorijų sujungimas, ryšių validumo patikrinimas ir pripildymas kategorijomis, reikalaujančiomis tolesnio vystymo
Centrinė kategorija	centrinis fenomenas, aplink kurį jungiasi visos kitos kategorijos

J. Corbin, A. Strauss (2008) išskiria pagrindines gaires tyrimo rezultatų formulavimui:

1. istorijos linijos išryškinimas;
2. centrinės ir antraeilių kategorijų sujungimas taikant paradigmas;
3. kategorijų sujungimas matavimų lygmeniu;
4. šių ryšių validumo patikrinimas remiantis duomenimis;
5. kategorijų, kurios galbūt reikalauja tolesnio tobulinimo/išvystymo, prisotinimas.

Istorijos linija reiškia aprašomosios istorijos apie centrinį tyrimo fenomeną konceptualizavimą (analizės procese ji taps centrine kategorija). Kaip ir atvirame bei ašiniame kodavime, centriniam fenomenui suteikiamas pavadinimas. Išanalizavus visas kategorijas, išskiriama pagrindinė. *Centrinė kategorija* išvystoma jos *savybių* atžvilgiu. Po to, kai centrinės kategorijos savybės identifikuotos, kitas žingsnis – susieti (sujungti) su ja kitas kategorijas, drauge paverčiant jas *antraeilėmis kategorijomis* (Glaser, 1978, p. 100). Centrinis fenomenas yra integracijos proceso šerdyje, jis būtinas, kad sujungtų visus teorijos komponentus. Kategorijų sujungimas atliekamas pagal paradigminį „priežasties-pasekmės“ modelį. Tyrėjas dėlioja ir perdėlioja kategorijas paradigmos atžvilgiu tol, kol pamato, kad jos atitinka istoriją ir užtikrina jos analitinę versiją (Corbin, Strauss, 2008). Istorijos išdėstymas ir jos nuoseklumas yra teorijos sukūrimo raktas.

Teorijos validumo patikrinimas remiantis duomenimis užbaigia jos pagrindimą. Tai daroma arba išdėstant teoriją „atmintinėse“, arba diagramoje. Su įvairiais teorijos aspektais, išdėstytais kuria nors forma (diagrama, naratyvas), tyrėjas kuria sąveikų formuluotes ir duomenimis tikrina jų validumą remdamasis duomenimis. Tai turi būti formuluotės, apibrėžiančios sąveikas tarp visų anksčiau minėtų kategorijų

taip, kad jos kistų atitinkamai su kontekstu. Sąveikos gali būti sugretinamos su duomenimis formuluočių verifikavimo ir skirtumų tarp kontekstų lygmeniu.

GT sisteminės versijos atstovai (Strauss, Corbin, 1990) teigia, kad duomenų analizę gali pastiprinti teorinis jautrumas (*angl. theoretical sensitivity*). Technikos, stiprinančios teorinį jautrumą. Dažnai tyrėjai nemato to, ką turi, nes analitinio darbo imasi su išankstinėmis prielaidomis, patirtimi, įsigilinęs į literatūrą (Corbin Strauss, 2008). Žinios ir patirtis savaime nėra blogis, jos didina teorinį jautrumą, tačiau tyrėjas turi abejoti savo prielaidomis, jei nori apčiuopti fenomenus ir atrasti naujas teorines formuluotes.

J. Corbin, A. Strauss (2008) įžvelgia teorinio jautrumo stiprinimo galimybes: pvz., literatūros (tyrimų, dokumentų ir kt.) skaitymas gali padėti suprasti, ko ieškoti savo duomenyse, kaip kelti klausimus tiriamiesiems; filosofinių ir kitų teorijų žinojimas gali padėti duomenų interpretavimui; antriniai duomenų šaltiniai, pvz., citatos iš kitų tyrimų, įvykių, veiksmų, aplinkos aprašymai gali palengvinti duomenų analizę (iš pradžių peržiūrėti visą dokumentą, po to grįžti prie žodžio, frazės ar išsireiškimo, kuris nustebino, yra reikšmingas, įdomus), padėti apčiuopti fenomenus, svarbius teorijos kūrimui. Literatūros skaitymas gali pasitarnauti papildomam duomenų validumui pagrįsti, kai, pavyzdžiui, baigiant vystyti teoriją, tyrimo rezultatai lyginami su kitais tyrimais. Svarbu naudoti įvairias priemones kaip natūralaus žmogiško mąstymo proceso palengvinimą (Petružytė, 2008).

GT sisteminės versijos kūrėjų (Strauss, Corbin, 1990) teigimu, literatūros naudojimas galimas tiek tyrimo pradžioje, tiek jo eigoje, tiek baigus jį, tačiau kategorijos ir jų sąveikos turi būti patikrintos pirminiais tyrimo duomenimis. Autoriai turi būti budrūs, kad ankstesnės teorijos nepadarytų įtakos jų analizei. Kai teorija vystoma palaipsniui, galima įjungti į jos sudėtį ankstesnių teorijų elementus, kurie pasirodys tinkami duomenims, surinktiems tyrimo metu. Išankstinės teorijos stabdys ir apsunkins naujų teorinių formuluočių išvystymą. Tačiau teorijos kūrėjai pripažįsta, kad tyrėjai į tyrimo situaciją ateina jau turėdami savitą išankstinį visuomenės nulemtą požiūrį, profesinę patirtį (Corbin, Strauss, 2008).

Šio tyrimo atveju profesionali tyrėjos patirtis (dirbant su *VDC* lankančiais vaikais) sudarė pagrindą greičiau įnikti į situaciją, suprasti problemos esmę. Tiriamo fenomeno supratimas augo, kai tyrėja sąveikavo su savo tyrimo duomenimis. Tai didino jautrumą sąvokoms, situacijų paaiškinimui, duomenų atrankai ir analizei, stiprino intuiciją ir besivystančios teorijos dimensijų suvokimą.

Atliekant tyrimo duomenų analizę, tyrėja vadovavosi anksčiau aprašytomis procedūromis, pagal metodologinius reikalavimus (Corbin, Srauss, 2008) vykdė atvirą kodavimą, rašė atmintinę, kurioje pažymėtos visos idėjos, iškilusios dirbant su duomenimis ir atskleidžiančios kategorijų ryšius bei centrinę kategoriją. Siekiant atskleisti atvirojo kodavimo žingsnius, disertacijoje pateikiama interviu transkripcijų, parafrazavimo, konceptualizavimo ir kategorizavimo pavyzdžių (žr. 4, 5, 6, 7 lentelės).

Transkribuojant interviu su informantu turinį, labai tiksliai užrašomas visas tekstas („žodis į žodį“), kiekviena eilutė numeruojama. Informanto kalba nekeičiama ir netaisoma, siekiant išlaikyti „gyvąją“ patirtį.

4 lentelė. Interviu teksto transkripcijos pavyzdys

11skaudi pamoka, ir mes dabar visą laiką, jei tik vaikai bando ribas, bando: „na, kodėl mes
12 negalim?“, sakom: „mes negalim apsaugoti“. Na, atrodo, mes stebėjome, kaip bendrauja, kaip
13 viskas, „mes nežinome, ką jūs savaitgalį veiksite, ar jūs nesugalvosite susitikti su kažkuo“, nes
14 tėvams jie nepasisako. Vat tas ir yra dabar didžiausias mums baisumas, nežinau, kada čia
15 prieis ..., kad jie po mūsų vaikų dienos centro, jie pas mus matom, neprisijungs niekas..., bet jie
16 išvažiuoja iš mūsų, kažkur išeina, užeina į tas viešąsias bibliotekas, o viešojoje bibliotekoje
17 turi kažkiek laiko, pusvalandį, bet **ten niekas nekontroliuoja, prie ko vaikas jungiasi**...

Kitame etape interviu transkripcija skaidoma eilutė po eilutės, sakinys po sakinio į mažas temas, kurioms suteikiami pavadinimai – parafrazės. Parafrazė suprantama kaip mintis arba idėja, sakinio dalis; pasakymas to paties, tik kiek aiškiau, suprantamiau (Booth, Colombs ir kt., 2016, p. 207), ir kaip didesnio teksto prasmės atpasakojimas kitais žodžiais, glausčiau (žr. 5 lentelė).

5 lentelė. Atviro kodavimo etapas – parafrazavimas (II)

Nr.	Eilutės nr.	Teksto transkripcija	Parafrazė
88.	114-115	čia absurdas, 115kiekvienas tą patį darome skirtinguose kampuose ir **jokios koordinacijos...**	(88) Absurdas, kad kiekvienas darome tą patį skirtinguose kampuose, **be jokios koordinacijos**
89.	115-117	bus kaip toj Krilovo 116pasakėčioje, vienas į vandenį, vienas į orą, trečias atbulas tempia ir vežimas stovės vietoj, tik 117 **bendradarbiavimas kažką pagelbės**	(89) Tik bendradarbiavimas gali pagelbėti, kitaip bus kaip pasakėčioj, kai „*vienas į vandenį, kitas į orą, trečias atbulas, o vežimas stovi vietoj*“
90.	118-120	118 Vadinkim daiktus tikrais vardais, kas yra rizika? Rizika paskęsti, ne tada, kai tų jau skęsti, bet 119kai tu jau lipi į vandenį, nežinodamas nei vietos, nei ką daryt. Vat tada yra rizika, ne tada, kai 120vaikas jau skęsta	(90) Apskritai, kas yra rizika? Rizika ne tada, kai vaikas jau skęsta, bet kai ruošiasi lipti į vandenį, nežinodamas nei vietos, nei ką ten daryt

Nr.	Eilutės nr.	Teksto transkripcija	Parafrazė
91.	120-121	Pas mus kažkaip viskas klaidingai suvokiama, kad ir tos pačios socialinės 121rizikos šeimos samprata, tai jau **čia ne prevencija, jau čia intervencija yra**	(91) Pas mus kažkaip klaidingai viskas suvokiama, kad ir socialinės rizikos šeimos samprata, darbas su tokiomis šeimomis yra jau ne prevencija, bet intervencija
92.	121-122	kai labai sunku padėti 122ir dirbti su tokiomis šeimomis, kai „viskas jau liepsnoja“	(92) Labai sunku padėti socialinės rizikos šeimoms, ypač, kai „viskas jau liepsnoja“
93.	123	123Socialinės rizikos grupės vaikai, jie yra kaip **sraigė be kiauto**, jie yra **vaikai užaugę be meilės**	(93) Socialinės rizikos grupės vaikai kaip „*sraigė be kiauto*“, vaikai užaugę be meilės

Kitame etape parafrazės pagal tematiką grupuojamos į konceptus, t.y. stambesnes temas, kurioms suteikiami konceptualūs pavadinimai (žr. 6 lentelė).

6 lentelė. Atviro kodavimo etapas – konceptualizavimas (III)

Nr.	Parafrazė	Konceptas
14.	(28) Mergaitės labai patiklios ST, tiki, kad viskas, ką kiti parašė, yra tiesa (38) Mergaitė labai artimai bendravo ST, nesuprato klastos (29) Mergaitės labai pasitiki kitais, nors gyvenime jų nematė, svarbūs kitų komentarai (53) Mergaitėms **trūksta sąmoningumo**, labai patiklios, atsidavusiai patiki viskuo, ką kiti rašo ST, siekia įrodyti savo, apsiginti (*patiklumas nežmoniškas*) (54) Joms reikia įrodinėti, kad ne viską reikia priimti kaip baisiausią įžeidimą ir gintis, gal žmogus šiaip norėjo tik paerzinti	**(2.16) Mergaitės labai patiklios, joms trūksta sąmoningumo veikiant IST**
18.	(61) Internete kultūros trūkumas, tai jau gilesnė problema (62) Internetiniuose dienraščiuose esantys komentarai su bjauria leksika persikelia į *facebook‘ą*, tai gilesnė socialinė problema (63) Internetinės kultūros stoka tampa ne vieno socialinio tinklo problema, o visų	**(6.49) Internete trūksta kultūros, tai visuotinė problema**

Paskutiniame etape konceptai pagal tematiką grupuojami į dar stambesnes temas – kategorijas (žr. 7 lentelė).

7 lentelė. Atvirojo kodavimo etapas – kategorizavimas (IV)

Nr.	Konceptai	Kategorija
12.	(1.14)Mergaitės, facebook‘e bendraudamos su vyresniais, viešindamos nuotraukas, nori būti pastebėtos, įvertintos (3.23)Mergaičių viešinamos asmeninės informacijos apimtį lemia jų noras būti matomoms, žinomoms (4.20)Negavusi dėmesio šeimoje [rizikos], mergaitė tikrinasi socialinį statusą tarp facebook‘o draugų, siekia dėmesio (7.15)Paauglystėje mergaitėms *dėmesys svarbus kaip „oras“*, dėl jo gali daug ką padaryti ir IST (6.20)Noras būti populiariai užgožia saugumo jausmą (10.49)Paauglės nori turėti kuo daugiau draugų, kad kuo daugiau bendraamžių jas pastebėtų	**Dėmesio siekis IST užgožia saugumo jausmą**

Sugrupuotiems konceptams, atspindintiems tą patį reiškinį, buvo suteikiami dar abstraktesni kategorijų pavadinimai, kurie „išplaukė“ iš konceptų. Tyrėja kategorijoms suteikė ir savo pavadinimus, „palydėdama“ tyrimo dalyvių žodžius *„in vivo“*. *In vivo* kodų panaudojimas dominavo, jei tai skambėdavo semantiškai patraukliai ar išskirtinai. Buvo vartojamos alegorijos, aforizmai, tyrėja savais žodžiais daugiau apibūdindavo procesą arba mintis, kurias tyrimo dalyviai išreiškė paprastais žodžiais.

Atviro kodavimo metu suformuotos kategorijos antrajame, ašiniame, duomenų kodavimo etape buvo jungiamos į fenomenus. Tyrėja vykdė sisteminę kategorijų jungimo paiešką, vadovaudamasi jau minėtu A. Strauso, J. Corbin (1990) paradigminiu „priežasties-pasekmės“ modeliu. Šiame etape buvo išskirtos ir kontekstualiai aprašomos penkios pagrindinės kategorijos, kurios pavadintos esminiais fenomenais. Fenomenas yra centrinė idėja, jungianti, nukreipianti visas kategorijų sąveikas (Strauss, Corbin, 1990). Šis procesas prilyginamas turimų ir jau išskaidytų atvirajame kodavime empirinių duomenų „surinkimui“ į visumą, tik kitu būdu. Visiems fenomenams tyrėja suteikė pavadinimus, kuriuos dar pailiustravo „*in vivo“*: 1) *veržimasis veikti virtualioje erdvėje „IST – laikmečio saldainiai“;* 2) *grėsmės interneto socialiniuose tinkluose įžvalga „vienas žingsnis, ir viskas gali baigtis blogai“;* 3) *specialistų veiklos permainos „padėti, o ne drausti“,* 4) *mergaičių sąmoningumo didinimas „rožinių akinių nuėmimas“,* 5) *paskata veikti pačiai „duoti meškerę, o ne žuvį“.*

Atrankiniame duomenų kodavimo etape visi penki fenomenai buvo „išardyti“ ir iš visų penkis fenomenus sudariusių kategorijų buvo konstruojamas naujas paradigminis „priežasties – pasekmės“ modelis, tik labiau abstraktesniu lygmeniu, ieškant naujų ryšių tarp kategorijų, jų savybių, dimensijų, artėjant link galutinio teoretizavimo etapo. Atrankiniame kodavime iš ašinio kodavimo metu susidariusių kategorijų buvo identifikuota pagrindinė-centrinė kategorija − paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST: *„Atsakingos laisvės link“.* Pagal šią kategoriją buvo nustatyti kiti sąveikos ryšiai.

2.4. Tyrimo etika

Grindžiamosios teorijos atstovai (Strauss, Corbin, 1990) itin akcentuoja glaudžių tyrėjo ir tiriamųjų santykio svarbą. Šiuo tikslu jau nuo tyrimo pradžios buvo siekiama su tyrimo dalyviais pasitikėjimu grįstų santykių. Svarbu pastebėti, jog tiriamųjų dalyvavimas tyrime buvo laisvanoriškas, tiriamieji buvo informuoti apie tyrimo tikslus. Bendradarbiavimas su tiriamaisiais vyko viso tyrimo metu: renkant duomenis, juos analizuojant, papildant, tikslinant informaciją, siunčiant tyrimo ataskaitas ir pan.

Tyrimo etikos klausimus nagrinėjančiuose mokslo šaltiniuose itin aktualizuojamas tiriamųjų asmeninių duomenų apsaugos klausimas, konstatuojama, jog konfidencialumas susijęs su tyrėjo įsipareigojimu apsaugoti pasitikėjimo situacijoje atskleistą privačią dalyvių informaciją nuo paviešinimo (Turner, 2010). Šiame tyrime dalyviams buvo raštiškai garantuota, jog jokia interviu metu gauta informacija nebus platinama; neapdorota informacija nebus prieinama nė vienam su tyrimu nesusijusiam asmeniui; pristatant duomenis publikacijose, konferencijose ar disertaciniame darbe nebus atskleidžiama nei jų tapatybė, įstaigos pavadinimas; bus pakeisti interviu minėti vaikų vardai bei kita aiški informacija, leidžianti juos identifikuoti. Kai kurie empiriniai duomenys pateikiami nenaudojant konkrečių citatų iš tyrimo dalyvių pasisakymų, neskelbiama visa interviu transkripcija, nepateikiamos kai kurios atmintinės.

Siekiant garantuoti duomenų konfidencialumą, įsipareigota dalyvių demografinius duomenis saugoti atskirai nuo interviu tekstų transkripcijų, kad jų nebūtų galima susieti su konkrečiais dalyviais. Taip pat neatskleidžiant dalyvavusiųjų duomenų, jiems tyrimo metu buvo suteikiami kodiniai pavadinimai.

Siekiant užtikrinti tyrimo etiką, svarbu ne tik tyrėjo santykis su tiriamaisiais, bet ir jo santykis su tyrimo duomenimis. Kokybiniuose tyrimuose itin svarbus tyrėjo teorinis ir socialinis jautrumas, gebėjimas išlaikyti analitinį mąstymą ir pusiausvyrą tarp jo ir savo jau turimos patirties bei teorinio žinojimo. Todėl svarbu kiekviename žingsnyje kritiškai analizuoti informaciją, atpažinti šališkumą ir jo vengti, gauti validžius duomenis ir abstrakčiai mąstyti (Corbin, Strauss, 2008).

Atradimo esmė – nustatyti sąveiką tarp žinomo ir nežinimo (Selye, 1956, p.6). Sukonstruota teorija įneša savo indėlį į teorinį žinojimą, t.y. į edukologijos mokslą. Mokslininkai kelia klausimą: Kaip sukurti validžią ir patikimą teoriją, išlaisvintą nuo išankstinių nuostatų, ir išsaugoti kūrybiškumo laisvę ? (Страусс, Корбин, 2001):

- *Nuolat žengti žingsnį po žingsnio ir klausti:* Kas čia vyksta? Ar tai, ką aš matau ir apie ką galvoju, atitinka tyrimo duomenis?
- *Laikytis skepticizmo pozicijos.* Visi teoriniai paaiškinimai, kategorijos, klausimai apie duomenis visada reikalauja patikrinimo ir niekada nepriimami kaip faktas.
- *Nuoseklus tyrimo procedūrų taikymas* būtinas tyrimo tikslumui. Jos padeda įveikti išankstinį nusistatymą, derinti duomenų rinkimą ir jų analizę, verifikuoti duomenis palaipsniui, kai jie iškyla. Kodavimas – sisteminis procedūrų taikymas, nepriklausantis nuo tyrėjo užgaidų. Procedūrų paisymas užtikrina kuriamos teorijos pagrįstumą, patikimumą.

Siekiant išvengti tyrėjos šališkumo, tyrimo duomenys buvo fiksuojami diktofonu. Interviu metu iškilus neaiškumams, tyrėja prašė tyrimo dalyvių paaiškinti, patikslinti savo mintis, žodžius, taip įsitikindama, jog teisingai juos suprato. Siekiant iš tyrimo dalyvių gauti grįžtamąjį ryšį, interviu transkripcijos buvo derinamos su tyrimo dalyviais, siekiant įsitikinti, jog tiriamųjų žodžiai ir mintys neiškreipti.

Taip pat tyrėja fiksavo esmines tyrimo mintis raštiškai, prireikus jas nagrinėjo ir tokiu būdu siekė „neprisirišti“ prie diktofonu užfiksuoto pažodinio interviu. L. Rupšienės (2007) požiūriu, toks tyrimo duomenų fiksavimas itin naudingas laiko atžvilgiu. Tačiau gali išryškėti trūkumų, jei tyrėjas nesugeba išlikti nešališkas.

Tyrimo metu tyrėja stengėsi suvokti, pajausti tiriamos problemos esmę ir kartu siekė likti neutrali tyrimo rezultatų atžvilgiu, kad asmeninė patirtis nedarytų įtakos gautų rezultatų interpretavimui.

Siekdama išvengti šališkumo, tyrėja duomenų analizę atliko griežtai laikydamasi grindžiamosios teorijos metodologijos žingsnių (atrankinis, ašinis, atviras kodavimas). Atliekdama tyrimo analizę, nuolat laikėsi žingeidumo bei skepticizmo principo, svarstydama, ką tyrimo duomenys atskleidžia, ar tikrai atskleidžia tai, kas numanoma iš pirmo žvilgsnio.

Viso tyrimo metu tyrėja paisė tyrimo etikos ir tyrimo reikalavimų, kad sukonstruotų duomenimis įprasmintą, konceptualiai prisotintą, substantyviąją grindžiamąją teoriją.

III.

Tyrimo rezultatai

Trečiojoje disertacijos dalyje pateikiama tyrimo rezultatų analizė, remiantis grindžiamosios teorijos sistemine (Strauss, Corbin, 1990) versija. Identifikuojami ašinio kodavimo etape išryškėję fenomenai, jie aprašomi taikant „priežasties-pasekmės“ paradigminį modelį. Pristatoma sukurta grindžiamoji teorija *Paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST: „ Atsakingos laisvės link“.* Teorijos analizė paaiškinama išskiriant esminio fenomeno atsirado priežastis, vystymosi kontekstą bei įsiterpiančias sąlygas, reiškinio vystymąsi sąlygojančias veiksmų/sąveikų strategijas ir išryškėjusias pasekmes.

3.1. Fenomenai

Ašinio duomenų kodavimo etape iškilo penki pagrindinai tyrimo fenomenai, kurie paaiškinami remiantis jau minėtu paradigminiu *priežasties-pasekmės* modeliu (Strauss, Corbin, 1990). Tyrimo etape išskirtiems fenomenams suteikti dvigubi pavadinimai: a) tyrėjos išskirti; b) tiriamųjų žodžiais išreikšti (*in vivo*). Atskleisti šie esminiai fenomenai: 1) veržimasis veikti virtualioje erdvėje: IST – *laikmečio saldainiai;* 2) grėsmės IST įžvalga: *vienas žingsnis, ir viskas gali baigtis blogai*; 3) specialistų veiklos permainos: *padėti, o ne drausti;* 4) mergaičių sąmoningumo didinimas: *rožinių akinių nuėmimas*; 5) paskata veikti pačiai: *duoti meškerę, o ne žuvį* (žr. 4 pav.).

Ašinio kodavimo paradigminiame modelyje išskiriamos vieno fenomeno pasekmės gali tapti kito priežastimi ar kontekstu (Strauss, Corbin, 2001), dėl šios priežasties prie vieno fenomeno plačiau atskleidus tam tikrus aspektus, prie kito fenomeno pateikiama glaustesnė teksto analizė.

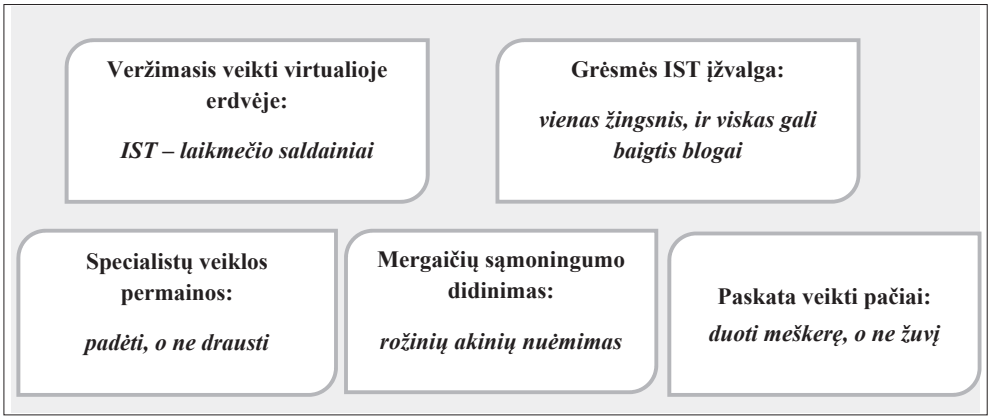

4 pav. Ašinio kodavimo metu išskirti fenomenai

3.1.1. Veržimasis veikti virtualioje erdvėje: „*IST – laikmečio saldainiai*“

Pirmasis fenomenas – Veržimasis veikti virtualioje erdvėje: „*IST – laikmečio saldainiai*“ atskleidžia specialistų požiūrį į virtualios erdvės svarbą mergaičių gyvenime. Fenomenas padeda suvokti, kad IST šiandien vis labiau skatina mergaičių socializaciją, bet kartu kelia *VDC* specialistams didesnį susirūpinimą dėl naujų iššūkių. Mergaičių veržimąsi veikti virtualioje erdvėje lemia tam tikros priežastys ir sąlygos. Siekdami paauglių mergaičių veiklos IST pokyčių, specialistai imasi atitinkamų veiksmų/strategijų, orientuotų į saugesnį mergaičių dalyvavimą IST (žr. 5 pav.).

Priežastys. Tyrimo metu tapo aišku, jog paauglių mergaičių siekį veikti virtualioje erdvėje lemia kelios svarbios priežastys: poreikis bendrauti, erdvė eksperimentavimui bei noras atitikti visuomenės normas.

Poreikis bendrauti. Socialinių ryšių palaikymas yra vienas esminių visuomeniškos asmenybės bruožų, šis socialinis bruožas visų pirma reiškiasi poreikiu bendrauti. XXI a. plėtojantis mokslo ir technologijų inovacijoms, neatsiejama bendravimo erdve tapo – internetas, būtent šią erdvę greičiausiai ir aktyviausiai išnaudoja jaunimas. Šio tyrimo dalyviai išreiškia nuomonę, jog vienas iš pagrindinių veiksnių, sąlygojančių IST populiarumą, yra stiprus paauglių poreikis bendrauti, kuriam plačias galimybes atskleidžia būtent interneto socialiniai tinklai: „*naudojimasis facebook‘u paaugliams suteikia daug bendravimo galimybių: „dabar facebook‘as visagalis, turi ir vaikai, ir tėvai, ir visi, ir nori bendrauti...“* (1 informantas). Kiti tyrimo dalyviai sako, jog pa-

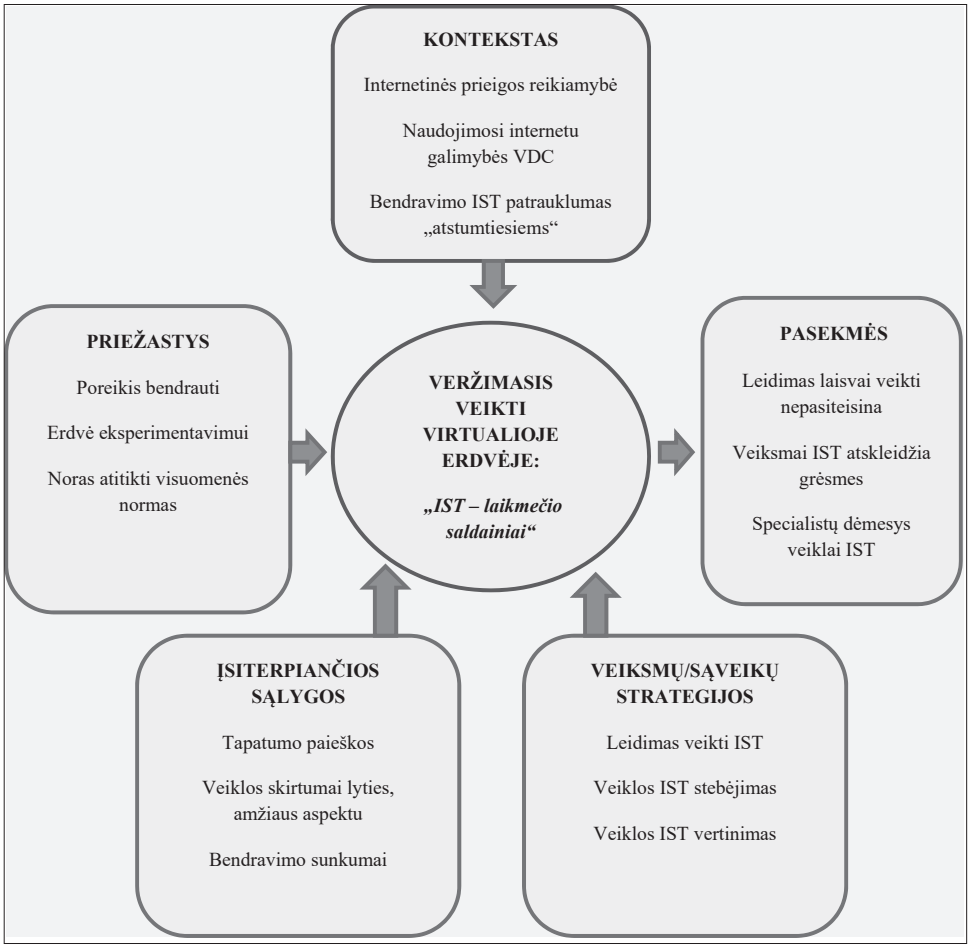

5 pav. Fenomeno Veržimasis veikti virtualioje erdvėje: *„IST – laikmečio saldainiai“* paradigminis modelis

augliams internetas tampa svarbia socializacijos priemone: „*IST yra paauglių socializacijos priemonė, galimybė bendrauti, gauti informaciją nevaržant laiko ar atstumo“* (8, 9 informantai). Specialistai pastebi, jog būtent internete paaugliai turi dideles galimybes nevaržomi užmegzti naujus ryšius ir palaikyti jau esamus, būtent interakcijos metu paaugliai keičiasi informacija, pažįsta save ir aplinkinius. Kaip teigia vienas iš tyrimo dalyvių (9 informantas): *„virtuali aplinka leidžia paauglei suprasti ir tam tikras visuomenėje vyraujančias taisykles, normas, pamatyti, kokios vyrauja bendravimo formos realiame gyvenime“.*

Erdvė eksperimentavimui. Paaugliams aktualu virtualioje erdvėje eksperimentuoti, išbandyti save, įvertinti savo galimybes: *„paauglei norisi išbandyti viską, bandyti ribas ir žiūrėti, kiek jas galima pastumti, šiuos siekius paauglės ypatingai linkusios įgyvendinti internetinėje erdvėje“* (10 informantas). Paaugliai trokšta eksperimentuoti, išbandyti savo jėgas, įgauti kuo daugiau gyvenimiškos patirties, ypač tokios, kuri kelia malonius jausmus: *„matau jų mėginimus viską išbandyti internete, tačiau tie bandymai mums kelia baimę, o joms dažniausiai malonu būti pastebėtoms, užkalbintoms“* (14 informantas). IST dėka paauglės gali atsiskleisti, ieškoti, bandyti ir mokytis. Virtuali erdvė – tai aplinka, kurioje paauglys gali visiškai laisvai veikti: *kurti įvairų save ir gauti grįžtamąjį ryšį“* (8 informantas). Kitas tyrimo dalyvių pastebėjimas yra apie tai, jog neretai paauglių eksperimentavimas gali padėti ne tik jų tobulėjimui, mokymuisi ir savęs atradimui, bet pastūmėti į tam tikrus amoralius, visuomenės normų neatitinkančius veiksmus: *„aš suprantu, paauglystėje svarbu ieškoti, eiti, bandyti, bet pastebiu, jog internete kartais tos paieškos įgauna neigiamą atspalvį ir gali pakreipti paauglio suvokimą netinkamu keliu“* (12 informantas).

Tampa aišku, jog paaugliai linkę virtualioje erdvėje įgyvendinti natūraliai paauglystės raidoje kylančius siekius, susijusius ir su malonumo paieškomis; specialistai pripažįsta, jog internetas yra tam tikslui palanki erdvė, tačiau įvertina ir nerimauja dėl paauglių pažeidžiamumo.

Noras atitikti visuomenės normas. Mergaičių dalyvavimą IST skatina ir noras pritapti prie bendraamžių, visuomenės, nes, kaip pažymi tyrimo dalyviai, naudojimasis IST yra tam tikra visuomenės primesta norma, kurios visuomenės nariui privalu paisyti. Iš tyrimo dalyvių pasisakymų aiškėja, kad tai netgi tam tikra sąlyga, lemianti asmens buvimą visuomenėje: *„jei neturi facebook'o, esi niekas, tuščia vieta“* (3 informantas). Norint jaustis pilnaverčiu, būti savu bendruomenėje, kurioje gyveni ir veiki, ypač paaugliui, veikimas IST yra būdas būti matomam ir priimtam: *„paauglystėje tavo statusas IST lemia tavo vertę, populiarumą, tai kiek tu turi draugų, kiek „laik'ų“ surenki“* (9 informantas); *„paaugliai nori būti žinomi, matomi, įvertinti, todėl daro viską siekdami tai gauti“* (16 informantas). Dalyvavimas IST yra tam tikra visuomenės diktuojama norma, mada. Tad neretai mergaitės, turėdamos didelį norą pritapti visuomenėje, renkasi negatyvius veikimo IST kelius: *„savo veikla IST, net ir rizikinga, paauglės nori parodyti, kad neatsilieka nuo šiuolaikinio pasaulio“* (10 informantas).

Kontekstas. Iš tyrimo duomenų galima suprasti, kad *VDC* lankančių mergaičių siekis veikti IST reiškiasi vyraujant tam tikroms aplinkybėms, kurių svarbiausios: internetinės prieigos reikiamybė, naudojimosi internetu galimybės *VDC*, bendravimo IST patrauklumas „atstumtiesiems“.

Internetinės prieigos reikiamybė. Kaip pastebi *VDC* darbuotojai, paauglėms svarbu nuolat būti IST: *„šiandieniniams paaugliams internetas būtinybė, jie negali be jo; jei negali prisijungti, tai visaip ieško, kaip tai galėtų padaryti, atrodo, nesaugiai jaučiasi nežinodami, kas ten vyksta“* (4 informantas). Specialistų nuomone, neturėdamos

galimybių naudotis internetu namuose, paauglės įvairiais būdais ieško jų kitur, t.y. *VDC*, viešosiose bibliotekose ir pan.

Paaiškėjo, jog paauglių dalyvavimą IST labai palengvina mobilieji telefonai. Kai kurie specialistai pastebi, jog paauglės turi internetinę prieigą telefone: „*didžioji dalis turi telefonus su internetine prieiga"* (6 informantas). Tyrimo dalyviai leido suprasti, kad ne visos mergaitės turi mobiliuosius telefonus, tačiau didžioji dalis jais naudojasi ir netgi turi internetines prieigas telefonuose, o tai suintensyvina naudojimąsi IST ir daro juos [tinklus] labiau prieinamais. Iš to išplaukia kita tiriamųjų įžvalga, jog telefonas yra svarbi paauglių įvaizdžio dalis, nes ši priemonė tampa įrankiu būti visada pasiekiamam: *„nieko nepadarysi, gali neturėti duonos, vaikščioti apiplyšusiais batais, bet telefoną privalai turėti"* (10 informantas).

Naudojimosi internetu galimybės VDC. *VDC* sudaromos sąlygos paaugliams naudotis internetu, tačiau specialistai pripažįsta, jog galimybės internetinei prieigai čia ribotos. Ribojimas pasireiškia dviem aspektais. Visų pirma specialistai riboja naudojimąsi kompiuteriu dėl kitų svarbių veiklų: *„ribojame jų naudojimąsi kompiuteriais, nes visų pirma turime prioritetines sritis, popamokinę veiklą, pamokų ruošą ir maitinimą, o paskui, kiek lieka laiko, tada leidžiame* (12 informantas). Antra, *VDC* nėra pakankamai sąlygų paaugliams laisvai naudotis internetu, nes tiesiog trūksta kompiuterių: „*kompiuteriuose yra internetinė prieiga, bet ilgai naudotis paaugliams neleidžiama, vaikų daug, reikia dalintis"* (15 informantas). Tačiau nepaisant ribojamų galimybių, bet žinant paauglių poreikį dalyvauti virtualiame gyvenime, *VDC* deda pastangas, kad padėtų paaugliams prisijungti prie interneto, suteikia *wifi* prieigą, kad paaugliai galėtų prisijungti prie interneto telefonu, skiria laisvo laiko darbui prie kompiuterio, trumpam suteikia nešiojamus kompiuterius ir pan.: *„suprantame, jog paaugliai ir internetas šiandien neatsiejama, todėl paaugliams yra skiriamas laikas, kada jie gali naudotis kompiuteriu, internetu, taip suteikiame wifi prieigas, jog jie galėtų dalyvauti virtualioje erdvėje"* (16 informantas).

Bendravimo IST patrauklumas „atstumtiesiems". Iš specialistų pasisakymų galima suprasti, jog IST bendravimo prasme ypač patrauklūs „atstumtiesiems" paaugliams: „*geroji IST pusė, kad ir „atstumtieji" gali susirasti draugų, bendrauti, dalintis mintimis"* (6 informantas). Kaip išskiria tyrimo dalyviai, bendravimas IST traukia tuo, jog ten esi nematomas, tu gali būti toks, koks nori: *„bendravimas IST patrauklus, nes virtualioje erdvėje gali turėti daug kaukių ir jas keisti"* (10 informantas). Būtent ši IST savybė labai reikšminga, nes paauglės labai dažnai jaučiasi nepritapusios mokykloje, bendraamžių būryje, gėdijasi savo nepritekliaus, neturi pakankamai įgūdžių socialiniams ryšiams palaikyti. Būtent IST sukuria tokią aplinką, kurioje jos gali būti kaip visos, čia jų niekas nemato, jos gali būti bendraamžių grupėje ir jaustis visavertiškai, kurti tarpusavio sąveikas, dalyvauti ir jaustis socialinio tinklo dalimi.

> ***Tyrėjos atmintinė.*** Jaučiu, kaip tyrimo dalyvių pasisakymai sustiprina mano pačios suvokimą ir keičia požiūrį į socialinės rizikos šeimų vaikų dalyvavimą IST. Neretai savo pro-

fesinėje veikloje matydama mergaičių dalyvavimo IST problemiškumą, pasvarstydavau, ar tai nėra tik mano individuali nuomonė..., ir nors atlikti pilotiniai tyrimai su mergaitėmis atskleidė, jog jų dalyvavimas ir sąveikų kūrimas IST yra itin atviras, kas sustiprina jų pažeidžiamumo tikimybę, tačiau nuomonės iš kitos barikadų pusės, t.y. praktikų įžvalgos leidžia man „lengviau įkvėpti" ir suprasti, jog einu teisingu keliu, nes problema reali ir egzistuojanti šių dienų kontekste. Gauti tyrimo rezultatai patvirtina ir kitų autorių mintis, kad būtent „pažeistieji" interneto socialiniuose tinkluose dažniau slepiasi po kaukėmis: „bet kas gali pasislėpti už savo susikurtos virtualios tapatybės, savęs pateikimas virtualioje erdvėje transformavosi į savęs klastojimo ritualą – kas vadinama „geriausio kibernetinio veido iškėlimu" (Fraser, Dutta, 2010). Tad galima suprasti, jog IST socialinės rizikos grupės mergaitėms yra toks trokštamas saldainis dėl galimybės būti priimtoms, dėl galimybės pateikti save tokią, kokią nori matyti kiti, dėl ko neretai virtuali erdvė tokiems paaugliams dažnai tampa svarbesnė už realų gyvenimą.

Įsiterpiančios sąlygos. *VDC* specialistų mintys leidžia suvokti, kad paauglių mergaičių troškimą veikti virtualioje erdvėje lemia tam tikros sąlygos, iš kurių itin išsiskiria šios: tapatumo paieškos, veiklos skirtumai lyties ir amžiaus aspektu, bendravimo sunkumai.

Tapatumo paieškos. Paauglystėje vienas iš esminių siekių ir uždavinių – tapatumo formavimasis, siekiant suvokti, „kas aš" sau ir kitiems. Tyrimo dalyviai galvoja, jog IST yra palanki aplinka intensyvioms tapatumo paieškoms, nes čia paaugliai gali kurti savo įvaizdį, gauti atgalinį ryšį, taip suvokdami savo santykį su socialine aplinka: *„jie konstruoja savo paveikslą facebook'e, ir ten begalė įrankių, jie gali talpinti nuotraukas, viešinti informaciją, dalintis įvairiais dalykais, dalyvauti bendraminčių grupėse, tai padeda suprasti ir įtvirtinti save"* (16 informantas). IST paaugliai turi galimybę matyti, kokie jų bruožai priimtini visuomenėje, o kurie, atvirkščiai, netinkami. Tiesa, tyrimo dalyvių nuomone, ne visada IST gaunamas patvirtinimas leidžia formuotis konstruktyviam (pozityviam) tapatumui: *„savęs suvokimas IST gali būti iškreiptas: virtualioje erdvėje tu gali sukurti save tokį ir pateikti taip, kad patiktum kitiems, bet realybėje tai padaryti sunku, tai gali iššaukti tam tikrą vidinį konfliktą"* (14 informantas).

Tyrėjos komentaras. Tapatumo formavimasis paauglystėje labai svarbus kuriant suaugusiojo psichosocialinės raidos pamatą. Paauglio tapatumo raidoje labai svarbų vaidmenį užima socialinė aplinka. Tokioje socialinėje aplinkoje, kurioje galimybės gerokai ribojamos, ribojama ir asmenybės sklaida. Didelę įtaką tapatumo raidai turi savęs vertinimas. Teigiamas savęs vertinimas – tai kelias į asmenybės tapsmą (Marcia, 1996). Neretai socialinės rizikos šeimų vaikams tiek socialinės aplinkos ribotumai, tiek žemas savęs vertinimas nesudaro tinkamų sąlygų tapatumo konstravimuisi, ką dažnai kompensuoja virtuali erdvė. Tačiau mokslininkai pripažįsta, jog virtualusis tapatumas dažnai būna atitolęs nuo tikrojo individo tapatumo. Virtualus tapatumas yra asmens idealusis *Aš*, kuris internete išstumia „blogą" realųjį *Aš* ir padeda patenkinti tuos poreikius, kurie nėra patenkinti realiame gyvenime. Asmenys, kurie žemai save vertina, turi bendravimo problemų, susiduria su aplinkinių nepritarimu, taip pat depresyvūs ir nerimastingi asmenys labiau linkę į savo idealaus *Aš* kūrimą virtualioje aplinkoje. Internetas yra ta vieta, kur žmogus projektuoja savo fantaziją. Ta fantazija įgauna kuriamo personažo įvaizdį. Šis personažas gali gauti pripažinimą įvairiuose pokalbio kanaluose.

> Žmogus, kuris realiame gyvenime yra tylus, uždaras ir nedrąsus, virtualioje realybėje gali tapti lyderiu, drąsiai ir atvirai reiškiančiu savo mintis. Virtualus pasaulis tampa ta vieta, kurioje galima realizuoti slapčiausius troškimus, valdyti situaciją, jaustis herojumi, žaidimuose, virtualiuose kontaktuose išgyventi įvairias emocijas. Taip formuojama bendravimo realiame pasaulyje iliuzija (Breidokienė, 2008).

Veiklos skirtumai lyties, amžiaus aspektu. Tyrimo duomenys suponuoja suvokimą, jog veikla IST ypač būdinga paauglėms mergaitėms, kurios IST naudoja socializacijos poreikiui tenkinti, siekiant užmegzti ryšius ir save įtvirtinti. *VDC* specialistų požiūriu, mergaitės, kitaip nei berniukai, aktyviau dalyvauja IST, siekdamos kitų dėmesio, palaikymo ir/ar pritarimo. Būtent šie veiksniai lemia, jog mergaitės daug laiko praleidžia kurdamos savo profilį, viešindamos asmeninę informaciją, stebėdamos kitus: *„mergaitės, sakyčiau, labiau IST išnaudoja santykių palaikymui, savęs parodymui, daug laiko investuoja kurdamos savo anketas, viešindamos fotonuotraukas, savo veiklą ir pan.“* (7 informantas). Kiti tyrimo dalyviai (8, 12 informantai) išsakė mintį, jog būtent paauglystėje išryškėja bendravimo poreikis IST, kai, beje, jaunesniame amžiuje IST daugiau naudojami kaip žaidimų platforma.

> **Tyrėjos komentaras.** Moksliniuose darbuose išryškinami vaikų naudojimosi internetu ypatumai amžiaus ir lyties aspektu. Tyrimo EU Kids Online II (2011) rezultatai atskleidžia, jog būtent paaugliai daugiausia dėmesio ir laiko skiria socialinių tinklų platformoms. G. M. Johnson (2011) ir kt. akcentuoja, kad berniukai daugiau linkę internetą naudoti laisvalaikiui, daugiau dėmesio skirdami sporto, žaidimų svetainėms ar pornografiniams interneto puslapiams; mergaitės, priešingai, dalyvavimą socialiniuose tinkluose labiau sieja su socialinių ryšių palaikymu, kūrimu bei komunikacine veikla. Akivaizdu, jog mergaitėms socialiniai tinklai – ne tik laisvalaikio praleidimo būdas, bet ir svarbi interakcinė priemonė. Ši informacija leidžia suprasti, kodėl mergaitės tiek daug investuoja į savo profilio kūrimą, informacijos viešinimą, nes tai joms leidžia kurti ir palaikyti norimus socialinius ryšius.

Bendravimo sunkumai. *VDC* lankančios mergaitės dažnai stokoja bendravimo įgūdžių realiame gyvenime, o interneto socialiniai tinklai atskleidžia joms kitokią aplinką, kurioje nėra tiesioginio kontakto, o palankesnės sąlygos trokštamam bendravimui reikalauja paprastesnių jų gebėjimų. *VDC* darbuotojai teigia, jog mergaitėms trūksta bendravimo įgūdžių: „*neturinčios bendravimo įgūdžių mergaitės nesupranta, kad realybėje gali užmegzti saugius, draugiškus santykius; jos nesugeba užmegzti tvirtų ir ilgalaikių ryšių, nepasitiki savimi, bijo būti paliktos, įžeistos“* (9 informantas). Tyrimo dalyvių nuomone, dažnai bendravimo sunkumus, nepasitikėjimą santykiuose su kitais mergaitės išsiugdo šeimoje, kur stokojama saugumo jausmo, atsakomybės, vienas kito palaikymo. Būtent tokiu elgesio modeliu mergaitės remiasi kurdamos savo santykius, tačiau tai dažnai trukdo užmegzti realius santykius. Virtualiame gyvenime viskas pavyksta lengviau: *„tu pats valdai kontaktą, nepatiko, gali nutraukti, o tai didina ir pasitikėjimą savimi, tau nereikia dėti daug pastangų, nes nepatiko bendrauti su vienu, atsiras kitas“* (11 informantas).

Veiksmų/sąveikų strategijos. Iš tyrimo duomenų galima suprasti, jog *VDC* specialistai, matydami aktyvų paauglių mergaičių dalyvavimą IST, taiko tam tikras veiksmų strategijas. Pagrindinės iš jų apima šiuos veiksmus: leidimą naudotis IST, domėjimąsi veikla IST, veiklos IST vertinimą.

Leidimas veikti IST. VDC specialistai sudaro mergaitėms sąlygas naudotis IST, nors kartu ir pripažįsta, jog naudojimosi galimybės centruose yra ribotos. Mergaitės turi laiko *VDC* naudotis kompiuteriais, jos gali naudotis centro *wifi prieiga* ir kitomis palankiomis sąlygomis: *„paaugliai žino VDC wifi slaptažodžius, gali internetine prieiga naudotis telefone“* (8 informantas); *„laisvu laiku paaugliams duodami planšetiniai kompiuteriai, kuriuose yra internetinė prieiga“* (9 informantas). Tyrimo dalyviai pernelyg dažnai į paauglių veiklą IST nesikiša. Jei mergaičių veiksmai nekelia problemų, jų nesureikšmina ir leidžia paauglėms laisvai veikti: *„kol paauglių veikla nekelia kažkokių sunkumų, pernelyg jos nesureikšminu ir nesikišu į paauglių veiklą internete“* (4 informantas).

Veiklos IST stebėjimas. Kiti specialistų veiksmai išplaukia iš pirmųjų, nes jie savo veikloje, nori ar nenori, mato, ką paauglės veikia IST, ir gali stebėti jų elgesio raišką šioje erdvėje. Dažnai paklausdami mergaičių, ką jos veikia, atkreipia dėmesį į jų viešinamą informaciją, draugus IST: „*matome, kai paauglės dalyvauja IST, stengiamės paklausti, ką jos ten veikia, su kuo susirašinėja“* (11 informantas). Tyrimo dalyvių nuomone, paauglių stebėjimą IST palengvina pačių specialistų dalyvavimas socialiniuose tinkluose. Tokiu būdu jie gali visada matyti, ką mergaitės veikia, kokią informaciją viešina: „*daugumą mergaičių turiu facebook‘e drauguose, susitariame, kad galėčiau matyti, ką jos veikia* (11 informantas*); „pati turiu susikūrusi darbinį facebook‘ą, tai vadiname viena iš darbo priemonių. Turiu kai kuriuos paauglius drauguose. Pasižiūriu, kuo dalijasi, kas joms įdomu“* (16 informantas). Specialistai pastebi, kad tai labai padeda darbinėje aplinkoje: taip su mergaitėmis gali susisiekti, sužinoti, kur buvo, ką veikė, kodėl neatėjo į centrą ir pan. Vienas specialistas *facebook‘ą* apibūdino kaip tam tikrą „darbo priemonę“, kuri padeda surinkti informaciją ir vykdyti dalinę paauglių kontrolę. Tačiau dalis specialistų socialiniuose tinkluose nepalaiko kontaktų su paaugliais, siekdami išlaikyti tam tikrą atstumą tarp darbuotojo statuso ir paauglės, bet pripažįsta, jog jų pačių dalyvavimas IST gali palengvinti paauglių veiklos stebėjimą: „*galvoju susikurti atskirą IST anketą tik paauglių stebėjimui“* (14 informantas).

Tyrėjos komentaras. J. J. Burrow-Sanchez (2011), akcentuodami vaikų apsaugą nuo internetinės viktimizacijos, išskiria mokyklos konsultantų vaidmenį, atkreipia dėmesį į rizikos grupės vaikus. Mokslininkai pastebi, kad mokyklos konsultantai turi galimybes suprasti, kokie veiksniai kelia riziką internetinei viktimizacijai. Taip jie gali įvertinti mokinių internetinės viktimizacijos galimybes, numatyti, kas tai skatina: ar tarpasmeninės komunikacijos trūkumas, bendrų internetinių veiklų stoka, patirties ir sprendimų priėmimo neatitikimai, problemos, kylančios dėl taisyklių ir jų laikymosi, dėl tam tikrų individualių savybių ar kitų veiksnių. Kad geriau suprastų mokinių internetinį elgesį, mokyklos konsultantai gali įvertinti tam tikrą paauglių elgesį internete, nustatyti, kurie

paaugliai veikia rizikingomis sąlygomis ir gali patirti internetinių persekiotojų keliamą grėsmę. Konsultantai taip pat turi ir gali įvertinti kitus rizikos veiksnius, susijusius su internetine viktimizacija: psichinės sveikatos problemas, palaikančių bendraamžių stoką, autoritetingų suaugusiųjų elgesio pavyzdžių deficitą, piktnaudžiavimą žalingomis medžiagomis, ankstesnio seksualinio išnaudojimo patirtis ir problemas, susijusias su seksualine orientacija. Būtent šie rizikos veiksniai labai aktualūs *VDC* lankantiems vaikams, todėl darytina prielaida, jog *VDC* specialistai taip pat galėtų vaidinti aktyvų vaidmenį paauglių internetinės viktimizacijos prevencijos procese.

Veiklos IST vertinimas. *VDC* specialistų teigimu, veiklos stebėjimas IST glaudžiai susijęs su jos vertinimu. Informacija vertinimui renkama stebint mergaičių veiklą IST: *„informaciją apie paauglių veiklą IST gauname iš pokalbių su mergaitėmis, jų pagalbos prašymų bei matomos (prieinamos) facebook'o paskyros"* (8 informantas). Specialistų pasisakymuose atsispindi didelis susirūpinimas mergaičių veikla IST. Jie baiminasi dėl paauglių saugumo virtualioje erdvėje: „*matomas mergaičių veiklos IST problemiškumas, atskleidžiant informaciją, bendraujant, iškyla prevencijos poreikis"* (4 informantas). Įvertinus mergaičių veiklą IST, specialistai ieško priemonių, kaip užkirsti kelią galimam jų pažeidžiamumui.

Pasekmės. Iš tyrimo duomenų galima suprasi, kad *VDC* specialistų veiksmų strategijos sukelia tam tikras pasekmes, kurios leidžia suvokti, jog leidimas mergaitėms laisvai veikti IST nepasiteisina: paauglių veiksmai IST atskleidžia grėsmes, todėl didėja specialistų dėmesys paauglių veiklai IST.

Leidimas laisvai veikti IST nepasiteisina. Remiantis paauglių veiklos IST stebėjimu ir įvertinimu, specialistai išreiškia savo nusivylimą, jog leidimas mergaitėms laisvai veikti IST nepasiteisina. Jie pastebi, jog būtina kontroliuoti mergaičių elgesį, nes IST jos elgiasi *„kaip nutrūkusios nuo grandinės"*. Specialistai domisi paauglių veikla IST ir pripažįsta, jog virtuali erdvė yra jų kasdienio gyvenimo dalis: *„technologijos yra neatsiejama nuo jų šiandienos, tai jų šio laikmečio saldainiai"* (11 informantas). Tačiau kartu ir pastebi, jog toji virtuali kasdienybė gali kelti paauglėms tam tikrų pavojų, todėl būtina įsiterpti į jų veiklos IST vyksmą.

Veiksmai IST atskleidžia grėsmes. Kita pasekmė seka iš pirmosios, kad leidimas veikti laisvai nepasiteisina. Tyrimo dalyvių nuomone, mergaičių veiksmai IST atskleidžia grėsmes: *„realų pavojų mergaičių saugumui IST kelia jų bendravimas su nepažįstamaisiais, kontaktų dalijimas, agresyvūs veiksmai prieš kitus"* (8 informantas). Specialistų pastebėjimu, paauglių veiksmuose IST matoma dvejopa grėsmė, t.y. mergaitės dažnai savo neapgalvotais poelgiais kelia grėsmę ne tik sau, bet ir kitiems interneto socialinių tinklų vartotojams: *„mergaitės, dalindamosis kontaktais su kitais ar neatsargiai viešindamos asmeninę informaciją, gali kelti sau grėsmę; kartais pastebime ir prieš kitus vartotojus nukreiptus veiksmus, kaip šmeižtas, patyčios, kas kelia grėsmę ir kitiems vartotojams"* (13 informantas).

Ašinio kodavimo etape išskirtos kategorijos leidžia įžvelgti didelę grėsmių IST įvairovę. Grėsmės paauglėms kyla atskleidžiant duomenis, bendraujant, dalijantis informacija.

Specialistų dėmesys paauglių veiklai IST. Specialistų stebėjimo ir vertinimo strategijos skatina didesnį jų susirūpinimą ir motyvuoja sutelkti dėmesį į paauglių veiklą IST : *„yra tikrai daug atvejų, keliančių nerimą mums ir realią grėsmę mergaitėms“* (5 informantas). Tyrimo dalyviai pripažįsta, kad reikia kryptingo požiūrio į paauglių dalyvavimą IST: *„akivaizdu, kad ne visada pagalvojame, kad gali kažkas nutikti, bet veiksmai viską parodo, todėl reikia daugiau dėmesio ir sutelktumo ties šia problema“* (3 informantas).

3.1.2. Grėsmės IST įžvalga: *„vienas žingsnis, ir viskas gali baigtis blogai“*

Pirmasis fenomenas – Veržimasis veikti virtualioje erdvėje*: „IST – laikmečio saldainiai“* atskleidžia dalyvavimo IST reikšmingumą paauglėms ir skatina antrojo fenomeno vystymąsi. Antrasis fenomenas – Grėsmės IST įžvalga: *„vienas žingsnis, ir viskas gali baigtis blogai“* išryškina mergaičių dalyvavimo virtualioje erdvėje pavojus. Fenomeno vystymesi galima įžvelgti *VDC* specialistų išgyvenimus dėl nesaugaus paauglių mergaičių dalyvavimo IST. Ryškėja ir specialistų rūpinimasis mergaičių gerove virtualioje erdvėje. Šis fenomenas padeda suvokti mergaičių rizikingo dalyvavimo IST priežastis bei tikslus, atskleidžia specialistų veiksmus, kurie stiprina paauglių įgūdžius, skatina pavojaus nekeliančiam dalyvavimui IST (6 pav.).

Priežastys. Tyrimo duomenys leidžia suprasti, jog *VDC* darbuotojai išgyvena dėl mergaičių dalyvavimo IST. Pagrindinės susirūpinimo priežastys yra šios: rizikingi mergaičių veiksmai, kitų IST vartotojų keliama grėsmė, dėmesio „bet kokia kaina“ siekis. Aiškėja, kad specialistų išgyvenamas grėsmės pojūtis kyla dėl pačių mergaičių nesaugaus elgesio IST, neretai dėl jų noro „bet kokia kaina“ sulaukti dėmesio, kas lemia problemiško mergaičių elgesio IST raišką.

Rizikingi mergaičių veiksmai. Tyrimo dalyvių teigimu, mergaitėms grėsmė dažnai kyla dėl jų pačių nesaugių veiksmų IST. Jie akcentuoja mergaičių viešinamos IST informacijos problemiškumą, pastebi, kad būtent socialinės rizikos grupės mergaitės viešoje erdvėje pateikia labai daug asmeninės informacijos: *„mergaitės rizikingai elgiasi IST viešindamos asmeninę informaciją, atskleisdamos kontaktinius duomenis, savo buvimo vietą, pomėgius, nuotraukas“* (9 informantas). Taip pat išreiškiama nuomonė, jog grėsmės pojūtį sustiprina mergaičių draugų IST sąrašas bei jų bendravimas ir susitikimai su nepažįstamaisiais: „*12 – 13 metų mergaitės draugų sąraše šimtai draugų, yra vyresnių, užsieniečių, su kuriais neaiškios sąsajos, ir kyla įvairios mintys, ji susirašinėja IST su vyresniais vaikinais, vėliau susitinka, važinėjasi mašinomis“* (7 informantas). Specialistai nuogąstauja, kad paauglės dalyvauja įvairiose internetinėse bendruomenėse, kuriose joms tampa pasiekiama žalinga, pavojų kelianti in-

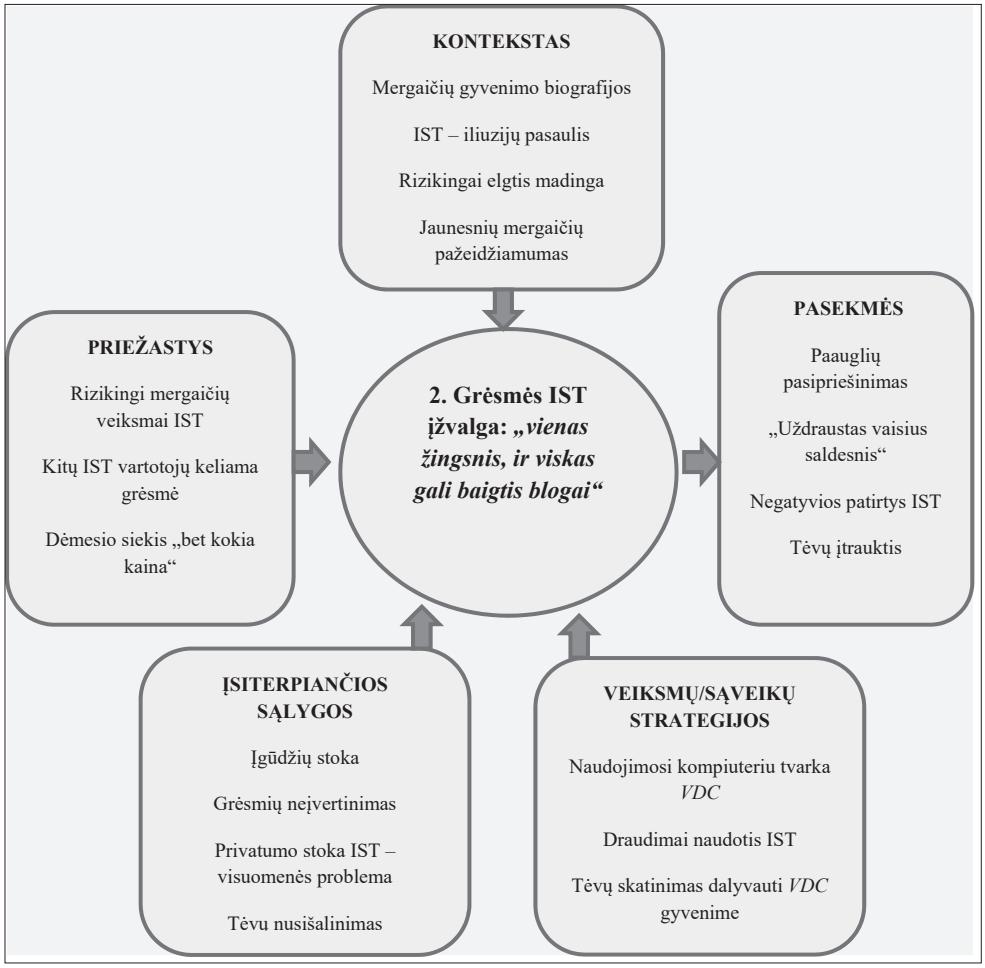

6 pav. Fenomeno Grėsmės IST įžvalga*: „vienas žingsnis, ir viskas gali baigtis blogai“* paradigminis modelis

formacija: *„paauglės dalyvauja įvairiose internetinėse bendruomenėse, kurių dabar gausu facebook‘e; bendruomenės, kurios pasisako už įvairius žalingus įpročius, skatina savo kūno žalojimą įvairiomis formomis, netgi stebimi kraštutiniai savižudybių atvejai“* (12 informantas). Ypatingai akcentuojama opi internetinių patyčių problema. Specialistai pastebi, jog rizikos grupės paauglės santykius ir kylančias problemas dažnai aiškinasi įžeidinėjimais, grasinimais viešojoje erdvėje: *„jeigu susipyksta internete, prasideda grasinimai, keiksmažodžiai, žeidžiantys komentarai po nuotraukomis“* (15 informantas). Tyrimo duomenys leidžia suprasti, jog savo veiksmais mergaitės

dažnai pažeidžia ne tik savo saugumo ribas, bet ir kitų žmonių, pvz.: draugų ar kitų interneto vartotojų. Kaip atskleidžia specialistai, „*jaunesnės mergaitės kelia į IST nuotraukas, kuriose matosi ir kiti asmenys, nenutuokiantys, kad yra paviešinti*“ (7 informantas). Mergaitės viešina netinkamo turinio informaciją, kuri gali žeisti ne tik jas, bet ir kitus, jaunesnius interneto vartotojus: *„mergaitės žiūri ir kartais platina pornografinio pobūdžio įrašus kitiems vaikams“* (8 informantas); arba: *„kelios mergaitės, kurios žaloja save, pjaustosi rankas ir kojas, visa tai fotografuoja ir nuotraukas viešina facebook‘e“* (15 informantas).

Tyrimo dalyvių išsisakymai padeda suprasti mergaičių elgesio IST pobūdį. Specialistai pastebi, jog mergaitės internetinėje erdvėje elgiasi kur kas drąsiau nei realiame gyvenime, jų nuotraukos IST labai atviros, net vulgarios, bendravimas pernelyg drąsus: *„mergaitės drąsiai elgiasi IST, dalinasi savo kontaktais, susitinka su nepažįstamaisiais“* (9 informantas). Kita problema, kurią išryškina specialistai, kad mergaitės dažnai linkusios IST kurti tokį savo įvaizdį, iš kurio galima būtų matyti, jog jos vyresnės nei iš tiesų yra: *„IST viešindamos nuotraukas, stengiasi atrodyti vyresnės, seksualesnės, meluoja savo amžių, pasirenka šukuosenas, kosmetiką, rūbus, kurie leistų joms atrodyti vyresnėmis“* (5 informantas). Specialistų teigimu, būtent amžiaus slėpimas gali turėti įtakos tam, jog mergaitės greičiau sulauks vyresnių vyrų dėmesio ir intymių nepadorių pasiūlymų. Taip pat pastebima, kad mergaičių leksika IST dažnai yra necenzūrinė, neretai vartojamas gatvės slengas ir pan.: *„nuotraukos, įrašai komentuojami necenzūriniais žodžiais, daug keiksmažodžių, žargonizmų ir pan., tai leidžia susidaryti tam tikrą nuomonę apie mergaitės elgesio kultūrą “* (3 informantas).

Kitų IST vartotojų keliama grėsmė. Dirbant su mergaitėmis, specialistai jų pasakojimuose įžvelgia ir kitų IST vartotojų keliamą grėsmę, viešinamą smurtinio pobūdžio informaciją: *„paauglės pasakoja, kad neretai jas sutrikdo kitų internete paviešinta informacija, pvz., skriaudžiamų gyvūnų keliamos nuotraukos, skundžiasi, kad pamačius tokias nuotraukas, sunku užmigti naktį“* (12 informantas). Specialistai atkreipia dėmesį į tai, kad mergaitės sulaukia grėsmę joms keliančių pasiūlymų, intymaus pobūdžio užklausų: *„nes jos yra sulaukusios pasiūlymų internete, dirbti modeliu yra kvietę, prasitarė, jog kvietė parsidavinėti, fotografuotis; manau, jog tai didelė grėsmė“* (14 informantas). Neretai mergaitės sulaukia pasiūlymų įsitraukti ar pasidalinti abejonių keliančiomis IST bendruomenių nuorodomis: *„kartą mergaitė pasakojo, kaip gavo kvietimą prisijungti prie „mirtininkų“ grupės facebook‘o, kaip supratau iš jos pasakojimo, tai ten renkasi asmenys, turintys priklausomybes, sergantys anoreksija, bulimija, kalbantys apie savižudybės būdus ir galimybes, na, žmonės, kurie savotiškai jau pasiekę tam tikrą gyvenimo dugną..., mergaitė neprisijungė prie grupės, bet dar keletą sykių ir ji, ir jos draugės buvo kviestos ir prašytos pasidalinti grupės nuoroda“* (16 informantas).

Tyrėjos komentaras. Rizikingi pačių mergaičių veiksmai IST ir kitų vartotojų keliama grėsmė atskleidžia įvairiapusį mergaičių pažeidžiamumą virtualioje erdvėje. Grėsmė

mergaičių pažeidžiamumui neretai kyla iš pačių mergaičių neapgalvotų, neatsakingai pasirinktų veiksmų IST, o tai leidžia daryti prielaidą, jog sąlygų sudarymas pačių mergaičių tinkamam veikimui IST yra viena svarbiausių galimybių jas apsaugoti. Mokslinėse publikacijose atskleidžiama, jog rizikingas jaunimo dalyvavimas socialiniuose tinkluose reiškiasi trejopai, t.y. mergaitė gali būti rizikingos veiklos IST iniciatorė, kitu atveju ji gali būti kitų vartotojų sukeltos rizikingos veiklos tęsėja, kai viešina ar palaiko kitų vartotojų grėsmingus veiksmus ir rizikingų veiksmų gavėją, kai susiduria su kitų vartotojų rizikingų veiksmų pasekmėmis (Hasebrink, Livingstone, Haddon, 2009). Tyrimo duomenys rodo, jog IST paauglės patiria trejopą grėsmių poveikį: jei rizikingai elgiasi pačios, jei susiduria su jų pačių veiksmų sąlygotomis negatyviomis pasekmėmis ir jei grėsmė kyla iš kitų vartotojų.

Dėmesio siekis „bet kokia kaina“. Kitas aspektas, kuris verčia specialistus nerimauti, yra mergaičių noras internetinėje erdvėje būti populiarioms ir matomoms. *VDC* darbuotojų teigimu, rizikos grupės mergaitėms *„dėmesys svarbus kaip oras, nes kitoje aplinkoje jo negavusios, čia [IST] jos gali atsigriebti“* (6 informantas). Specialistų pastebima, jog mergaitėms labai svarbu sulaukti kuo daugiau interneto vartotojų dėmesio, dažnai dėl to jos būna nesuinteresuotos IST elgtis saugiai: *„joms aktualu, kad visi matytų jų informaciją, jos pačios ieško draugų tarp nepažįstamųjų, tai kokie dar nustatymai gali būti naudojami, kaip tik joms to viešumo norisi kuo daugiau“* (15 informantas). Darbuotojų požiūriu, taip mergaitės tikrina savo socialinį statusą, siekdamos būti įvertintos ir pripažintos socialinio tinklo vartotojų: *„netgi jei tavo nuotrauką „užlaikino“ daug kartų, atrodo, kad tu geresnis už kitus ar populiaresnis“* (14 informantas). Specialistai yra pastebėję mergaitės facebook‘o metraštyje įrašus, kuriuose ji žada už nuotraukos „*palaikinim‘ą“* parašyti asmeninę žinutę (8 informantas). Specialistai išreiškia susirūpinimą, kad mergaitės dažnai viešina apnuoginto savo kūno nuotraukas, skelbia intymią asmeninę informaciją, trokšdamos sulaukti atsakymo. Dėmesio „bet kokia kaina“ siekis dažnai užgožia mergaičių saugumo jausmą.

Kontekstas. Tyrimo duomenų analizė padeda suprasti, jog *VDC* specialistų nerimas dėl paauglių mergaičių dalyvavimo IST dažnai kyla vyraujant tam tikroms aplinkybėms, kurių pagrindinės yra šios: *mergaičių gyvenimo biografijos, IST kaip iliuzijų pasaulis, mada rizikingai elgtis, jaunesnių mergaičių pažeidžiamumas.* Specialistų mintys leidžia paaiškinti mergaitėms IST kylančias grėsmes, mergaičių gyvenimo sąlygų, jų IST suvokimo bei pažeidžiamumo virtualioj erdvėje kontekstą.

Paauglių mergaičių gyvenimo biografijos. Iš tyrimo duomenų aiškėja, kad paauglių mergaičių gyvenimo biografijos dažnai sukuria tam tikrą aplinką jų veikimui IST. Šių mergaičių biografijas atskleidžia jų šeimų charakteristikas, akcentuojama, jog tokios šeimos dažnai susiduria su alkoholio vartojimo problemomis, verčiasi neteisėta veikla, šeimoje stokojama šilto santykio, kuris kompensuojamas daiktais, tėvai stokoja atsakomybės už savo vaikus, rūpestis už mažesniuosius vaikus užkraunamas vyresniesiems (2, 4, 5, 8, informantai). Specialistų teigimu, mergaitės, užaugusios be meilės, saugumo jausmo supratimo, dažnai naiviai viliasi šiuos dalykus rasti virtualio-

je erdvėje: „*mergaitės, kaip benamiai kačiukai, glaudžiasi prie visų, neįvertindamos, kad vienas gali paglostyti „paausį“, o kitas gali įmesti kur nors“* (10 informantas). Būtent tokia gyvenimo patirtis sukuria aplinką, kurioje mergaitės ieško meilės, nesuvokdamos, kad gali būti dar labiau įskaudintos ir pažeistos. Tai, kad šios mergaitės *„užaugusios be meilės – kaip sraigės be kiauto“* (10 informantas), daro jas ypač pažeidžiamomis kitų poelgiams. Jos neturi apsauginio skydo, kuris galėtų apsaugoti ir padėtų suvokti, kaip reikia tinkamai elgtis virtualioje erdvėje. Kita specialistė pastebi: *„ironiška, bet mergaitės, pačios užaugusios šeimose, kuriose trūko šilumos, puoselėja vieną pagrindinę svajonę – susirasti vyrą ir turėti šeimą“* (2 informantas). Šis siekis taip pat gali būti vienas iš rizikingo paauglių dalyvavimo IST motyvų, nes noras susirasti gyvenimo partnerį gali paskatinti neapsvarstytiems poelgiams.

> **Tyrėjos komentaras.** Vienas iš veiksmingiausių veiksnių, užtikrinančių vaikų saugumą internete, yra tėvų dalyvavimas vaiko internetinėje veikloje (Livingstone, kt., 2008). Tačiau rizikos grupės mergaitės dažniausiai auga nedarniose, socialinės rizikos šeimose. Tai šeimos, kurias ištiko krizė dėl to, kad vienas ar keli šeimos nariai piktnaudžiauja alkoholiu, narkotinėmis, psichotropinėmis ar toksinėmis medžiagomis arba (ir) yra priklausomi nuo azartinių lošimų, arba (ir) dėl turimos negalios, skurdo, socialinių įgūdžių stokos negali ar nemoka prižiūrėti vaikų, arba (ir) naudoja psichologinę, fizinę ar seksualinę prievartą, arba (ir) gaunamą valstybės paramą panaudoja ne šeimos interesams (*Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymas*, 2006). Siekiant užtikrinti savalaikę pagalbą socialinės rizikos šeimoms ir jų vaikams, Lietuvoje įteisinta socialinės paramos šeimai sistema. Institucinę pagalbą tokių šeimų vaikams teikia *VDC*. Jie užtikrina ne tik socialines paslaugas, bet ir vaikų ugdymą. *VDC* specialistai, atlikdami ugdomąsias šeimos funkcijas, gali formuoti rizikos grupės mergaičių atsakingą požiūrį į saugų naudojimąsi interneto socialiniais tinklais.

IST – iliuzijų pasaulis. Dar viena šio fenomeno kontekstine sąlyga, specialistų nuomone, yra ta, kad mergaitės neteisingai įsivaizduoja IST. Tyrimo duomenų analizė leidžia suvokti, kad mergaičių virtualios socialinės erdvės vertinimas ir supratimas dažnai prasilenkia su tikrove. Kaip teigia devinta tyrimo dalyvė, mergaitėms IST yra *„iliuzijų pasaulis, kurį jos susikuria ir kuriame gyvena, kurio neretai neskiria nuo tikrovės“*. Dažnai mergaitės, sulaukusios dėmesio ir pripažinimo IST, dar labiau įninka veikti šioje aplinkoje. IST pasaulis joms mielesnis: *„joms smagu gyventi savo susikurtame pasaulyje, kur jos yra mėgstamos, kur joms rašo vaikinai, kur komentuojamos nuotraukos, kur sulaukiama daug dėmesio, tačiau tas grįžimas iš virtualios erdvės į tikrovę kartais būna labai skausmingas“* (1 informantas).

Rizikingai elgtis madinga. Paauglių rizikingą veikimą IST skatina jų aplinkoje demonstruojami tokio elgesio pavyzdžiai. Iš tyrimo duomenų paaiškėjo, jog neretai netinkamus dalyvavimo IST modelius paauglės stebi tarp savo bendraamžių, šeimoje bei visuomenėje.

Antrojo fenomeno kontekstą atskleidžia mergaičių kuriama tokia aplinka, kurioje rizikingai elgtis yra madinga ir tokie veiksmai IST yra net skatintini: „*giriasi, kaip rizikingai pasielgė, sakyčiau, net „ant bangos“ taip elgtis, išdidžiai pasakoja kitoms bendraamžėms, kaip su vyresniais vyrais bendrauja IST, kaip susipažino, susiraši-*

nėjo, kaip susitiko; yra dalis mergaičių, kurios bijo taip bendrauti, tai kitos vis tiek ragina, kad: „nebūkit kvailos, nieko čia nenutiks“ (15 informantas). *VDC* darbuotojai atkreipia dėmesį į tai, kad rizikingo elgesio formas vaikams skleidžia ir jų šeimos nariai: *„jei mama taip pat bendrauja su „įvairaus plauko“ asmenimis, prilipus prie kompiuterio, neišlipa iš facebook'o, tai jos dukra galvos, kad čia taip įprasta, kad taip turi būti“* (9 informantas). Rizikingo elgesio tendencijas specialistai įžvelgia kaip vyraujančias ne tik jaunimo kasdienybėje, bet pastebi, jog ir pati visuomenė deklaruoja bei suponuoja tokios elgsenos virtualioje erdvėje normas: *„facebook'e galima matyti, kaip visi dalijasi juokingais video įrašais, kurių turinys ir juokeliai yra vulgarūs, kupini smurto, sekso scenų, ir tai visiems normalu, tik „laikina“, „dalijasi“...“* (8 informantas). Tyrimo dalyvių teigimu, visuomenėje palaikomos tokio elgesio, kuris žaloja ir žeidžią individų sąmonę, formos. Taigi veiksmai, keliantys grėsmę veikiant IST, tampa tam tikra norma ar net mada, siekiant sulaukti daugiau dėmesio, tapti populiariems ir matomiems. Paaugliams diktuojama mada yra itin svarbi, nes ją demonstruoja jiems svarbios grupės: bendraamžiai, šeima ir visuomenė.

> **Tyrėjos atmintinė.** Socialiniai tinklai tampa savotiška jaunimo kasdienio gyvenimo norma, kurioje paauglės gali palaikyti socialinius ryšius, kurti naujas sąveikas, reprezentuoti save ir pristatyti kitiems, atrasti galimybių savirealizacijai. Aktualu paminėti, jog neretai paauglės neturi galimybių rinktis, būti socialiniame tinkle ar ne. Šiandienio gyvenimo tempas ir aktualijos primeta joms tai iš šalies, ir jei nori būti matoma, žinoma, pritampanti prie savo bendraamžių, privalai būti socialinio tinklo dalimi. Pagrindinės paauglių dalyvavimo IST priežastys glaudžiai siejasi su socialiniais ryšiais. Tiek noras pristatyti save, tiek naujų pažinčių paieškos, tiek bandymas būti įvykių centre rodo mergaičių norą išlikti matomoms, populiarioms tarp bendraamžių. Todėl būtų galima teigti, kad siekis užmegzti tarpasmeninius santykius gali būti probleminio naudojimosi internetu rizikos veiksnys.

Jaunesnių mergaičių pažeidžiamumas. Tyrimo dalyvių grėsmės nuojautą sustiprina aplinkybė, jog jaunesnės mergaitės IST yra labiau pažeidžiamos. Tai vyksta dėl kelių priežasčių: visų pirma jaunesnės mergaitės kitaip reiškiasi IST: *„su jaunesnėmis paauglėmis, manau, labiau reiktų dirbti, nes jaunesnės dedasi atviresnes nuotraukas nei vyresnės paauglės“* (11 informantas). Taigi galima pastebėti, kad išreiškiama nuomonė, jog darbas, užkertant kelią galimoms grėsmėms IST, turėtų būti orientuojamas į jaunesnes paaugles. Kita priežastis, kuri atskleidžia jaunesnių mergaičių pažeidžiamumą, yra jų pačių negebėjimas atpažinti grėsmę: „*dabar jos dažnai nesieja IST su pavojais, tai mes kalbame, kad gali nutikti negeri dalykai, o jos, ypač jaunesnės, net neturi tokių minčių „galvelėse“* (12 informantas).

> **Tyrėjos komentaras.** Tai, jog lyties atžvilgiu didesnė rizika būti pažeistoms internetinės viktimizacijos kyla mergaitėms nei berniukams, akcentuojama ir užsienio tyrimuose (Wolak ir kt., 2004). Pavyzdžiui, mergaitės, kurios tampa seksualiai aktyviomis ankstyvosios paauglystės laikotarpiu, yra ypač imlios internetinei viktimizacijai (Wolak ir kt., 2008), todėl, labai tikėtina, kad jos dalyvaus pavojingose seksualinėse praktikose ir bus artimai susijusios internete su vyresniais suaugusiaisiais. Galiausiai

vaikai ir paaugliai, kurie užsiima pavojinga veikla internete, taip pat priklauso padidintos rizikos grupei ir gali patirti internetinę viktimizaciją. Ybarra, Mitchell, Finkelhor ir Wolak (2007) teigia, jog jeigu jaunimas bendravo su nepažįstamaisiais internete ir dalyvavo bent jau keturiuose kituose pavojinguose veiksmuose (pavyzdžiui, kalbėjo su nepažįstamaisiais apie seksą, ieškojo pornografijos, buvo šiurkštūs ir bjaurūs, siuntė asmeninę informaciją nepažįstamiesiems), jis priklauso ypač didelės rizikos grupei ir gali patirti viktimizaciją. Akivaizdu, jog dirbant su vaikais, labai svarbu specialistams atkreipti dėmesį į rizikingai besielgiančių mergaičių pažeidžiamumą interneto erdvėje.

Įsiterpiančios sąlygos. Tyrimo metu tapo aišku, jog specialistų nerimą dėl paauglių mergaičių dalyvavimo IST lemia šios esminės sąlygos: įgūdžių stoka, grėsmių neįvertinimas, privatumo IST problema visuomenėje, tėvų nusišalinimas.

Įgūdžių stoka. Specialistai įsitikinę, kad mergaičių įgūdžių stoka atsirenkant, kokia informacija tinkama viešinti virtualioje erdvėje, negebėjimas saugoti privatumą, savo duomenis sukuria realios grėsmės IST prielaidas. Specialistų vertinimu, *„paauglės turi neribotas bendravimo IST galimybes, tačiau neturi pakankamai įgūdžių, todėl savo veiksmais kelia pačios sau pavojų“* (6, 8, 13 informantai).

Specialistai pastebi, kad dažnai mergaičių gebėjimai apsiriboja tik anketos sukūrimu, kitų būtinų savo veiksmų jos negeba įvertinti. Informantai mano, kad tai gali būti dėl kalbos barjero, nes kai kurios mergaitės, neturi (ar nepakankamai mokančios) anglų kalbos įgūdžių, negeba apsaugoti savo duomenų ar atlikti tam tikrų svarbių veiksmų (4, 10 informantai). Specialistai teigia, jog dėl įgūdžių stokos, mergaitės dažnai praranda savo IST prieigų slaptažodžius. Kita problema, jog paauglės nežino, kaip spręsti IST joms kylančias problemas, taip pat pabrėžiamas informacijos nepakankamumas, nėra gairių, kur galima kreiptis esant problemai. Tyrimo dalyvių nuomone, *„socialinių tinklų administratoriai turėtų didesnį dėmesį skirti duomenų apsaugai ir prisiimti bent dalinę atsakomybę, siekiant apsaugoti jaunesnius IST vartotojus“* (9 informantas).

Grėsmių neįvertinimas. Virtualioje aplinkoje specialistai mato dar vieną problemą – grėsmių neįvertinimą, kuri yra viena iš priežastinių sąlygų, turinčių įtakos paauglių pažeidžiamumui IST. Darbuotojų teigimu, mergaičių mąstymas apie galimas grėsmes IST labai paviršutiniškas, jos dažnai neįžvelgia galimų grėsmių. Specialistė pateikia pavyzdį, kai viena paauglė, internete susipažinusi su vaikinu, ketino su juo susitikti, nors jo visiškai nepažinojo. Jai buvo patariama nesusitikti su nepažįstamuoju, aiškinama tokio susitikimo rizika: „*mes ir pačiai mergaitei esame sakę, kad yra didelė rizika, bet kai mergaitės paskęsta toje meilėje, tai rūkas ant akių ir nieko nebemato“* (15 informantas). Panašius pavyzdžius pateikia ir kiti tyrimo dalyviai, vedę pokalbius su mergaitėmis apie gresiantį pavojų draugais IST rinktis nepažįstamuosius. Jie pastebi, kad tokiais atvejais mergaites elgtis rizikingai skatina vienintelis motyvas – „prikaupti kuo daugiau draugų“, o apie saugumą jos nepagalvoja: *„o kokių draugų nesvarbu, kad ne kiekybė, o kokybė čia labai svarbu, jos tiesiog apie tai nepagalvoja“* (3, 8 informantai). Kitas pastebėjimas, kad mergaitės grėsmes žino, bet *„joms trūksta suvokimo, kad tai nėra juoko forma, kad tai labai rimta“* (14 informantas).

Tyrėjos komentaras. Tai, kad mergaitės negeba įvertinti galimų grėsmių IST, kelia mums, specialistams, susirūpinimą ir kartų iššūkius, kaip paauglius paskatinti kitaip pažvelgti į grėsmes IST. Tyrimo rezultatai rodo, jog paauglių siekiai ir troškimai IST dažnai nulemti ne racionalaus mąstymo, bet emocinių motyvų, kurie dažnai gali pastūmėti paaugles į neišvengiamą pavojų. Tokius pastebėjimus daro ir kiti autoriai teigdami, jog jaunimas yra mažiau linkęs atpažinti rizikas ir įžvelgti savo elgesio pasekmes; paaugliai turi sunkumų kontroliuodami savo impulsus ir labiau išreikštą jaudulio paieškos bei galimų neigiamų pasekmių slopinimo poreikį nei suaugusieji. Tai gali didinti riziką paaugliams, ypač jeigu jie viešina nuotraukas ir skelbia poreikius, atskleidžia savo tapatybę (Vanderhoven, Schellens, Valcke, 2014). Galimi pavojai ir paaugliams priimant sprendimus. Nors paauglių naudojimosi IST įgūdžiai gali būti geresni net už suaugusiųjų, bet paaugliai nėra sprendimų priėmimo ekspertai. Smegenų zona, atsakinga už sprendimų priėmimą paauglystėje, nėra visiškai išsivysčiusi, ir tai leidžia teigti, jog paaugliai dažnai yra linkę neįvertinti žalingų pasekmių ir ilgalaikių padarinių, susijusių su pavojų keliančiu elgesiu (Reyna, Farley, 2006). Paaugliai dažniausiai priima sprendimus, remdamiesi naudos pagrindu, neapmąstydami pavojingų pasekmių. Tėvai ir paaugliai skirtingai vertina pateikiamos informacijos ar asmeninių duomenų atskleidimą. Tyrimai rodo, jog jaunimas linkęs labiau pasitikėti internete rasta informacija nei suaugusieji. Be to, jaunimas dažniau nei suaugusieji atskleidžia savo duomenis internete (Livingstone, Bober, 2006). J. Turow, L. Nir (2000) tyrimo rezultatai atskleidė, kad 45 % jaunų respondentų pranešė, jog jie dažniau nei jų tėvai įkėlė asmeninę informaciją pažinčių portale arba pateikė šeimos informaciją mainais į dovaną. Tokiu būdu jauni žmonės gali būti vertinami kaip mąstantys interneto vartotojai, tačiau dėl jų riboto gebėjimo priimti sprendimus internete, jie gali būti labiau negu suaugusieji apgauti, persekiojami ar išnaudojami kitų asmenų.

Privatumo stoka IST – visuomenės problema. Tyrimo dalyviai pabrėžia, jog grėsmę keliantys veiksmai IST nėra vien paauglių mergaičių problema; privatumo stoka IST yra visos šiandieninės visuomenės bėda: *„linijos ir visos ribos tarp to, kas asmeniška ir privatu, ką turėtume pasilikti tik sau, tik pačių artimiausių ratui, jau seniai nusitrynusios; IST visos ribos išnyksta, viešinant vaikų nuotraukas nuo gimimo, skelbiant savo kasdienius įvykius, aiškinantis santykius ...“* (4 informantas). Todėl svarstymai, diskusijos apie mergaičių veiksmus IST dažnai neatsiejami nuo visuomenėje deklaruojamų normų ir elgesio virtualioje erdvėje šablonų. Viešumo klausimas internetinėje erdvėje jau seniai yra visuotinė problema, kuri jau tampa tam tikra norma (7 informantas).

Tyrėjos atmintinė. Visuomenė, skatindama ir deklaruodama tam tikras priimtinas normas, dažnai pati savo veiksmais jas iškreipia. Tad nekelia nuostabos, jog jaunas žmogus, dar besiformuojanti būtybė, „sugeria“ visa, ką mato aplinkoje ir elgiasi pagal visuomenėje vyraujančius pavyzdžius. Šiuolaikinio pasaulio įtakos ženklai matomi ir paauglių mergaičių veiksmuose, toks atviras naudojimasis IST tampa tam tikru „bandos sekimu“. Tačiau noras žengti koja kojon kartu su visais kartais gali padidinti ir jų pažeidžiamumą. Kitų tyrėjų teigimu, šiuolaikinis pasaulis, jo naujos vertybės, elgesio normos turi įtakos rizikingam paauglių elgesiui (Bulotaitė, 2014; Calafat ir kt., 2003).

Tėvų nusišalinimas. Atskleidžiant šio fenomeno įsiterpiančias sąlygas, išryškėjo dar viena, kelianti specialistams įtampą, susirūpinimą dėl mergaičių pažeidžiamumo IST – tai jų šeimos nusišalinimas nuo paauglių gyvenimo bei jų veiklos IST.

Kaip aiškėja iš specialistų pasisakymų, tėvų nusišalinimas nuo paauglių gyvenimo reiškiasi dvejopai: arba tėvai apskritai nedalyvauja paauglių gyvenime, arba jie yra abejingi mergaičių veiklai IST. Tyrimo dalyvių požiūriu, *„yra tėvų, kurie visiškai nedalyvauja, nežino nei kompiuterio, nei kaip įsijungti, žaidžia tik kortų žaidimus ir viskas, yra labai daug tokių tėvų...“* (11, 8 informantas). Tyrimo dalyviai atskleidžia ir skaudžiąją mergaičių gyvenimo rizikos šeimose patirtį: *„tėvai paskendę alkoholyje, savų draugų kompanijose, tas vaikas nereikalingas, kaip „šuniui penkta koja“* (10 informantas). Darbuotojų požiūriu, tėvų dalyvavimas mergaičių gyvenime yra labai minimalus. Tyrimo metu išryškėjo, kad tėvai nesidomi arba tiesiog yra abejingi mergaičių dalyvavimui IST, kai kurie iš jų manną, jog dalyvavimas IST užtikrina saugumą, nes paauglės „nesišlaisto gatvėmis“: *„tėvai nesidomi paauglių veikla IST, jiems saugiau, kai vaikas namie prie facebook‘o, o ne kažkur“* (7 informantas). Tėvų abejingumas, turįs įtakos paauglių pažeidžiamumui IST, atsiranda dėl to, jog dalis tėvų nesupranta, kas yra socialiniai tinklai ir kaip jie veikia: *„tėvams neįdomi mergaičių veikla internete, kai kurie jų net nemoka naudotis kompiuteriu, ką jau kalbėti apie socialinius tinklus“* (10 informantas). Tyrimo dalyviai atkreipia dėmesį į tai, jog patys tėvai demonstruoja savo vaikams netinkamus dalyvavimo IST pavyzdžius: *„viena mama nuolat lankosi bibliotekoje, nes yra vieniša ir ieško internete pažinčių, yra taip įsitraukusi, kad pamiršta mergaitę, tačiau pati to nesupranta, jai reikia tų pažinčių, naujų tėčių, kita nebesvarbu ... mergaitė viską mato, tai ko galima tikėtis ateityje?“* (2 informantas). Pateikti tėvų nusišalinimo nuo paauglių gyvenimo pavyzdžiai dažnai persmelkti specialistų bejėgiškumu, nerimu, įtampa bei išgyvenimais, jie nuolat kelia klausimą, ar yra pajėgūs kažką padaryti, jei *„šeimoje viskas priešingai“?*

Veiksmų/sąveikų strategijos. Tyrimo duomenų analizė padeda suprasti, jog, norėdami apsaugoti paaugles mergaites IST, specialistai taiko šias veiksmų strategijas: naudojimosi kompiuteriu tvarka *VDC*, draudimai naudotis IST ir tėvų skatinimas dalyvauti paauglių gyvenime.

Naudojimosi kompiuteriu VDC tvarka. Viena iš specialistų taikomų strategijų, padedančių identifikuoti vėliau ir spręsti paauglių problemiško dalyvavimo IST apraiškas, yra naudojimosi internetu/kompiuteriu tvarkos *VDC* nustatymas. Pagal šią tvarką numatomas naudojimosi internetu laikas, eilės seka, galimos veiklos internete ir pan. Specialistų teigimu, *VDC* tenka riboti paauglių dalyvavimą IST, nes tai jau tampa problema: *„kadangi VDC yra wifi, tai jos praktiškai „nenulipa“ nuo tų telefonų, pagrinde facebook‘e sėdi, tad bandome įvesti tokią taisyklę, kad telefonų centre nenaudojame“* (11 informantas). Kompiuterio naudojimosi taisykles pažeidusiems paaugliams siūloma keisti veiklą arba draudžiama juo naudotis: *„jei pamatau, kad kažkuo ne tuo užsiima IST, tai liepiu arba pakeisti veiklą, arba nebeleidžiu daugiau*

sėdėti prie kompiuterio“ (14 informantas). Specialistai supranta, jog paauglių veikla IST yra pastariesiems pramoga, laisvalaikio dalis; kita vertus, *VDC* veikla pirmiausia orientuota į tokias paauglių veiklos sritis kaip namų darbų ruoša, maitinimas ir kt., tik po to organizuojamas jų laisvalaikis, tad ir leidžiama naudotis internetu. Tyrimo dalyviai pripažįsta, jog apibrėžus naudojimosi kompiuteriu taisykles, siekiama spręsti mergaičių pažeidžiamumo IST problemą.

Draudimai naudotis IST. Kita specialistų taikoma veiksmų strategija yra įvairaus pobūdžio draudimai: draudimai apskritai naudotis internetu ar IST ir draudimai atlikti tam tikrus veiksmus IST. Specialistai atskleidžia, jog kartais, spręsdami paauglių pažeidžiamumo IST problemas, apimti bejėgiškumo ir nematydami kito kelio apsaugoti paaugles, ima drausti joms naudotis internetu: *„mergaitės klausia, kodėl negalim naudotis facebook‘u, atsakom, kad negalim jų apsaugoti“* (2 informantas). Draudimai dažnai taikomi, nes bandymas spręsti paauglių pažeidžiamumo IST problemą pokalbiais ir perspėjimais prilygsta *„kovai su vėjo malūnais“* (8 informantas). *VDC* specialistai dažnai nerimauja dėl mergaičių rizikingo dalyvavimo IST: *„nerimauju dėl mergaičių rizikingos veiklos IST pasekmių, kol kas viskas laimingai, bet nežinia, kada kas gali nutikti*“ (8 informantas). Kitas atvejis, skatinantis specialistus imtis draudimų strategijos – skaudžiai išgyventas tragiškas įvykis: *„VDC lankančio vaiko bendravimas ir susitikimai su nepažįstamaisiais IST baigėsi jo mirtimi“* (10 informantas). Specialistai pastebi, jog internetinė erdvė sunkiai kontroliuojama ir valdoma, tačiau, siekiant paaugles apsaugoti nuo pavojingų veiklų interneto socialiniuose tinkluose, jie imasi šių veiksmų: mergaitėms draudžia į IST kelti vulgarias nuotraukas, domėtis jų amžių neatitinkančia informacija, dalyvauti pavojų keliančiuose tinkluose, o kartais apskritai draudžiama naudotis kompiuteriu, mažinant galimybes pasielgti netinkamai, vengiant tragiškų pasekmių.

Tėvų skatinimas dalyvauti VDC gyvenime. Kaip viena iš strategijų, naudojamų siekiant mažinti galimus IST pavojus, praktikuojamas tėvų skatinimas įsitraukti į *VDC* gyvenimą. Glaudesnių ryšių su šeima palaikymas stiprina bei stimuliuoja tėvų suvokimą apie paauglių dalyvavimą IST.

Specialistai pagrindžia, kodėl, jų nuomone, būtina skatinti tėvus dalyvauti paauglių IST veikloje: „*jeigu nėra tėvų kontrolės – nėra jokių grėsmių internete valdymo svertų“* (8 informantas). Tyrimo dalyviai pastebi, kad darbas su socialinės rizikos šeimomis yra gana specifiškas, tokie tėvai (globėjai) nelinkę bendradarbiauti, kalbėtis, tad pirmiausia reikia pelnyti jų palankumą, o tai lengviau padaryti jiems dalyvaujant *VDC* veikloje, kalbėtis su jais apie kasdienius dalykus, drauge aptariant ir kitus rūpimus klausimus.

> **Tyrėjos komentaras.** Tėvų ir vaikų komunikacijos efektyvumas gali turėti įtakos vaikams, vengiant pavojingo elgesio internete. Ankstesni tėvų ir vaikų komunikacijos bei televizijos programų tyrimai parodė, kad efektyvi tarpasmeninė komunikacija daro teigiamą įtaką jaunimo suvokimui ir mažina jų pavojingą elgesį. Australijoje atlikto

tyrimo rezultatai (Rosen, 2007) parodė, kad vaikai tų tėvų, kurie su vaikais neaptarė internetinio saugumo klausimų, pasakojo apie pavojingesnes saugumo praktikas internete (pvz., atskleidė nepažįstamiesiems slaptažodžius, iš nepažįstamųjų priėmė dovanas) negu tie vaikai, kurie su tėvais diskutavo apie saugų naudojimąsi internetu. Tačiau *VDC* specialistai gali padėti tėvams sėkmingai spręsti klausimus, susijusius su saugiu interneto naudojimu, informuodami tėvus apie pozityvų bendravimą šeimoje, naudojimosi internetu taisyklių kūrimą ir palaikymą šeimoje, kompiuterio vietos parinkimą namų erdvėje, laiko, praleidžiamo bendrai naudojantis internetu, reglamentavimą.

Pasekmės. *VDC* specialistų taikomos strategijos, siekiant paauglių mergaičių saugumo IST, sukelia tam tikras pasekmes. Tyrimo duomenų analizė padeda suprasti esmines šio fenomeno vystymosi pasekmes: paauglių pasipriešinimas, „uždraustas vaisius saldesnis“, negatyvios patirtys IST, tėvų įtrauktis.

Paauglių pasipriešinimas. Specialistai nerimauja, kad *VDC* taikomų draudimų ar taisyklių strategijos ne visada duoda teigiamų rezultatų, tam tikrais atvejais grįžtamasis ryšys yra priešingas. Tyrimo dalyvių požiūriu, paauglės dėl savo raidos ypatumų yra linkusios maištauti ir nepasiduoti suaugusiųjų sprendimams, todėl ir nustatytų normų atveju „bando ribas“ (12 informantas). Vienas iš konkrečių atvejų rodo, kad mergaitei buvo draudžiama į *VDC* atnešti planšetinį kompiuterį todėl, kad jos elgesys IST ne visada buvo tinkamas. Tačiau po kurio laiko ji toliau ignoravo centro taisykles ir naudojosi savo kompiuteriu (6 informantas). Kita darbuotoja teigia, kad draudimai dėl veiklos IST kartais būna trumpalaikiai ir ne visada veiksmingi: *„problema išsprendžiama tam kartui, taip, kai pasakiau suveikė, mergaitė nebežiūrėjo netinkamos informacijos IST, bet vėliau pastebėjau, kad ji ir toliau dalijasi netinkama informacija, nes kai mano, jog nematau, vėl peržiūrinėja neatitinkančią jos amžių informaciją“* (1 informantas).

Nors specialistai mato, jog dažnai veiklos su paauglėmis rezultatai būna minimalūs ir trumpalaikiai, nenuleidžia rankų ir svarsto, kaip padėti mergaitėms tinkamai atpažinti grėsmes IST ir jas įveikti.

„Uždraustas vaisius saldesnis“. Kita pasekmė, išplaukianti iš veiksmų/sąveikų strategijų ir glaudžiai susijusi su pirmąja pasekme, rodo, kad kuo labiau paaugliams draudi, tuo jie labiau nori. Paauglystėje nepriklausomybės troškimas toks intensyvus, kad bet kokie draudimai juos dar labiau paskatina elgtis priešingai: *„paauglystė – tai liga, kuri praeina, bet šiame tarpsnyje reikia rasti vaistą, kad būtų įmanoma padėti paaugliams“* (10 informantas). *VDC* darbuotojų teigimu, nors draudimai ekstremaliose situacijose yra naudingi, tačiau su jais kartais reikia būti atsargiems, ypač dirbant su paaugliais, nes: *„žinot, greitai gali pasiekti priešingą rezultatą, jiems kyla „aklas“ noras priešintis suaugusiųjų reikalavimams, norėti to, kas neleistina, tad kartais tie draudimai „įneša didesnę ugnį“* (14 informantas).

Negatyvios patirtys IST. Taikydami tam tikras veiksmų strategijas, specialistai taip pat pastebi, jog dalyvaudamos IST mergaitės išgyvena neigiamas patirtis, atsirandančias dėl savo ar kitų vartotojų veiksmų. Kaip vieną iš dažniausiai įgytų mergai-

čių negatyvių patirčių specialistai įvardija IST prieigų praradimą neapsaugojus savo slaptažodžių: *„labai dažnai pasikartojantys atvejai, kai kiti vaikai pavagia mergaičių slaptažodžius, ko pasėkoje prirašo jų profiliuose netinkamų, šmeižiančių dalykų, kad tai laisvo elgesio mergina, daro visokius dalykus už tam tikrą kainą ir pan.* (15 informantas). Negatyvios mergaičių patirtys susijusios su elektroninėmis patyčiomis, kurios, specialistų nuomone, yra dar viena rimta priežastis, dėl kurios mergaitės skaudžiai išgyvena: „*elektroninės patyčios nuolat vyksta, kiek psichologinio smurto mergaitės patiria“* (13 informantas).

Tyrimo dalyviu požiūriu, negatyvios mergaičių patirtys siejasi ir su suaugusiųjų vyrų priekabiavimu, kai mergaitės sulaukia intymaus pobūdžio pasiūlymų arba, kai paviešinus mergaičių kontaktus, jos sulaukia telefoninių skambučių su nepadoriais pasiūlymais (15, 9 informantai). Specialistų teigimu, pačios mergaitės dažnai toje patirtyje negatyvumo neįžvelgia, tai labiau pastebi specialistai.

> **Tyrėjos komentaras.** Negatyvios internetinės patirties vertinimo prieštaravimai pamažu ryškėjo viso tyrimo metu. Jau pirmųjų tyrimo etapų žingsniuose pastebėjau, jog specialistai įvardija savo ir mergaičių nuomonių prieštaravimus apie tai, kas kelia grėsmę IST. Specialistai pastebi, jog mergaitės, išsipasakodamos savo patirtis, dažnai įvardija pozityvius išgyvenimus iš patirčių, kurios suaugusiesiems kelia nerimą ar net šiurpą. Tokios įžvalgos leidžia daryti prielaidą, jog mergaičių elgesys labai priklauso nuo to, kaip tam tikros patirtys atsiliepia joms pačioms. Tai, ką specialistai gali laikyti grėsme, mergaitės gali sieti su pozityvumu ir galimybe. Tokie prieštaravimai įžvelgiami ir kitų autorių, nagrinėjusių paauglių internetines patirtis. Tyrimuose (Vandoninck, d'Haenens, Smahel, 2014) teigiama, jog dalijimasis seksualiomis nuotraukomis ir intriguojantys komentarai gali būti paauglius labai žavintis dalykas. Tačiau dalijantis seksualiomis nuotraukomis, galima įgyti ir nemalonios patirties, pavyzdžiui, kai sulaukiama ypač įžeidžiančių komentarų ar kai tomis nuotraukomis dalijasi per daug žmonių. Riba tarp teigiamų ir neigiamų patirčių internete yra labai siaura (Vandoninck, d'Haenens, Smahel, 2014).

Tėvų įtrauktis. Aiškėja, jog specialistų veiksmų strategijos telkiasi ties tėvų įtrauktimi, tačiau specialistai atskleidžia savo beviltiškumą, nes šis procesas dažnai nepasiekia pozityvių rezultatų. Tėvai nenoriai bendradarbiauja, šalinasi *VDC* specialistų. Specialistai darbą su socialinės rizikos šeimomis prilygina „košmarui“, teigdami, jog nėra ką motyvuoti, kai į visus kvietimus ir bandymus įtraukti į *VDC* gyvenimą, nereaguojama, o atkakliau paraginus, sulaukiama drastiškų sprendimų: „*drąsesnės pastangos motyvuoti tėvus bendradarbiavimui baigiasi tuo, kad tėvai uždraudžia vaikams apskritai lankyti centrą“* (16 informantas).

Tyrimo duomenys stiprina suvokimą, jog specialistai IST įžvelgia realų mergaitėms gresiantį pavojų, tačiau jų veiksmai/sąveikos, siekiant valdyti šį reiškinį, kaip pripažįsta tyrimo dalyviai, kol kas ilgalaikių pozityvių rezultatų neduoda.

3.1.3. Specialistų veiklos permainos: *„padėti, o ne drausti“*

Fenomenas – Specialistų veiklos permainos: *„padėti, o ne drausti“* atskleidžia *VDC* specialistų nepasitenkinimą egzistuojančia ugdymo realybe. Šis fenomenas padeda suprasti specialistų nuostatą į savo veiklos kaitos būtinybę, kaip veiksnį, lemiantį paauglių mergaičių gerovę virtualioje erdvėje. Šio fenomeno vystymesi pastebima, kaip edukacinėje veikloje keičiasi specialistų vaidmuo – iš draudimų vykdytojo į atvirą santykiui su mergaitėmis asmenį.

Tyrimo duomenys paaiškina, kokios priežastys skatina specialistus keisti savo veiklą, kokiame kontekste ir kokioms sąlygoms vyraujant specialistai suvokia savo kaitos būtinybę, kokie veiksmai jiems padeda siekti numatytų pokyčių bei kokios iš to seka pasekmės (žr. pav. 7). Specialistų mintys, kad draudimai veikti IST mergaitėms neveiksmingi, skatina mąstyti apie kitokią veiklą su jomis: *„pastebėjau, kad paauglėms labai svarbus savarankiškumas, nepriklausomumas, laisvės jausmas, jei bandai neleisti, tyčia viską daro* (16 informantas). Specialistai pastebi, kad kuo labiau paauglėms draudžia daryti IST, tuo labiau jos to nori. Šiame fenomene išryškinamas alternatyvių veiklų su paauglėmis formų poreikis. Kaip teigia *VDC* darbuotojai, *„įprasti dalykai čia neveikia, tad susiduriame su iššūkiu, kaip atrasti paveikius būdus, padedant mergaitėms tinkamai elgtis IST“* (11 informantas).

Priežastys. Tyrimo metu paaiškėjo, kad specialistų veiklos pokyčius sąlygoja šios pagrindinės priežastys: taisyklių/susitarimų laužymas, noras laisvai veikti IST, tėvų dalyvavimas – epizodinis. Kaip pažymi specialistai, būtent šios priežastys yra akstinas kreipti veiklą su mergaitėmis IST tema pozityvių pokyčių linkme.

Taisyklių/susitarimų laužymas. *VDC* specialistai išreiškė baimę, jog apsaugoti paaugles IST šiandien gana sudėtingas uždavinys, nes interneto galimybės didelės, jis giliai įsiskverbęs į paauglių kasdienybę: *„internetinė laisvė kelia nerimą, nėra jokių užkardų, negali uždrausti“* (11 informantas). Norint *VDC* paauglėms uždrausti naudotis IST ar apskritai internetu, dažnai sulaukiama įvairių reakcijų: *„mažesnės mergaitės numoja ranka į perspėjimus“, „vyresnės, nors ir išklauso perspėjimus, apsisukusios tą patį daro“* (11 informantas). Nors specialistai ir bando įvesti tam tikras naudojimosi internetu *VDC* taisykles, tačiau tokie bandymai susilaukia didelio pasipriešinimo: *„bandome įvesti tokią taisyklę ir kovoti su jos nesilaikymu, nes paauglės bando ribas“* (12 informantas). Specialistai išryškina, kad taisyklių lengviau laikosi jaunesnio amžiaus vaikai, o su paauglėmis – sudėtingiau: „*su mažesniais dėl naudojimosi telefonu tvarkos susitarti lengviau, paauglės linkusios simuliuoti, gudrauti“* (7 informantas). Galima pastebėti, jog vienas iš motyvų, skatinančių specialistus keisti veiklos strategijas, t.y. pereiti nuo draudimų prie kitokių veiksmų, yra tai, jog esami sprendimai nepasiteisina ir paauglės randa būdų juos apeiti.

Noras laisvai veikti IST. Kita priežastis, skatinanti specialistus paauglėms padėti saugiai naudotis IST, yra supratimas, jog paauglės nori laisvės, autonomijos savo

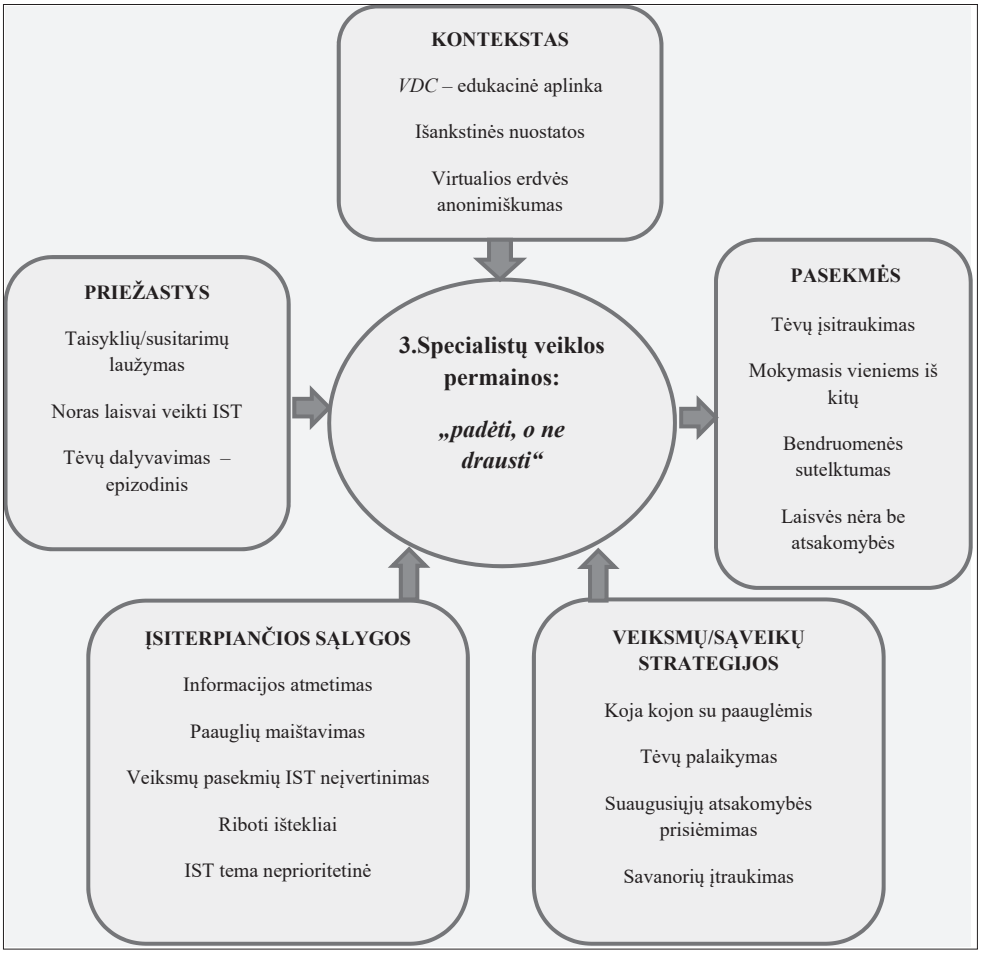

7 pav. Fenomeno Specialistų veiklos permainos: „*padėti, o ne drausti“* paradigminis modelis

veiksmuose, o draudimais sunku pasiekti norimų rezultatų. Būtent šiame amžiaus tarpsnyje mergaitės siekia savarankiškumo, įsitvirtinimo, pripažinimo, jos priešinasi primetamiems suaugusiųjų reikalavimams. Kaip pastebi 11-oji tyrimo dalyvė, *„paauglėms norisi laisvės, bet jos nežino, kaip su ja elgtis“*. Ašinio kodavimo etape išryškinti duomenys leidžia teigti, jog paauglių laisvės troškimas dažnai nesiderina su jų atsakomybe: *„paauglėms trūksta atsakomybės už savo poelgius“* (8 informantas).

Tyrėjos komentaras. Normaliam asmens bei visuomenės egzistavimui būtina pusiausvyra tarp laisvės ir atsakomybės, nes priešingu atveju iškreipiama pati jų esmė. Šio ryšio neišvengiamumą vaizdžiai atskleidžia australų mokslininkas G. Richardsonas (1985), teigdamas, kad kai tik kurioje nors srityje išoriniai apribojimai ir taisyklės pašalinami,

privalome susikurti savus apribojimus ir taisykles, t.y. prisiimti atsakomybę, nes būtent dėl atsakingumo stokos ir egzistuoja daugelis mūsų visuomenės piktžaizdžių (prievarta, žiaurumas, vagystės, asmens negerbimas, perdėtas rūpinimasis tik savo teisėmis, pamirštant pareigų, pažadų ar įsipareigojimų vykdymo svarbą ir kt.). Todėl pamatinių, moralinių vertybių diegimas paauglėms yra viena iš sąlygų, kuri gali padėti paauglėms savo veiksmus vertinti iš savo moralinės pozicijos, ne iš išorės primestų jėgų, bet būtent iš savo vidinių egzistuojančių normų ir vertybių matmens.

Tėvų dalyvavimas – epizodinis. Kita priežastis, išryškėjusi analizuojant šio fenomeno atsiradimą, yra epizodinis tėvų dalyvavimas paauglių IST veikloje. Specialistai pastebi, kad nepaisant pastangų įtraukti tėvus į *VDC* gyvenimą, jų dalyvavimas paauglių veikloje yra labiau atsitiktinis. Jei dalis tėvų ir įsitraukia į mergaičių veiklos IST procesą, tai dalyvavimas būna tik momentinis, dažniausiai kritiniu atveju. *VDC* darbuotojų teigimu, tėvai atkreipia dėmesį į paauglių veiklą IST, kai iškyla kokios nors problemos: *„tėvai pradėjo sekti mergaitę, kai suprato, kad ji nelanko mokyklos, supratę, kad ji susitikinėja su nepažįstamaisiais iš interneto*“ (7 informantas). Kiti specialistai taip pat teigia, jog tėvai dažnai pavėluotai atkreipia dėmesį į paauglių veiklą IST, t.y. kai būna prarastos profilių prieigos, kai susiduriama su ilgalaikių patyčių atvejais ir pan. Tėvai kreipiasi į specialistus dėl paauglių elgesio IST tik tuomet, kai jau patys neišsprendžia problemos, nemato jokios išeities: *„kai jau patys nebesusitvarko, tada eina pas mus, prašo, kad su paaugle susitvarkytume. Jei prieš tai šeimai visai vaikas nerūpėjo..., o ji gi pagrindus deda (...)“* (15 informantas).

Kontekstas. Specialistų apsisprendimą keisti veiklą lemia tam tikros sąlygos. Iš tyrimo duomenų tampa aišku, jog svarbiausios iš jų yra šios: *VDC* – edukacinė aplinka, išankstinės nuostatos, virtualios erdvės anonimiškumas.

VDC – edukacinė aplinka. Kita kontekstuali pagalbos paauglėms saugiai veikti IST sąlyga yra *VDC* aplinka, kurioje gali vykti edukacija šiuo klausimu. Aptariant šį konteksto aspektą, išryškėjo, kad *VDC* yra palanki erdvė paauglių įvairių (socialinių, darbinių ir kt.) gebėjimų ugdymui. Specialistai patvirtina, kad *VDC* veikloje yra numatomas laikas ir vieta edukacinei veiklai su paaugliais: *„du kartus į savaitę turime laiko ugdomiesiems užsiėmimams, orientuojamės į tai, ko vaikams reikia, jų socialinius, darbinius gebėjimus ugdome“* (6 informantas).

Tampa aišku, kad prioritetinės *VDC* veiklos kryptys orientuotos ne tik į vaikų fizinių poreikių tenkinimą, pagalbą mokymosi procese, bet taip pat ir į socialinio atsparumo stiprinimą, prevencinę veiklą, socialinių gebėjimų, būtinų adaptavimuisi visuomenėje, formavimą. Šie konteksto aspektai leidžia daryti prielaidą, kad *VDC* gali būti efektyviai plėtojamos įvairios paauglių edukacinės veiklos kryptys.

Tyrimo 12-ojo dalyvio teigimu, *VDC* darbuotojams sudaromos sąlygos tobulintis, įgyti žinių apie vaikų ugdymą, vėlia įgytas žinias pritaikyti edukacinėje praktikoje: *„yra sudarytos sąlygos dalyvauti kvalifikacijos mokymuose ugdymo temomis, tobulinamės, paskui galime žinias pritaikyti dirbdami su vaikais“*.

Tyrėjos komentaras. Tyrimo rezultatai atskleidžia, jog *VDC* specialistai vykdo nemažai edukacinių funkcijų, savo veiklą vykdo kasdien – pokalbiuose su paaugliais prie stalo, sodindami gėles, žaisdami su jais ir pan. Tenka pastebėti, jog *VDC* nėra formaliojo ugdymo institucija, bet jos tikslai susiję su pagalba ypač jautrioms ir pažeidžiamoms socialinėms vaikų grupėms, todėl edukacinė veikla gali paskatinti jaunų žmonių savivoką, gilinimąsi į save, savęs ir aplinkos pažinimą. *VDC* – tai erdvė jaunimui įgyti žinių, išsiugdyti gebėjimus, padėsiančius sėkmingai įsilieti į visuomenės gyvenimą, stiprintis atsparumą neigiamiems išorės faktoriams, jaustis pasitikinčiais ir visaverčiais visuomenės nariais. *VDC* veiklą reglamentuojančiuose dokumentuose (Vaikų dienos centrų veiklos rekomendacijos, 2015) akcentuojama, jog šios institucijos turi prisidėti prie asmens, šeimos, bendruomenės socialinių problemų atsiradimo eliminavimo bei visuomenės socialinio saugumo užtikrinimo.

Pokalbiai su specialistais leido atskleisti *VDC* lankančių mergaičių tinkamo elgesio IST stiprinimo prielaidas. Informantai, matydami IST grėsmes ir pernelyg drąsų bei atvirą paauglių veikimą juose, stengiasi skatinti mergaites tinkamai elgtis IST: *„mergaitės naudojasi facebook'u kiekvieną dieną ir centre tai pat, tai būna įvairių situacijų, tai pačios parodo, ką veikia, tai papasakoja, kas nutiko, tai išgirsti, kaip su bendraamžiais kalbasi, ir išryškėja įvairios patirtys, o kai negeri dalykai dedasi, tai vis tiek reaguoji, patari, įspėji, pasiūlai, ką kitaip galėtų daryti...“* (7 informantas). Specialistų teigimu, *VDC* lankančios mergaitės yra ypač lengvai pažeidžiamos, su jomis būtina kalbėtis apie dalyvavimą IST: *„jaučiu, kad reikia su mergaitėmis kalbėti, nes jos IST ieško to, ko negauna šeimoje, todėl svarbu aiškinti, kad tai ne ta erdvė, tai gali būti apgaulinga, kad jos gali nukentėti*“ (12 informantas). Dirbant su socialinės rizikos šeimų vaikais ypatingai svarbu padėti, kalbėtis apie dalykus, kurie jiems gali būti kenksmingi: *„reikia jas perspėti, kad tai nėra gerai, kad IST nėra vieta, kur tu viską gali daryti, turi papasakoti ir argumentuoti savo nuomonę, kad jie susimąstytų apie tai“* (8 informantas).

Išankstinės nuostatos IST atžvilgiu. Dalis specialistų pastebi, jog jie patys ar jų kolegos kartais turi išankstinį nusistatymą prieš IST: *„nenoriu viešintis facebook'e, neturiu nei laiko, nei noro, ir kam ten viską rodyti ...“* (10 informantas). Toks kai kurių *VDC* specialistų nusistatymas nepadeda bendraujant su paauglėmis IST tema: *„na, jei visada neigiamai atsiliepia, tai paskui paauglės ir nepasipasakoja, mato, kad nesupranti, nenori ir nereikia*“ (13 informantas). 9-oji darbuotoja pastebi, jog kai kurie žmonės apskritai turi labai neigiamą požiūrį į jaunų mergaičių dalyvavimą IST ir pasmerkia jas, o tai taip pat žadina ne tik dar didesnį mergaičių smalsumą, bet ir atžarumą, atitolimą: *„skaičiau straipsnį, kaip viena moteris rašė, jog visos mergaitės, veikiančios facebook'e, jau potencialios prostitucijos aukos, tai jei toks žmogus su tokiu požiūriu ateitų dirbti į VDC, daug nepasiektų“.* Viena specialistė pripažįsta, kad nesinaudoja facebook'u, tačiau domisi, ką paaugliai veikia, stebi jų dalyvavimą *facebooke.* Informantų teigimu, vis dėlto *„neturint facebook'o sunkiau stebėti paauglių veiklą, bet aš stengiuosi, domiuosi“* (7 informantas); *„ir mums trūksta supratimo, ne visi turime facebook'us, kartais sunku*

paauglėms padėti“ (15 informantas). Išankstinė, nepagrįsta nuomonė apie dalyvavimą IST, gali būti veiksnys, trikdantis pagalbos paauglėms procesą.

Virtualios erdvės anonimiškumas. Vienas iš virtualios erdvės patrauklumo kriterijų jos anonimiškumas, tačiau specialistų atveju šis aspektas trukdo pamatyti paauglių rizikingo elgesio raišką bei numatyti pagalbos jiems galimybes. Tyrimo dalyviai nurodo, kas trukdo stebėti IST paaugles: *„mergaitės turi telefonus, negalime apsaugoti, pamatyti, ką veikia su juo, interneto neapribosi, jų rankos atrištos“* (15 informantas). Specialistai dažnai jaučiasi bejėgiai, nes negali nuolat stebėti, ką paauglės veikia IST: *„jos ir namuose dalyvauja, ir viešosiose bibliotekose, o ten gi jų niekas nepakontroliuoja, baisu kas gali nutikti ...“* (8 informantas). Teikiant pagalbą paauglėms, daliai specialistų sunkumų kelia tai, jog mergaitės specialiai apriboja savo IST skleidžiamos informacijos turinį, nepriima specialistų į draugus ir visaip stengiasi, kad specialistai kuo mažiau matytų jų veiksmus IST. Informantai kelia probleminį klausimą: *„nežinai, kiek turi gerbti jų erdvę, kiek gali į ją įsikišti, atrodo baisu, kad kas nenutiktų, bet, kita vertus, turi ir tos laisvės jiems suteikti“* (2 informantas).

Įsiterpiančios sąlygos. *VDC* specialistų mintys, padeda giliau suprasti įsiterpiančias sąlygas, kurios turi įtakos specialistų veiklos pokyčiams. Tyrimo duomenys padeda suprasti, jog pagrindinės įsiterpiančios sąlygos yra šios: paauglių maištavimas, informacijos atmetimas, elgesio pasekmių IST neįvertinimas, riboti ištekliai, IST tema neprioritetinė.

Paauglių maištavimas yra viena iš aplinkybių, sąlygojančių pagalbos paauglėms teikimą. Kaip pabrėžia specialistai, paauglystės amžiaus tarpsnyje bet kokie suaugusiųjų veiksmai, perspėjimai ar pasiūlymai dažniausiai sulaukia didesnio/ar mažesnio pasipriešinimo. Būtent paauglystėj būdingas noras save atrasti, pažinti, ieškoti savo tapatumo dažnai ir skatina paauglių maištą: *„kalbėjimas su paauglėmis sudėtingas, nes tai maištingas amžius, neigiamas suaugusiųjų autoritetas, norisi būti savarankiškomis“* (9 informantas). Paauglystėje protestuojama įvairiais leistinais ir neleistinais būdais prieš taisykles, normas, kontrolę, tai tikra emocinė sumaištis. Paaugliai maištauja įvairiai ir dažniausiai prieš suaugusiuosius prieš jų primestas normas ir taisykles.

Informacijos atmetimas. Specialistai, norėdami padėti paauglėms IST klausimais, dažnai susiduria su jų ir tėvų nenoru priimti kokią nors informaciją apie tinkamo elgesio IST reikšmę. Informuojant paaugles ir jų šeimos narius apie pavojus IST, specialistams susidaro įspūdis, kad „*jiems informacija pro vieną ausį įeina, pro kitą išeina*“ (7 informantas). 8-oji tyrimo dalyvė pastebi ir išreiškia savo nusivylimą dėl to, kad paauglės neįvertina joms teikiamų žinių, medžiagos: *„apmaudu, kai po kolegų mokymų padalomoji medžiaga atsiduria šiukšlinėje“.*

Veiksmų IST pasekmių neįvertinimas. Tyrimo dalyviai atskleidžia, jog mergaitės dažnai neįvertina savo veiksmų IST: *„paauglės negeba suprasti, įvertinti savo elgesio IST“* (10 informantas). Viena specialistė teigia, kad paauglės, tik pajautusios realias pasekmes, pradeda suvokti situaciją: *„kai pajunta savo rizikingo elgesio pasekmes,*

mergaitės ima suvokti situacijos rimtumą“ (5 informantas). Tokie mergaičių veiksmai ir savireguliacijos stoka gali lemti jų pažeidžiamumą IST erdvėje: *„nesuprasdamos galimų grėsmių, paauglės IST elgiasi rizikingai, dėl ko gali būti įtrauktos į pedofilijos, teroro situacijas [veiksmus]“* (6 informantas). Taigi paauglės negali tinkamai apmąstyti ir įvertinti veiksmų IST, juolab numatyti tolimesnių savo veiksmų juose. Specialistų pastebėjimu, paauglės žiūri į trumpalaikį rezultatą: *„svarbu – tuo momentu gerai, o kas toliau – nepagalvoja“* (11 informantas).

> **Tyrėjos komentaras.** Paauglystės amžiuje formuojasi suvokimas apie save, tai, kas aš esu, kaip elgiuosi, koks noriu būti. Todėl šiame amžiaus tarpsnyje labai svarbu paauglėms padėti suvokti, jog veiksmai IST ir jų nulemtos pasekmės atskleidžia jas kaip asmenybes. Paauglystėje toliau formuojasi moralinės nuostatos, mergaitės jau gali suprasti savo veiksmus ir suvokti savo atsakomybę už juos. Jos pradeda daryti savarankiškus pasirinkimus, ima vertinti, kas jos yra, kuo jos bus ir kaip jos veiks gyvenime. Kaip teigia Gilligan, Brown (1992), būtent paauglystėje svarbūs tampa moraliniai klausimai ir sprendimai, paauglių pažintinė raida jau leidžia svarstyti pasirinkimus, pasverti veiksmus ir pagalvoti apie jų pasekmes, galvoti apie tai, kaip jų pasirinkimai ir veiksmai paveikia jų gyvenimą, tai apsvarstyti ir kitų žmonių atžvilgiu (Mergler, Patton, 2007). Tyrėjos nuomone, paauglėms, augusioms nepalankiomis moraliniam vystymuisi sąlygomis, itin svarbus *VDC* specialistų paskatinimas pamatyti, analizuoti dalykus, kurie atrodo savaime aiškūs ir nekeliantys daug abejonių, juos apsvarstyti, padėti suprasti, jog visi mergaičių veiksmai tiek realioje, tiek virtualioje erdvėje parodo, kokios jos, kiek yra atsakingos už save ir kitus asmenis.

Riboti ištekliai. Nors specialistai pripažįsta, jog *VDC* aplinka yra palanki ugdomajai veiklai, tačiau nurodo sąlygas, ribojančias pagalbos IST klausimais teikimą. Tyrimo dalyvių nuomone, *VDC* specialistų dirba per mažai, todėl patikrinti ir atlikti visas numatytas veiklas, skirtas IST klausimams, nepakanka laiko: *„VDC apsiribojama elementariausių darbų atlikimu, trūksta žmogiškųjų išteklių: aš tik spėju sužiūrėti, kad jos galvų nenusirautų“* (3 informantas). Taigi laiko ir žmoniškųjų išteklių motyvas yra viena konteksto sąlygų. Kita problema – tai finansiniai sunkumai. Kadangi *VDC*, kaip nevyriausybinės organizacijos, gyvena iš projektų lėšų, sunkumai iškyla, kai projektai nepatvirtinami arba jų vertinimo procesas užtrunka ir veiklų vykdymui *VDC* lėšų tiesiog nėra: *„poreikis mokyti paauglius saugiai veikti IST yra, bet dėl nepatvirtino projekto finansavimo kol kas nėra galimybių šią veiklą vykdyti“* (5 informantas).

IST tema – neprioritetinė. Dar viena problema, kad ne visų *VDC* vadovai pripažįsta būtinumą vykdyti veiklas IST tema. Specialistai teigia, kad vieni *VDC* labiau orientuojasi į vaikų saviraiškos plėtojimą, kiti – į kitas veiklas: *„tai čia labai įvairiai gali būti, vieni labiau orientuojamės į saviraiškos galimybių plėtojimą, kiti į socializaciją, kiti apskritai į užimtumą“* (2 informantas). Kalbant apie ugdomąją veiklą su paaugliais IST klausimais, pripažįstama, jog trūksta vadovų ir specialistų susikalbėjimo, ne visada sutampa nuomonės, pripažįstant šios problemos sprendimo svarbą: *„netgi ir kaip vadovė galiu pasakyti, jog Vaikų dienos centrų vadovams apie tai paklausyti būtų didelė nauda, ne visi supranta šios problemos svarbą, o kartais per darbų gausą gal ir neįvertiname tam tikrų dalykų* (12 informantas).

Veiksmų/sąveikų strategijos. Vystant trečiąjį fenomeną, tyrimo duomenų analizė padeda suprasti, kokiomis veiksmų bei sąveikų strategijomis specialistai siekia veiklos permainų. Tyrimo duomenys parodo, jog svarbiausios jų: „koja kojon su paauglėmis“, tėvų palaikymas, suaugusiųjų atsakomybės prisiėmimas, savanorių įtraukimas.

Koja kojon su paauglėmis. Duomenų analizės etape jau buvo teigiama, jog specialistai jaučia, kad nespėja su laikmečio naujovėmis ir stokoja žinių apie populiarius IST tinklus, tačiau, specialistų nuomone, viena iš veiksmų strategijų turi būti orientuota į aktyvų dalyvavimą paauglių gyvenime: „*specialistas turi būti jaunatviškas, lankstus, mokantis bendrauti su paaugliais, žinantis jų kasdienybę, turi virti jų gyvenimu, jausti jų gyvenimo pulsą“* (8 informantas).

7-oji tyrimo dalyvė, nors šiuo metu nedalyvauja IST, patvirtina jaučianti poreikį tuo domėtis, supranta, jog tai jos darbo dalis: *„VDC specialistui būtina žinoti paauglių gyvenimo aktualijas, suprasti IST vaidmenį“* (7 informantas). Specialistai neabejoja, kad viena iš sėkmingo darbo su jaunais žmonėmis sąlygų yra „*ėjimas koja kojon*“ (11 informantas). Ši nuostata svarbi ir mergaitėms teikiant pagalbą dėl jų dalyvavimo IST.

Tėvų palaikymas. Specialistų pastebėjimu, mergaičių tėvai, dalyvaudami *VDC* veiklose, dažnai jaučiasi nejaukiai, nenori parodyti savo gebėjimų stygiaus, bijo kalbėti arba pasakyti kažką ne taip ir pan. Siekdami, kad tėvai *VDC* aplinkoje jaustųsi kitaip, specialistai visaip rodo savo supratimą ir palaikymą: *„supratome, jog mama nejaukiai jaučiasi atlikdama užduotį, tačiau lanksčiai pasukome situaciją, kad vyresnioji dukra padėtų mamai atlikti užduotį; jos puikiai susitvarkė“* (4 informantas). Tėvų palaikymo svarbą įvardija ir kita specialistė, teigdama, jog *„norint padėti, tiek šeimai, tiek vaikui, svarbu užsitarnauti šeimos pasitikėjimą, kad jie jaustų, kad tu tikrai nori juos suprasti, padėti, o ne ištraukti iš jų informaciją, kas šeimoje blogai ir perduoti tai atsakingoms institucijoms“* (11 informantas). Taigi viena iš fenomeno „padėti, o ne drausti“ vystymo strategijų yra būtent pagalba tėvams, stiprinant *VDC* ir artimiausios vaikui aplinkos ryšius.

> **Tyrėjos komentaras.** Specialistai pastebi, jog dirbant su tėvais labai svarbu juos palaikyti, tikėti jais ir padėti jiems patiems tikėti savo progresu, pokyčiais ateityje. Kituose tyrimuose (Venclovienė, 2015) akcentuojama, jog socialinė pagalba yra nukreipta į tuos, kurie atsidūrė labai sudėtingose gyvenimiškose situacijose ir dažnai neberanda jėgų įveikti problemų, neįstengia tapti savarankiškesni. Įgalinimas, kaip asmens galimybių ir stiprybių didinimo, o drauge atsakomybės už savo problemas skatinimas, yra svarbus veiksnys darbe su šiais klientais. Norint kad tėvai pradėtų domėtis paauglės gyvenimu, padėtų jai, pirma reikėtų juos pačius palaikyti, rasti būdus, kaip padėti šeimai ir vaikui suartėti, kaip paskatinti juos veikti išvien. Galiausiai padėti tėvams patikėti, jog *VDC* darbuotojai nori padėti, bet ne priešingai, – pakenkti. Į paauglių elgesio IST problemos sprendimą turi būti įtraukti ir šeimos nariai, todėl svarbu ne tik palaikyti vaiką ir skatinti jį tinkamam veikimui IST, bet taip pat svarbu aktyvinti šeimą, jog ji nebūtų abejinga šiai problemai.

Suaugusiųjų atsakomybės prisiėmimas. Tyrimo dalyvių nuomone, pagalbos paauglėms procese svarbu suvokti, kad vaiko problemiško elgesio IST efektyvius spren-

dimus lemia ne tik pačių specialistų atsakomybė, bet ir kitų, už vaiką atsakingų suaugusiųjų. Kaip pastebi 6-oji tyrimo dalyvė, *„nereikėtų palikti vaikų ir jaunimo likimo valiai, tai visų pirma turėtų būti suaugusiųjų rūpestis“.* Kiti specialistai (2, 9, 13 informantai) taip pat akcentuoja suaugusiojo pagalbos svarbą ir atsakomybę už paauglių dalyvavimą IST. Jie supranta, kad paauglė gali nesuvokti suaugusiųjų pagalbos reikšmingumo, bet „pasikonsultavusi“ tik su bendraamžiais, gali gauti netinkamą patarimą IST iškilusios problemos sprendimui. Todėl *„svarbu, kad jaustų suaugusiojo petį, į kurį galėtų bet kada atsiremti“* (16 informantas).

Savanorių įtraukimas. Fenomeno vystymosi procese išryškėjo kita veiksmų/sąveikų strategija – savanorių įtraukimas į *VDC* pagalbos mergaitėms procesą, skatinti jų saugų dalyvavimą IST. Darbuotojai pastebi, jog dirbant su paauglėmis, jaunų žmonių įtraukimas į šį procesą pasiteisina. Specialistų teigimu, „*savanoriai aktyviai įsilieja į VDC gyvenimą, jauni žmonėms įneša naujo vėjo, sugeba jaunatviškai viską perteikti, yra arti visų naujovių ir technologijų, tad jie nuostabiai įsijungia į kolektyvą, idėjomis ir praktiniais darbais papildo VDC veiklą“* (1 informantas). Nevyriausybinėse organizacijose, taip pat ir *VDC,* savanoriai yra labai reikšmingas žmogiškasis išteklius; jie padeda vystyti organizacijos veiklą. Savanoriai gali būti iš įvairių sričių. Jie turi įvairių žinių, asmeninę patirtį, profesinį pasirengimą, o tai dažnai būna papildoma jėga efektyvinant tokių organizacijų veiklą. 16-oji tyrimo dalyvė atskleidžia teigiamą savanorių pagalbą mergaitėms: *„pamenu kalbėjome, kalbėjome mes apie tą duomenų saugojimą virtualioje erdvėje ir vat, atėjo jauna mergaitė savanorė, viską parodė, paaiškino mūsų mergaitėms, kaip ką daryti, kokį mygtuką paspausti, kad duomenys būtų apsaugoti“.*

Būtent todėl jauni žmonės kviečiami į *VDC* dirbti su paauglėmis: *„kviečiamės jaunimą, kad ateitų pakalbėtų su paauglėmis, kažkaip jos tada kitaip reaguoja ir priima informaciją, galbūt atrodo artimesni joms“* (4 informantas).

> **Tyrėjos atmintinė.** „Vaikščiodama“ po tyrimo lauką, sąveikaudama su tyrimo dalyviais, apmąstydama jų išsakytas mintis, vis svarstau, koks svarbus visos visuomenės indėlis sprendžiant socialinės rizikos paauglių dalyvavimo IST problemą. Visuomenės atsakomybė už jauną, besiformuojančią asmenybę būtina jos sėkmingos dorovinės brandos kontekste, saugaus veikimo IST sąlyga. Specialistų išsakytos mintys atskleidžia, kokia aktuali tėvų, draugų, kaimynų, kitų piliečių pagalba paauglėms, orientuojantis ir realioje, ir virtualioje erdvėje, kaip svarbu mums visiems savo žodžiu, pavyzdžiu, patarimu formuoti jaunų žmonių nuostatas atsakingai veikti IST. Nors šis darbas sudėtingas, pirmiausia dėl epizodinio tėvų įsitraukimo, egzistuoja kitas, pozityvus veiksnys, t.y. savanorių veikla, dėl kurios naudingumo nekyla abejonių. Stebiuosi, kaip *VDC* specialistai randa būdų ir galimybių į savo veiklą, į socialiai jautrių grupių problemų sprendimą įtraukti visuomenės narius. Tokios iniciatyvos moko mus nebūti abiejingiems žmogui, jausti atsakomybę už kitą.

Orientuojant mergaites į saugų dalyvavimą IST, pagalba joms, bet ne draudimai, aiškėja kaip esminis procesas, kur veiksmai/sąveikos apima specialistų poreikį ne-

atsilikti nuo paauglių gyvenimo, šeimos palaikymą, suaugusiųjų skatinimą prisiimti atsakomybę, savanorių įtraukimą į *VDC* veiklą.

Pasekmės. Tyrimo duomenys atskleidžia šias pagrindines specialistų vykdomų veiksmų pasekmes – tai yra tėvų įsitraukimas, mokymasis vieniems iš kitų, bendruomenės sutelktumas, laisvė *versus* atsakomybė.

Tėvų įsitraukimas. Specialistų nuomone, tėvų supratimas, įsijautimas, jų palaikymas ir pasitikėjimas jais duoda teigiamų rezultatų, padeda šeimos nariams aktyviau įsitraukti į *VDC* gyvenimą, o tai užtikrina efektyvesnį pagalbos paauglėms teikimą; bendradarbiaujant stiprėja tėvų ugdomasis vaidmuo, didėja tarpusavio supratimas, užtikrinama mergaičių edukacijos vienovė. Specialistų nuomone, *„atrodo, kartais tereikia šilto pokalbio prie arbatos puodelio, išklausymo, nesmerkimo ir tėvai, šeima visai kitaip atsiskleidžia, atrodo, ir išgirsta tave, ir turi noro kitaip elgtis, gal kartais ir mums patiems tikėjimo šeima pristinga*“ (9 informantas).

Mokymasis vieniems iš kitų. Kita šio fenomeno pasekmė yra *mokymasis vieniems iš kitų*. Specialistai ne kartą pripažino, jog mergaitės apie IST dažnai žino daugiau nei jie patys. Iš paauglių nemažai sužinoma apie šią erdvę, veikimo joje principus. Informantai teigia, kad mokantis kartu galima vieniems kitus papildyti. Susiejant specialistų išmanymą, rūpestį ir atsakomybę už paauglių saugumą IST su mergaičių turimomis žiniomis apie tinklų galimybes, galima tikėtis atsakingesnio dalyvavimo IST, įveikiant šioje erdvėje galimus pavojus.

Bendruomenės sutelktumas. Į pagalbos mergaitėms procesą įtraukiant savanorius, didėja bendruomenės sutelktumas. Kaip pastebi specialistai, iš vietos bendruomenės atsiranda stipresnis palaikymas, daugiau ryšių, plačiau atskleidžiama vaikų dienos centro paskirtis, labiau įsiliejama į jo veiklą, o visa tai skatina kitokį požiūrį į šią instituciją, atskleidžia įvairesnės veiklos joje galimybes: *„jau, atrodo, kartais ir idėjų pritrūkstame arba pradedame kartotis, ateina naujas žmogus ir pasiūlo kažką, vėl naujų minčių atsiranda, pamatai viską kitaip, vėl imi veikti“* (15 informantas).

Laisvė versus atsakomybė. Veiksmuose/sąveikose išryškėjo, jog laisvės nėra be atsakomybės. Siekiant patenkinti paauglystėje natūraliai kylantį laisvės poreikį, būtina padėti paauglėms suvokti vieną iš laisvo veikimo sąlygų – atsakomybę už savo veiksmus ir jų pasekmes. 10-oji tyrimo dalyvė pabrėžė: *„visada sakau mergaitei, nori taip daryti, daryk, bet pati ir atsakysi, nes tau reikės su savo veiksmų rezultatas susidurti“*. Ši kategorija atskleidžia atsakingo veikimo IST reikšmingumą, kaip prielaidą laisvam veikimui IST.

3.1.4. Mergaičių sąmoningumo didinimas: *„rožinių akinių nuėmimas“*

Šis fenomenas paaiškina paauglių mergaičių, dalyvaujančių IST, didėjančio sąmoningumo prielaidas. Fenomeno vystymesi atsiskleidžia specialistų požiūrio į edukacinę pagalbą kaita: atsakomybė už saugumą IST perduodama pačioms mergaitėms, jos

skatinamos būti aktyvios ir sąmoningos virtualios erdvės vartotojos. Fenomenas išryškina specialistų siekį padėti mergaitėms kitaip pažvelgti į dalyvavimo IST reiškinį. Ypatingai svarbi tampa pasitikėjimu grįsta specialisto ir mergaitės sąveika, skatinanti mergaites labiau tikėti savo galimybėmis. Šis fenomenas paaiškina, kokie veiksniai lemia paauglių mergaičių sąmoningumą, kokiomis sąlygomis jis stiprėja, kokie veiksmai padeda siekti šio tikslo ir kokias pasekmes sukelia (žr. pav. 8).

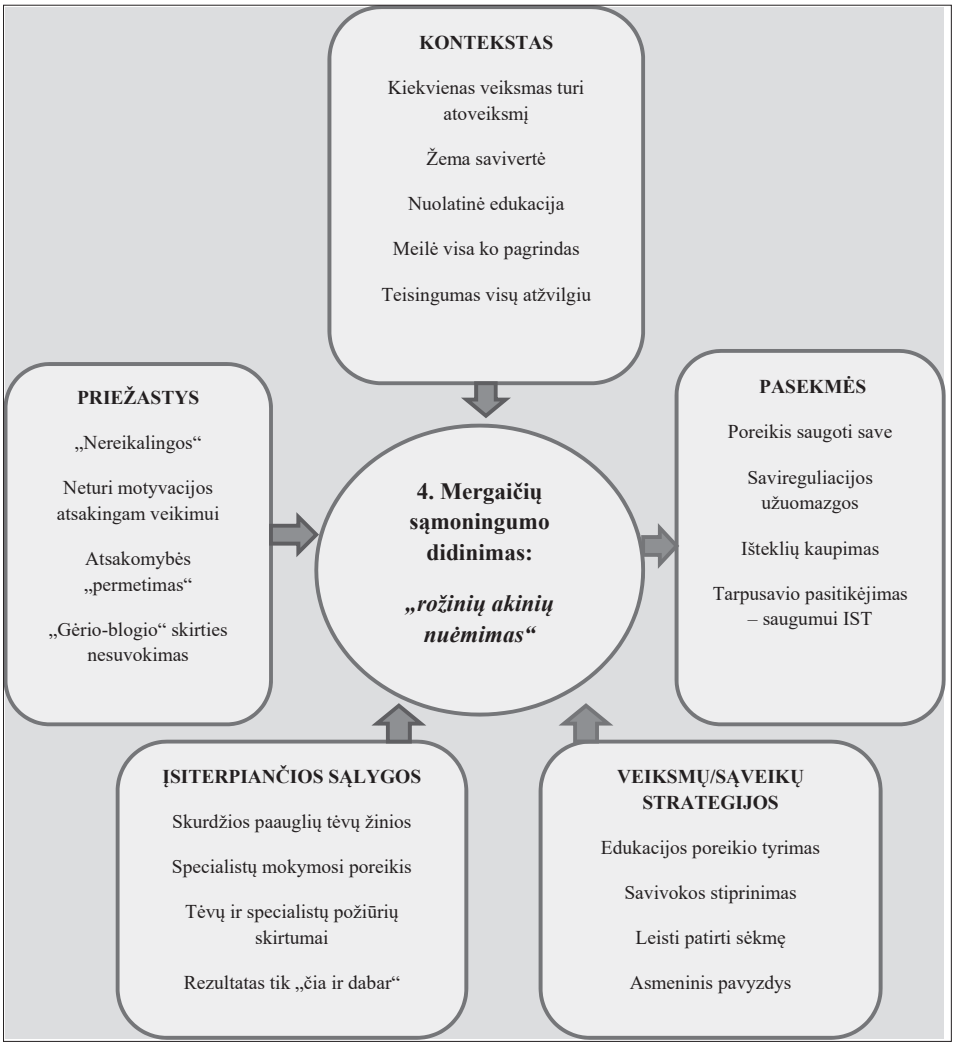

8 pav. Fenomeno Mergaičių sąmoningumo didinimas: *„rožinių akinių nuėmimas“* paradigminis modelis

Priežastys. Tyrimo duomenys leidžia giliau suvokti, kokios pagrindinės priežastys lemia paauglių mergaičių sąmoningumo didinimo poreikį, bei išskirti šias esmines priežastis: „nereikalingos“, neturi motyvacijos atsakingam veikimui, atsakomybės „permetimas“, „gėrio-blogio“ skirties nesuvokimas“.

„***Nereikalingos“.*** Tyrimo dalyviai įžvelgia mergaičių ugdymo šeimoje problemą, jų patiriamą nereikalingumo jausmą. Kai tėvai prioritetą teikia draugams, alkoholiui, apie vaikų edukaciją tokiose šeimose kalbėti beviltiška: *„sunku kalbėti apie vaikų ugdymą tokiose šeimose, tėvai paskendę alkoholyje, savų draugų kompanijose, tas vaikas nereikalingas, kaip šuniui penkta koja“* (12 informantas). Tyrimo duomenys atskleidžia, jog *VDC* lankančios mergaitės yra socialiai apleistos, savo šeimose negavusios tinkamo bendravimo pavyzdžių, todėl trūkstamo bendravimo imasi ieškoti joms suprantamais būdais. Neretai, ieškodamos bendravimo internetinėje erdvėje, nesilaiko saugumo, orumo, atsakingumo principų: „*tai natūralu, nes jei mergaitė socialiai apleista, su ja nekalbama, neaiškinama, nebus išsivystęs atsakingumas ir kitos savybės“* (13 informantas). Žmogus yra sociali būtybė, žmogus turi natūralų poreikį bendrauti, būti reikalingas ir suprastas. Paauglystėje, besiformuojant jauno žmogaus asmenybei, šis poreikis itin išryškėja. Mergaitės nori būti sociumo dalimi, bet šeimoje patirti išgyvenimai nesukuria tam pamato, kuris būtinas kuriant socialinius santykius. Ieškodamos bendravimo, paauglės dažnai nesusimąsto apie lengvabūdiškų veiksmų pasekmes.

Neturi motyvacijos atsakingam veikimui. Kita išryškėjusi priežastinė fenomeno sąlyga yra mergaičių motyvacijos atsakingam veikimui IST stoka. Ši sąlyga aiškinama dviem aspektais. Pirma, mergaitės nežino ir net neįsivaizduoja, atsakingumo reikšmės dalyvaujant IST: *„jos nežino, ką reiškia atsakingumas internete, juk ten viskas laisva, jokių ribų, kokia dar atsakomybė gali būti?“* (10 informantas); *„sudėtinga su ta atsakomybe, taip, jos turi norėti atsakingai veikti, bet to nėra, joms ir taip gerai, nemato, dėl ko turėtų keisti savo elgesį, nes jų gyvenime nusivylimai yra kasdienis dalykas. Galvoja, tai kas čia tokio, vieną kitą sykį nusvilti internete“* (8 informantas). Antra, kaip teigia specialistai, paauglės, atsakingai veikdamos IST, nepatirtų tiek susijaudinimo, negautų stimulų ir adrenalino, kas šiame amžiuje joms ypatingai svarbu. Tai savitas eksperimentavimas, suprantamas kaip paauglystės norma. Mergaičių nuomone, jei veiks atsakingai, negalės patirti naujų įspūdžių: *„na, kiek su jomis kalbi, kodėl jos vienaip ar kitaip elgiasi, kodėl nepagalvoja, kas bus, tai jų atsakymas labai paprastas, nes mums įdomu, smagu, linksma“* (3 informantas).

Atsakomybės „permetimas“. Specialistų teigimu, socialinės rizikos šeimose vaikai dažnai turi *„išmokto bejėgiškumo“* kompleksą, kuomet atrodo, jog nuo tavęs niekas nepriklauso, jog esi bejėgis pakeisti aplinką, aplink tave ir su tavimi vykstančius veiksmus. *„Pas jas taip giliai užsikodavęs tas bejėgiškumas, jog net elementariausi dalykai kainuoja daug jėgų, reikia juos skatinti, kad tu gali padengti stalą, tu gali išsluoti kambarį...“* (8 informantas). 14-sios informantės pastebėjimu, rizikos grupės mergaitės

ima pavyzdį iš šeimos, kartoja tai, ką mato artimiausioje aplinkoje. Jei šeimos nariai neprisiima atsakomybės, pagal tokį modelį elgiasi ir mergaitės: *„jos (šeimos) gi pripratusios, kad vaikais pasirūpins valstybė, ji suteiks būstą, pavyks pragyventi iš pašalpų..., viskas gaunama, tai ir vaikai lygiai taip pat įpranta, kad kažkas kitas jais pasirūpins“*. Internetinės erdvės, kaip pasaulio, kuriame visada gali išsisukti, pabėgti, išnykti ir pan., suvokimas taip pat neskatina atsakingai veikti IST: *„nemato jie reikalo kitaip elgtis, nepatiks – atsijungs, išmes iš draugų, jiems viskas labai paprasta atrodo, tik tada kai susiduria su savo elgesio pasekmėmis ir kai mes turime jas spręsti, tada gal kažkiek pagalvoja, bet ir tai žino, jog bus kas už jas pastovės“* (16 informantas).

> **Tyrėjos komentaras.** M. Seligman (1975) išmokto bejėgiškumo teorijoje analizuojamas pažeidžiamų visuomenės grupių klausimas. Pagal šią teoriją tokie asmenys dažnai nejaučia galios keisti ir valdyti savo gyvenimo, maną negalį valdyti to, kas jame vyksta, palikdami visą atsakomybę juos supančiai aplinkai. Netgi susitaiko, kad viskas, kas vyksta, yra nepakeičiama. Ši teorija padeda rasti vieną iš paaiškinimų, kodėl socialinės rizikos šeimose augančios paauglės nesusimąsto apie atsakingumą IST, kodėl tai joms nesvarbu. Iš to kyla būtinumas atskleisti mergaitėms, kad jų matymas neteisingas, suteikti vilties, kad jos gali keisti ir valdyti savo veiksmus virtualioje erdvėje, kad jų dalyvavimas IST priklauso nuo jų pačių. Su rizikos grupės mergaitėmis reikia kalbėtis apie tai, kad patyčios, įžeidinėjimai, grasinimai IST nėra normalūs ir pateisinami dalykai, kad jos turi teisę būti saugios ir vertinamos šioje erdvėje. Aktualiu tampa mergaičių skatinimas IST rūpintis savimi, neperkeliant atsakomybės kažkam kitam.

„Gėrio – blogio“ skirties nesuvokimas. Kita fenomeno atsiradimo priežastis – mergaitės nesuvokia to, kas virtualioje erdvėje galima, o kas yra netinkama ir gali kelti grėsmę. Specialistų nuomone, mergaitės dažnai neapgalvoja savo veiksmų IST todėl, kad neatskiria, kas gerai ir kas ne: *„paauglės negeba atskirti, koks elgesys IST saugus, o koks ne, nėra to suvokimo, kas gerai, o kas blogai, jos naiviai tiki viskuo, nesuvokia bendravimo su nepažįstamaisiais pavojų“* (9 informantas). *VDC* darbuotojų požiūriu, mergaitės naivios ir pernelyg pasitiki visais IST vartotojais, nesupranta, kad bendraujančiųjų santykiai ne visada būna geri, patikimi ir saugūs: *„paauglės gali nesuprasti, su kuo iš tikrųjų bendrauja IST“* (6 informantas). Jaudinamasi, jog paauglės nesusivokia, kada veikimas IST jau nėra tinkamas ir saugus: *„kai kurios mergaitės nesuvokia galimo pavojaus, negeba savarankiškai spręsti iškilusių problemų, stokoja įgūdžių suprasti, kas internete yra balta, o kas jau juoda; pvz.: mergaitei patyčios atrodo normalu, pagal ją, čia nieko blogo“* (9 informantas).

Specialistų išsisakymai rodo, jog mergaitėms trūksta suvokimo, kur yra skirtis tarp tinkamo dalyvavimo IST, kai pati esi saugi ir nepažeidi kito erdvės, ir tarp netinkamo elgesio, kai skaudini kitus arba kiti žeidžia tave.

Kontekstas. Tyrimo duomenų analizė padeda suprasti, kokios svarbios kontekstinės sąlygos lemia paauglių mergaičių sąmoningumo didinimo fenomeno vyksmą; pagrindinės iš jų šios: žema savivertė, kiekvienas veiksmas turi atoveiksmį, nuolatinės edukacijos reikmė, meilė visa ko pagrindas, teisingumas visų atžvilgiu.

Žema savivertė. Viena iš kontekstualių fenomeno *„rožinių akinių nuėmimas“* sąlygų yra žema mergaičių savivertė. Tyrimo dalyvių teigimu, žema savivertė yra veiksnys, skatinantis mergaites IST atsidurti prieš didesnę riziką, tad ir būti labiau pažeidžiamoms virtualioje erdvėje: *„socialinės rizikos šeimų mergaičių savivertė žemesnė nei turinčių šeimos palaikymą; kai viskas eina iš šeimos <...> mergaičių savivertė kitokia“* (2 informantas). Žema savivertė lemia, kad mergaitės nepaiso ribų, pagarbos sau, savo kūnui, pernelyg atsiveria interneto socialiniuose tinkluose: *„kartais atrodo, kad nėra jokios gėdos, taip žemai save vertina, kad gali viską daryti, peržengiamos visos padorumo ribos“* (16 informantas). Specialistai pabrėžia, kad dirbant su paauglėmis, svarbu stiprinti jų savivertę, skatinti ugdytis pagarbą sau ir neleisti kitiems vartotojams nepagarbiai su savimi elgtis: *„mergaitės, bendraudamos IST, nesusimąsto apie galimas grėsmes, pabrėžiamas jų savarankiškumas saugant savo privatumą, asmeninę informaciją, nereikia leisti, kad tryptų širdį“* (10 informantas).

Kiekvienas veiksmas turi atoveiksmį. Mergaičių sąmoningumo didinimo kontekste, specialistų nuomone, turi būti nuolat skatinamas jų supratimas, kad kiekvienas veiksmas IST turi pasekmes: *„kiekvienas veiksmas turi atoveiksmį, jos tai turi suprasti sąmoningai, daug kas priklauso nuo jų pačių, tad jos turi tai žinoti“* (16 informantas). Mergaičių sąmoningumas lemia, kokie bus jų realūs veiksmai IST, ar jos gebės pasverti kiekvieną savo poelgį, ar supras, kodėl vienoks ar kitoks yra grįžtamasis ryšis. Todėl, specialistų teigimu, būtina didinti mergaičių sąmoningumą IST: *„manau, kad jos nesupranta, jos dabar gyvena tame internete, galvoja, kad gali leisti kelti viską, ką nori, kad joms už tai nebus jokių pasekmių“* (13 informantas).

Nuolatinės edukacijos reikmė. Specialistų išsisakymai leido nustatyti, kokiame kontekste, kokioje aplinkoje galėtų būti didinamas mergaičių sąmoningumas, padėsiantis nusiimti „rožinius akinius“. Pirmiausia pabrėžiama, kad tai nevienadienis procesas, reikalaujantis nuolatinių pastangų: *„čia yra metų iš metus, tai yra kasdieninis gyvenimas, ėjimas, situacijų aptarimas, kalbėjimas, netgi kiekvieną dieną ateina, mes kalbamės apie tai, kas vyko, kas buvo, mergaitės išsipasakoja“* (10 informantas). 15-oji specialistė teigė, kad stiprinant paauglių sąmoningumą grėsmių IST atžvilgiu, būtini sistemingi užsiėmimai: *„VDC būtina su paauglėmis vesti nuolatinius, sistemingus užsiėmimus apie rizikingą elgesį IST“*.

Taip pat išaiškėjo, jog *VDC* ugdomojo pobūdžio veiklos, pokalbiai su paauglėmis vyksta, tačiau tik iškilus problemai ar nustačius poreikį: *„mergaičių rizikingo elgesio prevencija vykdoma esant poreikiui per neformaliąją veiklą“* (4 informantas); *dažniausiai tik iškilus problemai dirbama su paauglėmis* (11 informantas). Galima teigti, jog specialistai įžvelgia nuolatinės, sistemingos edukacinės veiklos su mergaitėmis didinant jų sąmoningumą IST prielaidas, tačiau kartu pripažįsta, jog šiuo metu *VDC* ši problema sprendžiama tik kilus poreikiui.

> **Tyrėjos atmintinė.** Jau po vienuoliktojo interviu su *VDC* specialiste jaučiu, kaip „perimu“ nerimą dėl mergaičių saugumo interneto socialiniuose tinkluose. Tas specialistų

nerimas susipynęs su viltimi, kad ateityje kažkas keisis į gera, kad aš ar kiti jauni specialistai atkreips dėmesį į šią problemą ir ieškos būdų, kaip ją spręsti. Jaučiu, jog pagalba paauglėms šioje srityje yra gana „opi“ specialistų problema, vieniems dėl neigiamų patirčių, kitiems dėl žinių stygiaus ar dėl beviltiškumo, kad kažkas pasikeis. Atrodo, taip dažnai šiandien eskaluojamai problemai vis nerandama sprendimo būdų. Stebina ir tai, jog specialistai, kurie dirba su pažeidžiamomis jaunimo grupėmis ir kurie mato poreikį stiprinti mergaičių sąmoningumą dalyvaujant IST, turi jausti įtampą, nerimą ir kaltę dėl to, kas gali nutikti paauglėms ir kaip to išvengti. Stebina ir tai, jog ugdomoji veikla su paauglėmis IST klausimais nevykdoma sistemingai ir nuosekliai. Jau ne iš pirmo specialisto lūpų girdžiu, kad *„taip, matome problemą, kiek galime darome, bet to nepakanka, nežinome, kaip padėti..., nesame pasiruošę..., trūksta žinių...“.* Pati išgyvenu dėl tokių pastebėjimų, bet tikiu, kad galima rasti būdų, kaip spręsti šią problemą, kurti *VDC* tokią aplinką, kurioje specialistai žinotų ir gebėtų padėti paauglėms įveikti rizikas IST.

Meilė visa ko pagrindas. Fenomenas „*rožinių akinių nuėmimas*“ vystosi aplinkoje, kurioje vyrauja meilė. Tyrimo dalyvė paklausta, kaip sutarti su paauglėmis, kaip pasiekti jas, prisibelsti, paskatinti nepavojingam dalyvavimui IST, atsakė: *„dirbdamas su paaugliais, turi jausti jiems meilę, turi juos mylėti, nes meilė turi nuostabią fantaziją tik mylint, atrandami problemos sprendimo būdai“* (10 informantas). Su paauglėmis ne visada paprasta sutarti ir atrasti jiems priimtinus pagalbos būdus, tačiau, specialistų nuomone, kiekvienam svarbu būti pripažintam jį supančios aplinkos, jaustis reikalingam: *„jei paauglys jaus, kad yra svarbus suaugusiojo žmogaus gyvenime, tai bus vaistas nuo visko“* (10 informantas). Šiame kontekste išryškėja, kad suaugusiųjų meilė, rūpestis gali tapti raktu nuo durų, už kurių yra palanki aplinka mergaičių sąmoningumui IST plėsti: *„dirbti su paauglėmis įmanoma, jei jas myli, jei meilę, rūpestį jos pajaučia iš pagalbos, paguodos“* (7 informantas).

Teisingumas visų atžvilgiu. Kita fenomeno vystymosi kontekstuali sąlyga atskleidžia jautraus ir teisingo bendravimo su visomis mergaitėmis, stiprinant jų sąmoningumą IST, svarbą: *„darbe svarbu netaikyti dvigubų standartų, parodyti, kad tos pačios taisyklės galioja visiems paaugliams, su visais esi lygus“* (8 informantas). Paauglės labai vertina, kai su jomis specialistas laikosi teisingumo visų atžvilgiu principo: *„mokėjimas pateikti save kaip lygus su lygiu, kad mes esame tokie pat, kad aš nesu aukščiau, lygiavertis santykis, dialogas padeda atsirasti šiltam abipusiam kontaktui“* (11 informantas). Tai reikšminga siekiant atviro, patikimo santykio su paauglėmis. Specialistai išreiškia susirūpinimą dėl socialinės rizikos grupės vaikų nuvertinimo kitose, ne *VDC*, aplinkose. 13-oji *VDC* specialistė teigia, jog ji yra susidūrusi su patyčių prieš vaiką atveju, kai rizikos grupės vaiku nebuvo patikėta ir jis liko kaltas šioje (dažnai ir bet kurioje) situacijoje: *„klasiokė pastoviai iš mergaitės tyčiojasi, bet ji psichologiškai yra stipresnė, net socialinei pedagogei sugeba įrodyti, kad nukentėjusioji yra pati kalta („prisiprašė“)“*. Specialistų išsisakymai leidžia suprasti, kad rizikos grupės paauglėms socialinė nelygybė yra skaudi problema, į kurią dažniausiai reaguojama jautriai, todėl jie (specialistai) turi skirti daug dėmesio paauglėms, padėti joms jaustis

saugioms ir lygiavertėms su kitais grupės nariais. *VDC* specialistai savo darbe dažnai susiduria su socialinės nelygybės reiškiniu, jo pasekmėmis, tačiau apgailestauja, kad jas šalinti kitos institucijos padeda tik iš dalies: *„man kai kada net nerimą kelia tie dalykai, kad iš tikrųjų mergaitė, jeigu silpnesnė, jeigu neturtingesnė, yra praktiškai „malama“, jeigu už ją niekas nepastovės...“* (10 informantas). Šiame kontekste aiškėja *VDC* specialisto vaidmuo, kaip atspara, kurios paauglės neranda kitose aplinkose (šeimoje, mokykloje).

Tyrimo duomenys atskleidžia fenomeno „*nuimti rožinius akinius*“ kontekstualias sąlygas. Esant nuolatinei, sistemingai, meilės ir teisingumo vertybėmis pagrįstai mergaičių edukacijai *VDC*, sudaromos galimybės stiprinti jų savivertę, didinti jų sąmoningumą IST, vertinant savo veiksmus bei jų sukeliamas pasekmes.

Įsiterpiančios sąlygos. Tyrimo metu tapo aišku, kad paauglių sąmoningumo didinimo IST procese itin svarbios šios įsiterpiančios sąlygos: skurdžios vaikų-tėvų žinios, specialistų mokymosi poreikis, tėvų ir specialistų požiūrių skirtumai, rezultatas tik „čia ir dabar“.

Skurdžios paauglių tėvų žinios. Kita įsiterpianti sąlyga, trikdanti fenomeno „*rožinių akinių nuėmimas*“ vystymąsi, yra skurdžios mergaičių bei jų šeimos narių žinios IST saugumo tema. Specialistai konstatuoja, kad *„paauglės IST turi neribotas bendravimo galimybes, tačiau neturi pakankamai žinių, ko pasėkoje savo veiksmais kelia pačios sau pavojų“* (6 informantas). Taip pat pastebima, jog mergaitėms ne tik trūksta žinių apie IST, bet jos net nežino, kur galėtų gauti reikiamos informacijos, į ką galėtų kreiptis pagalbos šiuo klausimu (7 informantas). Tai, kad mergaitės turi mažai žinių apie joms kylančias grėsmes IST, yra viena iš priežasčių atviram, neribotam informacijos viešinimui virtualioje erdvėje.

Iš to seka paauglių informavimo svarbos uždavinys: *„manau, kuo daugiau tos informacijos gaus, tuo mažiau bus pagundų, tuo mažiau bus neatsakingo veiksmo, tuo labiau galima apsaugoti mergaites, ypatingai mergaites“* (12 informantas). Duomenys atskleidžia, jog žinių teikimas centre yra svarbus, stiprinant mergaičių sąmoningumą. Mergaičių informavimas gali išplėsti jų sąmoningumo lauką, padėti „atverti akis“, pamatyti nematomus dalykus taip, kad jų veiksmai IST taptų atsakingesni.

> **Tyrėjos komentaras.** D. Madden, K. Lenhart, R. Cortesi, kt. (2013) atliktas longitudinis tyrimas su paaugliais apie jų privatumą IST parodė, jog interneto socialinių tinklų prieigos tampa vis palankesnės asmeninių duomenų atskleidimui. Nuo 2006 m. iki 2012 m. stebimas vis didesni paauglių, atskleidžiančių savo duomenis IST, skaičiai. Tyrėjų teigimu, vidutiniškai paauglys virtualioje erdvėje turi apie 300 draugų, o tai leidžia bendrinti jo duomenis su tokia vartotojų gausa. Vis dažniau kyla paauglių privatumo didesnės apsaugos klausimas, nes nemaža dalis paauglių neskiria pakankamai dėmesio šiai sričiai, yra įsitikinę, kad tai nebūtina, stokoja žinių, kaip saugoti savo privatumą ir pan. (Madden, Lenhart, Cortesi, kt., 2013). Tyrimas atskleidė, jog paauglių žinios ir supratimas apie duomenų apsaugą elektroninėje erdvėje yra rūpestį keliantis klausimas, skatinantis ugdytojus praktikus, mokslininkus, visuomenę sutelkti bendras pastangas darbui šioje srityje.

Tyrimo duomenys leidžia suprasti, jog tėvų žinios IST klausimu taip pat labai ribotos. Kaip pastebi tyrimo dalyviai, kai kurie tėvai, ypatingai vyresnio amžiaus, neturi net elementarių naudojimosi kompiuteriu žinių: *„vyresnio amžiaus mamos nežino, kaip naudotis kompiuteriu, prašo padėti patikrinti nors Tamo dienyną“* (7 informantas). Kita specialistė pastebi, kad *„kai kurie vyresni tėvai neturi žinių, kaip naudotis telefonu, todėl nieko negali paaiškinti mergaitei apie saugumą IST“ (9 informantas).* Tyrimo duomenys padeda suvokti, jog tėvų žinios IST naudojimosi klausimais yra daug žemesnės nei pačių paauglių, tad tikėtis tėvų pagalbos šiuo klausimu gana sudėtinga: „*dalis tėvų nežino, kaip naudotis faebook'u, jiems prieigas kuria vyresni vaikai* (3 informantas); *„tėvams trūksta žinių, kad galėtų pakontroliuoti, nuo kiek metų galima naudotis facebook'u, kad galėtų patarti kaip geriau, saugau elgtis IST“* (1 informantas).

Specialistų mokymosi poreikis. Dar viena įsiterpianti sąlyga: ir patiems specialistams kartais trūksta žinių ir kompetencijų teikiant pagalbą paauglėms IST klausimais: „*remiamės dažniau asmenine patirtimi, nepakankamas žinių turėjimas apsunkina ugdomąją pagalbą mergaitėms, užtikrinant jų saugumą IST“* (9 informantas). Specialistų teigimu, stokojama mokymų, seminarų, kursų, kuriuose būtų galima daugiau sužinoti apie dalyvavimą IST: *„pasigendama mokymų pedagogams, socialiniams pedagogams, socialiniams darbuotojams; jei jie vyktų, informacijos apie IST sklaida būtų prasmingesnė“* (12 informantas). Šiandienai *„VDC specialistai nepakankamai pasiruošę konsultuoti paaugles apie grėsmes ir saugumą IST“* (11 informantas). Kai kurie tyrimo dalyviai pripažįsta, kad nespėja su laikmečio naujovėmis, o tai kartais verčia prieš paaugles pasijausti nejaukiai: *„tai, kad ne viską žinai apie IST, priverčia jaustis nepatogiai prieš paaugles, tiesiog „nespėji su laikmečio naujovėmis*“ (3 informantas). *VDC* specialistų įvardintas profesionalių mokymų poreikis yra viena iš svarbių sąlygų, siekiant ugdyti tinkamą mergaičių elgesį IST: *„girdėjau, jog mokyklose vyksta mokymai apie saugų dalyvavimą IST, tačiau VDC specialistams skirtų mokymų panašia tematika neteko matyti, o būtų labai naudinga, nes mūsų lankytojai – tai specifinė auditorija ir, manau, labai pažeidžiama ir jautri grėsmėms IST“* (16 informantas).

Specialistai taip pat pripažįsta, kad jiems nepakanka profesionalių žinių, gebėjimų, būtinų vykdyti veiklą IST tema: *„reikia turėti daug žinių, kad būtų galima ne tik suteikti mergaitėms informacijos, taip jas paveikti, kad keistų ir savo mąstymą, ir savo veiksmus IST* (12 informantas); „*tas procesas turėtų vykti kiek kitaip, ne tik iš mūsų buitinių žinių, bet daugiau iš profesionalių žinių, gebėjimų, kurių kol kas stinga kalbant su mergaitėmis apie IST“* (11 informantas).

Šiame žinių ir gebėjimų stokos etape ryškėja svarbus aspektas – tai specialistų pastangos mokytis ir tobulėti, jog būtų įmanoma užtikrinti visavertę pagalbą paaugliams: *„ateina supratimas, kad norint padėti paauglėms, reikia stiprinti savo įgūdžius, kad kažką duoti, pirma reikėtų nuo savęs pradėti“* (5 informantas). Aiškėja

specialistų profesiniai tobulėjimo lūkesčiai, siekiant saugaus mergaičių dalyvavimo IST *„norėtųsi būti kaip specialistui labiau pasiruošusiam vykdyti paauglių švietimą apie saugumą IST, jei būtų mokymai, jau šiandien vykčiau ir klausyčiau, nes ši tema aktuali ir opi dabartiniams paaugliams“* (8 informantas).

Esant dabartinėms sąlygoms *VDC*, specialistai vykdo edukacinę veiklą IST klausimais, tačiau jaučia poreikį tobulintis šioje srityje: *„kiek įmanoma mes vykdome ugdomąją veiklą, bet reikalinga, kad tai vykdytų išmanantis specialistas ar apmokyti VDC darbuotojai“* (12 informantas).

Tėvų ir specialistų požiūrių skirtumai. Tyrimo dalyviai teigia, kad dažnai paskatinti paauglius sąmoningai veikti trukdo specialistų ir tėvų nuomonių skirtumai ugdymo ir IST klausimais. Žinios, gebėjimai, kurie diegiami paauglėms šeimoje ir Vaikų dienos centre, taip pat skiriasi. 8-osios tyrimo dalyvės mintys labai gerai iliustruoja tuos skirtumus: *„šeimos elgesio modeliai formuoja ir mergaičių elgesį IST, jų supratimas, taisyklės skiriasi nuo deklaruojamų visuomenėje: kas mums atrodo netinka, jiems – įprasta“*. Taigi paauglės susiduria su nevienodais reikalavimais, šeimoje jos mokomos vienokių dalykų, jų elgesys IST vertinamas vienaip, o *VDC* tvarka bei vertinimai yra visiškai kitokie. Aišku, kad tokia situacija paauglei gali kelti nepasitenkinimą, vidinį konfliktą. Specialistai neabejoja, jog būtent požiūrių skirtumai gali lemti ir tėvų epizodinį įsitraukimą į *VDC* gyvenimą, nes jiems paauglių dalyvavimas IST nekelia jokių problemų: *„kai kuriems tėvams tai neatrodo problema, jie neturi informacijos apie tai, gali net bijoti apie tai kalbėti“* (12 informantas). Neretai dėl šių prieštaravimų nejaukiai jaučiasi tiek tėvai, tiek patys specialistai. Štai vienos specialistės patirtis atskleidžia, jog specialistai baiminasi dėl tėvų požiūrio ir reakcijos į paauglių elgesį IST: *„mane lydėjo abejojimas, ar galima atvirai pasakyti tėvams apie mergaitės netinkamą elgesį IST, baiminantis dėl tėvų smurtavimo prieš ją“* (7 informantas). Tėvų ir specialistų požiūrių į paauglių dalyvavimą IST skirtumai lemia nevienodą požiūrį ir į mergaičių edukacinį procesą, o pačias paaugles „klaidžioti“ ieškant, kieno pagalbą pasirinkti. Gauti tyrimo duomenys patvirtina, koks reikšmingas tampa tėvų ir *VDC* specialistų bendradarbiavimas, mergaičių sąmoningumo veikiant IST skatinimas.

Rezultatas tik „čia ir dabar“. Kita įsiterpianti sąlyga, kad *VDC* vykdoma veikla pasiekiami tik trumpalaikiai rezultatai. Specialistai akcentuoja, jog pagrindinė paauglių edukacinė aplinka yra šeima: *„nusivylimas, gali padėti tik čia ir dabar, vėliau paauglė vėl grįžta į namų aplinką, kur viskas „smaugia“* (9 informantas). *VDC* darbuotojų išsireiškimai kartais labai stiprūs, pavyzdžiui, šiame kontekste iš pasakymo „smaugia“ galima suprasti, kokioje pažeidžiamoje aplinkoje paauglė auga ir kaip nelengva tai pakeisti. Specialistai pripažįsta, jog galį įnešti pozityvumo į mergaičių elgesį, nors per trumpą laiką, kurį paauglės būna centre, pakeisti jų vertybes, įdiegtas šeimoje, nėra lengva: *„bet tokia mūsų kasdienybė, reikia priimti, jog vis dėlto prioritetas ir pirmaeilė šiems vaikams yra šeima, o mes tik galime į jų gyvenimą įnešti stabilumo, sunku tikėtis, jog pusdienis centre pakeis jų šeimos, gyvenimo įdiegtas vertybes,*

žinias, gyvenimo matymą (12 informantas). Paauglių sąmoningumo didinimui trukdo socialinės rizikos šeimos aplinka, kuri dažnai sunkiai pasiduoda pokyčiams. Todėl specialistų dėmesys krypsta į paauglės elgesio kitimą lemiančius veiksnius: *„o ką su šeima, svarbu, jog paauglė padedama mūsų rastų kitokį supratimą, vertinimą, o sulaukus aštuoniolikos, ji išeis į savo gyvenimą, tada, reikia tikėtis, vadovausis įskiepytais centre dalykais“* (4 informantas). Darbo su šeima sudėtingumas neretai paskatina palikti ją nuošalyje, sutelkiant didesnį dėmesį į paauglės dalyvavimo IST pokyčius.

Veiksmų/sąveikų strategijos. Iš tyrimo duomenų tampa aišku, kad paauglių mergaičių sąmoningumo didinimo IST specialistai siekia taikydami šias pagrindines veiksmų/sąveikų strategijas: edukacijos poreikio tyrimą, savivokos stiprinimą, galimybes patirti sėkmę, asmeninį pavyzdį.

Edukacijos poreikio tyrimas. Šio fenomeno veiksmų strategijoje visų pirma ryškėja poreikis įvertinti, kokia edukacinė pagalba reikalinga paauglės IST klausimu. Galima matyti, kad svarbus paauglių stebėjimas, jų veiksmai IST atskleidžia nemažai informacijos, kuri gali padėti specialistams įvertinti edukacijos linkmes: *„tikslingas vaikų stebėjimas facebook'e, siekiant matyti jų veiklą, numatyti, kokių žinių jiems reikia, kokia kryptimi dirbti* (3 informantas). Specialistai sako, kad būtinas tiek vaikų, tiek tėvų švietimo IST poreikio tyrimas (6 informantas), siekiant stiprinti paauglių ir jų šeimos narių sąmoningumą grėsmių IST tema. Ypatingas dėmesys atkreipiamas į paaugles, kurių elgesys IST kelia nerimą ir skatina daugiau su jomis dirbti šia linkme: *„kai kurių mergaičių veiksmai IST išduoda, jog jos neatsargiai elgiasi IST; tada su mergaitėmis kalbamės, aiškinamės, kur joms stinga žinių, gebėjimų, kokias sritis reiktų stiprinti“ (11 informantas).*

> ***Tyrėjos komentaras.*** Paauglių elgesio IST vertinimas pabrėžiamas ir aprašomas užsienio mokslininkų (Ybarra ir kt. 2007) darbuose, akcentuojant mokyklos aplinką: siekdami geriau suprasti mokinių internetinį elgesį, mokyklos konsultantai gali įvertinti tam tikrą paauglių elgesį internete bei nustatyti, kokie paaugliai rizikuoja patirti internetinių persekiotojų keliamą grėsmę. Tam nėra jokio specifinio matavimo. Konsultantai gali pateikti mokiniams įvairių klausimų, susietų su interneto naudojimu: a) ar paaugliai bendrauja su nepažįstamaisiais internete; b) siunčia asmeninę informaciją nepažįstamiems žmonėms internete; c) rašo šiurkščius ir bjaurius komentarus internete kitiems; d) tyčia lanko tik suaugusiems skirtas svetaines; e) naudojasi internetu tik todėl, kad paerzintų kitus; f) kalbasi su nepažįstamaisiais internete sekso temomis (Ybarra ir kt., 2007). Analizuojant tyrimo duomenis, aiškėja, kad paauglių mergaičių elgesį IST taip pat tikslinga vertinti: nustatyti paauglėms kylančias grėsmes ir numatyti pagalbos formas opiausioms problemoms spręsti.

Savivokos stiprinimas. Viena iš tyrimo dalyvių išsisakymų išryškėjusi veiksmų/sąveikų strategijų yra mergaičių savivokos, dalyvaujant IST, stiprinimas. Specialistai pastebi, jog vienas iš mergaičių sąmoningo mąstymo IST veiksnių yra jų pačių refleksijos, klausimų kėlimas: *ką aš darau, ko siekiu ir ko galiu laukti iš tokių savo veiksmų.*

Paauglių savivokos stiprinimas, specialistų nuomone, turėtų apimti keletą veiklos krypčių: erdvės specifiškumo suvokimo didinimą: *„apie tai, kaip jos bendrauja, kad*

jos supratų, kas tai virtuali erdvė, juk čia informacija sklinda kitaip (11 informantas); supratimo, ką reiškia būti IST vartotoju, stiprinamą: *„mergaičių informavimas apie taisykles ir pareigas, tampant IST vartotoju, saugumo nustatymus, pagalbos paieškos adresatus“* (8 informantas); mergaičių informavimą apie galimas rizikas IST ir jų atpažinimą: „*vykdant veiklą, svarbu įspėti paaugles apie galimas rizikas IST bei jų atpažinimo galimybes“* (3 informantas); rizikų bendraujant su nepažįstamaisiais atskleidimą: „*būtina mergaitėms atskleisti bendravimo su nepažįstamaisiais realybę (pavojus), kad nevertintų situacijos per rožinius akinius“* (4 informantas); mokymą vertinti savo veiksmus, *„kad būtų sąmoningesnės virtualios erdvės atžvilgiu, įvertintų, kokios jų elgesio pasekmės ir kaip tai gali atsiliepti joms pačioms ir kitiems“* (5 informantas). Paauglių savivokos stiprinimas yra įvairiaaspektis procesas, kurio metu ir pačios paauglės formuojasi suvokimą apie dalyvavimą IST, mokosi įžvelgti pozityvius dalyvavimo dalykus, bet ir galimas grėsmes, pažinti jų įveikos būdus, atsakingai vertinti savo veiksmus.

Specialistai pabrėžia, kad mergaičių savivokos stiprinimo procese svarbus rūpestingas suaugusiųjų dalyvavimas. Po specialistų pokalbių, plačiai aptariamų visų dalyvavimo IST aspektų kai kurios mergaitės pradeda mąstyti, kaip jos veikia virtualioje erdvėje: *„bet kai pradedi su jomis kalbėti, kad pirmoje eilėj prieš įdedant reikia galvoti apie pasekmes, kai kurios jų jau pradeda galvoti, kad to negali daryti, kad tai joms atsilieps“* (13 informantas).

> **Tyrėjos komentaras.** Užsienio autorių (Vanderhoven, Schellens, Valcke, 2013) tyrimai atskleidžia, jog paauglių sąmoningumo ir rūpesčio už savo veiksmus didinimas gali turėti teigiamų rezultatų jų žinių, gebėjimų ir elgesio vystymuisi, siekiant saugumo virtualioje erdvėje. Teigiama, jog tokių tyrimų nėra daug, todėl akcentuojamas jų poreikis, tačiau kartu pripažįstama, jog esama situacija tam nėra labai palanki. Tyrimuose, vykdytuose mokyklos aplinkoje, konstatuojama, kad šiose institucijose neskiriama pakankamai dėmesio paauglių sąmoningumo didinimui, ugdymo programose iš viso nėra temų (arba jų mažai), kuriose dėmesys būtų kreipiamas į pačių paauglių pastangas ir rūpinimąsi savo saugumu (Vanderhoven, Schellens, Valcke, 2013). Akivaizdu, jog paauglių savivokos stiprinimas yra aktualus, siekiant spręsti jų pažeidžiamumo IST problemą. Šiuo metu Vaikų dienos centruose saugumui IST skirtų programų nėra, tačiau centrus lankančių paauglių pažeidžiamumo IST problema yra aktuali. Todėl svarbūs tolesni tyrimai, moksliškai pagrindžiantys edukacinių programų, orientuotų į paauglių sąmoningumo, veikiant IST, didinimą. Kadangi *VDC* dirbama su jautriomis ir pažeidžiamomis jaunimo grupėmis, tokių programų šioje institucijoje reikmė neabejotina.

Leisti patirti sėkmę. Kita iš tyrimo duomenų išryškėjusi veiksmų/sąveikų strategija orientuota į galimybę pačioms paauglėms patirti saugaus veikimo IST privalumus. Patirdamos teigiamas emocijas, įžvelgdamos pozityvias dalyvavimo IST puses, tikėtina, formuosis mergaičių teigiama nuostata į atsakingą ir sąmoningą veikimą virtualioje erdvėje. Specialistai, parodydami paauglėms, kaip jos pačios gali atsakingai veikti IST, sudarydami situacijas, kuriose paauglės gali pamatyti, kaip pačios moka naudoti nustatymus, geba išvengti rizikingų situacijų, skatina jas išgyventi teigiamas

emocijas: *„neužtenka vien suteikti žinių, iš tiesų svarbu, kad joms patiktų saugiai elgtis elektroninėje erdvėje, kad joms tai teiktų džiaugsmą“* (11 informantas). 16-asis tyrimo dalyvis pažymi, jog mergaitėms svarbus tikėjimas savimi, todėl būtina jas pačias įtraukti į veiklą, leisti išgyventi sėkmę, kaip tinkamai veikti IST: *„reikia joms padėti patikėti savo jėgomis, pačioms išgyvenant sėkmę, tada, kai mergaitės patiki, kad čia nėra kažkas sudėtingo apsaugoti savo duomenis, save, tik tada galime kalbėti apie pokyčius“* (4 informantas). Plečiant mergaičių sąmoningumą, svarbu paveikti jų emocijas, kad išgyventų ir supratų, jog jų sąmoningi, apsvarstyti veiksmai IST gali atnešti sėkmę ir gerus jausmus, kaip ir jei veiks priešingai, patyrimas bus kitoks. Emocinis elgesio aspektas yra vienas iš komponentų, veiklinant mergaites sąmoningam ir atsakingam veikimui IST.

> **Tyrėjos komentaras.** Visuomenė – tai nenutrūkstamas dialektinis procesas, sudarytas iš trijų momentų: eksternalizcijos, objektyvacijos ir internalizacijos. Visos trys proceso dalys vyksta vienu metu – subjektas „eksternalizuoja savo paties būtį socialiniame pasaulyje ir internalizuoja šį pasaulį kaip objektyvią tikrovę“ (Berger, Luckman, 1999, 163). Internalizacija yra pagrindas, padedantis suprasti: pirma – kitus, antra – pasaulį kaip prasmingą ir kaip socialinę tikrovę. Šitoks supratimas atsiranda ne todėl, kad pavieniai individai savarankiškai kuria prasmes, o todėl, kad individas „perima“ iš kito pasaulį, kuriame kiti jau gyvena. Siekiant mergaičių atsakingumo IST stiprėjimo, būtina, jog paauglės įsisąmonintų atsakingo veikimo IST sampratą, suprastų, kodėl visuomenėje ši samprata svarbi, – tai inspiruotų jas vidiniam suvokimui, kad svarbu suartėti su socialine realybe. Šiame procese svarbus mergaičių veiklinimas atsakingumui IST. Veiklinimas šiuo atveju suvokiamas kaip procesas, kurio metu paauglės skatinamos aktualizuoti atsakingumą kaip vertybę, asmens savybę edukacijos procese. Veiklinimas (angl. *activation*) dar suvokiamas kaip veiklos organizavimas pagal interesus ir polinkius, kad ugdytiniai įgytų patirties, padedančios tiksliau vertinti savo interesus, polinkius, gebėjimus (Dabartinis lietuvių kalbos žodynas, 2012). Būtent dėl veiklos organizavimo būdo ir stiliaus atsiranda didesnės galimybės veikiantiesiems tiksliau ir aktyviau vertinti savo interesus ir polinkius bei gebėjimus. Tad siekiant efektyvių mergaičių dalyvavimo IST pokyčių, dėmesys turi būti skiriamas tokiam mergaičių veiklinimui edukacinėje aplinkoje, jog atsakingumo jausmas taptų jų vidine būsena, kuria jos grįstų bei reguliuotų savo veiksmus IST.

Specialistai, konstatuodami silpną paauglių motyvaciją atsakingam dalyvavimui IST, akcentuoja, kad mergaitėms svarbu atskleisti atsakingo elgesio IST privalumus: *„manau, reikia su jomis kalbėti, pasakyti konkrečiai, net parodyti, kaip jų apgalvoti ir atsakingi veiksmai gali būti pačioms naudingi, kad ir tinkamai elgiantis IST gali būti įdomu“* (7 informantas).

Asmeninis pavyzdys. Dar viena išryškėjusi veiksmų/sąveikų strategija – tai specialistų asmeninis pavyzdys saugiai veikiant IST, autoritetas mergaitėms.

Tyrimo dalyvių nuomone, autoritetą turintis specialistas yra sektinas pavyzdys paauglėms, todėl gali būti joms įtaigia edukacine paskata: *„savo geru pavyzdžiu tu gali daug pasiekti, aišku, turi mergaitės pasitikėti tavimi, bet elgesio, nuostatų perdavimas labai gerai veikia perduodant patirtį per pačius save“* (5 informantas); *„specialis-*

tas turi būti autoritetas, pavyzdys paauglėms, kalbėdamas apie saugumo IST svarbą, patvirtina tai savo veiksmais“ (8 informantas). Specialistų elgesys IST taip pat yra reikšmingas veiksnys, skatinantis paauglių sąmoningumą tinkamai veikti virtualioje erdvėje: *„kas jei tu kalbi paauglei, kad reikia saugoti asmeninę informaciją, bet pačios facebook‘e bus asmeninės nuotraukos, duomenys ir pan., savo elgesiu turi demonstruoti tai, ką kalbi“* (13 informantas). Akivaizdu, specialisto elgesys IST turi rodyti, kad teikiamos žinios dera su jo vertybinėmis nuostatomis, tik taip paauglės juo patikės ir seks tokiu pavyzdžiu.

VDC specialistų teikiamos žinios apie IST skatintų mergaičių savivoką, plėstų jų sąmoningumo lauką, jei būtų sukuriamos sąlygos joms pačioms aktyviai veikti IST ir išgyventi sėkmę. Specialistų autoritetas, teigiamas pavyzdys, kaip elgtis IST, sudarytų prielaidas mergaičių kognityviniam, emociniam ir socialiniam vystymuisi, asmenybės formavimuisi, stiprintų jų gebėjimus saugiai veikti virtualioje erdvėje.

Pasekmės. Tyrimo duomenys padeda suprasti, kad fenomeno „*rožinių akinių nuėmimas*“ veiksmų strategijos lemia šias pagrindines pasekmes: poreikį saugoti save, savireguliacijos užuomazgas, išteklių kaupimą, tarpusavio pasitikėjimą – saugumo IST prielaidas.

Poreikis saugoti save. Iš tyrimo duomenų paaiškėjo, kad sąmoningumo plėtojimo procese paauglėms atsiranda poreikis save saugoti IST. Specialistų nuomone, mergaičių supratimas, jog saugumas IST nėra savaiminis dalykas, tam tikras elgesys gali pažeisti, skaudinti ir sukelti neigiamas pasekmes, skatina norą būti saugiai ir kad to saugumo nepažeistų kiti. Tik nuo supratimo, vidinio motyvo gali prasidėti realios, iš pačių paauglių „plaukiančios“ pastangos apsaugoti save: *„galima daug kalbėti, diskutuoti, bet paauglė pati turi suvokti ribą, kiek jai saugu atsiskleisti internete, kiek jai saugu bendrauti su nepažįstamaisiais, ji turi pati suprasti realias pasekmes ir norėti būti saugi“* (7 informantas).

Savireguliacijos užuomazgos. Dar viena pasekmė, išplaukianti iš ketvirtojo fenomeno veiksmų/sąveikų strategijų, susijusi su mergaičių savireguliacijos atsiradimu. Kilus poreikiui save saugoti IST, natūraliai seka kitas žingsnis: imamasi veiksmų, padėsiančių tą saugumą užtikrinti. Kaip teigia tyrimo dalyviai, tai susiję su asmens pastangomis valdyti savo veiksmus, „pamatuoti“, ką IST aš galiu daryti, ką noriu daryti, kad kiti apie mane žinotų ir galvotų. Savireguliacijos užuomazgos atsiranda dėl veiksmų, atliekamų stebint kieno nors kito elgesį internetinėje erdvėje, valdant savo informaciją: *„pas paaugles turi rastis tas savireguliacijos mechanizmas: jei matai, kad kažkas naudojasi tavo duomenimis, nuotraukomis ir dar kažkuo, turi pati valdyti savo informaciją, riboti jos matomumą techniniais veiksmais, keisdama savo elgesį viešinant tokią informaciją“* (10 informantas).

Išteklių kaupimas. Ašiniame duomenų analizės etape galima suprasti, kad paauglės gaunamas žinias priima ir panaudoja skirtingai, priklausomai nuo to, kaip mąsto: *„žinoma, kai mergaitė pati sąmoningai mąsto, ji ir gaunamą informaciją kitaip pri-*

ima, galima tikėtis, kad ją panaudos ir praktikoje“ (3 informantas). Mergaitės kaupia žinias apie saugų dalyvavimą IST iš *VDC* specialistų gaunamos informacijos, iš aplinkos bei iš savo patirties: *„informacija priimama iš visur, iš specialistų, draugų, šeimos, asmeninės patirties, žiniasklaidos, ir šis kaupimas leidžia daryti išvadas, kas gerai, kas ne, apsispręsti ką galiu daryti, ko geriau ne“* (15 informantas). Galima suprasti, kad iš įvairių šaltinių gaunamos žinios plečia mergaičių sąmoningumo lauką, padeda atsirinkti ir apsvarstyti, įvertinti, kokie veiksmai IST leidžia būti saugioms, o kokie gali kelti grėsmę, didinti pažeidžiamumą, taip pat priimti sprendimus dėl savo veiksmų IST.

Tarpusavio pasitikėjimas – saugumui IST. Tyrimo duomenys padeda suprasti, jog paauglių sąmoningumo formavimui įtakos gali turėti specialistas, kuris turi sukūręs glaudžią, pasitikėjimą skatinančią sąveiką su paauglėmis. Mergaičių sąmoningumui įtakos turi specialistų gebėjimai sukurti pasitikėjimu grįstą sąveiką. Tik atvirumą, saugumą skatinantys santykiai gali paskatinti paaugles atsiverti, kreiptis pagalbos ir ją priimti, nebijoti pasirodyti silpnomis ir pažeidžiamomis: *„džiaugiamės, jog mergaitės ateina, pasisako, parodo, ką veikia facebook‘e, ateina pasitarti, jei jas neramina kitų vartotojų veiksmai, nes tas jų pasitikėjimas leidžia joms padėti, jas apsaugoti“* (9 informantas).

VDC dirbant su socialinės rizikos grupės paauglėmis, svarbu pelnyti jų pasitikėjimą/ kurti tokią aplinką, kurioje mergaitės galėtų atvirai išsisakyti, analizuoti IST kylančias problemas, diskutuoti, teikti savo siūlymus bei pastebėjimus, juos priimti arba atmesti. Tokioje atmosferoje gali sėkmingai formuotis mergaičių supratimas apie saugų ir atsakingą dalyvavimą IST.

3.1.5. Paskata veikti pačiai: „*duoti meškerę, o ne žuvį“*

Penktasis fenomenas – Paskata veikti pačiai: *„duoti meškerę, o ne žuvį“* parodo atsakingumo IST ugdymo svarbą. Specialistai atskleidžia, jog šiame procese svarbiausia ne jų veiksmai, bet pačių mergaičių pastangos. Pripažįsta, kad pirmiausia mergaitėms reikia suteikti žinių, priemonių, sukurti edukacinę aplinką jų asmeniniam ir socialiniam atsakingumui formuotis. Atsakingumu grįsto dalyvavimo IST mergaitė turi siekti pati. Specialistai sudaro sąlygas šiam procesui, suteikia rekiamą edukacinę pagalbą, tačiau elgesio IST pasekmės priklauso nuo pačios mergaitės. Šis fenomenas vystosi skleidžiantis tokioms jo ypatybėms kaip pačių mergaičių atsakomybės prisiėmimas, jų aktyvus dalyvavimas priimant asmeninius sprendimus, jų pačių mokymasis iš savo klaidų ir kt. Fenomeno vystymesi išryškėja prielaidos, kurioms esant gali būti skatinamas paauglių mergaičių noras veikti IST savarankiškai ir mokytis būti atsakingoms už savo sprendimus virtualioje erdvėje (žr. 9 pav.).

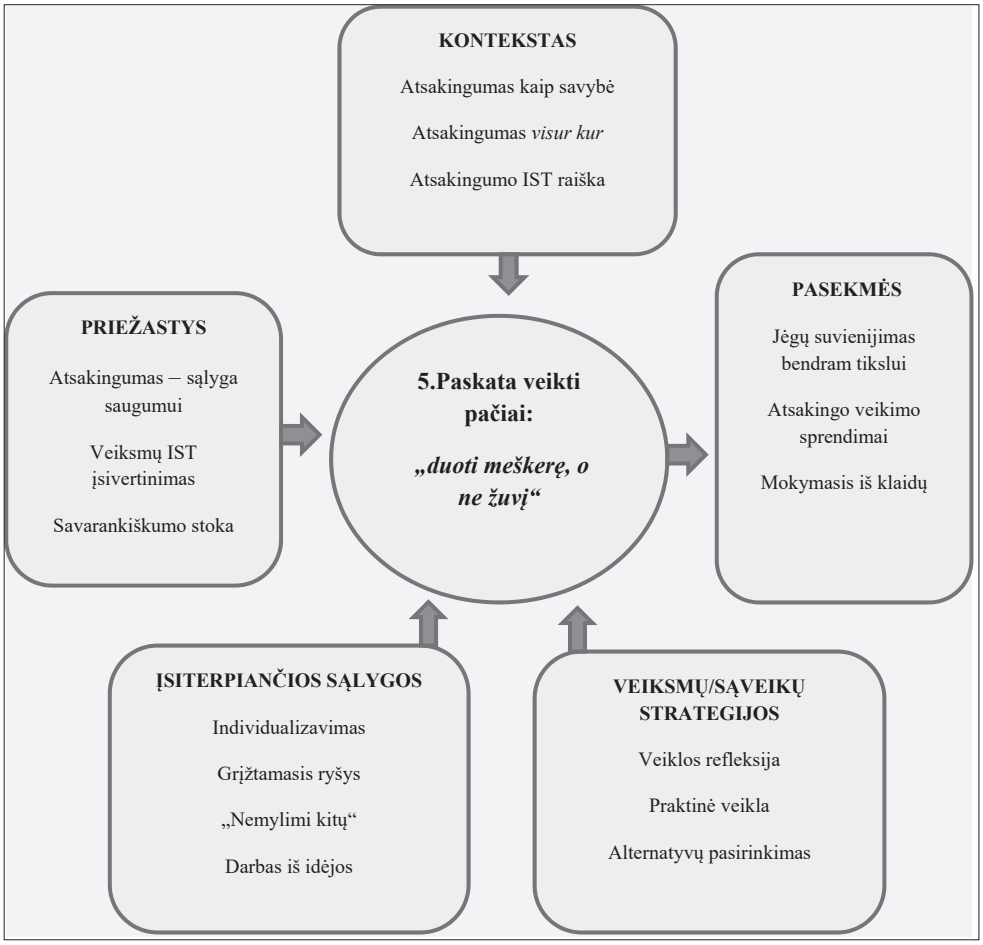

9 pav. Fenomeno Paskata veikti pačiai: *„duoti meškerę, o ne žuvį“* paradigminis modelis

Priežastys. Tyrimo duomenys leidžia suprasti pagrindines priežastis sąlygojančias paauglių mergaičių savarankiškumo skatinimą IST, svarbiausios šio proceso priežastys yra šios: atsakingumas – saugumo sąlyga, veiksmų IST įsivertinimas, savarankiškumo stoka.

Atsakingumas – saugumo IST sąlyga. Išryškindami mergaičių atsakingą veikimą IST, tyrimo dalyviai teigia, jog pačių paauglių atsakingumas lemia jų saugumą IST.

Specialistai savo išsisakymuose pastebi, jog kasdieniame gyvenime atsakingai besielgiančios mergaitės šią savo savybę demonstruoja ir dalyvaudamos virtualioje socialinėje aplinkoje: *„atsakingos paauglės, lankančios muzikos mokyklą, gimnaziją, informacijos apie save plačiai neviešina“* (3 informantas); *„mergaitė, kuriai centre nuo mažens skiepijamas atsakingumas, savarankiškumas, elgiasi IST atsakingiau“*

(5 informantas); *„būdama atsakinga, mergaitė visada elgsis adekvačiai situacijai“* (7 informantas). Tyrimo dalyvių požiūriu, mergaičių atsakingumas sąlygoja jų saugumą IST: *„suprantama, jei veiksmai bus apgalvoti ir įvertinti žiūrint į ateitį, kaip tai gali paveikti mane vėliau, tai tokios paauglės elgesys socialiniuose tinkluose bus labiau apsvarstytas ir atsargesnis, o pasėkoje gali lemti jos saugumą*“ (12 informantas). Specialistai įžvelgia ir priešingą situaciją, kad jei mergaitei trūksta atsakingumo akademinėje aplinkoje, jo gali trūkti ir IST: *„prastai besimokančios, nebaigusios mokyklos, neatsakingos paauglės dalinasi IST nešvankiais įrašais, išgertuvių nuotraukomis“* (3 informantas). Specialistų išsisakymai leidžia suprasti mergaičių atsakingumo ir jų saugumo IST sąsajas, t.y. kurių mergaičių elgesys pasižymi atsakingumu, yra labiau apgalvotas ir įvertintas, ryškesnė asmeninė dorovinė pozicija.

Tačiau paauglių atsakingumas neatsiranda savaime. Atsižvelgiant į tai, jog *VDC* lanko socialinės rizikos šeimų vaikai, dažnai joje nematantys atsakingo elgesio pavyzdžių, iškyla poreikis mergaičių atsakingumo IST edukaciją vykdyti šioje institucijoje.

Fenomeno *Paskata veikti pačiai: „duoti meškerę, o ne žuvį“* atsiradimo priežastys susijusios su atsakingumu bei saugumu IST.

> **Tyrėjos komentaras.** Šiandieninėje visuomenėje atsakomybės samprata keičiasi iš tradicinės, mums įprastos atsakomybės (taisyklių paisymas, pareigų vykdymas, atsiskaitymas už veiklos rezultatus) į labiau individualizuotos atsakomybės sampratą, kurioje akcentuojama įsisąmoninta ir iš anksto apgalvota atsakomybė. Tokia atsakomybės samprata, pasak R. Pocevičienės (2015), remiamasi ir ugdymo erdvėje. Šiandien atsakomybė apibūdinama kaip gebėjimas laisvai ir atsakingai pasirinkti bei realizuoti vienokį ar kitokį sprendimą, kai atsakomybė siejama ne su išorine įtaka, kažkieno primesta valia, kitų paskirtais įpareigojimais, o su įsipareigojimų vykdymu ir būtinybe atsiskaityti už tai sau (asmeninė atsakomybė) ir aplinkai (socialinė atsakomybė). Pabrėžiama tokia atsakomybė, kai veikimas yra iš anksto apgalvotas, o asmuo, savarankiškai ir laisva valia apsispręsdamas, dar tik ieškodamas problemos sprendimo varianto, jau suvokia, jog pats ir atsakys už savo pasirinkimo ir veiklos rezultatus. Kai žmonės stengiasi būti geranoriški, vienas kitą suprasti, gali laisvai reikštis ir dalyvauti sprendžiant svarbius klausimus, didėja jų savigarba ir pasitikėjimas, jie atsikrato bejėgiškumo jausmo (Gordon, 2009). Šiuolaikinė atsakomybės samprata ypač aktuali sprendžiant socialinės rizikos paauglių mergaičių atsakomybės problemą, plėtojant jų atsakingumo jausmą socialiniame gyvenime ir atsakingą veikimą IST. C. Gilligan „*Rūpesčio ir etikos teorijoje*“ (1982) pabrėžia, kad būtent mergaičių atsakomybė nuolat yra tarp atsakomybės sau ir kitų primestos atsakomybės, ieškoma, kaip būti atsakingai prieš save, jaučiant rūpestį ir atsakomybę prieš supančią socialinę aplinką. Šiame kontekste ir ryškėja *VDC* tikslas – stiprinti mergaičių asmeninę poziciją laisvai pasirinkti ir būti atsakingai visų pirma prieš save, paisyti savo gerovės ir nepažeisti kitų žmonių laisvės.

Veiksmų IST įsivertinimas. Kita fenomeno atsiradimo priežastis yra logiškai susijusi su pirmąja priežastimi, t.y. atskleidus atsakingumo ir saugumo IST ryšį, iškyla paauglių mergaičių veiksmų IST įsivertinimas, siekiant pozityvių jų dalyvavimo IST pokyčių. Tyrimo dalyviai pabrėžia mergaičių veiksmų įvertinimo svarbą prisistatant IST: *„prisistatant IST, svarbus atsakingumas, kai paauglės veikia sąmoningai, gal-*

voja, ką daro, įvertina savo poelgius“ (7 informantas). Specialistai akcentuoja užsiėmimų su mergaitėmis poreikį: *„reikia darbo, pokalbių su mergaitėmis apie atsakingą elgesį IST [kaip saugoti slaptažodžius, viską apmąstyti, apsvarstyti]“* (1 informantas). *VDC* specialistų nuomone, norint kad paauglės įvertintų savo veiksmus IST, būtina ugdomoji pagalba.

Savarankiškumo stoka. Dar viena priežastis, skatinanti mergaičių veiklinimą, yra jų savarankiškumo stoka. Specialistų nuomone, *„norint keisti paauglių dalyvavimo interneto socialiniuose tinkluose įpročius, reikia sutelkti dėmesį į tokias vidines savybes kaip savarankiškumas, pasitikėjimas savimi; šių savybių stiprinimas paskatins mergaites tinkamai veikti socialinėje erdvėje ir internete“* (16 informantas). Tyrimo rezultatai padeda suprasti, jog dažnai mergaitės dėl nepasitikėjimo savimi nesiryžta elgtis taip, kaip joms atrodo geriausia, todėl dažnai tampa aplinkybių aukomis: *„paauglės nepasitiki savo jėgomis, dažnai nesiryžta savarankiškai veikti, yra priklausomos nuo grupės nuomonės, o tai dažnai suteikia galimybę įsivelti į pavojingas situacijas internete“* (2 informantas). Išryškintas paauglių savarankiškumo stygius glaudžiai siejasi su paauglių savęs vertinimu, todėl aktualu, jog šių dviejų veiksnių stiprinimas turi vykti jų neatsiejant.

Kontekstas. Tyrimo duomenys paaiškina kokios sąlygos lemia paauglių mergaičių skatinimo pačioms veikti IST vyksmą, aiškėja, jog svarbios to priežastys yra šios: atsakingumas kaip savybė, atsakingumas visame kame, atsakingumo IST raiška.

Atsakingumas kaip savybė. Specialistų teigimu, siekiant pačias paaugles paskatinti atsakingai veikti IST, svarbu suvokti, kad atsakingumas yra jų vidinė savybė: *„mergaitėms saugiai veikti IST padeda atsakingumas, ši vidinė savybė reiškiasi ir mokykloje bendraujant“* (8 informantas). Tai kelia tam tikrus iššūkius edukacinei aplinkai. Tampa aišku, jog paauglių noras apsaugoti save turi tapti jų vidiniu poreikiu: „*mergaitės gebėjimą apsaugoti save virtualioje erdvėje lemia vidiniai, ne išoriniai veiksniai, pastangos apsaugoti interneto socialiniuose tinkluose save eina iš mergaitės vidaus“* (8 informantas). Specialistai teigia, jog atsakingumas yra išugdomas: *„paauglės turi būti atsakingos IST, o tai vidinė, išugdoma savybė“* (7 informantas). Todėl mergaičių edukacijos procesas turi būti tikslingas, kryptingas, jį organizuojantys specialistai – jautrūs, nes jų veikla turi taip paliesti ir paveikti mergaitę, kad imtų kisti jos nuostatos į atsakingumą, stiprėtų įsitikinimai, būtų pakankamas akstinas permąstyti savo elgesį IST, tinkama linkme jį kreipti. Specialistai pripažįsta, kad vykdyti atsakingumo edukaciją nėra paprasta, tačiau yra įsitikinę, jog tai labai svarbu: *„reikia suvokti, jog vidinius vertybinius dalykus, nuo mažens susiformavusius įsitikinimus keisti gana sudėtinga, bet reikia, nors tai nėra vienadienis procesas, tai – iššūkis“* (13 informantas).

Taigi fenomenas *Paskata veikti pačiai: „duoti meškerę, o ne žuvį“* vystosi nevienareikšmėje aplinkoje (kontekste), iš kurios *VDC* specialistams kyla nemenki edukacinės veiklos iššūkiai, kurie reikalauja esminių asmens savybių (savarankiškumo, pasitikėjimo savimi) stiprinimo ir plėtojimo.

Atsakingumas visur kur. Kitas svarbus aspektas, atskleidžiantis fenomeno „*duoti meškerę, o ne žuvį*“ aplinką, yra tai, jog mergaičių atsakingumo edukacija suprantama apskritai, o ne išskirtinai, kaip orientuota tik į IST erdvę: *„ne tik internetinėje erdvėje, bet ir kituose kasdieniniuose dalykuose reikia ugdyti mergaičių atsakingumą“* (10 informantas). Atsakingumą IST specialistai apibūdina kaip visos atsakingumo dėlionės detalę: *„atsakingumas IST yra tik viena dėlionės („puzlės“) detalė, reikia visų, kad gautųsi paveikslas“.* Atsakingumas IST yra neatsiejamas nuo paauglių atsakingumo kasdieniame gyvenime apskritai. Todėl *VDC* specialistai savo pavyzdžiu, pokalbiais, patarimais, nuoseklia edukacine veikla gali padėti mergaitėms formuotis atsakingumo suvokimą, skatinti juo vadovautis savo gyvenime: *„visur kur turime stiprinti atsakingumą, negalime jį skatinti tik kalbėdami apie savo daiktų susitvarkymą, turime apie tai kalbėti ir pamokų ruošoje, ir valgio ruošime, ir savo duomenų IST valdyme, žingsnelis po žingsnelio, kad paauglei tai būtų priimtina, patrauklu, suprantama“* (14 informantas).

Taigi *VDC* specialistų siekis, kad paauglės veiktų IST atsakingai, gali būti realizuojamas tik stiprinant šią savybę ir kitose mergaičių veiklose.

Atsakingumo IST raiška. Pasak specialistų, atsakingumas reiškiasi tuomet, kai mintys, suvokimas dera su veiksmais, tačiau paauglių elgesyje kartais tos dermės pristinga: *„jei paauglė pirma padaro, po to galvoja, ką nors pakeisti būna sunku, tačiau būtina, žodis kaip žvirblis, išskrido ir nebepasiimsi atgal“* (5 informantas). Specialistų požiūriu, egzistuoja trys esminiai atsakingumo raiškos komponentai, oš jų sąveikos tampa aišku, ar atsakingumas yra tikras, ar reiškiasi formaliai atsitiktiniais momentais. Mergaičių atsakingumas reiškiasi *„žiniomis, jos žino kaip elgtis, vertybėmis, jos gina savo poziciją, supranta savo elgesio priežastis, ir savo elgesiu parodo, kaip valdo informaciją, kontroliuoja savo veiksmus“* (8 informantas). Paauglių atsakingumas IST, specialistų nuomone, priklauso nuo turimų žinių ir gebėjimų vertinti savo ir kitų vartotojų veiksmų pasekmes: *„paauglių atsakingą elgesį IST lemia žinios ir gebėjimas įvertinti veiksmų pasekmes“* (5 informantas).

Mergaitės elgesys IST leidžia specialistui įvertinti jos atsakingumo supratimą, nustatyti, kokia kryptimi reikėtų dirbti su paaugle, kokį atsakingumo komponentą stiprinti.

Kalbėdami apie paauglių atsakingumo IST kontekstą, specialistai išskiria mergaičių asmeninę ir socialinę atsakomybę. 16-oji tyrimo dalyvė teigė, kad svarbu paauglėms akcentuoti jų veikimo IST tikslų bei pasekmių sąsajas: *„prieš bet ką darydama IST, turi pagalvoti, koks tavo tikslas, įvertinti savo veiksmo pasekmes ir suvokti savo asmeninę atsakomybę už jas“*. Mergaitei visų pirma reikia padėti suprasti, kaip jos veiksmai gali atsiliepti jai pačiai ir/ar neatsargus veikimas IST nepadidins jos pažeidžiamumo. Antra, padėti mergaitėms ugdytis gebėjimą vertinti veiksmus IST, stiprintis jautrumą ir suvokimą, ar jos veiksmai neįžeis kitų socialinių tinklų dalyvių: *„mergaitė elgiasi IST atsakingai, jei apmąsto savo veiksmų pasekmes kitų atžvilgiu, užstoja silpnesniuosius“* (8 informantas); *„atsakingesnės mergaitės apgalvoja, ką*

viešinti IST neįžeidžiant kitų“ (5 informantas). Taigi paauglių žinios, elgesys bei vertybės turi derėti ne tik saugiai elgiantis IST dėl savęs, bet ir dėl socialinės aplinkos gerovės. Specialistai pažymi, jog veikiant IST erdvėje svarbu laikytis pagarbos principo, nes tai ne tik atskleidžia, kokia tu, bet ir parodo tavo santykį su socialine aplinka. 5-oji tyrimo dalyvė įvardija taisyklę, kuri svarbi mergaitėms: *„auksinė taisyklė – turi būti pagarba IST dalyviams, kaip ir gyvenime – nedaryk niekam to, ko nenorėtum, kad kiti tau darytų“.*

Mergaičių asmeninė ir socialinė atsakomybė IST gali reikštis jų suvokimo, vertybių ir elgesio sąveika, tik jai esant galima tikėtis atsakingo dalyvavimo IST.

Įsiterpiančios sąlygos. *VDC* lankančių mergaičių skatinimą pačioms veikti IST lemia tam tikros priežastys. Iš tyrimo duomenų tampa aišku, jog pagrindinės yra šios: individualizavimas, grįžtamasis ryšys, „nemylimi kitų“, darbas iš idėjos.

Individualizavimas. Viena iš įsiterpiančių sąlygų, palaikančių pačių paauglių atsakingą dalyvavimą IST, yra edukacinės veiklos individualizavimas. Svarbu pabrėžti, kad veiklos apie paauglių atsakingumą IST individualizavimas reikšmingas ne tik dirbant su mergaitėmis, bet ir su jų tėvais, todėl turi būti paisoma jų individualių poreikių: *„organizuojant tėvams užsiėmimus apie vaikų saugumą IST, svarbu atsižvelgti į jų amžių, supratimo lygį, kuris yra skirtingas“* (12 informantas); *„nėra universalių pagalbos mergaitėms būdų, reikia rasti priėjimą prie kiekvienos“* (8 informantas). Tik atsižvelgiant į skirtingus poreikius bei gebėjimus, apibrėžiama ir veiklos forma, ir laikas, ir vieta. Specialistai teigia, jog naudingi individualūs pokalbiai su paauglėmis: *„individualūs pokalbiai naudingi, kai kalbama apie asmenines problemas, gilius išgyvenimus“* (2 informantas); *„norint atskleisti paauglėms platesnį požiūrį į problemą, gerai veikia grupinės diskusijos“* (9 informantas).

VDC specialistai turi didesnes galimybes atsižvelgti į individualius mergaičių bei jų tėvų poreikius ir tai daryti jiems tenka dažnai: *„mes ne mokykla, pas mus ateina įvairūs vaikai, su skirtingomis patirtimis, išsivystymu, gebėjimais, ir mes dirbame ir su kiekvienu atskirai, ir kartu; vienai reikia tą minutę akis į akį išsikalbėti, kita grupėje aptarinėja savo problemą, ir matai, kad reikia visos grupės įsitraukimo ir diskusijos; vienu atveju problemos sprendimui gali skirti mėnesius, kitą kartą pakanka vienkartinio įsikišimo, viena gali išsėdėti užsiėmimą, kita vos penkias minutes sugeba sutelkti dėmesį“* (11 informantas).

Specialistai išskiria tokius mergaičių atsakingumo IST ugdymo individualizavimo būdus kaip pokalbis, žaidimai, situacijų analizė: *„su viena mergaite dažnai kalbamės, ji komunikabili, su ja nėra problemų, viską išsipasakoja; su kita turime žaisti, ir tik susitelkusi į kitą veiklą atsiveria, sužinome informaciją“* (10 informantas).

Vienas iš *VDC* darbo su vaikais/paaugliais principų yra individualizavimas. Būtent tai yra centro stiprybė, nes čia kiekviena paauglė, ieškodama problemos sprendimo būdų, gali gauti jai reikiamą pagalbą, pasirinkti veiklos formą ir laiką. Šis principas svarbus ir siekiant paskatinti pačias mergaites imtis atsakomybės už veiksmus IST.

Individualus darbas su mergaite gali sudaryti tinkamas prielaidas jai geriau suvokti atsakingo dalyvavimo IST naudą ne tik čia ir dabar, bet ir ateityje.

> **Tyrėjos komentaras.** Siekiant mergaičių atsakingumo IST reikia vykdyti edukaciją. Organizuodami edukacinį procesą, *VDC* specialistai pirmiausia turi pasižymėti gebėjimais pažinti mergaites, jų poreikius, pastebėti jų individualias savybes ir pan. Edukacijos procese IST tema specialistai turi padėti formuotis mergaitės asmenybei, mokytis realizuoti save virtualioje veikloje. Svarbiausia ne žinių apie IST kiekybė, bet mergaičių polinkiais, interesais, gebėjimais grįstas procesas, kuriame specialistai padeda rasti individualų ir kiekvienai tinkantį kelią į atsakingą dalyvavimą IST. P. L. Berger, T. Luckmann (1999) teigia, kad „joks individas neinternalizuoja visko, kas objektyvuota kaip tikrovė jo visuomenėje. Individas nuolat vykdo sąmoningą atranką, kokius principus ar normas jam priimti kaip savo, o į kokias tiesiog nekreipti dėmesio, traktuoti kaip nesančias ar neturinčias jam įtakos. Individas suvokia save kaip esantį visuomenėje ir kaip nesantį joje. Simetrija tarp objektyvios ir subjektyvios tikrovių niekad nebūna statiška, visam laikui nusistovėjusi būklė“ (Berger, Luckmann, 1999, p. 169). Taigi tai, ko reikalauja viešoji nuomonė, nuolat susikerta su *Aš.* Specialistai negali primesti mergaitėms savo nuomonės ar liepti kažką atlikti, nes tai neva teisinga jų požiūriu. Jie turi būti patarėjai, pagalbininkai, kad mergaitės suprastų, kodėl IST svarbu veikti atsakingai. Mokslininkų (Berger, Luckmann, 1999) teigimu, „žmogus, priešingai nei gyvūnai, nėra valdomas instinktų, gali sąmoningai juos kontroliuoti ir pakreipti norima linkme“. Pasak autorių, žmogus turi nuolatos eksternalizuoti save per veiklą. „Dėl prigimtinio žmogaus organizmo nestabilumo būtina, kad pats žmogus susikurtų stabilią savo elgesio aplinką“ (Berger, Luckmann, 1999, p. 73). Tai reiškia, kad pats žmogus turi valdyti savo stimulus, taip pat ir moralinius. Būtent šios priežastys skatina telkti dėmesį į mergaičių iniciatyvumą, kuris reikštųsi per veikimo IST laisvę ir asmeninę atsakomybę už sprendimus, kuriuos jos priima, ir veiksmus, kuriuos atlieka.

Grįžtamasis ryšys. Kita įsiterpianti sąlyga, palaikanti fenomeno „*duoti meškerę, o ne žuvį*“ vystymąsi, yra teigiamas grįžtamasis ryšys, kurį specialistai gauna iš *VDC* lankančių mergaičių ir jų šeimos narių.

Specialistai pažymi, jog jų veiklos efektyvumas, t.y. matomi vaikų, ir jų šeimų elgesio pokyčiai prisideda prie paauglių skatinimo pačioms pradėti atsakingus, savarankiškus veiksmus IST. Specialistai konstatuoja, jog iš tėvų gauna teigiamus atsiliepimus apie savo veiklą su paauglėmis IST tema, apie vaikų elgesio pokyčius: *„po pokalbių su tėvais mergaitė viską neigia ir „užsiblokuoja“, bet vėliau stebimi teigiami pokyčiai“* (2 informantas); *„mama informavo, kad pradėjusi lankyti VDC mažiau skiria laiko kompiuteriui“* (5 informantas). Taigi specialistų darbas su mergaitėmis IST tema turtina teigiamą paauglių veikimo virtualioje erdvėje patirtį.

8-oji tyrimo dalyvė, įsitraukusi į vienos paauglės *facebook'o* draugų grupę, pradėjo stebėti pozityvius mergaitės elgesio IST pokyčius: *„mergaitės priėmimas į draugų sąrašą facebook'e po to, kai jai buvo paaiškinta, jog profilio turinys turi būti pozityvus, matėsi akivaizdūs jos veiksmų IST teigiami pokyčiai“.* Specialistai pastebi pokalbių teigiamą poveikį paauglėms: *„po pokalbių su paauglėmis jos IST veikia saugiau“* (7 informantas). Tyrimo rezultatai paaiškina specialistų edukacinės veiklos

reikšmingumą teigiamiems paauglių elgesio pokyčiams – atsakingesniam ir saugesniam veikimui IST.

Išsakytos mintys atskleidžia tėvų kiek jautresnę reakciją į specialistų norą padėti jiems ir paskatinti aktyviau dalyvauti savo vaiko gyvenime, taip pat ir virtualiame. Tačiau tyrimo dalyviai įžvelgia pozityvius tėvų požiūrio į šią problemą pokyčius.

Teigiami mergaičių elgesio pokyčiai, jų tėvų požiūrio kaita skatina specialistus dar labiau aktyvinti edukacinę veiklą, ieškoti naujų būdų, skatinančių paauglių atsakingą dalyvavimą IST: *„džiaugiasi širdis, kai matome, kad darbas turėjo poveikį, tėvai sureagavo, mergaitės pakeitė savo veiksmus IST, tai stiprina motyvaciją ieškoti būdų, naujų kelių, kaip skatinti atsakingą paauglių lankymąsi socialinėje erdvėje“* (16 informantas).

„Nemylimi kitų“. Viena iš įsiterpiančių sąlygų, trikdančių veiklinti mergaites atsakingam veikimui IST, yra VDC ir kitų institucijų/organizacijų atitolimas siekiant bendro tikslo – vaikų gerovės. Šiame kontekste vaikų gerovė neatsiejama ir nuo jų saugumo IST stiprinimo ir organizacijų bendradarbiavimo sprendžiant paauglių saugumo IST klausimus. Kaip pastebi specialistai, neretai jų įgyvendinama veikla, siekiant vaikų saugumo IST, būna neįvertinama kitų organizacijų: *„kartais jaučiamės nemylimi [kitų institucijų], kad visada palaikome vaiką“* (1 informantas). Įvardijami pavyzdžiai, kaip sprendžiant paauglių patyčių internete atvejus ar asmeninių duomenų praradimo klausimą specialistai dažnai būna nepalaikomi ir nesuprantami mokyklos atstovų, Vaikų teisių apsaugos specialistų ir pan. Viena iš specialisčių, prisimindama savo patirtį, pasakojo, kad jautėsi be kaltės kalta dėl to, kad užstojo vaiką: *„jautiesi kaltas prieš kitas institucijas, kad eini už vaiką, betgi kažkas turi pastovėti ir už jį (...)“* (7 informantas). Taigi *VDC* specialistai kartais jaučiasi kalti ir/ ar atstumti dėl savo pastangų suprasti vaiką ir palaikyti jį sudėtingose situacijose.

Kita specialistė daro prielaidą, kad besirūpinančių vaiko gerove institucijų atitolimą gali lemti jų tarpusavio koordinacijos stoka: *„absurdas, jog tą patį darbą atlieka skirtingos institucijos, nėra jokios koordinacijos“* (10 informantas). Specialistai neabejoja, jog mokykla, *VDC*, socialiniai paramos centrai, Vaikų teisių apsaugos tarnybos, savivaldybių socialinės paramos skyriai, siekdami problemų įveikos, turėtų dirbti kompleksiškai. Kol kas ši opi problema lieka neišspręsta, todėl siekiant paauglių saugumo IST, iškyla būtinybė stiprinti ir organizacijų, besirūpinančių vaiku ir jo šeima, glaudesnį bendradarbiavimą.

Darbas iš idėjos. Dar viena įsiterpianti sąlyga yra specialistų savo darbo apibūdinimas. Tyrimo dalyviai – *VDC* socialiniai pedagogai, socialiniai darbuotojai, pedagogai, vadovai akcentavo, jog darbą *VDC* renkasi žmonės, kurie yra idealistai. Jie įsitikinę, kad gali pakeisti pasaulį, padaryti jį geresnį, nors sąlygos tam nėra palankios: *„tik idealistai gali dirbti tokį darbą, mes keičiame žmonių likimus ir darome tai vedini idėjos, nes finansinio motyvavimo trūksta, darbuotojų atlyginimai maži, žmonės dirba labdaringai* (12 informantas).

Specialistai nori ir kitokios, labiau nevyriausybines organizacijas (*VDC*) palaikančios valstybės politikos: *„valstybės politika VDC atžvilgiu turi būti kitokia“* (13 informantas*); „darbas iš idėjos, nejaučiame valstybės palaikymo*“ (15 informantas). Specialistai yra nusivylę *VDC* finansavimo sistema, nes šios institucijos, nesant projektinio finansavimo, dažnai neturi stabilaus pajamų šaltinio, o tai trukdo įgyvendinti veiklas, turi įtakos bendram mikroklimatui organizacijoje: *„nežinia, ar projektai bus patvirtinti, ar VDC bus reikalingi, ar finansinės galimybės leis teikti pagalbą vaikams, ar numatomos lėšos leis padengti visas numatytas veiklas, ar kai kurios jų bus eliminuojamos“* (10 informantas).

> **Tyrėjos atmintinė.** Jaučiu, kad po pokalbių su *VDC* dirbančiais žmonėmis „pasikraunu“ naujomis jėgomis, idėjomis, imu labiau tikėti, jog čia daug ką galima nuveikti. Apima šiltas jausmas, kai matai, kiek daug žmonės daro ir pasiekia vedami savo idėjų, kokie, rodos, sunkiai įgyvendinami siekiai kyla jų galvose ir kaip jie suranda kelią jų realizavimui. Kalbėdama su specialistais apie paaugles, pastebiu jų susirūpinimą dėl jaunų žmonių atsakingumo, kartu galiu sakyti, kad čia dirbantys žmonės yra patys geriausi atsakingumo pavyzdžiai; žavi jų pastangos rasti būdus, kaip padėti paauglėms, kaip motyvuoti, neprarasti tikėjimo kaskart, kai susiduria su problema, bet eiti į priekį.
>
> Pajutau, jog specialistai nuoširdžiai rūpinasi ne tik vaikais, bet jų tėvais. Šalia to šilto jausmo, patiriamo iš bendravimo su specialistais, kyla ir kitas jausmas, gal labiau klausimas: Kur gi tos jų idealizmo ribos ? Valstybės politikų dėmesys jautrioms visuomenės grupėms, šiuo atveju socialinės rizikos šeimų vaikams, yra nepakankamas. *VDC* specialistų darbo krūvis neribojamas, atlyginimai labai maži, jie jaučiasi reikalingi vaikams, bet visuomenei ir valstybei – nelabai, jų darbas neįvertinamas.
>
> Ir tas nežinios dėl *VDC* išlikimo jausmas yra kita medalio pusė, kuri ir provokuoja klausimus, ar idealistai gali padaryti pasaulį geresnį. Tai, ką stebiu *VDC* šiandien, rodo, jog tikintys savo idėjomis žmonės, vedami atsidavimo ir kilnių vertybių, randa kelią į jaunų žmonių širdis, taip prisidėdami prie geresnio, atsakingesnio, veiklesnio jų gyvenimo.

Veiksmų/sąveikų strategijos. Iš tyrimo duomenų galima suprasti kokias strategijas specialistai taiko siekdami paauglių mergaičių savarankiškai atsakingo veikimo IST. Esminės veiksmų strategijos šios: veiklos refleksija, praktinė veikla, alternatyvų pasirinkimas.

Veiklos refleksija. Vienas iš veiksnių, lemiančių fenomeno vystymąsi, yra veiklos reflektavimas. Šioje veiksmų/sąveikų strategijoje išryškėja du aspektai: 1) specialistų savo veiklos su paauglėmis refleksija; 2) mergaičių skatinimas reflektuoti savo veiksmus IST.

Skatindami paaugles atsakingai veikti IST, specialistai jaučia stiprų poreikį pirmiausia apmąstyti ir įvertinti savo profesinius veiksmus bei patirtį: *„svarbu analizuoti ir vertinti savo profesinę veiklą; susikūrus facebook'ą, nežinojau, kaip elgtis, dabar elgčiausi kitaip, vis dėlto patirtis ateina su laiku“* (3 informantas). Specialistai, dirbantys su paauglėmis IST tema, turi gerai suprasti, kad tai nauja ir gana didelius iššūkius kelianti veikla. Todėl vertindami savo profesinius veiksmus, jie nustato, kokiais atžvilgiais turėtų keistis ir augti, kad padėtų paauglėms spręsti IST iškilusias

problemas: *„turime mokytis vieni iš kitų, vertindami savo, savo kolegų veiklą, turime suvokti opias sritis, kad galėtume tobulėti ir rasti problemų sprendimo variantus“* (8 informantas). Savo veiklos stebėjimas, kruopšti analizė, apmąstymas bei vertinimas, diskusijos su kolegomis padėtų specialistams atpažinti stipriąsias ir/ar silpnąsias savo darbo IST tema puses, numatyti jo tikslingo tobulinimo galimybes.

Kitas šios veiksmų/sąveikų strategijos aspektas – mergaičių skatinimas reflektuoti savo veiklą IST. Pirmiausia atkreipiamas mergaičių dėmesys į veiksmų IST apmąstymo svarbą, paaiškinama, kad kartais į situaciją reikia pažvelgti lyg atsitolinus, kitų akimis, atsiribojus nuo emocijų, paklausus savęs, ką darau, ar darau teisingai, ką galiu padaryti kitaip. Antra, pavyzdžiais parodyti paauglėms, kaip savo veiklos IST analizavimas ir apmąstymas padeda jaustis laisvai ir stiprina atsakingumą, didina veiklumą: *„mokyti paaugles analizuoti savo veiksmus, pasirinkimus, suprasti, kodėl taip elgiasi vienoje ar kitoje situacijoje, kokie tokio elgesio tikslai, kokios gali laukti pasekmės, mokyti jas reflektuoti savo veiklą IST“* (16 informantas). Mergaičių mokymasis apmąstyti ir įvertinti savo elgesį IST padėtų stiprinti jų asmenybės savybes, skatintų atsakingumo vertybės internalizaciją bei pokyčius elgesyje.

> **Tyrėjos komentaras.** Ugdomoji veikla sunkiai įsivaizduojama be jos refleksijos, kuri padeda ją apmąstyti ir įsisąmoninti, skatina imtis veiksmų jos optimizavimui. Reflektuojant formuojasi naujos žinios, supratimas ir gebėjimai, kurių dermė su jau turimomis nuostatomis bei kompetencijomis didina ugdomosios veiklos kokybę.
>
> V. Lukošūnienės (2011) teigimu, refleksyvus mąstymas yra būtina nuolat besimokančio individo nuostata, kurios esmė – atsakomybės prisiėmimas už būsimas ir iš dabarties veiksmo kylančias pasekmes. Bet kokia prasminga patirtis turi tam tikrą mąstymo elementą. Reflektuodami savo veiklą, specialistai geriau įvertins jau vykdomos veiklos stipriąsias ir tobulintinas vietas, pasirinks veiksmingas strategijas mergaičių atsakingumo IST stiprinimui. Specialistai, apmąstydami savo veiklą mergaičių atsakingo veikimo IST atžvilgiu, įvertindami savo patirtis sąveikoje su paauglėmis, gali veikti kryptingai ir efektyviai.

Praktinė veikla. Kita fenomeno vystymąsi lemianti veiksmų/sąveikų strategija yra praktinis paauglių mokymas atsakingai veikti IST. Specialistų nuomone, dirbant su paauglėmis IST tema, svarbiau joms viską parodyti ir leisti atlikti praktiškai: *„ugdant paaugles, reikia vengti ilgo teoretizavimo, svarbu viską parodyti praktiškai, pagrįsti aiškiais faktais, viskas per jas pačias turi pereiti“* (9 informantas).

Informantai atskleidžia šiuos praktinio mergaičių mokymo atsakingai veikti IST metodus: 1) patirtinį mokymąsi (veikimas remiantis patirtimi, probleminių situacijų analizė); 2) praktinius užsiėmimus (socialinių tinklų profilių peržiūra ir aptarimas, nustatymų naudojimas, probleminių situacijų modeliavimas ir sprendimas; 3) kūrybinius žaidimus, projektų rengimą.

Patirtinis mokymasis. Mergaičių mokymas yra veiksmingas, kai remiamasi patirtimi, kai jos pačios reiškiasi aktyviai: *„veikia patirtinis mokymas, per patirtį, per jų pačių aktyvų dalyvavimą, situacijų sprendimą, per asmeninę patirtį atrandant ir*

suvokiant naujus dalykus, ir svarbiausia analizuojant ir reflektuojant šiuos atradimus ir suvokimus“ (16 informantas).

Kitas praktinis veiklos su paauglėmis būdas yra atvejų/situacijų analizavimas ir diskutavimas grupėje, sprendimų ieškojimas: *„pasiteisina konkrečių atvejų analizė grupėje, pvz.: turėjome atvejį iš žiniasklaidos, kai mergina po susitikimo su nepažįstamuoju iš internetinės erdvės buvo išprievartauta ir nužudyta, mergaitės labai įsitraukė, daug diskutavo analizavo, ieškojome sprendimo būdų, galvojo, kaip kitaip reiktų elgtis, modeliavo panašias situacijas“* (8 informantas).

Praktiniai darbai. Mergaites sudomina tokie praktiniai užsiėmimai, kurių metu jos peržiūri socialinių tinklų profilius, mokosi naudoti nustatymus. Tačiau kai kuriems specialistams toks mokymas tampa iššūkiu, nes reikalauja įvairių gebėjimų ir patirties: *„veiklos su paauglėmis, praktiniai dalykai, kad ir pačių socialinių tinklų profilių peržiūra, nustatymų naudojimas sudomina paaugles, bet man asmeniškai yra iššūkis paaugles įtraukti į gilesnę analizę, reflektavimą, čia reikia pasitelkti visus savo gebėjimus, įgytą patirtį ...“* (2 informantas). Nepaisant iššūkių, specialistai pripažįsta, jog atsakingo elgesio internete užsiėmimai labai reikalingi paauglėms: *„užsiėmimų metu su mergaitėmis dirbama modeliuojant problemines situacijas, konstruojant galimus problemų sprendimo būdus, peržiūrint filmus IST tema, rengiant jų analizes, organizuojami protmūšiai, komandinės užduotys ir kt.“* (10 informantas).

Kūrybiniai metodai. Norint efektyviai vesti praktinius užsiėmimus IST tema, specialistai turi būti kūrybiški: *„tam tikrą žinią, informaciją būtina perduoti paaugliams kūrybiškai“* (4 informantas). Paauglių praktiniuose mokymuose veiksmingu laikomas jaunų žmonių įtraukimas iš šalies: *„jaunų žmonių telkimas, kurie per savo pavyzdžius, asmeninę patirtį perteiktų žinias, informaciją“* (11 informantas). Specialistai pripažįsta, kad žaidimas taip pat yra efektyvus praktinės veiklos būdas: *„jų gebėjimus veiksmingai stiprina naudojami žaidybiniai elementai, simuliaciniai žaidimai“* (6 informantas). Be to, su merginomis rengiami projektai, pasirodymai prevenciniuose renginiuose, akcijose. *„Dalyvaujame akcijoje „Be patyčių“, paauglės daugiau sužino, kaip išvengti el. patyčių, kur kreiptis tokiais atvejais ir pan.“* (13 informantas).

Praktinio mokymo procese kuriama ugdomoji sąveika yra mergaičių suvokimo, kaip veikti IST, kad būtų saugios, kaip aktyvumą derinti su atsakingumu, pagrindas.

Alternatyvų pasirinkimas. Dar viena veiksmų/sąveikų strategija, taikoma atskleidžiant paauglėms jų elgesio (atsakingo/neatsakingo) IST alternatyvų pasirinkimo galimybes.

Tyrimo dalyvių nuomone, svarbu paauglėmis atskleisti ir įtikinti jas, jog visada asmens veiksmuose yra pasirinkimas, įvairiose situacijose jo poelgiai gali būti skirtingi. Informantų pastebėjimu, paauglės dažnai situaciją ar savo poelgius IST vertina labai siaurame kontekste, todėl tikslinga jas mokyti žvelgti į situaciją iš įvairių pozicijų, kad pamatytų ne vieną veiksmo/sprendimo alternatyvą: *„kalbame su mergaitėmis apie įvairias situacijas internetinėje erdvėje, aptariame jų veiksmus, ir tik pokalbio*

metu mergaitės randa atsakymus, jog buvo galima ir taip pasielgti, ir kitaip padaryti“ (10 informantas).

Mergaičių savarankiškumą mąstant ir atsakingai veikiant IST stiprina auklėjamasis pokalbis: *„tas pačias nuotraukas kai deda, skatinu pagalvoti, sakau, ką žmogus apie tave gali pasakyti iš tokios nuotraukos, ar tu nori, kad gražiai atrodytum ar pigiai, ir tada jos pačios ima galvoti, kaip gražiai nuotraukas pateikti, viešinti, kad galima ir kitaip ne tik vulgariame kontekste, kitokiu formatu“* (12 informantas).

Atskleidžiant elgesio virtualioje aplinkoje pavyzdžius, mergaitės skatinamos apsvarstyti teigiamus ir neigiamus savo veiksmų IST bruožus ir daryti sprendimus: *„suvokti, jog kiekvienas jų veiksmas atsiduria kryžkelėje ir tik jos gali nuspręsti, kuriuo keliu pasukti“* (15 informantas).

Pasekmės. Tyrimo duomenys leidžia suprasti, jog fenomeno „duoti meškerę, o ne žuvį“ veiksmų/sąveikų strategijos lemia šias esmines pasekmes: pastangų suvienijimą bendram tikslui, atsakingo veikimo sprendimus, mokymąsi iš klaidų.

Pastangų suvienijimas bendram tikslui. Išanalizavus fenomeno priežastis, kontekstą, įsiterpiančias sąlygas bei veiksmų strategijas, aiškėja viena iš pasekmių – organizacijų, teikiančių pagalbą socialinės rizikos šeimoms (socialiniai paramos centrai, mokyklos, *VDC,* Vaikų teisių apsaugos tarnybos ir kt.) telkimas stiprinant mergaičių gebėjimus atsakingai veikti IST. Tik bendradarbiavimas tarp institucijų, dalijimasis reikiama informacija bei gerosios patirties pavyzdžiais padeda priimti naujus iššūkius ir siekti ugdomosios veiklos rezultatų: *„visų praktikų sutelktumas, pasidalijimas patirtimi, užtikrinant paauglių saugumą IST, mokslininkų pagalba, apmokant VDC specialistus, kaip ugdyti paauglių atsakingumą IST, yra aktualūs sprendžiant šią problemą“* (8 informantas). Informacijos stygiaus problemą specialistai siūlo spręsti taip pat bendradarbiaujant: „*vienas žmogus negali visko mokėti, todėl svarbus bendradarbiavimas su kitų organizacijų kompetentingais specialistais“* (5 informantas). Kai kurie specialistai akcentuoja, jog atėjęs į *VDC* aplinką naujas žmogus įneša naujo vėjo ir daro teigiamą įtaką paauglėms: *„informacija iš kitų specialistų kitaip pasiekia vaikus, prie mūsų jie jau labai pripratę, kartais to poveikio tokio nebėra“* (6 informantas).

Tarpinstitucinis bendradarbiavimas, dalijimasis patirtimi IST klausimais, kvalifikuota tarpusavio pagalba, mokymasis vieniems iš kitų suponuoja efektyvesnį paauglių mergaičių saugumo IST problemos sprendimą.

> **Tyrėjos atmintinė.** Pastebėjau, kad savo išsisakymuose specialistai pripažįsta bendradarbiavimo reikšmę, tiesa, skirtinguose kontekstuose. Sprendžiant paauglių atsakingumo IST edukacijos problemą, svarbus bendradarbiavimas tarp specialistų ir mergaičių, jų tėvų, taip pat ir tarp kolegų. Tačiau ir visuomeninių institucinių pastangų sutelkimas pripažįstamas kaip veiksnys, lemiantis teigiamus pokyčius veikloje su pažeidžiamomis grupėmis. *VDC* specialistai įsitikinę, kad paaugliams keliami nauji virtualios erdvės iššūkiai gali būti efektyviai sprendžiami tik institucijoms bendradarbiaujant. Norisi tikėti, kad *VDC* bendruomeniškumas ir kitų institucijų sutelktumas, partnerystė padeda rasti problemų sprendimus. Norisi išryškinti, jog tų institucijų, kurios susiduria su

kompleksinių pastangų reikalaujančiomis problemomis, būtent tik partnerystė padeda atrasti sprendimo variantus ir kelius. Ko gero, natūralu, kad tarpinstitucinis bendradarbiavimas gali patirti ir tam tikrų išbandymų. Pvz., šio tyrimo rėmuose išryškėjo ir koordinacijos, susikalbėjimo tarp institucijų, požiūrių skirtumų problema. Vis dėlto tarpinstitucinio bendradarbiavimo stiprinimas sudaro prielaidas spręsti *VDC* paauglių IST pažeidžiamumo problemas.

Atsakingo veikimo sprendimai. Įvairių sąlygų kontekste vystantis fenomenui išryškėja dar viena pasekmė – paauglių atsakingo veikimo IST sprendimai. Tyrimo dalyvių nuomone, jei paauglės turi žinių, apmąsto savo veiksmų pasekmes ir geba jas įvertinti, tai skatina jų atsakingą veikimą IST: *„paauglių sprendimai IST būna atsakingi, jei jos turi žinių ir moka įvertinti pasekmes“* (5 informantas); *„mergaitė elgiasi IST atsakingai, jei apmąsto savo veiksmų pasekmes savo bei kitų atžvilgiu“* (8 informantas).

Specialistai sako, kad tik suvokus, ką reiškia atsakingas elgesys IST, turint pozityvią nuostatą atsakingumo IST atžvilgiu, mergaitės gali priimti sprendimus atsakingai veikti virtualioje erdvėje: *„tik suvokus atsakingumo reikšmę, sampratą, įgijus gebėjimų atsakingiems veiksmams ir turint pozityvią nuostatą į atsakingą veiksmą, galima pagaliau tikėtis atsakingų mergaičių sprendimų IST“* (13 informantas).

Taigi atsakingą mergaičių dalyvavimą IST gali užtikrinti tik kognityvinio, emocinio ir elgesio komponentų sąveika, t.y. įgyjant žinių apie IST, patiriant teigiamus išgyvenimus atsakingai veikiant IST, priimant atsakingo veikimo IST sprendimus.

Mokymasis iš klaidų. Dar viena fenomeno „*duoti meškerę, o ne žuvį*“ išryškėjusi pasekmė susijusi su neteisingais sprendimais dalyvaujant IST. Paauglės, taip pat ir specialistai, veikdami virtualioje erdvėje, kartais priima klaidingus sprendimus, tačiau jei klaidos apsvarstomos, sėkmingai įveikiamos, tai skatina jų nekartoti: *„klysti yra žmogiška, tai normalu, visi klystame, iš klaidų mokomės“* (10 informantas). Svarbiausia, kad paauglės suvoktų, jog tam tikru metu IST jų priimti sprendimai buvo netinkami ir reikalauja kitokių sprendimo būdų.

Specialistai pripažįsta, jog ugdyti paauglių atsakingumą IST nėra lengva ir paprasta, tenka eksperimentuoti, bandyti IST atlikti įvairius veiksmus, todėl kartais neišvengiama ir nesėkmių: *„nuolat ieškome paveikių būdų motyvuoti mergaites atsakingai, saugiai elgtis IST, dažnai tiesiog vadovaujamės intuicija, todėl pastebime, jog mūsų darbas yra klaidų ir bandymų kelias“* (8 informantas).

Mergaičių atsakingumo IST problema yra nauja, bet gana jautri, todėl reikalauja sprendimų. *VDC* specialistams kyla nemažai klausimų dėl IST, o juos sprendžiant sulaukiama ir pozityvių rezultatų, bet kartais ir nusivylimų. Tačiau specialistai linkę mokytis iš klaidų, nors kiekvienas tai daro skirtingai: *„ką kiekvienas pamatome nepasisekimuose – naujas galimybes ar pabaigą“* (16 informantas).

Tyrėjos komentaras. Tyrimuose (Vandoninck, d'Haenens, Smahel, 2014) akcentuojama, jog neigiamas patirtis turėjusių paauglių mergaičių sprendimai IST tampa kur kas atsakingesni. Paauglės linkusios mokytis iš savo klaidų ir tokiais atvejais rizikingų

sprendimų pasikartojimas yra mažai tikėtinas. Todėl tikslinga plėtoti mergaičių patirtis dirbant grupėje ar individualiai ir taip siekti, jog mergaitės savo išgyvenimus įsisavintų pačios, pasidalintų jais su kitais, taip stiprindamos ne tik savo suvokimą apie grėsmes IST, bet ir savo pavyzdžiu parodydamos realią grėsmę kitoms merginoms. *VDC* aplinkoje dažniausiai stengiamasi užkirsti kelią neigiamoms paauglių dalyvavimo IST pasekmėms, tačiau svarbu įvertinti jų turimas patirtis, skatinant sąmoningumą ir atsakingumą, o kartu ir didinant saugumą virtualioje erdvėje. Konkrečių atvejų mergaitėms atskleidimas, kad rizikingi veiksmai internete gali baigtis nesėkmingai, kad yra nemažai neigiamų patirčių patyrusių paauglių, galėtų tapti efektyvia prevencine priemone, mažinant mergaičių pažeidžiamumą IST.

3.2. Paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui interneto socialiniuose tinkluose grindžiamoji teorija

Šiame poskyryje pristatoma grindžiamoji teorija, padedanti suprasti *VDC* lankančių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST reiškinį.

Konstruojant grindžiamąją teoriją, vadovautasi ta pačia, kaip ir ašiniame kodavime naudojama, paradigminio modelio logika: išskiriamos fenomeno priežastys, kontekstas, įsiterpiančios sąlygos, veiksmų ir sąveikų strategijos bei jų pasekmės. Išryškinti žodžiai žymi kategorijų ir subkategorijų savybes. Paradigminis modelis apie mergaičių atsakingumo IST kismą pateikiamas 10 paveiksle, sukurta grindžiamoji teorija *Paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST: „Atsakingos laisvės link“.*

Priežastys. Kaip galima matyti, paveiksle veiklinimo atsakingumui IST objektas/subjektas – rizikos grupės paauglės mergaitės, laisvai veikiančios IST, bet stokojančios supratimo apie atsakingumą šioje erdvėje. Sąveikos, skatinančios mergaičių veiklinimą atsakingam dalyvavimui IST, atsiradimą lemia keturios esminės priežastys: *rizikingas dalyvavimas IST; neigiamos patirtys; nemokėjimas elgtis atsakingai; socialinės aplinkos įtaka.*

Mergaičių rizikingo dalyvavimo IST požymiai – dėmesio bet kokia kaina siekimas, įsitraukimas į padidintą grėsmę keliančias situacijas, negebėjimas atskirti saugias ir nesaugias dalyvavimo IST praktikas. Rizikingai elgiantis IST, stiprėja mergaičių išgyvenimai, didėja virtualioje erdvėje įgyta jų neigiama patirtis. Mergaičių rizikingi veiksmai IST ir jų pasekmės tampa akstinu *VDC* specialistams organizuoti edukacinį procesą, kuriame veiklėtų paauglės mergaitės, stiprėtų jų atsakingo veikimo IST įgūdžiai, būtų remiamasi pagarba ir atsakomybe, abipusiu veikimu, atskleidžiančiu mergaičių prigimties ypatumus.

VDC lankančios mergaitės pasižymi ypatingomis ***neigiamomis gyvenimo patirtimis***, kurios lemia jų požiūrį į ateitį, gyvenimo siekius, pasirinkimus bei sprendimus. Viena vertus, paauglystė, kaip žmogaus raidos etapas, kelia tam tikrus iššūkius. Kita vertus, mergaičių patirtis, gyvenant socialinės rizikos šeimoje, taip pat gali būti jų

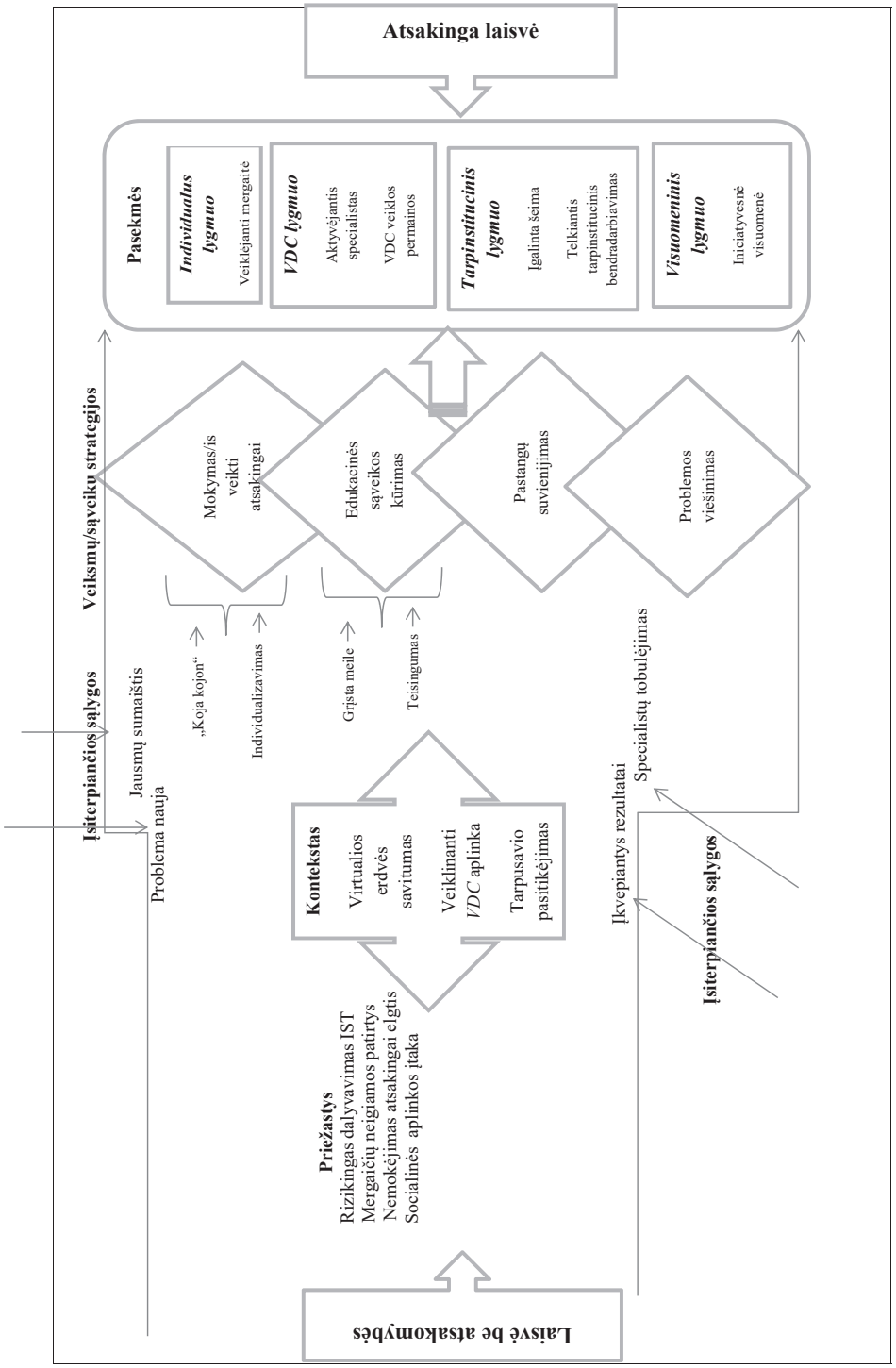

10 pav. Grindžiamoji teorija *Paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui interneto socialiniuose tinkluose: „Atsakingos laisvės link“*

pažeidžiamumo IST priežastis. Paauglystėje didėjantis poreikis bendrauti, aštrėjantis noras pritapti prie bendraamžių yra priežastys, skatinančios įsitraukti į aktyvią veiklą IST. Virtuali erdvė dėkingai tarnauja paauglių eksperimentavimo poreikiams, jų tapatumo paieškoms, jo formavimuisi. IST neretai nukrypstama į vienokius ar kitokius kraštutinumus, imama nepaisyti vyraujančių taisyklių, veikiama nepriklausomai nuo suaugusiųjų rekomendacijų. Paauglių mergaičių gyvenime egzistuojantys bendravimo sunkumai, socialinės izoliacijos patirtys ir išgyvenimai tampa savo bendravimo poreikio tenkinimo virtualioje erdvėje paskata. Čia bendravimas persikelia į visai kitokį lygmenį, mergaitė gali būti tokia kaip visi, nepasitikėjimas savimi tampa nematomas, dažnai sulaukiama ir taip trokštamos meilės, šilumos bei supratimo. Realiame gyvenime stokojančios rūpesčio ir palaikymo, jaučiančios, kad yra neįvertintos, atstumtos, mergaitės ieško kitokių pritapimo prie visuomenės būdų. Interneto socialiniai tinklai tampa aplinka, kurioje ir vyksta ne visada sėkminga mergaičių socializacija. Troškimas būti reikalingai, suprastai ir įvertintai skatina plačiai viešinti asmeninę informaciją, bendrauti su nepažįstamaisiais, atsainiau žiūrėti į grėsmingas situacijas. Taip dažniausiai didinamas jų pačių pažeidžiamumas IST. Mergaičių biografijos, jų negatvyvios patirtys ir išgyvenimai atspindi, kokios yra jų vertybės, supratimas apie IST, provokuoja netinkamą elgesį. Ši priežastis skatina *VDC* specialistus būti atidesniems mergaičių atžvilgiu, vystyti motyvuojančią jas keisti savo elgesį IST edukaciją.

Socialinės aplinkos įtaka yra viena iš mergaičių atsakingumo kaitą sąlygojančių priežasčių. Šiandieninės visuomenės primetami standartai bei normos jos nariams dažnai būna tokie svarbūs, kad atsisakoma savo individualumo, pasimetama tarp to, ko nori kiti ir ko nori pats asmuo. Sociumo diktuojama „mada“ daro įtaką ir paauglių elgesiui virtualioje erdvėje, neretai iškreipia jų požiūrį į IST ir pademonstruoja netinkamus elgesio modelius. Kitų IST vartotojų grėsmę keliantys veiksmai taip pat sudaro prielaidas didesniam mergaičių pasimetimui, dažnesniam klaidingų sprendimų pasirinkimui. Socialinės aplinkos poveikį sustiprina mergaičių tėvų, šeimos narių tik epizodinis dalyvavimas jų gyvenime, o tai leidžia visuomenei daryti didesnę įtaką paauglėms nuostatų IST atžvilgiu. Stebėdami paauglių naudojimosi IST procesą, kartu suprasdami šiuolaikinių technologijų šiame amžiuje svarbą, *VDC* specialistai pripažįsta atsakingo mergaičių elgesio IST formavimo būtinumą, kurio pamatą sudaro edukacinė sąveika.

Kita priežastis, skatinanti stiprinti mergaičių atsakingumą IST, yra jų ***negebėjimas suprasti atsakingumo*** virtualioje erdvėje svarbos, prisiimti atsakomybę už padarytus veiksmus, nemokėjimas veikti atsakingai. Atsakingumo stoka sąlygoja, kad paauglės dažnai neprisiima atsakomybės už savo veiksmus, bet linkusios ją „permesti“ kitiems asmenims. Jos stokoja savarankiškumo, nemoka įvertinti savo veiksmų IST. Išryškėjęs atsakingumo ir saugumo IST tarpusavio ryšys leidžia teigti, jog paauglių atsakingumo stiprinimas yra jų saugumo raktas. Ši priežastis skatina *VDC* specialistus imtis kryptingo ir tikslingo mergaičių veiklinimo atsakingumui virtualioje erdvėje, nes leidimas paauglėms laisvai veikti IST nepasiteisina.

Kontekstas. Paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procesą lemia tam tikros kontekstinės sąlygos. Viena vertus, *virtualios erdvės savitumas*, mastai ir sparta dažnai apriboja edukacines galimybes. Kita vertus, *VDC* vyraujanti *veiklinanti* edukacinė aplinka atsiskleidžia kaip mergaičių saugumą virtualioje erdvėje užtikrinimo prielaida. Kaip kontekstinė sąlyga išryškėja ir specialistų, ir mergaičių *tarpusavio pasitikėjimas* – reikšmingas veiksnys, skatinantis edukaciniame procese kurti konstruktyvią sąveiką.

Virtuali erdvė sudaro sąlygas paauglių veikimui IST. Jos savitumą atskleidžia tokie požymiai kaip informacijos sklaidos greitis, masiškumas, patrauklumas, anonimiškumas ir kt. Šie IST bruožai yra ypač patrauklūs šiandieniniam jaunimui. Tačiau virtualios erdvės specifiškumas neleidžia sukurti saugios aplinkos veikimui IST be pačių paauglių aktyvaus dalyvavimo. Šioje erdvėje paauglės susiduria su apgaulingu iliuzijų pasauliu, kuriam perprasti ir suvokti būtinos jų pačių pastangos. Mažinant mergaičių pažeidžiamumą interneto socialiniuose tinkluose, stiprinant jų atsakingumą, vienpusis *VDC* specialistų poveikis tampa mažai efektyvus, svarbus jų pačių aktyvus dalyvavimas, atsiskleidžiantis per abipusį santykį su specialistais.

Sąlygas paauglių atsakingam veikimui IST gali sudaryti ***VDC edukacinė aplinka***, kuri palanki abipusei specialistų ir mergaičių sąveikos kūrimui. Sąveika šiuo atveju tampa esmine, nes dalyvaujant abiems veikėjams formuojamos ir kuriamos naudojimosi internetu *VDC* sąlygos, lemiančios paauglių suvokimą apie dalyvavimą IST. *VDC* aplinka sudaro sąlygas, kuriomis specialistai gali stebėti paauglių veiklą IST, taip pat nuolatinei edukacijai, mokant mergaites išvengti rizikų ir galimų grėsmių. Šią sąveiką kuriantiems specialistams kyla didžiulis iššūkis – kurti tokį tarpusavio ryšį, kuris skatintų paaugles atsakingai veikti IST, neprarandant laisvės, bet ir prisiimant atsakomybę už savo veiksmus.

Reikšmingas kontekstinis veiksnys – ***tarpusavio pasitikėjimas***. Empirinio tyrimo rezultatai leidžia suprasti, jog mergaičių ir specialistų tarpusavio pasitikėjimas yra paauglių saugumo IST garantas. Būtent tarpusavio pasitikėjimas sudaro sąlygas mergaitėms atsiskleisti, užsimezgęs ryšys su specialistu – atvirai kalbėtis, išreikšti savo nuogąstavimus ir/ar baimes. Mergaičių ir specialistų tarpusavio pasitikėjimas skatina pripažinti pagalbos poreikį ir ją priimti, jis tampa svarbia sąlyga siekiant paauglių gerovės virtualioje erdvėje.

Įsiterpiančios sąlygos. Veiklinant paaugles mergaites atsakingumui IST, iškyla įsiterpiančios sąlygos, kurios paveiksle pavaizduotos vertikaliomis rodyklėmis. Veiklinimo procesą apsunkina *problemos (IST) naujumas*, dažnai sukeliantis kitą įsiterpiančią sąlygą – *specialistų jausmų sumaištį*. Nepaisant edukacinio proceso eigą sunkinančių sąlygų, jo vystymąsi skatina *teigiami veiklos rezultatai*, kurie įkvepia specialistus, ir pačių specialistų tobulėjimas. Specialistų pozityvūs darbo vaisiai dažnai tampa tolesnio edukacinio proceso stimulu, paskata tikėti savo darbo efektyvumu ir galimais pokyčiais.

Viena iš edukacinį procesą apribojančių sąlygų yra ***problemos naujumas***. Dalyvavimas virtualioje erdvėje ir dėl to kylančios saugumo problemos yra palyginti naujos, jos kelia rimtus iššūkius bandantiems šią problemą spręsti. Iššūkiai apima įvairius lygmenis – individualųjį, institucinį, visuomeninį. Dažnai tiek specialistai, tiek tėvai, ketinantys padėti paauglėms, pripažįsta, kad patys stokoja reikiamų IST įgūdžių, kad edukacinės aplinkos kūrimo ištekliai yra riboti. *VDC* specialistai ir visuomenės nariai šiandien nėra pakankamai informuoti apie IST slypinčias grėsmes, neįvertinamos grėsmių ir veiksmų IST pasekmės, todėl virtualioje edrvėje susiduriama su privatumo stoka, bendravimo grėsmėmis ir kt.

Paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procesą apriboja dar viena įsiterpianti sąlyga – ***jausmų sumaištis***, atsirandanti šio proceso dalyvių sąveikoje. Emocinę sumaištį kelia sąveikos su mergaitėmis, jų tėvais bei socialiniais partneriais ypatumai. Sąveikoje su mergaitėmis IST specialistai neretai jaučia prieštaringus jausmus dėl savo dedamų pastangų neįvertinimo, trumpalaikių edukacinės veiklos rezultatų. Paauglių maištavimas, požiūrių į IST skirtumai didina bejėgiškumo jausmą. Specialistų emocinė pusiausvyra sutrinka ir sąveikoje su mergaičių tėvais, kitais šeimos nariais, globėjais. Artimų suaugusiųjų dalyvavimas rizikos paauglių gyvenime yra ribotas, dažnai nusišalinama nuo jų veiklos apskritai, tad ir indėlis į atsakingumo IST stiprinimą yra menkas. Edukacinės aplinkos *VDC* kūrimui pasitelkiama socialinė partnerystė, nors neretai bendram siekiui trūksta vieningumo, specialistų pastangos „atsimuša į kietą sieną“. Specialistų noras padėti paauglėms atsakingai veikti IST ne visada palaikomas kitų, edukaciją organizuojančių ir vaiku besirūpinančių institucijų.

Įsiterpianti sąlyga, įnešanti šviesos į paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procesą, yra ***įkvepiantys veikti rezultatai.*** Specialistų veiklos su paauglėmis teigiami rezultatai tampa paskata kurti tokią edukacinę aplinką, kuri veiklina mergaites atsakingam veikimui IST. Veiklos individualizavimas, ryšio su paaugle palaikymas, atsiskleidžia kaip kelias, kuris rodo, kaip atrasti ir kurti glaudų tarpusavio ryšį, kuris sudaro edukacinio proceso pagrindą. Per sąveiką paauglės kitaip priima teikiamas žinias, pradeda jas kaupti ir realiai taikyti IST veikloje. Tėvų paskatinimo, palaikymo rezultatai neretai padeda visoms pusėms geriau suprasti suaugusiųjų atsakomybes, rūpinantis atsakingu jaunu IST vartotoju. Tarpinstitucinis bendradarbiavimas suteikia postūmį skleisti gerąją patirtį, sukauptas žinias panaudoti edukacinės sąveikos, tarpusavio pasitikėjimo stiprinimui, išteklių kaupimui.

Išryškėja tokia įsiterpianti sąlyga kaip ***specialistų mokymasis.*** Tyrimo rezultatai atskleidžia, jog mergaičių veiklinimas atsakingumui IST neatsiejamas nuo specialistų mokymosi šioje srityje. Per sąveiką, savirefleksiją, gerosios patirties pasidalijimą specialistai gali patenkinti savo mokymosi poreikius, plėsti žinias apie atsakingumą IST, sustiprinti savo veikimo virtualioje erdvėje įgūdžius. Mokydamiesi specialistai parodo mergaitėms sektinus asmeninius pavyzdžius, atskleidžia atsakingo žmogaus bruožus, atsakingo elgesio pasirinkimą bei sprendimus. Siekiant veiklinti mergaites

atsakingam dalyvavimui IST, specialistai mokosi kurti pasitikėjimu, autoritetu, žiniomis ir gebėjimais pagrįstą edukacinę sąveiką.

Veiksmų/sąveikų strategijos. Paauglių mergaičių atsakingumui IST vystytis reikšmingos keturios veiksmų sąveikų strategijos, kurios apima *mokymą/si veikti IST atsakingai, edukacinę sąveiką*, *pastangų suvienijimą, problemos viešinimą*.

Viena iš strategijų, kurios lemia paauglių elgesio IST pokyčius, yra mergaičių ***mokymas veikti IST atsakingai ir jų pačių mokymasis.*** *VDC* specialistai, įžvelgę, koks patrauklus paauglėms laisvės ir nepriklausomybės virtualioje erdvėje siekis, įtraukia pačias mergaites į aktyvią veiklą IST ir parodo, kaip virtualioje erdvėje išlikti saugiai. Edukacinio proceso metu mergaitėms atskleidžiama atsakingumo svarba, sudaromos sąlygos jų elgesio IST pokyčiams. Pačių paauglių aktyvus dalyvavimas stiprina jų atsakingumą ir vidinę motyvaciją veikti IST saugiai.

Šiame kontekste išryškėja mergaičių atsakingumo *visur kur* formavimo poreikis. Atsakingumas atsiskleidžia kaip savybė, svarbi visose gyvenimo srityse ir būtina veikiant IST. Edukaciniame procese stiprinamas paauglių suvokimas, kad kiekvienas jų veiksmas IST ne visada gali sulaukti pageidaujamo atsako, kad laisvės IST negali būti be atsakomybės. Edukacinis procesas reikalauja sukurti integralų (visuminį) žmogaus atsakomybės raiškos visose gyvenimo srityse modelį, supažindinti su juo paaugles ir skatinti mokytis pagal jį elgtis. Stiprinant mergaičių suvokimą, jog jų veiksmai IST turi grįžtamąjį ryšį, jos skatinamos įsisąmoninti laisvės ir atsakomybės pusiausvyros svarbą.

Pradžioje specialistai stebi, kaip mergaitės veikia IST: vertindami jų veiksmus, sprendžia, kaip jos prisitaiko prie *VDC* apibrėžtos naudojimosi IST tvarkos, įvertina mokymosi poreikį, numato sąveikos kūrimo kryptį. Svarbu, jog mokymo/si procesas remtųsi individualizavimo bei „*koja kojon*“ principais. Edukacinio proceso sėkmę leimia specialistų gebėjimai pažinti paauglių gyvenimą, suprasti jo aktualijas, t.y. žengti su jomis „*koja kojon*“. Mokymo/si procese svarbus specialistų dėmesys skirtingiems paauglių poreikiams, jų gebėjimų, žinių, savybių vertinimas, t.y. individualizavimo principo paisymas.

Mergaičių mokymui/si atsakingai veikti IST naudojami įvairūs praktiniai metodai, skatinantys reflektuoti savo veiksmus ir veiklą virtualioje erdvėje. Specialistai aptaria situacijas, atskleidžiančias paauglėms dalyvavimo IST galimybių įvairovę, skatinančias pamatyti savo ir kitų vartotojų veiksmų alternatyvas, mokytis iš klaidų. Edukaciniame procese mergaitės mokosi įvertinti savo negatyviąją patirtį ir turtinti pozityviąją, plėsti suvokimą apie atsakingą IST vartotoją. Ši veiksmų strategija, kuri orientuota į mergaičių mokymąsi atsakingai veikti IST, fokusuojasi į kognityvinį, emocinį ir elgesio lygmenis. Mokymo atsakingai veikti IST procese tiesiogiai dalyvauja mergaitės ir *VDC* specialistai, greta jų netiesiogiai dalyvauja paauglių tėvai, socialiniai partneriai, bendruomenė ir visuomenė. Specialistai kuria edukacinę aplinką, kuri skatina mergaites realiai pamatyti/suprasti, jog prisiimdamos atsakomybę, jos gali patirti sėkmę realaus ir virtualaus gyvenimo situacijose.

Kita reikšminga specialistų veiklos strategija – ***edukacinės sąveikos kūrimas.*** Edukaciniame procese, kurio pagrindas yra glaudus mergaičių ir specialistų bendravimas bei bendradarbiavimas, formuojasi naujas IST erdvės suvokimas, keičiantis žiniomis ir dalijantis patirtimi, kuriama edukacinė sąveika, lemianti mergaičių elgesio ir specialistų veiklos pokyčius. Tik esant abipusiam santykiui, sąveikos dalyviai keičiasi informacija, geriau suvokia vienas kito supratimą apie dalyvavimą IST, kuria naujas, atsakingumu paremtas IST sampratas. Kuriant edukacinę sąveiką, svarbus lygiavertis, teisingumu grįstas specialistų ir paauglių dialogas, visoms paauglėms taikomi vienodi standartai, taisyklės ir normos. Edukacinė sąveika turi būti grįsta meile vaikui. Tik jausdamas nuoširdų rūpestį, specialistas gali sukurti su paauglėmis atvirą ir stiprų ryšį, būtiną edukacinės veiklos rezultatyvumui.

Pastangų suvienijimas – tai strategija, leidžianti specialistams gauti jiems būtiną palaikymą iš šalies ir stiprinti savo pozicijas edukacinėje veikloje.

Pastangų suvienijimas reiškia specialistų ir mergaičių, šeimos bei vietos bendruomenės sutelkimą į paauglių atsakingumo IST problemą, jos sprendimo būdų paiešką. Mergaičių ir specialistų tarpusavio pasitikėjimas atsiranda bendraujant ir aktyviai dalyvaujant IST veikloje. Abipusis pasitikėjimas yra edukacinės sąveikos šerdis, formuojantis mergaičių atsakingumą IST, sudarantis prielaidas jo raiškai ne tik virtualioje, bet ir realioje tikrovėje. Tėvų įtraukimas į *VDC* gyvenimą sustiprina bendras pastangas, sudaro galimybes edukuoti tėvus IST galimų grėsmių klausimais, pasidalinti atsakomybe, edukacinės pagalbos būdais, veiklinant paaugles atsakingam veikimui IST. *VDC* bendruomenės sutelkimas, kolegų įsitraukimas į edukacinę veiklą su paauglėmis neleidžia specialistams jaustis vieniems, bet skatina vienytis, sprendžiant naują ir daug pastangų reikalaujančią problemą.

Kita veiksmų strategija, netiesiogiai išplaukianti iš jau minėtų veiksmų, yra ***problemos viešinimas.*** Paauglių dalyvavimo IST problema savo ištakų ir vystymosi procese pereina daug grandžių, kuriuose informacija įsitvirtina. Problemos viešinimo strategija sudaro prielaidas kaupti gerąją patirtį, turtinti žinojimą apie IST, skatina refleksiją, mokymąsi iš klaidų ir atveria kelius naujiems problemos paieškos sprendimams, šiuo atveju – mergaičių veiklinimui atsakingumui IST.

Pasekmės. Veiksmų/sąveikų strategijos, orientuotos paauglių mergaičių veiklinimą atsakingumui IST, sukelia šias pasekmes: *veiklėjanti mergaitė, aktyvėjantis specialistas, VDC veiklos permainos, įgalinta šeima, telkiantis tarpinstitucinis bendradarbiavimas, iniciatyvesnė visuomenė.* Šios pasekmės atsiskleidžia keturiais lygmenimis: individualiuoju ir *VCD* (*mikro*), tarpinstituciniu (*mezo*) ir visuomeniniu (*makro*) lygmeniu. Pirmuoju lygmeniu lygmeniu stebima mergaičių elgesio ir *VDC* specialistų kaita; tarpinstituciniu lygmeniu įžvelgiami pasikeitimai šeimoje, tarpinstituciniame bendradarbiavime; visuomeniniu lygmeniu pasirodo visuomeninių iniciatyvų pokyčiai.

Edukacinėje aplinkoje sukurtoje sąveikoje ***mergaitė veiklėja*** atsakingumui IST**.** Paauglės, įveiklintos atsakingumo internalizacijai, turės galimybę keisti savo elgesį IST, savo veiksmus įvertinti per atsakingumo prizmę. Atsakingesnės mergaitės turi akstiną apsaugoti save IST, pradeda atsirinkti ir vertinti, ką saugu viešinti IST, kokie veiksmai nesukels neigiamų padarinių tiek pačiai mergaitei, tiek socialinei aplinkai. Savireguliacijos užuomazgos leidžia mergaitei priimti atsakingesnio veiksmo IST sprendimus.

Aktyvėjantis specialistas. Specialistas, veiklindamas mergaites atsakingumui IST, pats tampa aktyvesnis. Edukacinėje sąveikoje, veiklinančioje mergaites atsakingam veikimui IST, jis neprimeta atsakingumo, bet pažintinėje, emocinėje bei elgesio plotmėje skatina mergaites įsisąmoninti atsakingo gyvenimo reikšmę sau ir kitiems. Specialistas, rodydamas dėmesį mergaičių veiklai IST, nuoširdžiai rūpinasi ir palaiko mergaites, kai vyksta jų vidiniai pokyčiai. Nepaisant sąveiką ribojančių sąlygų, specialistai atranda vidinių resursų ir jėgų veiklinti mergaites atsakingumui IST, taip užtikrindami jų saugumą virtualioje erdvėje. Mergaičių atsakingumo veiklinimo procese specialistams padeda jų idealizmas, pagal kurį būtina keisti net ir sunkiai keičiamus dalykus. Specialistai tiki mergaičių prigimtine galia tobulėti, priimti savo pokyčius, saugoti save. Paauglių atsakingumo IST pokyčiai pastebimi negreit, bet yra pasiekiami, kai sukurta stipri edukacinė sąveika ir suvienytos daugelio proceso veikėjų pastangos.

VDC veiklos permainos. Sukurta grindžiamoji teorija atskleidžia, jog mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procese stebimi edukacinės veiklos *VDC* pokyčiai, kai nuo draudimų ir vienvaldžio specialisto vaidmens pereinama prie abipusio dialogo, skatinančio pačias nergaites atsakingai veikti IST. Išryškėja mergaitės aktyvios pozicijos formavimo reikšmė rūpinantis savo bei kitų IST vartotojų gerove.

Įgalinta šeima. Nors socialinės rizikos šeimų pokyčiai sunkiai pasiekiami, tačiau jų įgalinimas siekti pozityvių mergaičių dalyvavimo IST rezultatų yra būtinas veiksnys sėkmingai paauglių pažeidžiamumo IST įveikai. Ašiniame kodavime išryškėjusios fenomenų kategorijos atskleidžia sunkią darbo realybę su šiomis šeimomis, tačiau stebima, jog kantrus darbas, pastangų sutelkimas, šeimų įtraukimas į *VDC* gyvenimą, jų paskatinimas, palaikymas, palydėjimas sunkiose situacijose tampa ledlaužiu siekiant, kad ir menkų šios šeimos pokyčių paauglių edukacijos procese. Todėl siekiant paauglių atsakingumo socialiniuose tinkluose svarbios specialistų pastangos glaudinant bendradarbiavimą su šeimomis, konsultuojant jas apie paauglių dalyvavimo IST realybę, informuojant apie atsakingumo virtualioje erdvėje reikšmę, šviečiant tėvus apie jų dalyvavimą ir jo pobūdį siekiant paauglių mergaičių atsakingumo IST.

Telkiantis tarpinstitucinis bendradarbiavimas. Mergaičių atsakingumo IST veiksmų startegijos turi pasekmių ne tik šios sąveikos tiesioginiams dalyviams, bet ir kitų institucijų (Vaikų teisių apsaugos tarnyba, mokykla, policija ir kt.), susijusių su *VDC* veikla, atstovams. Bendravimas ir bendradarbiavimas tarp institucijų sąlygoja glaudesnius socialinės partnerystės ryšius, telkia bendruomenę, leidžia mokytis vieniems iš kitų, siekiant efektyviai spręsti paauglių saugumo IST klausimus. Sutelktos tarpinsti-

tucinės pastangos išplečia galimybes *VDC* veiklinti mergaites atsakingam dalyvavimui IST. Socialinė partnerystė, gerosios patirties sklaida, kompleksinė pagalba tampa veiksniais, skantančiais ieškoti efektyvesnių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST būdų.

Iniciatyvesnė visuomenė. Paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procesas neišvengiamai paliečia ir makro lygmenį. *VDC* atvirumas savanorystei atskleidžia glaudų šių organizacijų ir visuomenės ryšį, savanoriai „atneša“ savo iniciatyvas, idėjas, padedančias stiprinti paauglių atsakingumą IST, taip pat patys suvokia realų problemos mastą, neša šią žinią plačiajai visuomenės daliai. Tad keičiantis visuomenės požiūriui į paauglių atsakingo dalyvavimo IST reikmę, didėtų visuomenės narių dėmesys egzistuojančiai problemai, jos masto bei pasekmių suvokimas. Tai paskatintų įvairias visuomenines iniciatyvas, formuojančias paauglių atsakingumą IST: būtų kuriamos edukacinės programos, inicijuojamos visuomeninės akcijos, vedamos viešosios diskusijos ir kt. Visuomenines iniciatyvas turėtų remti bei palaikyti politinė valdžia, priimdama sprendimus, įstatymus paauglių pažeidžiamumo IST mažinimo srityje. Reikšminga, jog valstybės palaikymą, siekiant stiprinti paauglių saugumą IST, jaustų ne tik formalios ugdymo institucijos, bet ir neformalųjį ugdymą vykdančios organizacijos.

Galutiniame tyrimo etape aiškėja edukacinio proceso optimalaus hipotetinio rezultato dėmenys. Visų pirma – tai *VDC* vykdomos edukacinės veiklos (turinio, būdų, metodų, priemonių) IST srityje pokyčiai. Sukonstruota grindžiamoji teorija leidžia suprasti, jog edukacinio proceso įgyvendinimo pasekmė – pakitusi *VDC* praktika paauglių mergaičių atsakingumo IST atžvilgiu. Antra, pradžioje identifikuota mergaičių laisvė be atsakomybės veikiant IST edukacinėje sąveikoje keičiasi į atsakingą laisvę. Grindžiamosios teorijos vystymuisi svarbiu tampa mergaičių dalyvavimo IST kitimas nuo visiškos laisvės ir egzistuojančių normų nepaisymo iki savikryptingo suvokimo, jog veikiant virtualioje erdvėje laisvė turi būti atsakinga.

Diskusija

Diskusijoje, remiantis teorinėje disertacijos dalyje išskirtais autorių tyrimais bei sukonstruotos grindžiamosios teorijos rezultatais, pristatomi konceptualūs disertacijos autorės svarstymai. J. Dewey (2013) teigimu, žinios tampa žiniomis tik tada, kai atskleidžiama jų nauda, kurią suteikia fiksuota realybė, kai paaiškinamas konkrečiame tyrime gautų žinių tikslas ir prasmė, atrandamos tokios žinios, kurios padeda spręsti problemą.

Taikant grindžiamosios teorijos metodologiją, naudojant sistemingą duomenų rinkimą, sintezę, analizę ir konceptualizaciją (Žydžiūnaitė ir kt., 2006), sukurta substantyvioji teorija „*Paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST*“. G. H. Mead (1934), H. Blumer (1969) simbolinio interakcionizmo teorijoje pažymima, jog žinios apie pasaulį kuriamos sąmoningos komunikacijos metu, vieno nario apibrėžti įvaizdžiai gali keisti ir turtinti kito įvaizdžius ir taip susikuria definicijos, kurios leidžia, perėmus *kitų* pasaulio suvokimą, kurti žinias apie socialinę realybę.

Šiuo atveju tyrėjos sąveika su tyrimo dalyviais leido įsigilinti į jų patirtis, suvokti *VDC* specialistų sampratą apie mergaičių veiklinimą atsakingumui IST ir susisteminti duomenis apie šį reiškinį.

Tyrimo duomenų analizė atskleidė mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procesą, kuriam vystantis išryškėjo penki esminiai fenomenai: *IST – laikmečio saldainiai, Vienas žingsnis, ir viskas gali baigtis blogai, Padėti, o ne drausti, Rožinių akinių nu-*

ėmimas, Duoti meškerę, o ne žuvį. Fenomenų išskyrimas leidžia suprasti specialistų pātirtis, sprendžiant paauglių dalyvavimo IST problemą. Išryškėjo, kad dažnai mergaičių veiklinimas *VDC* prasideda tik kilus rizikos atvejams, jį apsunkina ir specialistų pasirengimo stoka, riboti ištekliai bei su bendradarbiavimu susiję trukdžiai. *VDC* specialistų patirtis pagilino suvokimą apie rizikos grupės mergaičių pažeidžiamumą bei rizikingą dalyvavimą IST, paauglių veiklinimo svarbą ir gaires. Teorijos vystymesi išryškėję tokie fenomenai kaip *IST – šiuolaikiniai saldainiai, Vienas žingsnis, ir viskas gali baigtis blogai* atskleidžia *VDC* specialistų nerimą, suvokimą apie svarbų IST vaidmenį šiuolaikinių paauglių gyvenime, supratimą, kad pernelyg didelis pasitikėjimas ir neribota laisvė virtualioje erdvėje gali būti pavojinga. Fenomenai *Padėti, o ne drausti, Rožinių akinių nuėmimas, Duoti meškerę, o ne žuvį* leidžia įžvelgti *VDC* praktinės veiklos kaitos būtinybę.

Sukonstruota grindžiamoji teorija padeda suprasti VDC lankančių paauglių mergaičių veiklinimo atsakingam dalyvavimui IST priežastis, kontekstą, įsiterpiančias sąlygas, veiksmų ir sąveikų strategijas, atskleidžia naujai konstruojamo edukacinio proceso pasekmes ir strategines kryptis (žr. pav. 10).

Disertaciniame tyrime išryškėjo, kad veiklinti paaugles atsakingumui IST pirmiausia skatina pačių mergaičių rizikingi veiksmai, neigiamos jų gyvenimo patirtys, nemokėjimas elgtis IST atsakingai, socialinės aplinkos įtaka. W. K. Campbell, J. M. Twenge (2015) teigimu, interneto socialiniai tinklai šiandien naudojami siekiant stiprinti savo įvaizdį, savigarbą, socialinę padėtį, tačiau neretai taip elgiamasi kitiems vartotojams taikant agresiją, smurtą ir pan. Žvelgiant į šiuos aspektus kitų socialinės rizikos vaikų elgesio IST tyrimų kontekste, galima teigti, kad juose taip pat pastebimos šios grupės agresyvaus elgesio virtualioje erdvėje apraiškos, nelegalaus turinio informacijos viešinimas, necenzūrinės kalbos vartojimas, patyčių veiksmai ir pan. (Paluckaitė, Žardeckaitė-Matulaitienė, 2016).

Tyrimo dalyviai įvardijo mergaičių neigiamos patirties šeimoje įtaką jų rizikingam dalyvavimui IST. Anksčiau atliktų tyrimų autoriai (Pociūtė, Krancaitė, 2012; Wolak, Finkelhort ir kt. 2008; Noll ir kt., 2013) taip pat akcentuoja, jog skurdi mergaičių šeimos santykių kultūra, supratimo, paguodos stoka šeimoje, skaudžios patirtys, nepasitenkinimas savo gyvenimo kokybe esmingai veikia paauglių neatsargų dalyvavimą IST bei dažnai lemia šių mergaičių viktimizacijos IST atvejus. Feministinės teorijos (Firestone, 1970; Mitchell 1984), aktualizuojančios moterų padėties visuomenėje klausimą, iškelia patriarchato, stereotipiškumo, priespaudos ir kitas problemas. C. Gilligan (2009) teigimu, santykiai su *kitais* formuoja ne tik individo tapatybę, bet ir jo moralinius sprendimus. Pasak autorės, mergaitės ypatingai linkusios savo įvaizdį matyti per santykius su kitais.

Virtuali erdvė ypač palanki rizikos grupės mergaitėms, siekiant užmegzti socialinius santykius. Tačiau IST paauglėms sukelia nemažai pavojų. Todėl mergaičių savarankiškumo IST didinimas sudaro prielaidą giliau suvokti savo laisves ir teises, mažiau varžyti kitus.

Kartų teorijoje teigiama, kad dabartinė paauglių ir jaunuolių karta pasižymi ypatingu santykiu su technologijomis (Targamadzė ir kt., 2015), kurios yra svarbi jų kasdienio gyvenimo dalis ir neišvengiamai veikia jaunimo socializacijos procesą, formuoja vertybes (Targamadzė, 2016). K. J. Fietkiewitcz ir kt. (2016), F. Vadwa, B. A. Stiehler, N. Mashaba (2016), W. K., Campbell, J. M. Twenge (2015) tyrimai atskleidė, jog naujoji karta pasižymi narcisizmo, individualizmo, infantilizmo bruožais, šiai kartai mažiau būdingas empatijos, atsakingumo, pareigingumo jausmas. Paauglių veiksmai IST neretai būna nukreipti į šlovės, dėmesio, patrauklaus savęs įvaizdžio formavimą (Campbell, Twenge, 2015). Nevengiama internete atskleisti asmeninę informaciją, paminant konfidencialumo principą, nepaisant bei neįvertinant galimos rizikos (Targamadzė, 2016).

Šio tyrimo rezultatai padėjo suprasti, kad mergaitėms trūksta žinių ir gebėjimų atsakingai veikti IST ir pasirūpinti savo saugumu. Atsakingumo kaip saugumo IST veiksnį aktualizuoja kiti tyrėjai (Schilder, 2016; Vandenhoven, 2014). A. Juodeikaitės (2012) atliktas dirbančių su rizikos grupės paaugliais specialistų veiklos tyrimas atskleidė, jog socialinės rizikos šeimų vaikams gyvenime dažnai trūksta atsakomybės; jie nelinkę priimti sprendimų, dažnai stokoja iniciatyvos, nėra linkę įvykdyti prisiimtų įsipareigojimų, juo labiau atsakyti už savo veiksmus.

VDC specialistai teigė, jog dažnai mergaičių pažeidžiamumo IST veiksniu tampa neigiami socialinėje aplinkoje demonstruojami elgesio modeliai, kurie nemaža dalimi ir lemia mergaičių dalyvavimo IST raišką. Kiti tyrėjai (Targamadzė ir kt., 2015) taip pat atskleidžia, jog naujoji technologijų karta, dalyvaudama socialinių tinklų erdvėje, susiduria su įvairiomis visuomenės grupėmis, kurios paveikia jų pasaulėžiūrą, vertybių sistemą, asmenybės bruožus, elgesio modelius ir kt. Individas yra visuomenės narys, gyvena veikiamas egzistuojančių taisyklių, kultūrinių, socialinių nuostatų, vyraujančių tendencijų. Pagal *Rūpesčio etikos teoriją* (Gilligan, 1982, p. 71, cit. Bikauskaitė, 2013), mergaitė gyvenime susiduria su priešstata tarp savųjų interesų ir kitų norų bei poreikių, tarp savanaudiškumo ir atsakomybės, todėl jos moralinę brandą lemia šių dviejų polių suderinimas. Prasidėjus socializacijai nusistovėjusių lyčių vaidmenų atžvilgiu, mergaitė praranda pasitikėjimą savo patirtimi ir norą sakyti tai, ką iš tikrųjų galvoja, vengia reikšti savo nuomonę ar emocijas. Užuot sakiusi, ką iš tikrųjų galvoja, ima kalbėti tai, ko iš jos tikimasi. Įsigilinimas į G. Gilligan (1982) idėjas leidžia įžvelgti, kokia svarbi mergaičių pasirinkimams ir gyvenimo sprendimams yra socialinės aplinkos įtaka: mergaitės, dažnai matydamos visuomenėje demonstruojamas neatsargaus elgesio formas, neigiamus šeimos pavyzdžius, draugų patirtis, savo elgesį modeliuoja panašia kryptimi, nenorėdamos būti eliminuojamos iš socialinio tinklo narių.

Disertacinio tyrimo rezultatai atskleidė, jog atsakingumo IST veiklinimo procesui įtakos turi virtualios erdvės savitumas, *VDC* aplinka, specialistų ir mergaičių tarpusavio pasitikėjimas. Specialistų išreikštą nerimą ir susirūpinimą galima suprasti, tai patvirtina ir atlikti moksliniai tyrimai. Virtualios erdvės sparta, prieinamumas, anoni-

miškumas yra itin patrauklūs jaunimui (Livingstone ir kt., 2011), tačiau tai yra vienas iš didžiausių iššūkių besirūpinantiems jaunų žmonių gerove.

Politikai, medijų kūrėjai, mokslininkai, ugdytojai pripažįsta, jog virtualios erdvės platforma dėl savo ypatybių yra sunkiai valdoma ir ribojama, o tai stipriai apsunkina paauglių saugumo IST užtikrinimo galimybes (Vandenhoven ir kt., 2014; Schilder ir kt., 2016). V. Targamadzės ir kt. (2015) teigimu, svarbu padėti jauniems žmonėms įgyti gebėjimų ir įgūdžių, aprūpinti reikalingais instrumentais, kad jie galėtų ganėtinai saugiai bendrauti tinkluose, pateikti tinkamai informaciją apie save ir naudotis randama informacija. Šio tyrimo rezultatai padėjo suprasti, jog *VDC* yra vykdoma edukacinė veikla, kuri orientuota į problemų prevenciją, socialinių ir gyvenimo įgūdžių ugdymą ir pan. Tyrime dalyvavę specialistai pastebi, jog šiose institucijose yra sąlygos paauglių veiklinimui elgtis IST atsakingai.

VDC veiklos tyrinėjimai (Skirmantienė, 2013; Masiliauskienė, Griškutė, 2010; Eskytė, 2008) atskleidžia galimybes edukacinio proceso vystymui šioje erdvėje, tai atsispindi ir įstatyminėje bazėje (*Vaikų dienos centrų rekomendacijos*, 2015). J. Skirmantienė (2013), nagrinėjusi *VDC* kaip neformaliojo ugdymo paslaugų teikėją, taip pat pažymi, jog šių institucijų specialistai per neformalųjį ugdymą siekia skatinti vaikus, jaunimą pozityviems gyvenimo pokyčiams.

Pagal konstruktyvizmo (Berger, Luckmann, 1999) teoriją, lemiamos reikšmės turi ugdytinio išankstinė nuomonė ir ankstesnė patirtis, informacijos ir žinių pobūdis bei aplinka, kurioje mokomasi. Svarbiausias ugdytojo uždavinys organizuoti aplinką taip, kad ugdytinis galėtų įsigilinti į savo ankstesnes žinias ir patirtį, aktyviai apdorotų jas ir susietų naują informaciją su autentišku ir prasmingu kontekstu (Gudžinskienė, 2011). Mokslininkai (Targamadzė ir kt., 2015) atkreipia dėmesį į technologijų kartos (Z kartos) ugdymo linkmes, akcentuoja ugdytojo pagalbą išsikeliant edukacinius tikslus, numatant strategijas, pasirenkant priemones, didaktines formas, metodus, pabrėžia edukacinio proceso reflektavimo svarbą ir pedagogo lankstumo būtinybę.

Šio tyrimo dalyviai teigė, kad *VDC* lankančių paauglių mergaičių atsakingumo IST pozityviems pokyčiams reikšmingas jų pačių tobulėjimas, edukacinio proceso organizavimas, individualizavimas pagal mergaičių poreikius, formų, metodų ir priemonių parinkimas. Šiame procese ypač svarbi yra mergaičių ir specialistų sąveika, pagrįsta *dialogo, teisingumo, ėjimo koja kojon ir meilės* principais. Konstruktyvi sąveika gali tapti ledlaužiu veiklinant socialinės rizikos šeimų mergaites, tai yra ir pagrindas jų atsakingumui IST formuotis. *VDC* specialisto vaidmuo – palaikytojo, palydėtojo; jis moko įvertinti jau turimas dalyvavimo IST žinias ir patirtis, apmąstyti ir sieti su naujomis žiniomis apie atsakingumo svarbą IST.

Disertacinio tyrimo rezultatai rodo, jog paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procesą skatina problemos naujumas, specialistų jausmų sumaištis, įkvepiantys rezultatai, specialistų tobulėjimas. Daugelis tyrimų (Schilder ir kt., 2016; Meter, 2015; Livingstone, 2014; Žibėnienė, Brasienė, 2013; Helsper ir kt., 2013), nagrinė-

jančių paauglių pažeidžiamumo IST sprendimo strategijas, patvirtina, jog problema gana nauja, todėl jos įveikos galimybių vis dar ieškoma (Vandenhoven ir kt., 2014; Melgosa ir kt. 2013). Šis tyrimas taip pat atskleidžia, kad specialistams tai nauja problema, kuri tampa iššūkiu: jie stokoja profesinio pasirengimo, metodinių priemonių ir pan. Kitų autorių moksliniuose tyrimuose (Vandenhoven, Schellens, Valacke, 2014) taip pat pripažįstama, jog kol kas vystomos edukacinės priemonės neatitinka kokybiškumo parametrų, nėra tikslingai orientuotos į problemos sprendimą.

VDC specialistų jausmų sumaištis šiame tyrime ryškėja kaip trikdis, veiklinant paaugles atsakingumui IST. Jausmų sumaištis dažnai kyla ir dėl problemos naujumo ir dėl darbo su socialinės rizikos šeimomis specifiškumo. Specialistai pripažįsta, jog dažnai „svyra rankos“ dėl tokių šeimų silpnos motyvacijos sprendžiant iškylančias problemas. Kitų autorių tyrimai (Stremauskienė, Žibėnienė, 2014) apie specialistų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, problemas atskleidžia, kad *„<...žmogus yra nemotyvuotas ir socialinio darbuotojo paslaugų nenori...>, <šeimos nariams dažnai trūksta motyvacijos sprendžiant iškilusias problemas...>“* (Stremauskienė, Žibėnienė, 2014, p. 89).

VDC specialistai pripažįsta, jog mokant mergaites itin svarbus jų pačių mokymasis. Šio tyrimo rezultatai atskleidžia specialistų išreikštą abejonę dėl savo profesionalumo veiklinant paaugles atsakingumui IST. P. Freire (2000) teigimu, ugdytojas yra svarbus besimokančiųjų autonomiškumo skatintojas: įtraukdamas juos į problemas sprendžiančius dialogus, ugdo jų kritinę sąmonę, jo turima valdžia skirta besimokančiųjų naudai – jų laisvei skatinti, o ne ją riboti.

Sukonstruota grindžiamoji teorija atskleidė, kad specialistai suvokia savo atsakomybę mergaičių veiklinimo procese, reflektuoja savo veiklą, įžvelgia savo darbo stipriąsias bei tobulintinas vietas, siekia mokytis ir „augti“ profesinėje srityje.

Sukonstruota grindžiamoji teorija padėjo suprasti, kokios *VDC* specialistų taikomos veiksmų/sąveikų strategijos padeda veiklinti paaugles atsakingumui IST. Specialistų nuomone, veiklinimo proceso vystymąsi skatina mergaičių mokymas/is veikti atsakingai, edukacinės sąveikos kūrimas, pastangų suvienijimas bei problemos viešinimas.

Sukonstruota grindžiamoji teorija išryškina *VDC* lankančių socialinės rizikos šeimų **mergaičių** veiklinimo svarbą, padedant joms įgyti gebėjimų vertinti savo interesus IST bei atsakingai dalyvauti IST. P. Freire (2000) teigimu, „*mokyti – nereiškia vien perkelti žinias, bet sukurti galimybes (...), kurti ir konstruoti žinias*“. Pasak A. Pollard (2002), jei pagalba tinkama ir prasminga, ugdytinio supratimas gali plėstis ir gerokai pranokti tai, ką jis būtų pasiekęs vien savo jėgomis.

VDC specialisto vaidmuo itin svarbus formuojant mergaičių atsakingumą, stiprinant jų savivoką, supratimą apie jų interneto vartotojų interesų derinimą.

VDC lankančių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST numato ne tik žinių perteikimą, bet į jų praktinį mokymą, kaip pasirūpinti savimi bei kitais vartotojais. Paauglės veiklinamos ne iš išorės primetama jėga, bet savo laisvu pasirinkimu. Socialiai

pažeistoms mergaitėms teikiamos ne tik žinios apie atsakingumą IST, bet jos mokomos ir sąmoningai priimti sprendimus (lavinami įgūdžiai, plečiamas praktinis patyrimas). Mergaitės turi laisvę rinktis, taip stiprinama jų savikontrolė. Paauglės be jokios prievartos skatinamos apmąstyti situacijas ir elgesio motyvus, pasirinkti ir priimti atsakingus sprendimus valingam poelgiui. Žmogus atsakingas tuomet, kai yra laisvas, ir laisvas yra tuomet, kai yra atsakingas.

Veiklinimo atsakingumui IST kontekstą galima sieti su P. Berger, T. Luckman (1999, p.163) mintimi apie internalizaciją, kurios metu vyksta *kitų* ir pasaulio, kaip prasmingos socialinės tikrovės, supratimas. Pasak šių autorių, pastarasis atsiranda ne todėl, kad pavieniai individai savarankiškai kuria prasmes, o todėl, kad individas „*perima*“ iš *kito* pasaulį, kuriame *kiti* jau gyvena. *VDC* lankančios mergaitės savo veiksmuose IST remiasi socialinės realybės prasmėmis, kurias perima iš *kitų* jau sukurto pasaulio. Paauglės nuolat daro atranką, pačios sprendžia, kokius principus ar normas priimti, o į kokias tiesiog nekreipti dėmesio kaip nesančias ar neturinčias joms reikšmės.

Sukonstruota grindžiamoji teorija padeda suprasti, kaip mergaitės veiklinimo procese gali atrasti pusiausvyrą tarp savanaudiškumo ir atsakomybės, kad jų gerovė yra ne ką mažiau svarbi nei kitų, kad atsakingas veikimas socialiniuose tinkluose reikalauja suderinti savo (asmeninė atsakomybė) ir kitų juose veikiančių asmenų (socialinė atsakomybė) poreikius bei interesus.

Nors teorijoje išryškėjo, kad *VDC* aplinka yra palanki veiklinti mergaites atsakingumui IST, vis dėl to įžvelgiamas specialistų profesionalumo, veiklos sistemiškumo bei nuoseklumo stygius.

Šiandien tai opi problema. Socialinio konstruktyvizmo atstovų (Vygotsky, 1982; Berger, Luckmann, 1999) požiūriu, ugdymas iš esmės suprantamas kaip socialinis procesas, socialinė aplinka, kurioje jis vyksta, laikytina ne ugdymosi aplinkybe, bet svarbiu ugdymosi šaltiniu; sąveika yra tas veiksnys, nuo kurio labai priklauso, ar ugdytiniai sėkmingai ugdysis kognityvines galias, ar kai kurios galios bus apleistos, jei sąveika jų nesiūlys. Šiame tyrime ugdytojo vaidmuo kuriant veiklinančią aplinką itin svarbus, nes nuo to, kokia aplinka vyraus *VDC*, priklauso, kaip mergaitės veiklės atsakingumui IST.

Kiti mokslininkai šiandien taip pat iškelia *VDC* veiklos kokybės klausimą. V. Targamadzės (2017) teigimu, *VDC* veikloms stinga kokybės, todėl svarbu telktis šios problemos sprendimui. Pasak mokslininkės, ugdytojai turėtų suvokti, kad virtuali erdvė nėra atskiras pasaulis, tačiau ji yra svarbi informacinė erdvė, kuri leidžia greitai gauti reikiamą informaciją ir žinias, kurios gali būti taikomos realiame gyvenime. Todėl svarbu paaugliams padėti kurti vertybes, kurios skatintų tinkamai elgtis realiame gyvenime, taptų instrumentu jų mąstymo, sprendimų priėmimo, elgesio procesuose (Targamadzė, 2016).

Vienas iš *VDC* veiklos sėkmės kriterijų yra jų bendradarbiavimo su kitomis institucijomis efektyvumas. Specialistų teigimu, paauglių mergaičių pažeidžiamumo IST

klausimai dažnai atsiduria ir kitų institucijų (Vaikų teisių apsaugos, mokyklos, policijos ir kt.) akiratyje, tačiau gauti tyrimo rezultatai leidžia manyti, jog kol kas tarpinstitucinio bendradarbiavimo klausimas lieka neišspręstas. Šiandien reikia tokio tarpinstitucinio bendradarbiavimo, kuris leistų pažvelgti į šią problemą ne tik iš įvairesnių pozicijų, bet ir efektyviau ją spręsti. Anksčiau atliktais tyrimais (Buzaitytė-Kašalynienė, Liaudginaitė, Zamalienė, 2012) atskleista, jog *VDC* ir kitų institucijų išorinis bendradarbiavimas yra žemiausio komunikacijos lygmens, tik trečdalis *VDC* specialistų priklauso tarpinstitucinio bendradarbiavimo grupėms ir jų veikla tėra menkai išplėtota.

Paauglių mergaičių pažeidžiamumo IST klausimas ir jų atsakingumo IST svarba, specialistų nuomone, turi būti plačiai viešinama ir diskutuojama visuomenės lygmeniu. Mergaičių atsakingumo IST raiškai įtaką daro socialinė aplinka, todėl svarbu, jog visuomenės nariai geriau suprastų šią problemą, bendromis pastangomis prisidėtų prie jos sprendimo. Aktualu suprasti, kad dažnai jaunų žmonių mąstymas, veiksmai, vertybės yra formuojamos ir kitų virtualios erdvės dalyvių. Kaip pastebi V. Targamadzė (2016), ši karta susiduria su socializacijos problemomis, nes skirtingos kultūros (šalių, tautų, organizacijų, realios ir virtualios erdvės asmenų ir kt.), turinčios savo vertybes, standartus ir taisykles, susikerta. Todėl labai svarbūs individualūs asmens sprendimai, t.y. kokius standartus, vertybes, taisykles priimti, o kurias atmesti. Ugdytojams čia tenka gido, mentoriaus, palydėtojo vaidmuo, pagalbininko apsisprendžiant ir priimant sąmoningą sprendimą, pasirenkant atitinkamas vertybes ir taisykles (Targamadzė, 2016, p. 74).

Problemos aktualumą pabrėžia ir kiti autoriai. A. Farukk, R. Sadwich, J. Villasenor (2014) akcentuoja suaugusiųjų (politikų, socialinių tinklų kūrėjų, vaikų gerovės specialistų, tėvų) atsakomybę, sprendžiant vaikų saugumo IST klausimus, pabrėžia, jog šiandieninėje visuomenėje svarbios diskusijos, būtini konstruktyvūs sprendimai, vienijant įvairias visuomenės struktūras bei siekiant ateities pokyčių.

Sukonstruota grindžiamoji teorija padėjo suprasti, kokios yra mergaičių veiklinimo atsakingumui IST proceso pasekmės, kokias lygmenimis jos išryškėja.

Individualiuoju lygmeniu atskleista, kad edukaciniame procese paauglės veiklėja atsakingumui IST, supranta, jog nuo asmeninių sprendimų priklausys jų patirtys IST. A. Mergler, F. Spencer, W. Patton (2008) atlikti tyrimai parodo, kad atsakomybės ugdymo strategijos didina paauglių sąmoningumą. Todėl galima teigti, jog veiklinamos mergaitės labiau geba įvertinti savo interesus, pasirinkimus, veikimo IST pasekmes bei atsakingai rinktis veikimo IST praktikas.

Mergaičių veiklinimo atsakingumui IST procese keičiasi ir *VDC* specialistai, tobulindami savo kompetencijas IST srityje, įgalindami šeimą teikti pagalbą vaikui dėl atsakingo dalyvavimo IST. *VDC* specialistas yra vienas iš pagrindinių veiklintojų, todėl jo darbo efektyvumas lemia mergaičių mokymo ir šeimos įgalinimo sėkmę. Tyrimo rezultatai atskleidė, jog specialistai, veiklindami mergaites, patys aktyvėja, o naujos žinios, iššūkiai turi įtakos jų profesinei būsenai, nubrėžia veiklos perspektyvas.

Mokslininkų (Ruškus, Mažeikienė ir kt., 2013) teigimu, specialistas turi matyti save kaip laikiną priemonę, kuri mažina profesionalią pagalbą didindama paslaugų gavėjo savarankiškumą. Būtent tokie rezultatai atsispindi sukurtoje grindžiamojoje teorijoje, kad esant specialistų ir šeimos sąveikai, šeimos nariai tampa savarankiškesni mergaičių atsakingumo IST atžvilgiu, geba stebėti jų dalyvavimą IST, nukreipti pozityvia linkme, paskatinti atsakingiems veiksmams virtualioje erdvėje.

VDC edukacinės veiklos permainos atsiskleidžia kaip dar viena mergaičių veiklinimo atsakingumui IST pasekmė. Tyrimo rezultatai išryškina *VDC* edukacinės veiklos pokyčius, veiklinant mergaites atsakingumui IST: nuo kraštutinių (draudimų naudotis IST), autoritarinių priemonių iki dialogu paremtos, mentoriškos pagalbos.

C. Gilligan ir kt. (2009) teigimu, tik kurdami meile ir pasitikėjimu grindžiamus santykius, paneigdami patriarchalines normas, žmonės gali apsaugoti savo moralinį savitumą. Mokslininkės mintį atspindi ir šio tyrimo rezultatai. Tik meilė, rūpestis ir pasitikėjimas gali užtikrinti sėkmingą mergaičių veiklinimą atsakingumui IST, motyvuoti sąmoningam rūpinimuisi savo gerove virtualioje erdvėje. Šiuo tyrimu atskleista, jog rizikos grupės mergaitėms atsakingumas svarbus ne tik virtualioje erdvėje, bet ir *visur kur,* darant savo pasirinkimus ir priimant sprendimus.

Tyrimo rezultatų pagrindu *tarpinstituciniu lygmeniu* išryškėjo vaiko gerove besirūpinančių institucijų (*VDC*, mokyklos, Vaikų teisių apsaugos tarnybos ir kt.) glaudesnio bendradarbiavimo reikmė. Kiti atlikti *VDC* veiklos tyrimai taip pat atskleidžia, kad tarpinstituciniu požiūriu stinga tarpusavio supratimo: *„dažnai susiduriame su kitų institucijų nesuvokimu apie vaikų dienos centrų funkcijas, jų kompetencijų galimybes“* (*Vaikų dienos centrų veiklos tyrimų ataskaita*, 2015). Taigi tarpinstituciniam bendradarbiavimui reikia visų pastangų suvienijimo.

Šiuo lygmeniu taip pat išryškėjo pokyčiai šeimoje, kuri įgalinama edukaciniam veikimui rūpintis vaiko atsakingumu IST ir *visur kur*. Tyrimo rezultatuose įžvelgiamos vieningos edukacinės veiklos užuomazgos, kurios glūdi šeimoje ir *VDC* aplinkoje.

Visuomeniniu lygmeniu sukurtoje teorijoje atsiskleidė stiprėjančios visuomeninės iniciatyvos (visuomenė tampa iniciatyvesnė) stiprinti paauglių atsakingumą virtualioje erdvėje. *VDC* specialistai pastebi pastaruoju metu aktyvėjantį visuomenės dėmesį šiai problemai, įvardija neseniai Lietuvoje pradėtą vykdyti paauglių atsakingumą IST skatinančią iniciatyvą „Augu internete“, besitęsiančią programą „Saugesnis internetas“ ir kt. Užsienio autorių (Farukk ir kt., 2014; Livingstone ir kt., 2014) tyrimai taip pat patvirtina, jog nūdienos visuomenės dėmesys šiai problemai auga, vis dažniau pasirodo visuomeninių, privačių iniciatyvų programų, projektų, skirtų vaikų ir jaunimo atsakingumo, saugumo IST stiprinimui.

Sukonstruota teorija atskleidė mergaičių veiklinimo poveikį jų atsakingumo IST pokyčiams – rūpestingo, ***laisvai pasirinkto, atsakingo veikimo IST link***. Reikšminga pastebėti, jog sukurtoje teorijoje mergaičių veiklinimas atsakingumui IST suprantamas kaip vienas, bet ne vienintelis veiksnys, lemiantis jų saugumą IST. Taip pat

svarbu pabrėžti, kad veiklinimas atsakingumui IST yra novatoriška idėja, pagrįsta VDC specialistų nuomonėmis, jų profesine patirtimi. Sukonstruota teorija negali būti vertinama vienareikšmiškai, atvirkščiai, mokslininkai kviečiami tolesnei diskusijai ir ateities tyrinėjimams šia tema.

Grindžiamosios teorijos „*Paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST*“ kūrimą lydėjo ir tam tikri ***ribotumai,*** kurių atskleidimas būtų naudingas tyrėjams, ketinantiems ateityje nagrinėti paauglių atsakingumo ir/ar saugumo IST klausimus.

Paauglių pažeidžiamumas IST ir jų pačių rizikingi veiksmai IST yra glaudžiai susiję. Disertacijoje buvo aptarti abu aspektai, tačiau problemų daugiakontekstiškumas neleido plačiau patyrinėti abu dėmenis. Tikėtina, jog šių reiškinių atskiras tyrinėjimas atskleistų naujų, vertingų įžvalgų apie paauglių dalyvavimą IST.

Atskleistas atsakingumo kategorijos daugiamatiškumas: atsakingumas apibrėžiamas kaip vertybė, savybė ar gebėjimas. Disertacijoje atsakingumu labiau nusakoma asmens savybė, kuri formuojasi veiklinimo procese. Reikėtų atlikti gilesnius šios sąvokos tyrinėjimus, atskleidžiančius atsakingumo, kaip savybės/vertybės/gebėjimo, ugdymosi ypatumus.

V. Aramavičiūtės (2016) teigimu, vertybių internalizacija išskleidžia vertybių perėjimo į žmogaus vidinį turinį, vertybių tapsmą vidine savastimi, sužadina konkrečius veiksmus, išplečia vertybių galimybių diapazoną. Žinant, jog vertybių internalizacija apima tris lygmenis: pažintinį, emocinį ir elgesio, tikslingi tolimesni atsakingumo kaip vertybės tyrinėjimai šių lygmenų kontekste.

Praktiniu požiūriu reikšminga plačiau atskleisti paauglių veiklinimo atsakingumui IST procesą žinių, nuostatų formavimo ir konkrečių veiksmų vykdymo atžvilgiais.

Taip pat išryškėjo tam tikri metodologiniai ribotumai. Tyrimo pradžioje tyrėjai ne visada pavyko išlaikyti pusiausvyrą ir nuoseklumą tarp tyrimo duomenų rinkimo ir analizės. Tai tiesiogiai susiję su interviu gairių korekcijomis, kurios kito, nors ir labai nežymiai.

Tenka pripažinti, jog tyrėjos išankstinės nuostatos galėjo nesąmoningai paveikti tyrimo eigą ir duomenų analizę pozityvumo linkme. Profesine prasme tyrėja tiesiogiai susijusi su tyrimo lauku, susiformavusi požiūrį į paauglių saugumo IST užtikrinimo poreikį. Galima pažiūrėti į tai dvejopai: viena vertus, tyrėjos profesinė patirtis padėjo plačiau pažvelgti į tyrimo duomenis jų analizės metu; kita vertus, neįmanoma visiškai atsiriboti nuo turimos patirties ir vertinti tik tyrimo duomenis. Atrankiniame duomenų analizės etape identifikuota, jog paradigminio modelio taikymas ašiniame kodavime ir fenomeno matymas būtent šio modelio rėmuose sudaro kliūtis išvengti tokio mąstymo įtakos ir kitaip pamatyti procesą.

Numatant tolimesnes *VDC* lankančių paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST gaires, prasminga giliau patyrinėti sukurtos grindžiamosios teorijos dėmenis: mergaičių veiklinimo atsakingam dalyvavimui IST turinį, būdus, priemones; specialisto vaidmenis paauglių atsakingumo IST edukacijoje; šeimos įgalinimo edukacinei

pagalbai vaikui IST tema būdus; tarpinstitucinio bendradarbiavimo pokyčių vystymo procesą; visuomeninių iniciatyvų raišką ir pan.

Aktualu, kad tyrėjai, atkreipdami dėmesį į minėtus problemos aspektus, vykdytų nacionalinius tyrimus. Būtų tikslingi longitudiniai tyrimai, atskleidžiantys paauglių veiklinimo poveikį jų atsakingumui IST. Taip pat skatintinas įsiliejimas į tarptautinius tyrimus, dalijimasis patirtimi, ieškant ir atrandant alternatyvias galimybes paauglių atsakingam dalyvavimui IST.

Išvados

Remiantis empirinių duomenų analizės rezultatais, sukonstruota grindžiamoji teorija *„Paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST“.* Sukonstruota teorija atskleidė esmines mergaičių veiklinimo atsakingumui IST priežastis, kontekstą, įsiterpiančias sąlygas, veiksmų/sąveikų strategijas bei pasekmes.

- *VDC* specialistus veiklinti paaugles atsakingumui IST skatina kelios priežastys. Viena iš jų – mergaičių rizikingi veiksmai IST, kurie reiškiasi pernelyg drąsiu ir atviru bendravimu virtualioje erdvėje, asmeninės informacijos viešinimu, žalingo turinio informacijos skleidimu ir agresyviais veiksmais. Kita priežastis – paauglių mergaičių gyvenimo socialinės rizikos šeimose biografijos, atskleidžiančios skurdo, socialinės izoliacijos apraiškas, šiltų santykių nebuvimą, kurį jos bando kompensuoti virtualioje erdvėje. Paauglių mergaičių nemokėjimas atsakingai elgtis virtualioje erdvėje, savikontrolės stoka, negebėjimas atsakyti už savo veiksmų pasekmes, socialinio tinklo (šeimos, draugų, visuomenės) deklaruojami elgesio modeliai išryškėja kaip veiksniai, lemiantys mergaičių viktimizacijos IST atvejus.
- Virtualios erdvės savitumas, veiklinanti *VDC* aplinka, specialistų ir mergaičių tarpusavio pasitikėjimas yra svarbios kontekstinės sąlygos, atskleidžiančios paauglių mergaičių veiklinimo atsakingumui IST reiškinį. *VDC* lankančioms mergaitėms ypač patrauklūs tokie IST bruožai kaip anonimiškumas, sparta ir

prieinamumas. Tarpusavio pasitikėjimo pagrindu kuriama *VDC* aplinka veiklina mergaites. Specialistai prisiima šių dienų iššūkius ir padeda paauglėms tapti savarankiškomis ir atsakingomis IST dalyvėmis.

- Sparti technologijų pažanga skatina tobulėti *VDC* specialistus, įgyti naujų kompetencijų, būtinų šiandienos ugdymo realybės problemų sprendimui. Specialistų veiklos rezultatyvumas atskleidžia jiems, kad yra pasirinkę tinkamą edukacinę kryptį, ir skatina veiklinti mergaites atsakingumui IST. Edukaciniame procese specialistams, siekiantiems mergaičių atsakingumo IST, iššūkį kelia problemos (IST) naujumas, jų pačių jausmų sumaištis dėl mergaičių pernelyg atviro dalyvavimo IST, kuris dažnai gąsdina, kelia nesaugumo jausmą bei emocinę įtampą.
- Sukurtoje teorijoje atskleistos *VDC* specialistų veiksmų/sąveikų strategijos yra orientuotos į mergaičių mokymą atsakingai veikti IST, jų sąmoningą įsitraukimą į edukacinį procesą. Specialistai moko mergaites patikėti savo galimybėmis, gebėti įvertinti savo interesus, žinias bei įgūdžius, kryptingai keisti savo elgesį virtualioje aplinkoje. *VDC* specialistų vaidmuo išryškėja kuriant bendravimu ir bendradarbiavimu pagrįstą sąveiką su mergaitėmis, padedant joms suprasti, įvertinti save, keisti savo elgesį IST ir tapti atsakingomis. Reikšminga *VDC* specialistų veiksmų strategija – telkiantis šeimos, mokyklos, kitų vaiko gerove besirūpinančių institucijų bendradarbiavimas, sudarantis sąlygas ne tik kokybiškesniam mergaičių veiklinimui atsakingam dalyvavimui IST, bet ir atveriantis didesnes galimybes šios problemos viešinimui visuomenėje, siekiant ieškoti ir rasti jos sprendimą.
- Šių veiksmų/strategijų įgyvendinimas išryškino pasekmes, t.y. galutinius mergaičių veiklinimo atsakingumui IST rezultatus:
  - *Individualiuoju lygmeniu* atsiskleidė mergaičių dalyvavimo IST pokyčiai: paauglės veiklėja, jų dalyvavimas IST tampa atsakingesnis. Mergaitės savo poelgius IST pagrindžia žiniomis apie atsakingumą kaip vertybę ir asmens savybę, demonstruoja gebėjimus virtualioje erdvėje prisiimti asmeninę bei socialinę atsakomybę.
  - *VDC lygmeniu* išryškėjo specialisto ir edukacinės veiklos pokyčiai. Specialistai tampa aktyvesni spręsdami paauglių mergaičių pažeidžiamumo ir jų veiklinimo atsakingumui IST problemas, įsitraukia į *VDC* kuriamą edukacinę aplinką keisdami jos autoritarinį pobūdį į mentorišką pagalbą, atitinkančią mergaičių poreikius, žinias, patirtis ir vertybes.
  - *Tarpinstituciniu lygmeniu* išryškėjo vaiko gerove besirūpinančių institucijų (šeima, *VDC*, mokykla, Vaikų teisių apsaugos tarnyba ir kt.) bendradarbiavimo pokyčiai. Šeima įgalinama teikti mergaitėms edukacinę pagalbą. Suinteresuotas institucijas telkiantis bendradarbiavimas atsiskleidžia kaip paskata veiklinti paaugles atsakingam dalyvavimui IST. Vis dėlto bendradarbiavimo

kokybės problema šiandien išlieka aktuali, todėl būtina jos konstruktyvių sprendimų paieška.

- *Visuomeniniu lygmeniu* stiprėja visuomeninės iniciatyvos, skirtos paauglių saugumo virtualioje erdvėje problemoms spręsti, daugėja savanorių, įsitraukiančių į *VDC* veiklą, atsiskleidžia visuomeninių idėjų ir politinių sprendimų svarba.

Sukonstruota grindžiamoji teorija atskleidė, kad pradžioje identifikuota mergaičių veikimo IST laisvė be atsakomybės edukacinėje sąveikoje keičiasi į atsakingą laisvę IST.

Rekomendacijos

Atlikus teorinę paauglių mergaičių pažeidžiamumo IST analizę bei sukūrus grindžiamąją teoriją – Paauglių mergaičių veiklinimas atsakingumui IST: *„Atsakingos laisvės link*, parengtos rekomendacijos *VDC* specialistams, dirbantiems su paauglėmis; organizacijoms, teikiančioms socialinę ir edukacinę pagalbą socialinės rizikos šeimų vaikams; interneto socialinių tinklų administratoriams, kūrėjams; švietimo politikams; mokslininkams/tyrėjams. Viliamasi, jog rekomendacijos teiks naudą bei akstiną, siekiantiems paauglių saugumo IST, atskleis paauglių veiklinimo atsakingumui IST, svarbą *VDC* kontekste, taps paskata praktinės veiklos tobulinimui ateities tyrimuose.

VDC specialistams, veiklinantiems mergaites atsakingumui IST

Numatyti mergaičių veiklinimo atsakingumui IST galimybes konkrečiame *VDC*, įvertinant šios institucijos žmogiškuosius bei materialiuosius išteklius edukaciniu aspektu. Atlikti edukacinės veiklos poreikio tyrimą, atskleidžiant paauglių mergaičių nuostatas į dalyvavimą IST, jų žinių ir gebėjimų lygį. Edukacinę veiklą kreipti į opiausias mergaitėms sritis, kruopščiai atsirenkant darbo metodus, formas. Edukacinę sąveiką kurti su meile ir rūpesčiu, remtis lygiavertiškumo principu. Siekti pačias mergaites įveiklinti atsakingam dalyvavimui IST: skatinti jų kritinį mąstymą, rūpestį virtualioje erdvėje savimi ir kitais. Veiklinimo procese būti paauglių *palydėtoju*.

Reflektuoti savo veiklą, įsivertinant numatytų edukacinių tikslų efektyvumą, veiklos keitimo poreikį ir tobulinimo linkmes. Siekti bendruomenės sutelktumo, į veiklinimo procesą įtraukiant mergaites, jų tėvus bei savanorius. Veiklinant mergaites atsakingumui IST, svarbu keistis idėjomis, įžvalgomis, diskutuoti, bendromis pastangomis ieškoti veiksmingų problemos sprendimo būdų. Profesionaliai organizuoti edukacinę veiklą su mergaitėmis, telkiant socialinius partnerius, tobulinant savo kompetencijas, vykdant savo veiklos rezultatų sklaidą, keičiantis patirtimi ieškoti ir atrasti naujus, alternatyvius veiklinimo atsakingumui IST kelius.

Institucijoms, teikiančioms neformaliojo švietimo pagalbą socialinės rizikos šeimų vaikams

Inicijuoti bendradarbiavimą tarp institucijų, siekiant saugaus paauglių dalyvavimo IST. Įtraukti partnerius, kurie galėtų teikti naujausių žinių apie saugumo IST užtikrinančias praktikas (socialinio marketingo, verslo aplinkos, visuomeninių organizacijų atstovus ir pan.). Koordinuoti organizacijų, teikiančių neformaliojo švietimo pagalbą, bendradarbiavimą, keičiantis žiniomis, praktinėmis įžvalgomis, rekomendacijomis, dalijantis gerąja patirtimi paauglių atsakingumo IST tema. Siekiant mergaičių dalyvavimo IST pozityvių pokyčių, užtikrinant vienovę visose aplinkose, aktyviai dirbti su paauglės šeima, įgalinant ją veiklėjimui namų aplinkoje: dalintis patirtimi, paveikiomis priemonėmis ir būdais. Telkti bendras pastangas kompleksinei pagalbai, keistis informacija, padėti vieni kitiems, siekiant vieningo tikslo – vaiko gerovės.

Švietimo politikams

Kurti įstatyminę bazę vaikų ir jaunimo saugumo interneto socialiniuose tinkluose užtikrinimui. Įstatymu apibrėžti saugumo, IST grėsmių, pažeidžiamumo IST sąvokas, numatant konkrečias atsakomybes pažeidėjams. Įstatyminiais ir poįstatyminiais aktais reguliuoti socialinių tinklų kūrėjų atsakomybę už tai, kad jaunam vartotojui būtų prieinamas ne tik patrauklus IST turinys, bet ir atkreipiamas dėmesys į saugumo reikalavimus bei jų įgyvendinimą.

Numatyti paauglių veiklinimo gaires atsakingumui IST institucijose, teikiančiose neformaliojo švietimo pagalbą. Skatintina atkreipti dėmesį į tokias jautrias socialines grupes kaip socialinės rizikos šeimų vaikai, kuriems formalusis švietimas ne visada gali daryti reikšmingą poveikį. Siūloma, kad nevyriausybinių institucijų (tokių kaip *VDC*) finansavimas būtų užtikrinamas ištisus metus. Tik nepertraukiama edukacinė veikla šioje instiucijoje gali lemti jos veiksmingumą. Siūloma politiniu lygmeniu spręsti aktualų neformaliojo švietimo įstaigų specialistų kompetencijų tobulinimo uždavinį. Įgalinti juos spręsti paauglių pažeidžiamumo IST problemą, mokytis atpažinti IST grėsmes, diagnozuoti prevencijos būdus, numatyti edukacinės pagalbos galimybes.

Rekomenduojama vykdyti nuolatinę vaikų pažeidžiamumo IST stebėseną, edukaciją kreipti į opiausių problemų sprendimą, remiantis veiklos rezultatais formuoti tolesnes saugaus paauglių dalyvavimo IST strategijas.

Socialinių tinklų kūrėjams ir administratoriams

Akcentuoti saugumo reikalavimus socialiniuose tinkluose dėl jų prieinamumo tik apibrėžtai jaunimo amžiaus grupei ir griežtai jų laikytis. Skatinti socialinių tinklų vartotojų atsakomybę už save ir kitus dalyvius, numatant konkrečius įsipareigojimus, atsakomybes, taip pat vykdant jų stebėseną. Užtikrinti, kad socialiniame tinkle privatumo, saugumo reikalavimai būtų aiškūs ir suprantami jaunam vartotojui: patraukliai, jaunatviškai pateikti, visi nustatymai pateikiami gimtąja kalba ir pan. Jautriai reaguoti į socialiniuose tinkluose pateikiamos informacijos turinį, griežtinti jos pateikimo reikalavimus, atsakingiau reaguoti į IST viešinamą žalingą informaciją.

Tyrėjams/mokslininkams

Aktualios tolimesnės socialinės rizikos grupės vaikų pažeidžiamumo IST studijos, giliau nagrinėjančios paauglių saugumo/nesaugumo IST kontekstą. Reikšmingos studijos šia tema lyties aspektu, atskleidžiant berniukų ir mergaičių dalyvavimo IST principus, panašumus bei skirtumus. Tikslingi neformalųjį švietimą teikiančių institucijų vaidmens paauglių mergaičių veiklėjimo atsakingumui IST tyrinėjimai, padedantys giliau pažinti šių institucijų edukacinio proceso vyksmą, siekiant efektyvaus paauglių veiklinimo atsakingumui IST. Svarbu, kad mokslas būtų paskata praktikos tobulinimui. Todėl mokslininkų darbai turėtų atliepti praktikų poreikius, gautos mokslinės žinios taptų galingu įrankiu paauglių atsakingam dalyvavimui IST.

Literatūros sąrašas

1. Amsteus, M., N. (2014). The Validity of Divergent Grounded Theory Method. *International Journal of Qualitative Methods,* 13, 71–87.
2. Aramavičiūtė, V. (2016). *Vertybės ir ugdymas: tarp kaitos ir stabilumo*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
3. Aramavičiūtė, V., Martišauskienė, E. (2014). Paauglių vertybių konfigūracija kaip dvasingumo paradigmos išraiška: teorinis ir empirinis aspektai. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 32, 21–34.
4. Aristotelis. (1990). *Nikomacho etika*. In: Aristotelis, Rinktiniai raštai. Vertė J. Dumčius. Vilnius: Mintis: 63–73.
5. Atkins, L., Wallace, S. (2012). *Qualitative Research in Education*. Sage Publications Ltd.
6. Bacevičiūtė, D. (2013). Etika ir ontologija: Hanso Jonaso atsakomybės imperatyvo paieška technikos amžiuje. *Religija ir kultūra*, 12, 21–34.
7. Bacys, T. (2013). Paauglių priklausomybė nuo socialinių tinklų internetinėje erdvėje. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 7, 9–23.
8. Bagdonaitė-Stelmokienė, R., Žydžiūnaitė, V. (2016). Grindžiamosios teorijos tyrimo priemonių sudarymas: procesas, parametrai ir rezultatai. *Pedagogika,* T. 124, nr. 4, 80– 91.
9. Bandura, A. (1997). Elgesio teorija ir žmogaus modeliai. *Psichologija: mokslo darbai*, 16, 56–59.

10. Bandura A. (2009). *Socialiniai minties ir veiksmo pagrindai*. *Socialinė kognityvinė teorija.* Vilnius: VU Specialiosios psichologijos laboratorija.
11. Barbovski, M., Marinescu, V., Velicu, A. (2011). Being in contact with strangers: teenagers' exploration of alternative identities online. *Revista de Asistenta Sociala*, 10 (2), 61–77.
12. Bartaševičius, R. (2012). Mokymo(si) aplinka XXI amžiuje. Švietimo problemos analizė, 7(71), 1–8.
13. Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. Translated by Ritter, M. London: Sage Publications. p. 103–126.
14. Becker, J., Chen H. (2009). *Measuring Privacy Risk in Online Social Networks*. UC Davis.
15. Bareikienė, D., Vaščova, Ž. (2011). Interneto keliamos grėsmės ir vaiko teisė į asmeninį gyvenimą, bendravimą ir susirašinėjimo internetinėje erdvėje slaptumą. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka: mokslinių straipsnių rinkinys,* 5, 43–55.
16. Berger, P. L., Luckmann T. (1999). *Socialinės tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
17. Bergman, W., Hutner, G. (2011). *Priklausomybė nuo kompiuterio. Kuo vaikus taip traukia modernios informacijos priemonės*. Vilnius: Vaga.
18. Berns, R. (2009). *Vaiko socializacija: šeima, mokykla, visuomenė*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.
19. Berson, I. R., Berson M. (2005). Challenging online behaviors. *Social Science Computer Review*, 23 (1), 29–38.
20. Bieliauskaitė, R. (2008). Vertybių nykimas. Rimtas požiūris į atsakomybę (straipsnių rinkinys). *Atsakomybė, šeima ir laikas*. Vilnius: Demokratinės politikos institutas.
21. Biggs, J. (1999). *Teaching for quality learning at university*. Suffolk: St Edmundsbury Press.
22. Bikauskaitė, R. (2013). Carol Gilligan rūpesčio etika. *Filosofiniai tyrinėjimai*, IV, 36–43.
23. Bikauskaitė, R. (2011). Rūpestis ir pilietiškumas. *Problemos*, 79, 15–27.
24. Biolcati, R., Cani, D. (2015). Feeling alone among friends: Adolescence, social networks and loneliness. *Webology,* 12 (2), 1–9.
25. Bitinas, B. (2013). *Hodegetika: auklėjimo teorija ir technologijos*. Vilnius: Edukologija.
26. Bitinas, B. (2004). *Hodegetika. Auklėjimo teorija ir technologijos*. Vilnius: Kronta.
27. Bitinas, B., Rupšienė, L., Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Klaipėda: S. Jokužio leidykla.
28. Blumer, H. (1969). *Symbolic Interactionism: Perspective and Method*. Englewood Cliffs: Prentice-Hal.

29. Booth, W.C., Colomb, G.G., Williams, J. M., Bizup, J, Fitzgerald, W. T. (2016). *The Craft of Reserach.* Chicago: University of Chicago Press.
30. Boyd, D. M., Ellison N. B. (2008). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210–230.
31. Boyer, T. W. (2006). The development of risk-taking: A multi-perspective review. *Developmental Review,* 26, 291–345.
32. Bourdieu, P., Wacquant, L. J. D. (2003). Įvadas į refleksyviąją sociologiją. Vilnius: Baltos lankos.
33. Brazdeikis, V. (2009). Informacinėmis ir komunikacinėmis technologijomis papildytų edukacinių aplinkų kaita. *Informacijos mokslai*, 50, 57–63.
34. Breidokienė, R. (2008). Kai realybė tampa virtuali arba dar kartą apie priklausomybę nuo interneto. Prieiga per internetą: http://www.psyvirtual.lt/straipsniai/priklausomybe_nuo_interneto.html
35. Bulajeva, T. (2007). Suaugusiųjų ugdymas: kritinio sąmoningumo link. *Logos*, 50 (1), 167–175.
36. Burke, M., Kraut, R., Marlow, C. (2011). Social capital on Facebook: Differentiating uses and users. *Conference on Human Factors in Computing Systems*. Vancouver.
37. Burrow-Sanchez, J. J., Call, M. E., Zheng, R., Drew, J. C. (2011). How School Counselors Can Help Prevent Online Victimization. *Journal of Counseling & Development*, 89, 3–10.
38. Butėnas, R. (2015). Bendrųjų ir profesinių vertybių internalizavimas rengiant bendrosios praktikos slaugytojus koleginėse studijose. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, Edukologija (07 S).
39. Butrimienė, E. Stankevičienė, N. (2008). Edukacinės aplinkos turtinimas informacinėmis ir komunikacinėmis technologijomis. *Medicina*, 44 (2), 156–166.
40. Buzaitytė-Kašalynienė, J., Liaudginaitė-Zamalienė, E. (2012). Vaikų dienos centrų tarpdalykinio bendradarbiavimo patirtis. *STEPP: Socialinė teorija, epirija, politika ir praktika*, 6, 7–22.
41. Buzaitytė-Kašalynienė, J. (2015). Vaikų raidos rizikos ir apsauginiai veiksniai. *STEPP: Socialinė teorija, epirija, politika ir praktika*, 10, 35–51.
42. Bulotaitė, L. (2014). *Rizikingas elgesys: samprata, paplitimas, veiksniai*. Vilnius: VU leidykla.
43. Calafat, A., Fernández, C., Juan, M., Anttila A.-H., Arias, R., Bellis, M. A., Bohrn, K., Fenk, R., Hughes, K., Kerschi, A.V., Kokkevi, A., Kuussaari, K., Leenders, F., Mendes, F., Spyropoulou, J. S. M., Wijngaart, G., Zavatti, P. (2003). *Enjoying the nightlife in Europe*.The role of moderation. IREFREA
44. Campbell, W.K., Twenge, J. M. (2015). *Narcissism, Emerging Media, and Society. Prieiga internetu*: https://www.researchgate.net/publication/272179628
45. Caplan, S. E. (2005). A Social Skill Account of Problematic Internet Use. *Journal of Communication,* 55(4), 721–736.

46. Carminati, B., Ferrari, E., Perego, A. (2009). Enforcing access control in Web-based social networks, *ACM Transactions on Information and System Security* (TISSEC), 13 (1), 22 – 29.
47. Cassells, D, Gilleran, A., Morvan, G., Scimeca, S. (2016). *Augantys skaitmeninės kartos piliečiai*. „eTwinning“ centrinė paramos tarnyba.
48. Ceyhan, A. A. (2011). University Students‘ Problematic Internet Use and Communication Skills according to the Internet Use Purposes. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 11 (1), 69–77.
49. Charmaz, K. (2014). *Constructing grounded theory*. Sage Publications.
50. Christofides, E., Muise, A., Desmarais, S. (2012). Risky dislocures on facebook: the effect of having a bad experience on online behavior. *Journal of adolescent research*, 27(6), 714–728.
51. Cohen, L., Manion, L., Morrison, K. (2008). *Research Methods in Education*. Routledge, Tailor and Francis Group.
52. Corbin, J., Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research. Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. California: Sage Publications.
53. Creswell, J. W. (2009). *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches.* Sage, Thousand Oakes.
54. Creswell, J. W. (2012). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative and Qualitative Research*. Boston: Perason Education.
55. Čiužas, A. (2005). *Akademinis jaunimas: gyvenimo būdas ir vertybės*. Vilnius: VPU leidykla.
56. Dabartinis lietuvių kalbos žodynas. (2012). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
57. Devlin, M. (2002). Taking Responsibility for Learning isn’t Everything: a case for developing tertiary students’ conceptions of learning. *Teaching in Higher Education,* 7(2), 125–138.
58. Dewey, J. (2013). *Demokratija ir ugdymas: įvadas į ugdymo filosofiją*. Vilnius: Baltic Printing House.
59. De Wolf, R. (2016). Group privacy management strategies and challenges in Facebook: A focus group study among Flemish youth organizations. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace,* 10(1), 1–17.
60. DiPerna, P. (2006). *Connector Website Model: New Implications for Social Change*. Montreal, Canada, American Sociological Association.
61. Doornwaard, S. M, ter Bogt, M, Reitz, E., van den Eijnden, R. (2015). Sex-Related Online Behaviors, Perceived Peer Norms and Adolescents’ Experience with Sexual Behavior: Testing an Integrative Model. *PLoS ONE* 10(6), 47–59.
62. Dowdell, E. B., Bradley, P. K. (2010). Risky internet behaviours: a case study of online and offline stalking. *The journal of school nursing*, 26(6), 432–443.
63. Dowdell, E., Burgess, A., Cavanaught, D. (2009). Clustering of Internet risk behaviors in a middle school student population. *School Health*, 79(11), 547–553.

64. Dumont, H., Istance, D., Benavides, F. (2010). *The Nature of learning. Using research to inspire practice*. Paris: OECD Publishing.
65. Durkheim, E. (1973). *On Morality and Society*. Chicago: University of Chicago Press.
66. Dworkin, J. (2005). Risk Taking as Developmentally Appropirate Experimentation for College Students. *Journal of Adolescent Research*, 20(2), 219–241.
67. Eiskytė, I. (2008). Socialinio dalyvavimo plėtotė vaikų dienos centruose. *Socialinis darbas: patirtis ir metodai,* 2(2), 143–165.
68. *EU Kids Online II*: European Children's Use, Risk and Safety Online. (2011). Prieiga internetu*:* http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx
69. Europos Parlamento rezoliucija dėl vaikų apsaugos skaitmeniniame pasaulyje. (2012). Prieiga internetu: http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P7-TA-2012-0428+0+DOC+PDF+V0//LT
70. Europos strategija dėl vaikams geresnio interneto. (2012). Europos Komisija, Briuselis. Prieiga per internetu: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX%3A52012DC0196
71. Erikson, E. H. (2004). *Vaikystė ir visuomen*ė. Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai.
72. ES Vaikų apsaugos skaitmeniniame pasaulyje aktas. (2012). Prieiga internetu: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?qid=1423651598227&uri=URISERV:si0023
73. Eshach, H. Bridging In-School and Out-of-School Learning: Formal, Non-Formal, and Informal Education. (2007). *Journal of Science Education and Technology*, 16(2),171–190.
74. Fay, B. (1987). *Critical Social Science*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
75. Farrukh, A., Villasenor, J. (2014). Youth Internet Safety: Risks, Responses, and Research Recommendations. *Center for Technology Innovation at Brookings*. Prieiga per internetą: https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/Youth-Internet-Safety_v07.pdf\
76. Fietkiewitcz, K. J., Baran, K. S., Stock, W. G. (2016). *Other Times, Other Manners: How Do Different Generations Use Social Media?* Prieiga internetu: https://www.researchgate.net/profile/Elmar_Lins/publication/299590261_Other_Times_Other_Manners_How_Do_Different_Generations_Use_Social_Media/links/5701326008aea6b7746a79b2/Other-Times-Other-Manners-How-Do-Different-Generations-Use-Social-Media.pdf
77. Firestone, S. (1970). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. Farrar, Straus and Giroux.
78. Fleming, M. J., Greentree, S., Cocotti-Muller, D., Elias, K. A., Morrison, S. (2006). Safety in c. yberspace: Adolescents' safety and exposure online. *Youth & Society,* 38, 135–154.

79. Foucault, M. (1998). *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
80. Fraser, M., Dutta, S. (2010). *Mano virtualieji aš. Kaip socialiniai tinklai keičia gyvenimą, darbą ir pasaulį*. Vilnius: Eugrimas.
81. Freire, P. (2000). *Kritinės sąmonės ugdymas*. Vilnius: Tyto alba.
82. Gamez-Guadix, M., Borrajo, E., Almendros, C. (2016). Risky online behaviours among adolescents: Longitudinal relations among problematic Internet use, cyberbullying perpetration, and meeting strangers online. *Journal of Behavioural Addictions*, 5(1), 100–107.
83. Gilligan, C.(1982). *In a different voice: Psychological theory and Women's development*. Cambridge MA: Harvard University Press.
84. Gilligan, C. (1985). *In a Different Voice: Women's Conceptions of Self and of Morality*. Prieiga internetu: http://sfonline.barnard.edu/sfxxx/documents/gilligan.pdf
85. Gilligan, C., Brown, L. M. (1992). *Meeting on Crossroads: Women's Psychology and Girl's Development*. Harvard University Press.
86. Gilligan, C. (1990). *Joining Resistance: Psychology, Politics, Girls, and Women. The Tanner Lectures on Human Values*, http://tannerlectures.utah.edu/lectures/documents/Gilligan_91.pdf
87. Gilligan, C. (2004). Recovering Psyche. Reflections on LifeHistory and History. *Annual of Psychoanalysis*, 32, 131–147.
88. Gilligan, C., Richards, A. A. J. (2009). *The Deepening Darkness: Patriarchy, Resistance and Democracy's Future*. Cambridge University Press.
89. Gilligan, C., Rogers, A. G., Tolman D. L. (1991). *Women, Girls and Psychotherapy: Reframing Resistance.* New York: Harrington Park Press.
90. Gilligan, C., Wiggins, G. (1999). *The Origins of Morality in Early Childhood Relationship*. The University of Chicago Press.
91. Gilligan, J. (2002). *Smurto prevencija*. Vilnius: Eugrimas.
92. Glaser, E. G., Strauss, A. L. (1967). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research.* London, England.
93. Glaser, B. (1978). *Theoretical Sensitivity: Advances in the Methodology of Grounded Theory*. Mill Valley, CA: Sociology Press.
94. Gordon, Th. (2009). *Kaip tapti gerais tėvais.* Vaikų atsakomybės ugdymo programa. Vilnius: Presvika.
95. Gosepath, S. (2006). Verantwortung für die Beseitigung von Übeln. In: Ludger Heidbrink, Alfred Hirsch (Hrsg.*): Verantwortung in der Zivilgesellschaft: zur Konjunktur eines widersprüchlichen Prinzips*. Campus, Frankfurt.
96. Guan, S., Subrahmanyam, K. (2009). Youth Internet use: risks and opportunities. *Current Opinion in Psychiatry*, 22, 351–356.
97. Grudulaitė, L. (2016). The Perceptions of Children at a Children Day Care Centre about the Authority of a Social Worker. *Acta Pedagogica Vilnensia*, 36, 99–110.

98. Gudauskaitė, G., Ramanauskas, G. (2010). *Elgesio internete teisinis reguliavimas pasmerktas žlugti.* Prieiga internetu: <www.infolex.lt/portal/start.asp?act=news&Tema=50& str=42714
99. Guščinskienė, J., Kondrotaitė, G. (2006). „Socialinės rizikos šeimų problemos: Pagėgių savivaldybės atvejo studija“, *Socialinis darbas*, 5(2), 15–23.
100. Haataja, M. (2010). *Social media applications in marketing communications of the marketing oriented companies*. Aalto University School of Economics, Marketing Master's Thesis.
101. Halder, A. (2002). *Filosofijos žodynas*. Vilnius: Alma littera.
102. Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L. Olaffson K. (2009).Comparing Children's Online Opportunities and Risks across Europe: Cross-national Comparisons for EU Kids Online (2nd edition).
103. Helsper, E. J., Kalmus, V., Hasebrink, U., Ságvári, B., de Haan, J. (2013). *Country classification: opportunities, risks, harm and parental mediation.* EU Kids Online, The London School of Economics and Political Science: London.
104. Herring, S.C., Kapidzic, S. (2015). Teens, Gender and Self-presentation in Socia Media. Forthcoming, 2015). In J. D. Wright (Ed.), *International encyclopedia of social and behavioral sciences, 2nd edition*. Oxford: Elsevier.
105. Horkheimeris, M. (1969). Dialektik der Aufklärung: philosophische Fragmente. Frankfurt: S. Fischer.
106. Indrašienė, V., Kolbergytė, A. (2012). Sąmoningumo ugdymo akcentai: požiūriai ir interpretacijos. *Socialinis darbas*, 11(2), 421–432.
107. Indrašienė, V., Šlapelienė, E. (2007). Vaikų požiūris į jų lankomus Vaikų dienos centrus. *Socialinis ugdymas*, 3(14), 19 – 28.
108. *Internet Encyclopedia of Philosophy*. (2017). Responsibility. Prieiga internetu: http://www.iep.utm.edu/responsi/
109. Ybarra, M. L., Mitchell, K. J., Finkelhor, D., Wolak, J. (2007).Internet prevention messages: Targeting the right online behaviors. *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine*, 161, 138–145.
110. Jasiukevičiūtė, T. (2014). Priklausomų nuo alkoholio asmenų tapatumo rekonstravimas blaivybės periodu. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, Sociologija (05 S).
111. Jessor, R. (1991). Risk Behavior in Adolescence: a Psychosocial Framework for Understanding and Action. *Journal of Adolescent Health*, 12, 597–605.
112. Jokūbaitė, R. (2014). Paauglių rizikingo elgesio internete veiksniai. *Tiltai*, 1, 1–12.
113. Johnson, G. M. (2011). Internet Activities and Developmental Predictors: Gender Differences Among Digital Natives. *Journal of Interactive Online Learning*, 10(2), 64–76.
114. Jonas, H. (1984). *The Imperative of Responsibility: In Search for an Ethics for the Technological Age.* Transl. by H. Jonas with the collaboration of D. Herr.

Chicago & London: University of Chicago Press. Prieiga internetu: http://www.press.uchicago.edu/ucp/books/book/chicago/I/bo5953283.html
115. Jonas, H. (2003). Das Prinzip Verantwortung: Versuch einer Ethik für die technologische Zivilisation. Prieiga internetu: https://www.amazon.de/Das-Prinzip-Verantwortung-technologische-Zivilisation/dp/3518399926/ref=sr_1_1?s=books&ie=UTF8&qid=1488720289&sr=1-1&keywords=jonas+prinzip+verantwortung#reader_3518399926
116. Jovaiša, L. (2007). *Enciklopedinis edukologijos žodynas*. Vilnius: Gimtasis žodis.
117. Jovaiša, L. (2012). Edukologija, II t.: *Hodegetika; Apie tikėjimo ugdymą; Apie mūsų būtį.* Vilnius: Agora.
118. Jucevičienė, P., Tautkevičienė, G. (2004).Universiteto bibliotekos mokymosi aplinkos samprata. *Pedagogika*, 71, 101–105.
119. Jucevičienė, P. (2010). *Universiteto edukacinė galia: atsakas į XXI amžiaus iššūkius*. Kaunas: Technologija.
120. Jucevičienė, P. (2013). Nuo pedagogikos iki edukologijos: meilės įkvėpti. *Pedagogika*, 111, 53–61.
121. Jucevičienė, P. (2013). Požiūris į ugdymą – edukacinės ir mokymosi aplinkos santykio konceptualusis pagrindas. *Leonas Jovaiša: nuo pedagogikos edukologijos link*. Sud. V. Aramavičiūtė. Vilnius: VUL.
122. Juodeikaitė, A. (2012). Daugiadalykinis požiūris į rizikos vaiko socioedukacines problemas mokykloje. *Socialinis ugdymas*, 20(31), 5–17.
123. Jurgaitytė-Avižinienė, A. (2013). Jaunų suaugusiųjų gyvenimo baigtinumo patyrimo teorija: siekis gyventi vertingiau. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Daktaro disertacija. Psichologija (06 S).
124. Kaliteyevskaya, E., Leontiev, D. (2004). When Freedom Meets Responsibility: Adolescence as the Critical Point of Positive Personality Development. *Riserce de Psichologia*, 1 (27), 103–117.
125. *Kant. I. Antropologija pragmatiniu požiūriu.* (2010). (vert. R. Plečkaitis, Rybelienė, R.). Vilnius: Margi raštai.
126. Kardelis, K. (2007). *Mokslinių tyrimų metodologija ir metodai*. Kaunas: Technologija.
127. Kasperiūnienė, J. (2017). Universiteto dėstytojų ir jų studentų savireguliacinis mokymasis socialiniuose internetiniuose tinkluose. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07 S).
128. Kanišauskas, S. (2009). *Moralės filosofijos pagrindai*. Vilnius: MRU.
129. Kavolis, V. (2011). Moralinių kultūrų elementai. *Athena. Filosofijos studijos,* 7, 63–77.
130. Kohans, J. W., Ponton, M. K. (2006). Understanding Responsibility: a self-directred learning application of the triangle model of responsibility. *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, 20(4), 16–26.

131. Kolpakova, O., Liubimova, A., Levina, O. (2012). *Understanding risky online behavior of 14 – 17 years old Russian children*. Prieiga internetu: http://www.childcentre.info/robert/public/Kolpakova.pdf
132. Kondrotaitė, G. (2006). Socialinės rizikos šeimos Lietuvoje: atvejo studija.*Filosofija. Sociologija*, 4, 55 – 60.
133. Kondrotaitė, G., Butvilas, T. (2007). Socialinės rizikos šeimose gyvenančių vaikų socializacija: patirtos netekties poveikio jų elgesiui analizė. *Socialinis darbas*, 6(1), 96–103.
134. Kovachevikj, R., Bijedikj, M., Kuralikj-Kjishikj L., Muftikj, E. (2009). Family risk factors as indicators of behavioral problems with youth. *Journal of special education and rehabilitation*, 10, (1-2). Prieiga internetu:http://web.ebscohost.com/ehos(/ pdf?vid=18&hid=11l&sid=c068a3ea-abbf-4792-ac04-6f52af9ft39c%40sessionmgrl11
135. Kuzmickas, B. (2013). *Vertybės kultūrų kontekstuose*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
136. Laforest, J. (2009): *Guide to Organising Semi-Structured Interviews With Key Informant. Charting a course to save livin*g. Quebec: Government Quebec.
137. LaRose,R., Rifon,N.J.,Enbody R. (2008). Promoting personal responsibility for internet safety. *Communications of the ACM*,51(3), 71–76.
138. Leliūgienė, I. (2003). *Socialinio pedagogo (darbuotojo) žinynas*. Kaunas: Technologija.
139. Leliūgienė, I. Juodeikaitė, A. (2005). Socialinės aprėptiems kaip socialinės atskirties alternatyvos metodologiniai aspektai. *Socialinis darbas*, 4(2), 42–49.
140. Lietuvos pažangos strategija „Lietuva, 2030“. (2012). *Valstybės žinios*, 61(3050). Prieiga internetu: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.5EE74F9648A5
141. Lietuvos Respublikos Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymas.(2008). *Valstybės žinios*, 22(804).
142. Lietuvos Respublikos Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymas. (2002).*Valstybės žinios*, 91(3890).
143. Lietuvos Respublikos Nepilnamečių apsaugos nuo neigiamo viešosios informacijos poveikio įstatymo 1,2,3,4,5,7,9 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymas. (2009). *Valstybės žinios*, 154(6959).
144. Lietuvos Respublikos nutarimas „Dėl nacionalinės vaikų dienos centrų 2005-2007 metų programos patvirtinimo“. (2004). Prieiga internetu: https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.DA88FC165115
145. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (2006). *Valstybės žinios,* Nr. 17-589. Prieiga internetu: http://www.socmin.lt/index/php-2103340925.
146. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl socialinių paslaugų katalogo patvirtinimo. (2006). *Valstybės žinios*, Nr. 43(1570).

147. Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl vaikų dienos centrų veiklos rekomendacijų patvirtinimo“. (2015). *Valstybės žinios*, Nr. 16951.
148. Lietuvos statistikos departamentas. (2016). Prieiga internetu: https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?hash=a425a426-4eef-42ef-a375-04dc6e735e02#/
149. Lietuvos Respublikos Visuomenės informavimo pakeitimo įstatymas. (2006). *Valstybės žinios*, 82(3254).
150. *Lietuvos Respublikos 2014-2020 metų Europos sąjungos fondų investicijų veiksmų programa.* (2014). Prieiga internetu: http://www.esinvesticijos.lt/uploads/documents/docs/160_61751e80960605f6c8c1a2545e5c1449.pdf
151. *Life online through children's eyes*. (2017). Findings from the Children's Advisory Panel. Prieiga per internetą: https://www.telia.se/.../Life_online_through_childrens_eyes_CAP_report_2017.pdf
152. Linley, P.A., Maltby, J., Wood, A.M., Osbourne, G. & Hurling, R. (2009). Measuring Happiness: The Higher Order Factor Structure of Subjective of Psychological Well-being Measures. *Personality and Individual Differences, 47,* 878–884.
153. Livingstone, S., Bober, M. (2006). Regulating the Internet at home: Contrasting the perspectives of children and parents. In D. Buckingham & R. Willet (Eds.), *Digital generations: Children, young people, and new media*, 18, 93–114. Mahwah, NJ: Erlbaum.
154. Livingstone, S., Ólafsson, K. (2011). *Risky communication online*. EU Kids Online, EU Kids Online Network, London, UK.
155. Livingstone, S. (2008). Taking risky opportunities in youthful content creation: teenagers‘ use of social networking sites for intimacy, privacy and self-expression. *New media society*,10(3), 393–411.
156. Livingstone, S., Helsper, E. J. (2010) Balancing opportunities and risks in teenagers' use of the internet: The role of online skills and internet self-efficacy. *New Media & Society*, 12(2), 309–318.
157. Livingstone, S., Helsper, E. (2008). Parental mediation and children‘s internet use. *Journal of broadcasting & electronic media,* 52 (2), 581–599.
158. Livingstone, S., Kalmus V., Talves, K. (2014). Girls' and boys' experiences of online risk and safety. Carter, C.; Steiner, L.; McLaughlin, L. (Eds.). *The Routledge Companion to Media and Gender* (190-200). London: Routledge.
159. Legkauskas, V. (2013). *Vaiko ir paauglio psichologija*. Vilnius: Vaga.
160. Lekavičienė, R., Vasilauskaitė, Z., Antinienė, D., Almonaitienė, J. (2010). *Bendravimo psichologija šiuolaikiškai*. Vilnius: Alma littera.
161. Lenhart, A. (2009). *Teens and Social Media*. Prieiga internetu: http://www.pewinternet.org/2009/04/10/teens-and-social-media-an-overview
162. Leung, L. (2009). Effects of motives for Internet use, aloneness, and age identity gratifications on online social behaviors and social support among adolescents.

Adolescent Online Social Communication and Behavior: Relationship Formation on the Internet / Ed. by R. Zheng, Burrow-Sanchez, C. Drew. Hershey, PA: IGI Global, Inc., 120–135.

163. Lukošienė, D. (2007). Vertybių ugdymas – asmens profesinės ir dvasinės raidos pamatas. *Profesinis rengimas: tyrimai ir realijos*, 13, 142–151.
164. Lukošiūnienė, V. (2011). Refleksija kaip integrali mokymosi mokytis kompetencijos dalis. *Pedagogika*, 101, 43–49.
165. Luobikienė, I. (2010). *Socialinių tyrimų metodika*. Kaunas: Technologija.
166. Maclntyre, A. (2014). *Dorovės filosofijos istorija nuo Homero iki dvidešimto amžiaus*. Vilnius: Charibdė.
167. Madden, M., Lenhart, A., Cortesi, S., Gasser, U. (2013). *Teens and mobile apps privacy* (Pew Internet & American Life Project). Prieiga internetu: http://www.pewinternet.org/Reports/2013/Teens-and-Mobile-Apps-Privacy.aspx Google Scholar
168. Marcia, J. (1996). Development and validation of ego-identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551–558.
169. Marčėnaitė, M., Paliukienė, D., Skersytė, I., Šinkūnienė, B. (2011).*Vaikų privatumo apsauga internete*. Vilnius: Lietuvos vartotojų institutas.
170. Marvasti, A., B. (2004). *Qualitative research in sociology*. London: Thousand Oaks.
171. Martišauskienė, E. (2013). Šiuolaikinių paauglių dvasinių vertybių pajautos dinamika edukaciniame kontekste. *Acta Paedagogica Vilnensia*,80, 56–67.
172. Maslow, A. H. (2011). *Būties psichologija*. Vilnius: Vaga.
173. Maslow, A. H. (2009). *Motyvacija ir asmenybė*. Vilnius: Apostrofa.
174. Masiliauskienė, E., Griškutė, V. (2010). Vaikų dienos centrų teikiamos paslaugos socialinės rizikos ir šeimų vaikams raiškos kontekstų empirinis tyrimas. *Mokytojų ugdymas*, 14(1), 138–155.
175. Mead, G. H. (1934). *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: University of Chicago Press.
176. Meyer-Schönberger, V. (2011). *Delete: The Virtue of Forgetting in the Digital Age*. Princeton University Press.
177. Melgosa, A., Scott, R. (2013). School Internet Safety More Than'Block It to Stop It'. *The Education Digest*, 79(3), 46–49.
178. Mendelė-Leliūgienė, M. (2012).*Socialiai atsakingos asmenybės ugdymo modelis*. Vilnius.
179. Mendelė-Leliūgienė, M. (2013). Žmogiškojo kapitalo stiprinimo galimybės ugdant socialiai atsakingą asmenybę. *Socialinis ugdymas*, 2(34), 26–39.
180. Mergler, A. G, Patton, W. (2007). Adolescents talking about personal responsibility'. *Journal of Student Wellbeing,* 1(1), 57–70.
181. Mergler, A., Patton, W. (2008). Personal responsibility: the creation, implementation and evaluation of a school-based program. *Journal of Student Wellbeing*, 2(1), 35–51.

182. Meter, D. J., Bauman, S. (2015). When Sharing Is a Bad Idea: The Effects of Online Social Network Engagement and Sharing Passwords with Friends on Cyberbullying Involvement. *Cyberpsichology, Behavior, and Social Networking*, 18, 437–442.
183. Mitchell, J. (1984). *Women, the longest revolution*. New York City: Pantheon Books.
184. Nacionalinė nevyriausybinių organizacijų vaikų dienos centrų 2002-2004 metų programa. (2002). Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 731 „Dėl Nacionalinės nevyriausybinių organizacijų vaikų dienos centrų 2002-2004 metų programos". *Valstybės žinios*, Nr. 53(2076).
185. Navaitis, G., Ralys, K. (2009). Nepilnamečių merginų įtraukimo į prostituciją prevencija. *Pedagogika*, 93, 47–52
186. Navickas, V., Vaičiulienė, A.(2010). Žmogaus raidos psichologija. Vilnius.
187. Nedzinskas, E., Bankauskienė, N. (2009). Sąvokų atsakingumas ir atsakomybė semantiniai ryšiai su etikos kategorijomis. *Jaunųjų mokslininkų darbai*, 1(22), 136–144.
188. Nizbet, R. A. (2000). *Sociologijos tradicija*. Vilnius: Pradai.
189. Noll, J. G., Chad E., Barnes, J. E. (2013). Association of Maltreatment With High-Risk Internet Behaviors and Offline Encounters. *Pediatrics*, 10, 510–517.
190. Notten, N., Nikken, P. (2014). Boys and girls taking risks online: A gendered perspective on social context and adolescents' risky online behavior. *New Media & Society*, 5, 1–23.
191. Onga, E., Anga, R., Hoa, J., Lima J., Gohb D., Leeb, Ch. S., Chuab, A. (2011). Narcissism, extraversion and adolescents' self-presentation on Facebook. *Personality and Individual Differences,* 50 (2), 180–185.
192. Orlova, U., L. (2014). *Socialiai globojamų vyresnio amžiaus asmenų gyvenimo kokybės veiksniai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, Sociologija (05 S).
193. Pedersen, C.H. (2009). *The concept of action and responsibility in Heidegger's early thought*. Graduate Theses and Dissertations. Prieiga internetu: http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=3134&context=etd
194. Paluckaitė, U., Žardeckaitė-Matulaitienė, K. (2015). Rizikingas elgesys internete: jo formos ir pasekmės tarpasmeniniams santykiams ir asmens privatumui. *Visuomenės sveikata*, 3(70), 29–38.
195. Paluckaitė, U., Žardeckaitė-Matulaitienė, K. (2016). Students' Engagement in Risky Online Behaviour: The Comparison of Youth and Secondary Schools'. *The Europian Proceedings of Social and Behavioral Sciences*, 11, 266–273.
196. Papastergiou, M., Solomonidou, C. (2005). Gender issues in Internet access and favourite Internet activities among Greek high school pupils inside and outside school. *Journal Computers & Education,* 44 (4), 377–393.

197. Parpart, J. L., Connelly, M. P., Barriteau, V. E. (2000). *Theoretical Perspectives on Gender and Development.* Prieiga internetu: https://www.idrc.ca/en/book/theoretical-perspectives-gender-and-development
198. Pedersen, S. (2013). UK young adults safety awareness online – is it a 'girl thing'? *Journal of Youth studies*, 16(3), 404–419.
199. Pempek, T. A., Yermolayeva, Y. A., Calvert, S. L. (2009). College students' social networking experiences on Facebook. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 30, 227 – 238.
200. Petruškevičiūtė, A. (2015). *Galių persiskirstymas edukacinėje sąveikoje produktyviojo mokymosi sąlygomis: grindžiamoji teorija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universitetas. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, edukologija (07 S).
201. Petružytė, D. (2008). Grindžiamosios teorijos metodologija: B. Glaser'io ir A.Strauss'o versijų palyginimas. Sociologijos teorijos ir savokos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1(21), 72–89.
202. Phippen, A. (2017). *Children's Online Behaviour and Safety*. London: Palgrave Macmillan.
203. Pilkauskaitė-Valickienė, R., Raižienė, S., Žukauskienė, R. (2009). Elektroninių patyčių paplitimas tarp Klaipėdos apskrities vyresniųjų klasių moksleivių. *Socialinis darbas*, 8(2), 114–121.
204. Platonas. Aristotelis. *Rinktiniai raštai*. (1990). Sud. A. Rybelis, Vilnius: Mintis.
205. Pocevičienė, R. (2015). *Laisvė ir atsakomybė kaip būtina į asmenį orientuoto ugdymo(si) sąlyga*. Prieiga internetu: https://ec.europa.eu/epale/lt/content/laisve-ir-atsakomybe-kaip-butina-i-asmeni-orientuoto-ugdymosi-salyga
206. Pociūtė, B., Krancaitė, E. (2012). Paauglių aktyvumas vs. pasyvumas interneto socialiniame tinkle „facebook" ir sąsajos su jaučiamu vienišumu bei asmenybės bruožais. Psichologija, 8, 46–79.
207. Pollard, A. (2002). *Refleksyvusis mokymas. Veiksminga ir duomenimis pagrįsta profesinė praktika*. Vilnius: Garnelis.
208. Pranskūnienė, R. (2013). *„Nardinantis interaktyvumas" muziejinėje edukacijoje: grindžiamoji teorija*. Klaipėda: Klaipėdos universitetas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, edukologija (07 S).
209. Rafferty, F. (2009). Boys should be boys - is it that simple? *Education Journal,* 116, 32–41.
210. Ramsden, P. (2003). *Learning to Teach in Higher Education*. Canada: Routledge.
211. Reyna, V F., Farley, F. (2006). Risk and rationality in adolescent decision making: Implications for theory, practice, and public policy. *Psychological Science in the Public Interest, 7,* 1–44.
212. Ribble, M., Miller, T. N. (2013). Educational Leadership in an Online World: Connecting Students to Technology Responsibly, Safely, and Ethically. *Journal of Asynchronous Learning Networks,* 17(1), 137–145.

213. Richardson, G. (1985). *Education for Freedom*. Sydney.
214. Rogers, C. R. (2005). *Apie tapimą asmeniu*. Vilnius: Via Recta.
215. Rosen, L. D. (2007). *Me, MySpace, and I: Parenting the net generation.* NewYork, NY: Palgrave Macmillan.
216. Rümelin, J. N. (2011). *On the concept of responsibility*. Prieiga internetu: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:32T0f3DYrVgJ:www.julian.nida-ruemelin.de/downloads/On-the-Concept-of-Responsibility-Nida-R%25C3%2585melin.pdf+&cd=11&hl=lt&ct=clnk&gl=lt
217. Ruolytė-Verschoore, R. (2013). *Neigaliųjų studentų dalyvavimas Lietuvos aukštosiose mokyklose*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, Sociologija (05 S).
218. Rupšienė, L. (2007). *Kokybinio tyrimo duomenų rinkimo metodologija*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto biblioteka.
219. Rupšienė, L. (2016). Švietimas ar edukacija? *Pedagogika*, 122(2), 5–16.
220. Rupšienė, L., Pranskūnienė, R. (2010). The variety of grounded theory: different versions of the same method or different methods? *Socialiniai mokslai,* 4(70), 7–19.
221. Ruškus, J., Mažeikienė, N., Naujanienė, R., Motečienė, R., Dvarionis D. (2013). Įgalinimo samprata socialinių paslaugų kontekste. *Socialinis darbas. patirtis ir metodai,* 12(2), 9–43.
222. Ruškus, J., Mažeikis, G. (2007). *Neįgalumas ir socialinis dalyvavimas. Kritinės patirties ir galimybių Lietuvoje refleksija*. Šiauliai.
223. Ruškus J., Sujeta I. (2011). Moksleivių vaikinų sąmoningumo ugdymas reflektuojant internetinę pornografiją. *Acta paedagogica Vilnensia*, 3, 82–95.
224. Ruškus, J., Žvirdauskas, D., Kačenauskaitė, V. (2010). Interneto vartojimo grėsmių suvokimas ir patirtis: moksleivių viktimizacijos prielaidos. *Socialinis darbas,* 9(2), 70–78.
225. Ruškus, J., Žvirdauskas, D., Kačenauskaitė, V., Žvirdauskienė, R. (2009). *Paauglių elgsena elektroninėje erdvėje.* Tyrimo atsakaita: LR ŠMM.
226. Sabaliauskas, S. (2011*). Sportininkų motyvacijos siekti didelio meistriškumo edukacinės prielaidos*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, Edukologija (07S).
227. Safko, L.; Brake, D. K. (2009). *The social media bible: tactics,tools, and strategies for business success.* Hoboken: Wiley.
228. Sasson, H., Mesch, G. (2014). Parental mediation, peer norms and risky online behavior among adolescents. *Computers in Human Behavior,* 33, 32–38.
229. Scharland, E. (2006). Young People, Risk Taking and Risk Making: Some Thoughts for Social Work. *British Journal of Social Work*, 36, 247–265.
230. Schilder, J. D., Marjolein, B. Brusselaers, J. Bogaerts, S. (2016). The Effectiveness of an Intervention to Promote Awareness and Reduce Online Risk Behavior in Early Adolescence. *J Youth Adolescence*, 45, 286–300.

231. Schutz, A. (1962). *The Problem of Social Reality: Collected Papers I*. The Hague: Martinus Nijhoff.
232. Seligman, M. E. P. (1975). *Helplessness: on depression, development, and death*. San Francisco: W. H. Freeman.
233. Sfard, A. (1998). On two metaphors for learning and the dangers of choosing just one. *Educational Researcher*, 27(2), 4–13.
234. Sharabi, A., Margalit, M. (2011). The mediating role of internet connection, virtual friends, and mood in predicting loneliness among students with and without learning disabilities in different educational environments. *Journal of Learning Disabillities*,44, 21 –227.
235. Shillair, R., Cotten, S. R., Tsai, H., Alhabash, S., LaRose R., Rifon, N. R. (2015). Online safety begins with you and me: Convincing Internet users to protect themselves. *Computers in Human Behavior,* 48, 199–207.
236. Silverman, D. (2011). Interpreting Qualitative Data. A Guide to the Principles of Qualitative Research. 4th ed. London: SAgE Publications.
237. Sipovič, I.(2007). Vaikų dienos centrų administravimo ir vertinimo problemiškumas. *Viešoji politika ir adminstravimas,* 22, 85–95.
238. Smith, P.,K., Steffgen, G., Sittichai, R. (2013). The nature of cyberbullying, and an international network. *Cyberbullying through the new media*, 3 – 19.
239. Skirmantienė, J. (2013). Neformaliojo ugdymo svarba pozityviajai socializacijai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika*, 7, 108–118.
240. Sorbring, E., Skoog, T., Bohlin, M. (2014). Adolescent girls' and boys' well-being in relation to online and offline sexual and romantic activity . *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace,* 8(1),1–16.
241. Suddaby, R. (2006). What Grounded Theory is not. *Academy of Management Journal*, 49(4), 633–642.
242. Sudavičiūtė, S., Endriulaitienė, A., Raižienė, S. (2006). Rizikos vertinimo ir pasirinkimo ypatumai paauglystėje. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*, t. 20, 273–286.
243. Steijn, W. M. P. (2014). A Developmental Perspective Regarding the Behaviour of Adolescents, Young Adults, and Adults on Social Network Sites. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace*, 8 (2), 9–18.
244. Steinberg, L. (2007). Risk taking in adolescence. New perspectives from brain and behavioral scienve. *Adolescent Risk Taking*, 16(2), 55–59.
245. Strasburger, C., Wilson, B. J., Jordan, A. B. (2014). *Children, Adolescents and the Media*. Thousand Oaks: Sage Publications.
246. Strauss, A., Corbin, J. (1990). *Basic of Qualitative Research. Grounded Theory Procedures and Techniques*. SAGE Publications.

247. Stremauskienė, R., Žibėnienė, G. (2014). Socialinių darbuotojų, dirbančių Vilniuje su socialinės rizikos šeimomis ir teikiančių jiems socialinės paslaugas, patiriami sunkumai. *Socialinis ugdymas*, 39(3), 86–98.
248. Šukytė, D. (2007). Neformalusis vaikų ugdymas ir jo realizavimui įtaką darantys veiksniai. *Socialinis ugdymas*, 3(14), 79–87.
249. Šumskaitė, L. (2013). *Tėvystės modeliai ir tėvo vaidmenys Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. Daktaro disertacija, Socialiniai mokslai, Sociologija (05 S).
250. Štitilis, D., Gutauskas, V., Malinauskaitė, I. (2012). Asmens duomenų apsaugos virtualiuose socialiniuose tinkluose teisinė aplinka. *Societal Innovations for Global Growth*, 1(1), 288–308.
251. Targamadzė, V., Girdzijauskienė, S., Šimelionienė, A. ir kt. (2015). *Naujoji (Z) karta – prarastoji ar dar neatrastoji?* Naujosios (Z) kartos vaiko mokymosi procesų esminių aspektų identifikavimas. Prieiga internetu: http://www.esparama.lt/documents/10157/490675/2015+Naujoji+Z+karta.pdf/34dab319-bb9b-4041-8365-5f88e2b8db52
252. Targamadzė, V. (2017). Socialinis klasteris kaip vaikų dienos centro dekompozicijos galimybė. *Socialinis ugdymas*, 45(1), 6–13.
253. Targamadzė, V. (2016). The New Generation at the Crossboard of Cultures: Socialization Aspect. *Multicultural Studies*, 1, 65–76.
254. Švedaitė, B. 2005. Sėkmingos socialinės pedagoginės veiklos veiksniai: empirinės išvados*, Acta paedagogica Vilnensia,* 14, 133–134.
255. Thierer, A. (2014). Online safety: What does it mean to you? Family Online Safety Institute Annual Conference. Prieiga internetu: http://www.huffingtonpost.com/sue-scheff/online-safety-what-does-i_b_6179918.html
256. Thomas, G., James, D. (2006). Reinventing Grounded Theory: some questions about theory, ground and discovery. *British Educational Research Journal*, 32(6), 767–795.
257. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
258. Tylor, D. E. (2000). The rise of the environmental justice paradigm. Injustice framing and the social construction of environmental discourses. *American behavioural scientist*, 43(4), 508–580.
259. Turow, J., Nir, L. (2000). The Internet and the family: The view of U.S. parents. In C. von Feilitzen & U. Carlsson (Eds.), *Children in the new media landscape* (3313–48). Göteborg, Sweden: UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen.
260. Turner, D. W. (2010). Qualitative Interview Design: A Practical Guide for Novice Investigators. *The Qualitative Report*, 15(3), 754–760. Prieiga internetu: http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol15/iss3/19

261. Umbrasas, A. (2009). *Konsultacija*. Lietuvių kalbos institutas. Terminologijos centras.
262. Vadwa, F., Stiehler, B. A, Mashaba, N. (2016). *The Influence of age Generations on Social Network Usage and Behaviour*. Prieiga internetu: http://mediachef.co.za/saims-2016/papers/M19_Full.pdf
263. Vaičiulienė, A. (2004). *Paauglio psichologija*. Vilnius: Presvika.
264. Vaičiulienė, A. Navickas, V. (2011). Žmogaus raidos psichologija. Vilnius: Versus aureus.
265. Vaikų dienos centrų veiklos, juose teikiamų socialinių paslaugų įvertinimo ir plėtojimo galimybių tyrimas. (2015). UAB Eurointegracijos projektai. Prieiga internetu: http://www.socmin.lt/lt/tyrimai.html.
266. Valcke, M., Wever, B., Keer, V., Schellens, T. (2011). Long-term study of safe internet use of young children. *Computers and education*, 57, 1292–1305.
267. Walker, S. (2001). Trancing the countours of Postmodern Social Work. *British journal of social work*, 21–29
268. Warger, T., Dobbin, G. (2009). *Learning environments: where space, technology and culture converge*. Prieiga internetu: https://net.educause.edu/ir/library/pdf/ELI3021.pdf
269. Vandoninck, S., d'Haenens, L., Smahel, D. (2014). *Preventative Measures: how youngsters avoid online risks.* Prieiga internetu: http://www.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/EU%20Kids%20III/Reports/Preventivemeasures.pdf
270. Vandenhoven, E., Schellens, T., Valacke, M. (2014). Educating teens about the risks on social network sites. *Media Educational Research Journal*, 43(22), 123–131
271. Varnauskaitė, L. (2013). Lyginamoji moralinio veiksmo analizė Vytauto Kavolio ir Émile'io Durkheimo sociologijos teorijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2(33), 321–342
272. Vasiliauskas, R. (2011). Mokymasis – vertybių ugdymo veiksnys: aksiologinės prasmės įžvalgos. *Acta Paedagogica Vilnensia,* 27, 79-90. Prieiga per internetą: <http://www.leidykla.vu.lt/fileadmin/Acta_Paedagogica_Vilnensia/2011_27/79-90.pdf
273. Vasiliauskas, R. (2005). *Vertybių pedagogika. Įžvalgos į vertybių ugdymo teoriją ir praktiką*. Vilnius: VPU.
274. Venclovienė, M. (2015). Įgalinimo samprata ir veiksniai socialinio darbo metodų perspektyvoje. *Filosofija. Sociologija*, 26(2), 113–121.
275. Welman, B., Marin, A. (2009). *Social Network Analysis: An Introduction*. Prieiga internetu: http://www2.units.it/dotstoriafil/MARIN%20WELLMAN%202009.pdf
276. Wells, M. (2006). Internet-Related Problems Coming to the Attention of School Social Workers. *Children & School*, 28(4), 237–242.

277. Wells, M., Mitchell, K. J. (2008). How Do High-Risk Youth Use the Internet? Characteristics and Implications for Prevention. *Child Maltread OnlineFirst*, 20(10), 1–8.
278. Werner, M.H. (2003). *Hans Jonas' Prinzip Verantwortung. Vorläufige Manuskriptversion*. Zitierfähige Fassung in: Düwell, Marcus/Steigleder, Klaus. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, S. 41–56.
279. Willard, N. (2007). *Educator's guide to cyberbullying and cyberthreats*. https://www.cyberbully.org/cyberbully/docs/cbcreducator.pdf
280. Williams, A. L., Merten, M. J. (2009). Adolescents' online social networking following the death of a peer. *Journal of Adolescent Research*, 24 (1), 67–90.
281. Vygotsky, L. (1978). Interaction Between Learning and Development. In *Mind in Society*. (Trans. M. Cole). Cambridge, MA: Harvard University Press.
282. Wolak, J., Finkelhor, D., Mitchell, K. (2004). Internet-initiated sex crimes against minors: Implications for prevention based on findings from a national study. *Journal of Adolescent Health,35,* 424–436.
283. Wolak, J., Finkelhor, D., Mitchell, K., Ybarra, M. (2008). Online "Predators" and their Victims: Myths, Realities and Implications for Prevention and Treatment. *American Psychologist*, 63, 111–128.
284. Wolak, J., Mitchell, K., Finkelhor, D. (2006). *Online victimization of youth*. Durham: University of New Hampshire.
285. Zaleckienė, I. (2003). Paauglių gebėjimai suvokti informaciją. Žiniasklaida ir asmenybės raida: nepilnamečių apsauga ir žmogaus orumas: tarptautinės konferencijos pranešimas.
286. Zhang, C., Sun, J., Zhu, X., Fang, Y. (2010). *Privacy and Security of Online Social Networks: Challenges and Opportunities*. IEEE Network.
287. Zimmermann, R. (2010). Risk perception, emotion regulation and impulsivity as predictors of risk behaviours among adolescents in Switzerland. *Journal of Youth Studies*, 13(1), 83–99.
288. Žalkauskaitė, U. (2016). *Perėjimo iš švietimo sistemos į darbo rinką fenomenas Lietuvoje: neįgalaus jaunimo atvejis.* Kaunas: Kauno Technologijos universitetas. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, Sociologija (05 S).
289. Žibėnienė, G., Brasienė, D. (2013). Naudojimasis internetu, internetiniais socialiniais tinklais ir galimai patiriamos grėsmės: mokinių nuomonė. *Socialinės technologijos*, Nr 3(1), 53–67.
290. Žydžiūnaitė, V. (2006). *Taikomųjų tyrimų metodologijos charakteristikos*. Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
291. Žydžiūnaitė, V. (2016). Metodologiniai svarstymai apie grindžiamosios teorijos ir veiklos tyrimo derinimo galimybes. *Pedagogy Studies/Pedagogika*, *122*(2), 141–161.

292. Žydžiūnaitė, V., Virbalienė, A., Katiliūtė, E. (2006). Grindžiamoji teorija – kokybinė edukologijos tyrimų metodologijos strategija. *Pedagogika*, 83, 57–63.
293. Žukauskienė, R. (2012). *Raidos psichologija: integruotas požiūris*. Vilnius: Margi raštai.
294. Леонтьев, Д. (2005). Феномен ответственности: между недержанием и гиперконтролем. *Экзистенциальное измерение в консультировании и психотерапии.* Т. 2. Бирштонас. Вильнюс: ВЕАЭТ, С. 7–22.
295. Ореховский, А. (2015). *Философия ответственности. Методологический, концептуально-теоретический, правовой, аналитико-прогностический аспекты.* ООО „ТД Алгоритм“. Prieiga internetu: http://www.kniga.com/books/preview_txt.asp?sku=ebooks350235#TOC_IDAXDWEZ
296. Нургалиева, А. (2009). Научно-педагогические основы формирования ответственности подростков в воспитательном процессе общеобразовательной школы. *Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата педагогических наук Казахстан.* Караганда. Prieiga internetu: http://avtoreferats.com/article/view/id/15648
297. Скрыбченко, М. А. (2011). Психологические особенности формирования нравственной ответственности подростков в семьях учителей. *Актуальные вопросы современной психологии: материалы междунар.* науч. конф. (г. Челябинск, март 2011 г.). Челябинск С. 97–99.
298. Страусс, А., Корбин, Дж. (2001). *Основы качественного исследования: обоснованная теория, процедуры и техники.* Москва: Эдиториал УРСС.
299. Теняева, О. (2011). Особенности ответственности подростков с девиантным поведением. Рязань. *Диссертация канд. психологических наук.* Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat. Prieiga internetu: http://www.dissercat.com/content/osobennosti-otvetstvennosti-podrostkov-s-deviantnym-povedeniem#ixzz3d1f0FntE

Klaipėdos universiteto leidykla

Rasa Skališienė
VAIKŲ DIENOS CENTRĄ LANKANČIŲ PAAUGLIŲ MERGAIČIŲ VEIKLINIMAS ATSAKINGUMUI INTERNETO SOCIALINIUOSE TINKLUOSE: GRINDŽIAMOJI TEORIJA
Daktaro disertacija

Klaipėda, 2017

SL 1335. 2017 10 23. Apimtis 14,67 sąl. sp. l. Tiražas 25 egz.
Išleido ir spausdino Klaipėdos universiteto leidykla, Herkaus Manto g. 84, 92294 Klaipėda
Tel. (8 46) 398 891, el. paštas: leidykla@ku.lt; interneto adresas: http://www.ku.lt/leidykla/